

АРХИВСКИ ЗАПИСИ
ARCHIVAL NOTES

**АРХИВСКИ ЗАПИСИ
ARCHIVAL NOTES
1-2/2020**

*Редакција
Editorial Board*

**Saša Tomanović, Mirjana Kapisoda, Srđan Pejović,
Aleksandar Berkuljan, dr Đorđe Borozan,
dr Božidar Šekularac, Luka Milunović, Dragica Lompar,
Dr Marijan Premović**

*Уређивачки одбор
Editorial Staff*

**Saša Tomanović, Mirjana Kapisoda, mr Jadranka Selhanović,
Srđan Pejović**

*Главни уредник
Editor in Chef
Saša Tomanović*

*Одговорни уредник
Editorialist
Srđan Pejović*

*Секретар редакције
Editorial Board Secretary
Mirjana Kapisoda*

*Лектор
Language Editor
Dragica Lompar*

**Издавач: Државни архив Црне Горе/Publisher: The State Archives of Montenegro
Цетиње, Новице Церовића 2,
тел. 041/ 230-226, факс 041/ 232-670.
e-mail: dacg@t-com.me; e-mail: pejovic.dacg@t-com.me**

ISSN 0353-7404

ДРЖАВНИ АРХИВ ЦРНЕ ГОРЕ

АРХИВСКИ
ЗАПИСИ

ЧАСОПИС ЗА АРХИВСКУ ТЕОРИЈУ И ПРАКСУ
ARCHIVAL THEORY AND PRACTICE REVIEW

Година XXVII/2020
Број 1-2

Цетиње, 2020.

SADRŽAJ
TABLE OF CONTENTS

ČLANCI I PRILOZI/ ARTICLES AND CONTRIBUTIONS

Проф. Др Дејан Јечменица

ДУБРОВНИК ПРЕМА СУКОБУ СТАРОГ И МЛАДОГ КРАЉА	7
<i>DUBROVNIK TOWARD THE CONFLICT BETWEEN</i>	
<i>THE OLD AND THE YOUNG KING</i>	7

Zdravko M. Deletić

ДРУШТВЕНИ КОНТЕКСТ ИСТРАŽIVANJA ПРОШЛОСТИ	19
<i>THE SOCIAL CONTEXT OF PAST RESEARCH</i>	19

dr. Srđa MARTINOVIC

KRALJEVSKI ŽANDARMERIJSKI KOR	41
<i>MONTENEGRIN ROYAL GENDARMERIE CORPS</i>	41

Jovan Đuranović

DRŽAVNA КОНТРОЛА ЈАВНИХ FINANSIJA У CRНОЈ GORI	
KROZ ISTORIJU	61
<i>STATE CONTROL OF PUBLIC FINANCES</i>	
<i>THROUGH HISTORY IN MONTENEGRO</i>	61

Luka I. MILUNOVIC

KOMATI SREBRA I KOMATI ZLATA	99
<i>PIECES OF SILVER AND PIECES OF GOLD</i>	99

**IZ ARHIVSKE TEORIJE I PRAKSE /
FROM THE ARCHIVAL THEORY AND PRACTICE****Dr Darko Bakić**

KRIPTOGRAFSKA ZAŠTITA PODATAKA	117
CRYPTOGRAPHIC DATA PROTECTION	117

Dr Mile Bakić

NOVA NAMJENSKA ZGRADA DRŽAVNOG ARHIVA CRNE GORE U CETINJU	131
--	-----

Enes Efović

DOKUMENTA O CRNOJ GORI U FONDU POLITIČKOG ODJELJENJA MINISTARSTVA SPOLJNIH POSLOVA OSMANSKOG CARSTVA	135
DOCUMENTS ON MONTENEGRO IN THE FUND OF THE POLITICAL DEPARTMENT OF MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF THE OTTOMAN EMPIRE	135

Vukota Vukotić

O IZLOŽBENOJ DJELATNOSTI DRŽAVNOG ARHIVA CRNE GORE	149
ABOUT THE EXHIBITION ACTIVITY OF THE STATE ARCHIVES OF MONTENEGRO	149

DOKUMENTI I SJEĆANJA / DOCUMENTS AND MEMORIES**Željko MIRANOVIĆ**

REFERAT JOVANA VRBICE O EKONOMSKO-FINANSIJSKOM STANJU PLAVSKO-GUSINJSKOG OKRUGA 1913. GODINE	157
---	-----

IZVJEŠTAJ O RADU za 2020. godinu	163
ANNUAL REPORT OF 2020	163

UDK 94(497.5Dubrovnik)"1331"

Чланци и прилози

Проф. др Дејан ЈЕЧМЕНИЦА

ДУБРОВНИК ПРЕМА СУКОБУ СТАРОГ И МЛАДОГ КРАЉА

Сажетак: У раду се посматрају два сукоба у краљевској породици, између младог краља Стефана Душана и његовог оца, краља Стефана Уроша III. Први је отпочео у јануару 1331. године и трајао до пролећа, а други се збио крајем лета исте године. Последица ових догађаја била је промена на српском краљевском престолу. Догађаји се сагледавају кроз дубровачке изворе и сведочанства анонимног ученика архиепископа Данила II, писца Житија краља Стефана Уроша III.

Кључне речи: сукоб, млади краљ Стефан Душан, краљ Стефан Урош III, Дубровник, престо, преврат.

Dejan Ječmenica

University of Belgrade

Faculty of Philosophy

Department of History

DUBROVNIK TOWARD THE CONFLICT BETWEEN THE OLD AND THE YOUNG KING

Summary: Two conflicts, that were fought between the members of the royal family, precisely between the young King Stefan Dušan and his father, King Stefan Uroš III, have had a dramatic effect on the overall situation in the Serbian kingdom. The first conflict took place not later than January 1331, lasting until spring, while the second happened towards the end of the summer of the same year. Outcome of these two conflicts was the change on the Serbian throne. Dubrovnik, with particular attention, monitored the events in its hinterland, undertaking diplomatic activity to protect its own interests.

The mentioned events are analyzed through Dubrovnik's sources and testimonies of the anonymous continuator of the work of Archbishop Danilo II.

Keywords: conflict, young King Stefan Dušan, King Stefan Uroš III, Dubrovnik, throne, overthrow.

Када описује неслогу и сукоб који су настали у српској краљевској породици 1331. године, Данилов ученик, писац *Житија краља Стефана Уроша III*, у свом приповедању отворено се ставља на страну младог краља Стефана. Не откривајући стварне разлоге који су стајали у основи неспоразума, писац истиче да краљ Стефан Урош III подиже мржњу на свога вазљубљенога сина, и место велике љубави, омрзну га савршеном мржњом. Син је узалудно покушао да се оправда, али родитеља његовог обузе још већи гнев, хотећи љутом смрћу осудити свога сина.¹ Заиста је тешко бити обузет овако описаном мржњом без стварног и веома јаког разлога. Данилов ученик се не усуђује да га помене, јер очигледно живи и пише у време када се то није смело казати. Али, други писци, који немају такве стеге, не устежу се да отворено кажу шта је навело оца на такав однос према сину. Византијски писац Нићифор Григора приповеда да је краљ свога сина брижљиво одгајао за наследника престола, али када се сам по други пут оженио византијском принцезом Маријом и са њом почeo рађати децу, пре него што је свог сина оженио, то је овога нагнало на страх и подозрење. У томе су имали улогу великаши младога краља, који су га саветовали те је он одлучио да се одметне и устане на оца.² Григорије Цамблак, други животописац краља Стефана Уроша III, пишући ново краљево житије, са приличне временске дистанце, на почетку XV века, нема проблема да каже да је краљев син Стефан много пута био рањен жељом за царство, изнутра кријаше змију од

¹ Архиепископ Данило, *Животи краљева и архиепископа српских*, прев. Л. Мирковић, Београд 1935, 157–158; К. Јиречек, *Историја Срба I*, Београд 1952, 208; *Историја Црне Горе II–I*, Титоград 1970, 71 (С. Ђирковић); М. Маловић, *Стефан Дечански и Зета*, Историјски записи 41 (1979) 63–64; *Историја српског народа I*, Београд 1981, 508–509 (С. Ђирковић); Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан – краљ и цар (1331–1355)*, Београд 2005, 42–43.

² *Византијски извори за историју народа Југославије VI*, Београд 1986, 211 (С. Ђирковић, Б. Ферјанчић); *Историја српског народа I*, 508–509 (С. Ђирковић); Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан – краљ и цар (1331–1355)*, 42.

*страха да га неће добити.*³ Дакле, тај разлог, који се Данилов ученик не усуђује да каже, био је страх младог краља да неће добити српски краљевски престо.

Овако поремећени односи у краљевској породици довели су до отвореног непријатељства између оца и сина. Стари краљ је скupио војску и кренуо у Зету, са намером да ствар реши силом. Земља тамошња је опустошена, винограде и многа различна воћа (краљ) заповеди посећи из корена, и њиве много понеле, које дају многе плодове на храну људима, такође заповеди до конца искоренити. Била је то казна и за све оне који су његовог одметнулог сина подржавали. Двор младог краља, који се налазио под Скадром на обали реке Дримца, био је разорен, а Стефан Душан је са властелом, која је остала уз њега, побегао с оне стране реке Бојане, очито на десну страну, повлачећи се ка западу.⁴

Изгледа да је почетак описаних догађаја био најкасније у јануару 1331. године. У Дубровнику се са великим пажњом посматрало шта се забива у српској држави. *Веће умољених* се саставило 5. фебруара и решило да пише и *старом* и *младом краљу*, док је предлог да се то не чини остао у мањини.⁵ Општина је поручивала да много жали и да је незадовољна због неслоге која је настала између њих, преносећи изразе забринутости и наде да ће бити обновљен мир, уз очекивања да ће дубровачки трговци и њихова добра бити заштићени.⁶ Само неколико дана касније у Дубровник је приспело писмо младог краља којим је од Дубровчана тражио *савет, помоћ и наклоност*. Био је то отворени позив Општини да се у сукобу сврста на његову страну, који је изгледа дошао у време када се притиснут од оца морао

³ Григорије Цамблак, *Књижевни рад у Србији*, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 12, Београд 1989, 71.

⁴ Архиепископ Данило, *Животи краљева и архиепископа српских*, 158.

⁵ *Monumenta Ragusina. Libri reformationum* II, Zagrabiae 1882, 331; *Monumenta Ragusina. Libri reformationum* V, Zagrabiae 1897, 305–306: de scribendo licteras serenissimo regi veterano et serenissimo regi iuveni etc. *Историја српског народа* I, 509 (С. Ђирковић).

⁶ *Monumenta Ragusina* II, 331; V, 305–306: quod multum condolemus et displicet nobis de discordia que orta est inter eos... eos diligimus ad salutem, et sinistra cum accedunt reputamus sicut decet, offerendo nos sollicitos et paratos plenis affectibus ad omnia que redundare possent ad eorum et cuiuscumque eorum exultationem et pacis concordie et quietis, recomendantes eis mercatores nostros et eorum bona, qui et que sunt in eorum regno.

повлачiti преко Бојане. Када се тим поводом 11. фебруара састало *Веће умољених*, расположење је било такво да се млади краљ није могао надати подршци. Решено је да се за три дана одложи доношење одлуке о слању одговора.⁷ То је већ био јасан показатељ да Општина не жели да се директно меша у сукоб који је трајао у залеђу, по свој прилици бринући какве би то последице могло да има по дубровачке трговце у српској држави. Тако је прошао и 14. фебруар, када је поново требало решавати, а одлуке о тој ствари није било. У међувремену, последице метежа који је настао услед ванредних прилика у српској држави осетили су најпре дубровачки трговци у Брскову. Они су своју сигурност откупили новцем, па је због тога *Мало веће* 16. фебруара решавало о томе како да се надомести овај ванредни издатак.⁸

Сукоб у владарској породици, који је у сред зиме довео да краљеве интервенције против свог сина, што на речит начин сведочи о озбиљности ситуације, потрајао је све до пролећа 1331. године. Краљ је свом наследнику слао неке *великоимените од велможа својих*, позивајући га да се преда. Међутим, овај није на то пристајао, знајући добро шта је његов деда, краљ Милутин својевремено учинио своме сину када се предао. Како је избегао да буде заробљен, започели су преговори између оца и сина кроз *многа посланства*, како говори Данилов ученик.⁹ Почетком априла и Дубровник је решио да се укључи у дипломатске напоре око измирења старог и младог краља. У том смислу *Велико веће* је 2. априла одлучило да се *ради добра, мира, уговарања и постизања слоге између господина старог краља и господина младог краља*, упути једно свечано посланство које ће чинити Мартол Тедушић, Мате Журговић и Јуније Лукаревић. Жеља Општине је несумњиво била да се превазиђе сукоб у залеђу који је штетио њеним пословним интересима, што је на особен

⁷ *Monumenta Ragusina* II, 332; V, 306: quod supersedatur hinc ad diem Jovis proximi de non respondendo licteris nobis transmissis pro parte domini regis iuvenis, per quas inter alias petit a nobis sibi impartiri consilium, auxilium et favorem. Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан – краљ и цар (1331–1355)*, 43.

⁸ *Monumenta Ragusina* V, 307: quod illi CL yperperi soluti per mercatores Ragusii commorantes in Bressco pro securitate ipsorum, debeant poni et micti in avariam inter omnes mercatores Ragusii, qui ibi erant tunc temporis... secundum valorem mercacionum eorum... sub pena XXV yperperorum pro quolibet. Item... quod sal quem doanerii habent in dicto mercato Bresscoe debeat poni et micti in avariam cum aliis mercacionibus etc. *Историја Црне Горе* II–1, 71;

⁹ Архиепископ Данило, *Животи краљева и архиепископа српских*, 158.

начин наглашено у самој одлуци.¹⁰ Неколико дана касније изабрана су и петорица мудрих који су имали задатак да саставе упутство за деловање посланства.¹¹ Оно је било готово кроз два дана када је *Beže умољених* дало сагласност на његову садржину, и том приликом је било забележено на једној цедуљици која стицајем околности, нажалост, није сачувана.¹² Истом приликом било је решено да изабрани посланици треба да крену на пут у току сутрашњег дана, 10. априла.¹³

Изгледа да измирење старог и младог краља није било постигнуто пре краја априла месеца. У Дубровник су и даље пристизале вести да сигурност трговаца није била на сасвим завидном нивоу. Стога је *Велико веће* 29. априла решило да се опреме и упунте галија и брод до Светог Срђа где су имали да остану три дана и прихвате робу дубровачких трговаца који су намеравали да је врате у Дубровник. Овде се пре свега рачунало на трговце из унутрашњости српског краљевства, који би се са својом робом због нередовних прилика спуштали до обале мора. У приморју, а свакако око Светог Срђа, ситуација изгледа није била тако тешка.¹⁴ Почетком маја 1331. године неспоразуми у краљевској породици већ су били изглађени.

Према Даниловом ученику, након многих посланстава која су размењена и где је, како смо видели, посредничку улогу имала и

¹⁰ *Monumenta Ragusina* V, 311: quod pro bono, pacis et concordie tractande et fiende inter dominum regem veteranum et dominum regem iuvenem, debeant micti ad eos, ad expensas communis solempnes ambaxatores, pro tractanda et facienda pace inter eos, cum sit placibilis Deo et toto mundo, et multo fructuosa Comuni et hominibus Ragusii etc. Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан – краљ и цар (1331–1355)*, 43.

¹¹ *Monumenta Ragusina* V, 311: quod debeant eligi V sapientes ad inveniendam commissionem ambaxatoribus, qui ire debent ad dominos reges veteranum et iuvenem... Johannes de Cilippa, Michael de Mençe, Junius de Volcasso, Junius de Georgio et Dobre de Sorco, electi fuerunt dicti V sapientes.

¹² *Monumenta Ragusina* V, 311: quod dictis ambaxatoribus committatur prout in cedula hinc apposita continetur.

¹³ *Monumenta Ragusina* V, 311: quod ambaxatores qui ire debent ad reges Slauoniae, debeant discedere cras per totam diem, non expectando alia nova.

¹⁴ *Monumenta Ragusina* II, 333, V, 313–314: quod super galea que armatur et mictitur apud sanctum Sergium cum alio ligno soctili, quilibet possit mictere mereaciones suas super ipso, in eundo et redeundo. Item quod dicta galea et lignum debeant stare apud sanctum Sergium tribus diebus completis, et recipere super galea a mercatoribus nostris de Ragusio, mercationes eorum exiles... Et si mercatores non descendissent de Slauonia ad marinam, et haberent certa nova quod deberent venire, possint stare... et honerata galea et aliis barchis, debeant reddire Ragusium in conserva simul etc.

дубровачка дипломатија, измирење је дошло тако што млади краљ постиже своју волју и хтење. Значило је то по свој прилици чврсте гаранције да млади краљ неће сносити последице због побуне и да његов положај у држави неће бити промењен. Тек након тога, син је пристао да оде своме родитељу, па је онда учињено измирење уз чврсте заклетве. После овога се краљ вратио из Зете.¹⁵

Од самог почетка сукоба, млади краљ је био у одступању, најпре се повукао преко Бојане, потом је изгледа наставио и даље према западу. У Дубровнику се пажљиво пратило његово кретање, па се тако 7. маја дознало да би требало да је већ стигао у Требиње. Изгледа да кретање младог краља ка западу није било сасвим случајно, чак и онда када је до измирења дошло. Могуће да је на такав начин, бринући се за своју сигурност, желео да се удаљи од Зете док не буде сасвим сигуран да се стари краљ са својом војском повукао у унутрашњост српске државе. Чим су сазнали да се млади краљ налази у околини града, Дубровчани су решили да изаберу четири свечана посланика, Јунија Журговића, Марина Бунића, Домању Менчетића и Воле Волчевића, који су имали задатак да, носећи са собом четири твара добrog вина, очито у његову част, позову младог краља у посету Дубровнику, где би га кнез и властела љубазно примили и указали му почести.¹⁶ Кроз три дана изабрани посланици су у Дубровник донели позитиван одговор на љубазан позив, па су у том смислу настављене припреме за дочек угледног госта. Велико веће је 10. маја издало сва потребна овлашћења кнезу, Малом већу и Већу умољених да одреде укупне трошкове и дарове које је потребно припремити.¹⁷ Истог дана у Већу умољених изабрана су три властелина који ће се бринути око трошкова током боравка младог краља и његове пратње у граду, и другу тројицу који су имали да се посвете проналажењу станова за госте, као и поменутим даровима. Два дана касније, 12. маја, припреме су биле окончане, али

¹⁵ Архиепископ Данило, *Животи краљева и архиепископа српских*, 158.

¹⁶ *Monumenta Ragusina* V, 314: de mictendo IIII nobiles homines pro ambaxatoribus ad serenissimum regem iuvanem(!), qui presentialiter debet esse in Tribigna, ad supplicandum eumdem quod sibi dignetur et placeat accedere Ragusium, ut decet eum benigne recipietur a domino comite et nobilibus hominibus Ragusii, et honorabitur ab eisdem, et defferant secum ad expensas communis IIII salmas boni vini.

¹⁷ *Monumenta Ragusina* II, 334; V, 314: quod dominus comes cum suo Minori consilio et Consilio rogatorum, habeant plenam et liberam potestatem... sicut eis placuerit de expendendo de avere communis, in expensis et donis fiendis serenissimo regi iuveni, usque illam quantitatem pecunie que eis videbitur et placuerit.

је међу умољеним већницима наступило неслагање око вредности дарова које је требало спремити. На крају је, уз приличну опозицију (23:16), решено да младог краља треба даровати тканинама и другим стварима у вредности од читавих 1.000 перпера.¹⁸ Вредност одређеног поклона речито сведочи о намери Дубровчана да се нарочито покажу и оставе јак утисак на госта, исправно процењујући да је за Општину веома корисно да благовремено стекну наклоност будућег српског краља.

Сутрадан, 13. маја у град су стигли поновљени изричiti захтеви младог краља за покладом Пурхића, о чему ће бити речи на другом месту, па је *Beće умољених* решило да се пошаљу седморица властелина, чланова два претходно изабрана посланства (оног које је мирило завађене краљеве током априла и оног које је неколико дана раније преносило позив Општине за посету), како би покушали да га одговоре.¹⁹ Међутим, млади краљ је изгледа био неумољив по том питању, па је следећег дана започето прикупљање ствари из поклада српског властелина.²⁰ Имајући наведено у виду, 14. мај 1331. године се заправо може сматрати за сигурни *terminus post quem* доласка младог краља у прву посету Дубровнику. Чини се сасвим неоправданим да се као почетак наведене посете датира 10. мај, како то чини каснији дубровачки хроничар Јуније Растић, а што се може срести и у литератури.²¹ Како ствари стоје, посета је по свој прилици остварена у другој половини месеца, при чему се запажа да у периоду од 15. до 22. маја није било ниједне седнице дубровачких већа, па не треба искључити могућност да је управо у том периоду млади краљ био приспео у Дубровник. О дужини трајања његовог боравка у граду не

¹⁸ *Monumenta Ragusina* II, 334; V, 315: quod... elegantur III homines supra fiendis expensis necessariis eidem domino regi et genti sue donec steterint in Ragusio, et alios tres, supra inveniendo hospitia necessaria genti ipsius domini regis, et dona que debent fieri ipsi domino regi. Andreas Palme de Sorco, Marchus de Mençe et Petrus de Teduisio supra expensis. Michel de Mençe, Nicola de Petrana et Thoderus de Bodaca supra dona et hospitia.

¹⁹ *Monumenta Ragusina* V, 315. М. Медини, *Дубровник Гучетића*, Београд 1953, 15.

²⁰ *Monumenta Ragusina* V, 316.

²¹ *Chronica ragusina Junii Restii (ab origine urbis usque ad annum 1451)*, item *Joannis Gundulae (1451–1484)*, digessit Speratus Nodilo, Zagrabiae 1893, 122; J. Тадић, *Promet putnika u starom Dubrovniku*, Dubrovnik 1939, 42–43; Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан – краљ и цар (1331–1355)*, 43.

може се ништа одређено казати. Није лако говорити ни о садржини разговора који су том приликом вођени. Сасвим је сигурно да су Дубровчани покренули питање надокнаде штета које су причињене током протеклог сукоба у краљевској породици. Млади краљ је обећао да ће дати надокнаду за све тканине које је отео дубровачким трговцима.²² Податак да је, због велике љубазности и гостопримства који су му указани у Дубровнику, млади краљ обећао велике повластице Општини, не може се потврдити у савременим изворима,²³ али догађаји с почетка владе краља Стефана Душана као да упућују да је већ приликом ове посете било речи о Стонском рату, за који су Дубровчани били толико заинтересовани.

Око надокнаде причињених штета дубровачким трговцима млади краљ је одувлачио. У међувремену, током месеца јула поново је Дубровчанима отео извесну количину тканина код Светог Срђа. Као изгледа није било других начина да га приволе да надомести губитке трговаца, Дубровчани су 1. августа 1331. године решили да му писмено запрете. Уколико ускоро не надокнади штете које је причинио, оне за које је још у Дубровнику дао своје обећање, као и ове нове, обратиће се његовом старом оцу, тражећи од њега задовољење и гаранције да се трговци могу несметано кретати кроз читаво краљевство.²⁴ Међутим, за упућене претње млади краљ није много марио, пошто је већ имао спремне велике планове. Овај податак је уједно и последњи који изричito говори о власти краља Стефана Уроша III у српској држави, при чему се запажа да краљ овог пута није ословљен како се то обично чинило у протоколима дубровачких већа. Његова краљевска

²² *Monumenta Ragusina* V, 320–321: de drappis per eum (sc. regem iuvenem) ablatis mercatoribus nostris, tempore quo fuit in discordia cum patre, et secundum promissiones per eum factas nobis cum fuit Ragusio etc.

²³ *Chronica ragusina Junii Restii (ab origine urbis usque ad annum 1451)*, item *Joannis Gundulae (1451–1484)*, 122: Il re, vedendosi soprapreso dalla cortesia ed accoglienze della repubblica, ne fece molte grazie e promise larghissimi privilegi etc.

²⁴ *Monumenta Ragusina* V, 320–321: quod debeat scribi domino regi iuveni... rogando et suplicando eidem quod sibi dignetur et placeat satisfacere mercatoribus nostris... et etiam de drappis mercatoribus nostris per eum ablatis de mense julii proximi preterito, apud Sanctum Sergium, dando sibi intelligi quod si dictis mercationibus in proximo non satisfaciet, conquerebimus de ipso patri suo veterano quod ipsis satisficeret faciat et quod provideat ita et taliter quod mercatores nostri sine lesione aliqua cum eorum mereationibus et rebus, et sine, possint tute et secure ire, stare et reddire per totum suum regnum etc. М. Маловић, *Стефан Дечански и Зета*, 65.

титула, случајно или не, била је сасвим изостављена. Недugo затим млади краљ је започео преузимање српског престола.

Данилов ученик, доносећи појединости о последњем сукобу у краљевској породици, држи се своје пристрасности – истиче да пређашње измирење оца и сина није било сасвим искрено од стране старог краља, чија је злоба и мржња, како каже, довела до новог сукоба. Овог пута је стари краљ тражио од сина да се појави пред њим, по свој прилици како би се оправдао за поступке за које га је сматрао одговорним, а у супротном би био суочен са одговарајућом казном. У тешкој ситуацији у којој се нашао, плашећи се за свој живот, како се даље додаје, млади краљ је пред своју властелу изашао са предлогом да сви заједно напусте земљу и оду у *стране народе*, како би избегли превремену смрт. Властела се категорички усprotивила таквом предлогу: *Ми нећемо да идемо са тобом, камо ти кажеш, у туђе народе, но ако хоћеш да избегнеш такву смрт, која ти је спремљена, претеци, дакле, прво ти и уклони свој презир*. Био је ово отворени позив на свргавање краља са престола. Но, млади краљ се, како писац даље приповеда, није дао лако убедити, те је властела наставила са притиском, говорећи му: *Боље нам је, ако нам се догоди и смрт, у земљи нашега отаџства, него да се нађемо у туђој земљи као заробљеници или дошаљаци*. На крају, запретили су ако их не послуша, да ће га напустити и отићи код његовог родитеља. Како у таквој ситуацији није имао другог избора, млади краљ је решио да устане против свог оца.²⁵

Нема сумње да је његова улога у припреми преврата била далеко од простог извршиоца воље његове властеле, како то наведени извор тежи да прикаже, ниједног тренутка не поменувши, чак ни у назнакама разлоге који су старог краља доводили у такав однос према свом сину, а које смо на почетку изнели. Мржња коју је стари краљ опет испљавао, тешко да није била заснована на појединим поступцима његовог наследника, за које је на српском двору било процењено да угрожавају краљевску власт. О озбиљности првог сукоба довољно говори податак да је краљ са војском у сред зиме био приморан да интервенише у Зети. Изгледа да амбиције младог краља нису могле бити задовољене управљањем приморским крајевима српске државе, нарочито након

²⁵ Животи краљева и архиепископа српских од архиепископа Данила II, 158–160; К. Јиречек, *Историја Срба I*, 208; Историја српског народа I, 509 (С. Ђирковић); Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стеван Душан – краљ и цар (1331–1355)*, 44–45.

што се доказао на бојном пољу, како против Босне (1329),²⁶ тако и у Велбушкој бици (1330).²⁷ Несумњива подршка властеле из његовог најближег окружења само је допринела учвршћивању уверења да је дошло време да исто тако успешно може управљати читавом државом.

Остварењу свог плана млади краљ је приступио у другој половини августа 1331. године. Како је приликом пређашњег сукоба изгледа био изненађен брзином и обимом интервенције, када се суочен са краљем и његовом војском морао повлачiti према западу, у извршењу свог подухвата послужио се сличном стратегијом. Не чекајући да његов отац поново дође по њега, млади краљ Стефан Душан је са најоданијим следбеницима, за које Данилов ученик каже да не беше велика њихова сила, но мали неки број, кренуо из Зете, од Скадра, као унутрашњости српске државе, до двора Неродимља, где је краљ у то време боравио, о чему је очито био добро обавештен.²⁸ У свитање среде, по свој прилици 21. августа,²⁹ млади краљ са својом властелом је био надомак очевог двора, ставши посред горе Прозрака, разделише се који ће од њих са које стране поћи са својим војницима. Уследио је истовремени препад на двор, и пошто је био велики ванај, затечен оваквим догађајем, краљ је некако успео да се извуче, и побегне са мало своје властеле у град Петрич, остављајући своју породицу у двору. Међутим, млади краљ је кренуо за њим и овај је, немајући другог излаза, морао да се преда. Након саветовања са својом властелом, млади краљ Стефан је наложио да његов отац са породицом буде одведен и заточен у Звечан. На овакав начин преврат на српском престолу је био завршен. Весници који су затим послати

²⁶ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи I*, 25–26, бр. 55; К. Јиречек, *Историја Срба I*, 205; С. Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 91; Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан – краљ и цар (1331–1355)*, 40.

²⁷ Архиепископ Данило, *Животи краљева и архиепископа српских*, 139–140; К. Јиречек, *Историја Срба I*, 206–207; П. Томац, *Велбушка битка*, Војно-историјски гласник 4 (1952) 99–111; Г. Шк rivанић, *Битка код Велбужда 28. VII 1330*, Весник војног музеја 16 (1970) 67–76; *Историја српског народа I*, 507–508 (С. Ђирковић); Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан – краљ и цар (1331–1355)*, 41–42.

²⁸ Архиепископ Данило, *Животи краљева и архиепископа српских*, 160; Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан – краљ и цар (1331–1355)*, 44–45.

²⁹ Датум је одређен на основу податка о приспећу вести о промени на српском престолу у Дубровник, о чему ће бити речи у наставку. Среда 28. август се мора искључити као дан преврата, јер у супротном не би било доволно времена да вест стигне у град. *Историја српског народа I*, 509–510 (С. Ђирковић).

у све крајеве државе имали су да разгласе ко је нови краљ српских и поморских земаља.³⁰

Вест о промени на српском престолу у Дубровник је стигла до 3. септембра 1331. године. Тада је *Beće умољених* одлучило да се младом краљу, за кога се већ знало да је био у *слави и узвишењу*, напише писмо са честиткама којим ће се, између осталог, пренети изрази њихове радости због његове *славе и узвишења*, као и намера да га виде, односно посете у згодно време и место.³¹ Била је ово прва реакција Општине на вест да је млади краљ Стефан преузео краљевски престо.

Почетком септембра убрзано су текле припреме за краљево крунисање. У двору Сврчину био је сазван *цео сабор српске земље*, где је у недељу, 8. септембра 1331, на празник Рођења Богородице (Мала Госпојина), у цркви Светог Јована Претече, архиепископ Данило II краљевски венцем крунисао новог краља Стефана. Тог дана је учињен велики празник, како сведочи Данилов настављач, односно велики догађај је достојно прослављен.³²

Истог дана када су се у Сврчину догађале краљевске свечаности, у Дубровнику је била созвана седница *Великог већа*. Скоре једногласно је одлучено да Општина упути новом српском краљу свечано посланство у част *милости и славе коју му је Бог подарио новим крунисањем*.³³

³⁰ Архиепископ Данило, *Животи краљева и архиепископа српских*, 160–161; К. Јиречек, *Историја Срба I*, 208; *Историја српског народа I*, 509–510 (С. Ђирковић); Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан – краљ и цар (1331–1355)*, 44–45; В. Петровић, *Гора Прозрак и двор Неродимља*, Историјски часопис 59 (2010) 131–140.

³¹ *Monumenta Ragusina II*, 336–337; V, 324: quod ex parte domini comitis et communis Ragusii, scribantur lictere gratiōse serenissimo regi iuueni, continentes inter cetera, quod de omni sua gloria et exaltatione, animi nostri letantur, ut de specialissimo nostro domino, ut sui amatores et servitores, et quod de sua gloria participamus cum (eo), concludendo in fine quod loco et tempore decenti, intendimus eum videre.

³² Архиепископ Данило, *Животи краљева и архиепископа српских*, 164–165; К. Јиречек, *Историја Срба I*, 211–212; *Историја српског народа I*, 510–511 (С. Ђирковић); Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан – краљ и цар (1331–1355)*, 45.

³³ *Monumenta Ragusina II*, 337; V, 324: quod debeant micti pro parte Comunis sollepnies ambaxatores ad serenissimum regem Raxie ad honorandum et ad exaltandum eum, de gratia et gloria sibi a Deo collata de nova incoronatione sui regni. Први пут Стефан Душан је крунисан као млади краљ 6. јануара 1322. године, па се сада заиста радило о новом крунисању. Уп. Д. Јечменица, *О времену увођења младог краља Стефана Душана у управне надлежности у Зети*, Архивски записи XIX/2012 бр. 2, 155–156.

Није искључено да се у Дубровнику већ знало да се тог дана догађало краљевско крунисање. Кратак рок, од свега пет дана, између 3. и 8. септембра, није остављао могућност да посланици Општине дубровачке стигну до Сврчина, како би присуствовали несвакидашњој свечаности. При томе не треба искључити могућност да је крунисању могао да присуствује неко од угледне дубровачке властеле ко се тада затекао у земљи, али не у својству званичног представника своје Општине.

UDK 930.1/2

Zdravko M. DELETIĆ¹

DRUŠTVENI KONTEKST ISTRAŽIVANJA PROŠLOSTI

Apstrakt: Prošlost - istoriju znamo kroz naučnu i publicističku literaturu koja nastaje u specifičnom društvenom kontekstu. Sadašnjost se sjeća prošlosti prema svojim očekivanjima ili aktuelnim društvenim – političkim projektima. Vrijeme koje istražuje prošlost utiče na postupak i ishode istraživanja i pisanja o prošlosti. Ne sjećaju se sva društva iste istorije, ne smatraju iste događaje istorijom vrijednom pamćenja. O prošlosti se misli u kategorijama i pojmovima vremena koje istražuje, a rezultati se saopštavaju savremenim jezikom. Presudnu ulogu u izučavanju prošlosti ima istoričar, koji je formiran i stvara u društvenom kontekstu sa svojim sistemom vrijednosti. Taj kontekst podstiče, usmjerava, ograničava stvaralaštvo, postavlja kriterijume prihvatljivog ili nepoželjnog. Istoričar prošlost može razumjeti samo iz svoje sadašnjosti, uz napor da razumije ljude u njihovoj stvarnosti. Istorija koju znamo je selekcija monumentalne prošlosti.

Ključне riječi: istraživanje istorije, istorijski kontekst, istorijski izvori, prošlost, savremenost.

Zdravko M. Deletić

THE SOCIAL CONTEXT OF PAST RESEARCH

Summary

We can talk about the context of the events of history and the context of time that studies the past. The modern understanding of the past is not original, therefore it cannot claim undoubted truthfulness, regardless of the quantity and quality of the source on which it relies. The facts are original, but the research questions, the selection and interpretation of the facts are contemporary. Historiography and journalism reflect someone's point of

¹ Autor je redovni profesor Univerziteta u Prištini/Kosovskoj Mitrovici, u penziji.

view (interests), they have a purpose and the audience they address, with the change of the context of the use of historiography, its character and content change. Social expectations act as beliefs that mediate the modern view of the past, with the change of expectations the story of the past changes - a new generation can ask new questions and write a new history.

The past - we know history through scientific and journalistic literature, which is created in a specific social context. Historical knowledge as an experience of some time depends on the social (political) and cultural circumstances in which it arises, it is transient and changeable depending on the changing needs of the society that remembers or talks about the past. Not all societies of the same history are remembered, they do not consider the same events to be history worth remembering. The present remembers the past according to its expectations or current social-political projects. Social consciousness governs interest in the past, the interests of the time that interpret the past influence the process and outcomes of research and writing about the past. A crucial role in the study of the past is played by the historian, who is formed and created in a social context that encourages, directs, limits creativity, sets criteria for what is acceptable or undesirable.

Istorija je za savremenog čovjeka ono o čemu se priča, ono što je kroz nauku, publicistiku, umjetnost, tradiciju dostupno kao "istorija" ljudi i država. Iluzija je reći da nema prošlosti o kojoj ne znamo, koja ne postoji. Činjenica da postoe praznine u našim znanjima o prošlosti ne znači da je to stvarni diskontinuitet postojanja, već da o tome ne znamo ili ne govorimo ili, pak, da nije bilo važno da se o tome sazna, što ne znači da u budućnosti neće biti važno ili moguće saznati.

O istorijskom kontekstu može se govoriti i u odnosu na vrijeme koje istražuje prošlost. Društveno vrijeme ima svoja očekivanja od znanja o prošlosti, čime utiče na njihovo formiranje. "Nema absolutne uvek važeće prošlosti, jer se okvir njenog osmišljavanja uvek menja. (...) Nova sadašnjica, koja otvara novu budućnost, uvek traži i novu prošlost" (Kuljić, 2006, 310). Iсторијар има presudnu ulogu u "proizvodnji istorije", on vrši izbor problema – formira predmet istraživanja, vrši odabir svjedočanstava i ostataka, selektira činjenice iz istorijske građe, odlučuje o značenjima koja će dati odabranim činjenicama, kako će ih povezati sa drugim činjenicama, koje će i kakve naučne činjenice formirati. Konačno, istoriјar odlučuje kakav će izvještaj (rad) o istraživanju napisati (detaljnije Deletić, 2019).

Ne sjećaju se sva društva iste istorije (ne misle isto o događajima i ličnostima) i nema istorije za sva vremena. Različiti subjekti (grupe) pamte i pričaju ono što im odgovara, a "pisanje nije neutralni instrument, jer je i ono istorijski proizvod" (Katroga, 2011, 145). Moguće je postaviti dilemu: treba li pisati o prošlosti isključivo u kategorijama i prema mjerilima istraživanog vremena, "reći kako je uistinu bilo" – kruto se držati istorijskog

konteksta ili tumačiti istoriju u skladu sa pitanjima, ciljevima ili kulturnim (društvenim) potrebama vremena koje istražuje (detaljnije Mitrović, 1995). U prvom slučaju (insistiranje na istorizmu) ćemo dobiti priču koliko je moguće blisku prošlosti, ali je pitanje koga takva priča zanima, čemu služi istraživanje istorije radi nje same? Činjenica je da svako vrijeme misli (priča) o prošlosti zbog savremenih potreba, tek tako je priča aktuelna. U tom slučaju, priča o prošlosti mora biti savremena, razumljiva i upotrebljiva u datom vremenu (ne znači svima i u svim prilikama). To zahtijeva da se o istoriji razmišlja i govori u skladu sa savremenim pitanjima i sazajnjim ciljevima, odnosno savremenim jezikom i pojmovima, ali i primjenom teorijskih uopštavanja i argumentacije (detaljnije Mitrović, 1991). Takva priča podrazumijeva da je prošlost reflektovana u sadašnjici, da su prošlost i sadašnjost povezane, da se istorija piše u skladu sa potrebama vremena koje istražuje.

Savremenost je gospodar prošlosti na više načina (detaljnije Petranović, 1997; Kuljić, 2006). Dominira kontekst proizvodnje i upotrebe istorije, kontekst vremena istraživanja i pisanja rada. Istoričar je na razne načine pod uticajem savremenosti, njenih potreba i projekata i kao takav ima odlučujući uticaj pri formiraju predmeta istraživanja, samom istraživanju i pisanju o prošlosti. Iako “nerado priznaju, istoričari u principu vrše odabir tema iz prošlosti po principu sopstvene sposobnosti komuniciranja sa svojim vremenom” (Rastoder, 2000, 18). Često i pišu u skladu sa očekivanjima svog vremena. Lični doživljaj, znanje ili stereotipi o istraživanom vremenu mogu da utiču na način kako se to vrijeme vidi i tumači (istraživač može dostupne informacije i nesvesno da uklapa u sopstvenu sliku vremena koje istražuje). Da ne govorimo koliko je pisaca istorije koji to nijesu po obrazovanju, znanju, a pojedini ni po namjerama.

Sadašnjost i istoriografija govore o djelovima minule stvarnosti koja im je dostupna ili o kojoj imaju saznanja. Davanje smisla prošlosti odgovara potrebama vremena koje se njome bavi. U kriznim vremenima priča o prošlosti postaje rodoljubiva romantika, prepuna je moralne retorike i nacionalnih (ideoloških) mitova, tradicije koja mobiliše, služi za opravdavanje mnogo čega. Sadašnjost upravlja tumačenjem prošlosti. Radikalni zaokreti u politici – društvu ili krizne situacije nameću novi pristup prošlosti i drugačiji poredak vremena, mijenjaju se očekivanja od prošlog – sadašnjeg – budućeg. “Zato je istorijsko vreme uvek poređenje različitih kolektivnih sistema vrednosti” (Kuljić, 2006, 251).

Priča se ponavlja, sadašnjost - buduća prošlost neće biti na isti način tumačena u nekoj budućnosti. Vrijeme koje tumači prošlost unosi svoje

moralne norme, sistem vrijednosti, interes u način predstavljanja toga što se nekad, nekome, negdje desilo. „Što je prošlost bliža, to je i uticaj aktuelnih interesa u njenom posredovanju aktivniji.“ Ako „istoriografija nikada ne može biti nezavisna od vremena, pa ni absolutno objektivna“ (Kuljić, 2006, 131, 132), još manje to može biti kultura sjećanja, tradicija, javna komunikacija sa prošlošću. Priča o prošlosti odgovara potrebama društvenih grupa (političkih elita) koje kreiraju svijest određenog vremena. „Svaki pristup prošlosti ima svoje granice i domete, ciljeve i zahteve“ (Kuljić, 2006, 132, 135). To može biti daleko od minule stvarnosti – istorijske istine.

Savremene teorije i hipoteze usmjeravaju pitanja, izbor građe, način osmišljavanja (razdvajanje važnih i nevažnih činjenica). Savremene potrebe – savremena priča.² O prošlosti se misli u kategorijama i pojmovima vremena koje istražuje, dok se rezultati saopštavaju savremenim jezikom. „Činjenice koje se ne uklapaju u hegemoni smisao se potiskuju“ (Kuljić, 206, 307). Istorijski događaj nije značajan sam po sebi, vrijedan je da se pamti i pominje po posljedicama koje je proizveo ili promjenama koje je izazvao (omogućio). „Istoriju nauku zanima čovek u društvenom kontekstu, a ne kao biološko biće“ (Stanković, 1988, 83). Kontekst događaja nije jedinstven i jednoznačan, čini ga kontekst uzroka koji su doveli do događaja i kontekst samog događaja, a istorijski značaj događaju daje kontekst izazvanih promjena ili posljedica. To je fenomen društvenog (pojedinačnog) vremena koji nazivamo trajanjem, kontinuitet kao skup diskontinuiteta.

Odnos pojedinaca i grupa prema prošlosti i istoriografiji (to je ono što „znamo“ o prošlosti) zavisi od savremenih očekivanja. Odnos istoričara prema kontekstu je granična linija naučnosti. „Cilj uspele istoriografije jeste, kako je još Tukidid rekao, izučavanje ljudi u njihovim okolnostima, a ne izučavanje samih okolnosti“ (Koka, 1994, 191). Čovjek jedino u istorijskom kontekstu može biti shvaćen u vremenu kojem je pripadao i zajednici u kojoj je živio. Izazov je što se savremeni čovjek „ne seća prošlosti, on je vazda nanovo izgrađuje. On polazi od sadašnjosti i upravo kroz nju, koju poznaje, tumači prošlost“ (Fevr, 2004, 26).

Riječ je o tome želimo li istoriju kakva je bila (istoriju iskustava) ili istoriju kakva je upotrebljiva. Naime, istorijska svijest (pa i nauka)

² „Smisao prošlosti definiše savremena istorijska svest koja od budućnosti očekuje ostvarenje nacionalnih ciljeva.“ (Kuljić 2006, 305). „Prošlost se osmišljava na taj način što se i arhivski materijal selektivno organizuje i akcentuje“ (Kuljić 2006, 306).

vezana je za kontekst vremena u kojem postoji, dok se savremeni kontekst bitno razlikuje od konteksta u kojem je istorija stvarana. Istorija je potrebna "nama", a ne "njima", istovremeno, "mi" pišemo o "njima", jer je to potrebno "nama"; mi stvaramo (re-konstruišemo) "njihovu" prošlost, "oni" ne mogu da se protive. Istoričar prošlost može razumjeti samo iz svoje sadašnjosti, uz napor da razumije ljudi u njihovoj stvarnosti – našoj prošlosti. Istoričar treba da "ozbiljno uzme iskustva i stavove ondašnjih pogodenih ljudi, ali da ih istovremeno shvati na osnovu njihovog konteksta (koji oni nisu ili su samo delimično saznali)", tako će "objektivno proceniti" prošlost i "približić se istorijskoj istini" (Koka, 1994, 164). Izazov je koliko su autori pisanih svjedočanstava stvarno poznavali i razumjeli svoju sadašnjost i na koji način su htjeli o njoj da svjedoče (kako su zapisali svoja iskustva). Dodatni izazov je kako istraživač razumije svjedočanstva i kako ih upotrebljava.

Možemo govoriti o kontekstu događanja istorije i kontekstu izucavanja istorije. Činjenice su izvorne, ali istraživačka pitanja, izbor i tumačenje činjenica sa savremenim.³ Savremeno razumijevanje prošlosti nije izvorno pa, samim tim, ne može pretendovati na nesumnjivu istinitost, bez obzira na količinu i kvalitet izvora na koje se oslanja. Istorisko znanje kao iskustvo nekog vremena zavisi od društvenih (političkih) i kulturnih okolnosti u kojima nastaje, prolazno je i promjenljivo i u zavisnosti od promjene potreba društva koje pamti ili priča o prošlosti. "Samo iz horizonta svog vremena može biti dohvaćeno i shvaćeno ono što je bilo u drugim vremenima: istoričar postavlja pitanja prošlosti da bi dobio odgovor za sadašnjost" (Šušnjić, 1999, 253). Istriografija i publicistika odražavaju nečije gledište (interese), imaju svrhu i publiku kojoj se obraćaju i sa promjenom konteksta upotrebe istoriografije mijenja se njen karakter i sadržaj.

Društvena svijest upravlja interesovanjem za prošlost. Može se govoriti i o namjernom zaboravu, potiskivanju događaja iz pamćenja. Naime, društvena očekivanja mogu da djeluju kao uvjerenja koja posreduju u savremenom viđenju prošlosti, sa promjenom očekivanja mijenja se i priča o prošlosti – nova generacija može da postavi nova pitanja i piše novu

³ „Empirijska teorija saznanja pretpostavlja odvojenost onoga ko saznaće od onoga šta saznaće: činjenice su nezavisne od posmatrača! Savremena teorija saznavanja pretpostavlja uzajamnu zavisnost subjekta i objekta spoznaje: činjenice postoje samo u odnosu na posmatrača“ (Šušnjić, 1999, 272). Činjenice postoje nezavisno od posmatrača, ali značenje činjenicama daje posmatrač, on bira i osmišljava činjenice.

istoriju. U tom slučaju mijenja se kontekst tumačenja istorije, jer interes vremena koje tumači prošlost upravljuju istraživanjem i utiču na ishod.

Treba dodati i kontekst komunikacije sa naučnim rezultatima, upotrebu priče o istoriji koja ne zavisi od prošlosti, često ni od naučnosti. Naučna zajednica i čitaoci daju značaj istoriografiji, ali je problem što mnogi pričaju o istoriji koju ne znaju, o kojoj nijesu pročitali pouzdana tumačenja, prihvataju ponuđenu medijsku – dnevнополитичку priču i spemni su da biju tuđe bitke. Za utjehu, niko ne mora da čita istoriju, iako politika i mediji prisiljavaju građane da preživljavaju dizajniranu sliku prošlosti.

Prošlost kao predmet istraživanja višestruko zavisi od kriterijuma izbora koji istraživač projektuje na dati predmet obrade. Istraživač uređuje dio nesređene prošlosti, događaj, pojavu ili proces smješta u zamišljene okvire, koji su usmjereni pitanjima: šta, kada, gdje, ko, kako, zašto i sličnim - tako se formira predmet obrade. Prošlost ima smisla istraživati i o njoj govoriti (pisati) tek u odnosu na sistem pitanja koja istraživač postavlja, pri čemu se služi hipotezama, teorijama, modelima i sličnim alatima (postupcima) koji se primjenjuju u sklopu istorijskog metoda. Istraživač bira izvore i ostatke iz kojih će preuzimati informacije i pretvarati ih u činjenice. Slijedeća etapa je izbor dostupnih činjenica i izbor značenja koja će im biti data, način povezivanja činjenica sa drugim istorijskim i naučnim činjenicama koje se slažu i upoređivanje sa onima koje se razlikuju (naučna činjenica je proizvod intelektualnog rada, iskaz naučnika o činjenici stvarnosti ili teorijskom uopštavanju). Istraživač odlučuje o formi i sadržaju izvještaja o istraživanju – napisanog rada. Višestruki izbori svjedoče da je priča o prošlosti u vlasti istoričara, naročito ako se dodaju intelektualne sposobnosti, znanje (neznanje), namjere i pristrasnosti, koje mogu biti pojačane ili nametnute zahtjevima, protrebama, projektima, interesima, idejama, mitovima, stereotipima i drugim uticajima vremena u kojem je istoričar formiran ili u kojem istražuje (detaljnije Deletić, 2019, 71-89).

O prošlosti se može pričati na razne načine, sa činjenicama i bez činjenica, sa emocijama, nostalgijom i učitanim željama. Može se izmišljati i svjesno lagati.⁴ Međutim, “reći kako je uistinu bilo” nije moguće bez poznavanja i uvažavanja istoričnih okolnosti pod kojima se nešto dogodilo, ili se nije dogodilo (i to je činjenica) – bez poznavanja i uvažavanja istorijskog konteksta u pogledu geografskih – prirodnih uslova života ljudi, bez poznavanja “vremena” – društvene svijesti epohe i sistema vrijednosti, društvenog (socijalnog, političkog, kulturnog) konteksta prošlosti. Istoričari

⁴ „Čitav naš poduhvat zavisi od izbora našeg stanovišta o istini“ (Šušnjić, 1999, 21).

“treba da se trude da svako doba shvate pod njegovim uslovima, da prihvate tadašnje vrednosti i prioritete, a ne da nameću naše” (Toš, Lang, 2008, 28). Uslovi istorijskog vremena čine opšti kontekst konkretnih događaja. To što istoričar poslije decenija ili vjekova može da napiše je književnost, publicistika, u boljem slučaju naučno izведен zaključak (ili opis). U mnogo čemu može biti različito od prošle stvarnosti, nema pouzdanih informacija za provjeru saglasnosti naknadnog tumačenja i minule stvarnosti. Istorijска истина је naučno načelo – ideal, у стварности читамо приčу коју је неко naknadno proglašio istorijom.

Pravilno shvaćen istorijski kontekst je osnova racionalne istorijske svijesti. Pričati o događaju vrlo je različito od biti dio događaja. Istorijске generacije imale su životne uslove (probleme), strahove i nade, iskušenja, sisteme vrijednosti (vjerovanja), aktivne mitove, obrasce ponašanja, životne prioritete o kojima mi stvarno ne znamo dovoljno i pouzdano. Istorijsko okruženje, okolnosti u kojima se prošlost događala – istorijski kontekst je neuporedivo drugačiji od konteksta istraživanja. I najbolje istraživanje je, u suštini, (re)konstrukcija prošlosti, manje ili više moguća priča, koja zavisi od intelektualnih i pripovjedačkih kapaciteta istoričara, često i njegovih interesa i namjera. Istorijski materijal (izvori, činjenice) mora da se čita u kontekstu vremena u kojem je nastao. Međutim, od istoričara se očekuje da napiše priču razumljivu (potrebnu, korisnu) svom vremenu. Mudrost je da se prošlost izloži razumljivo sadašnjici, a da se bitno ne izmijeni i ne učine neistoričnim svjedočanstva (ostaci) iz prošlosti, da istorično razumije poruke i iskustva prošlosti.

Gledanjem u prošlost može da se rukovodi ideja budućnosti (Katroga, 2011, 37). Prošlost se tumači zbog potreba sadašnjice, što znači i da savremeni projekti i interesi mogu da uslovjavaju i usmjeravaju istraživača. Istorijski kontekst je kontekst događanja, istraživački kontekst je bitno različit. “Ono što neko doba smatra da je vredno istaći u prošlosti može veoma lako da bude sasvim drugačije od onoga što su prethodna doba smatrala vrednim isticanja” (Toš, Lang, 2008, 220). Prošlost izučavamo i objašnjavamo u okvirima modernog konteksta, ali to ne znači da događaje, procese i strukture možemo bez štete po istoričnost i naučnost da izdvojimo iz šireg istorijskog vremena u kojem su nastali. U prošlosti su ljudi stvarali svoju stvarnost (istoriju), u sadašnjici neko drugi rekonstruiše tu istoriju, ali ni oni u prošlosti ni ovi u sadašnjici ne rade to pod okolnostima koje su sami izabrali. Za istorično razumijevanje potrebno je poznavati širi kontekst, poznavati i razumjeti stvarnost izučavanog problema i stvarnost

koja izučava prošlost, koja proizvodi prošlost koju znamo. Možemo za potrebe izučavanog problema (teme) da odsječećemo dio prošlosti i tako ga posmatramo, ali to ne znači da možemo potpuno da ga isčupamo iz korijena i smjestimo u neistorični prostor ili društvo izvan njegovih istoričnih okolnosti nastanka. To bi bila naučna fantastika (virtuelna istorija), u boljem slučaju istorijska književnost (i ona ima čitaoce).

Stvarnost u kojoj se istražuje istorija neuporedivo je različita od uslova u kojima se istorija događala. Opravdano je misliti da uslovi u kojima istraživač živi i stvara (kako je formiran) utiču na njegovo iskustvo, na više načina mogu da proizvedu nenaučne motive i uticaje na rezultate. Istoričar mora da pokuša da “uđe” u svijet i svijest ljudi iz vremena koje proučava, vremena u kojem su nastali izvori koje proučava. Lako je reći, teško je uraditi, tim prije što istoričar nema kontrolne tačke koje bi mu omogućile da provjeri koliko je uspio u svom nastojanju. Više je nepoznatog i praznina u sačuvanom materijalu, nego neupitnih svjedočanstava i činjenica na koje se istraživač može osloniti. Osim toga, nije glavni problem u sadržaju i pouzdanosti činjenica, problem je kako ih je istoričar “prepoznao” i utvrdio, još više, kako ih je objasnio, u kakav kontekst ih je smjestio u odnosu na događaje i druge činjenice. “Suština istorijskog istraživanja je *izbor* – ‘relevantnost’ izvora, ‘istorijskih’ činjenica i ‘značajnih’ tumačenja” (Toš, Lang, 2008, 219). Rezervu ili sumnju u rad istoričara može da izazove činjenica da pravo (mogućnost) izbora izvora i podataka u njima sadrži u sebi mogućnost svjesnog izostavljanja sadržaja, mogućnost istoričara da zbog nekog razloga prečuti informacije “koje mu ne odgovaraju”, da “zaboravi” nešto što zna o predmetu istraživanja, jer ne odgovara njegovoj zamisli ili namjeri da nešto obradi “na svoj način.”

Riječ je tome da na istoriju koju znamo kroz nauku, publicistiku, umjetnost može da utiče kontekst istraživanja i obrade istorijskog materijala. Naime, istorija nije korektan popis događaja, ličnosti i datuma, ona treba da nudi objašnjenja i odgovore koji su potrebni vremenu koje o istoriji misli ili govori. “Da bi bila nauka, istorija mora ići i u interpretaciju, vrednovanje i teorijsko osmišljavanje istorijskih događaja i procesa” (Popov, 1999, 19). Međutim, ne treba da ispunjava želje. U praksi, izučavanje istorijskog konteksta, rad sa izvorima i činjenicama, kojem je cilj davanje značenja, zavisi od istraživača i uticaja vremena u kojem se vrši istraživanje. “Naučnik, kao dete svog vremena, odražava ideološke i druge predrasude svog miljea i istorijski ili socijalno specifičnih iskustava i interesa” (Hobsbaum, 2003, 140). To je još više izraženo kod “korisnika”

istoriografije. Čitalac ponuđenu istoriju vrednuje po svojim kriterijumima pa tako u istorijsku svijest “na velika vrata ulaze relativni i subjektivni vrednosni sudovi epohe” (Popov, 1999, 25).

U suštini, mnogo je u prošlosti individualnog i različitog u vremenu i prostoru, ali je razumljiva potreba nauke da pojedine prostorne, vremenske i problemske cjeline uopštava i objašnjava kao opšti fenomen (uzorak). Stvarnost čini slično, jednako i različito, pojedinačni naučni projekat mora za potrebe proučavanja da uspostavi svoj poredak stvari (izučavanje daje seriju odgovora na postavljena pitanja, koja usmjerava cilj istraživanja). U suštini, istoriografski i publicistički radovi o prošlosti, bez obzira na prostorni, vremenski ili problemski obuhvat, bave se ograničenim sekvencama neprekidnog toka, ne obavezno jedinstvenog ili uslovljenog. Sve su to djelovi onoga što nazivamo istorijskim kontekstom.

Prošlost društva ne može se izložiti ni razumjeti bez davanja značenja – smisla sadržaju o kojem se govori. Međutim, značenje koje istraživač daje sadržaju prošlosti možda nije u skladu sa smislom i značajem koji je neka aktivnost imala za ljude koji su prošlost stvarali ili o njoj mislili (zapisali nešto). Značenje omogućava da se neki sadržaj razumije ili objasni razlozima, motivima, vrijednostima, posljedicama. Smisao koji istraživač daje činjenicama (osmišljavanje i vrednovanje) dio je fenomena konteksta izučavanja i upotrebe prošlosti. Nije istoričan, ali je djelatan i uticajan. Prošlost istražujemo i tumačimo zbog nekih sadašnjih potreba (idejnih, identitetskih, političkih, kulturnih), što znači da sadržajima prošlosti treba dati oblik i značenje koje je razumljivo i upotrebljivo u sadašnjici.⁵ Pri tome, istraživača i korisnika priče o prošlosti oblikovale su savremene okolnosti. Između istraživača i društva – vremena u kojem radi (istraživački kontekst) postoji višestruka povezanost. “Sopstveni položaj istraživača daje pečat radu, a istraživačka praksa zadire u društvo i menja ga.” Uz to, “neki društveni odnosi žive i dalje, i tumačenje istorije utiče na naše sopstveno vreme” (Ćelstali 2004, 140). Priča o prošlosti mora biti na neki način savremena, svjesno ili nemamjerno modernizovana.

Naime, istoričar mora da “razume period istorije u kojem sam živ” i da prema tome odredi svoju “stajnu tačku”. Istoričar ima svoje lično iskustvo koje je aktivno pri tumačenju prošlosti. Ne bi trebalo da je tako, ali istoričar često mora da pravi izbor između naučnosti, aktuelnosti i političnosti, što utiče na metodički pristup istraživanju i pisanju. Istoričar

⁵ „Interesi (potrebe, želje, strasti, vrednosni sistem itd.) jesu prizme kroz koje gledamo svet oko sebe i u sebi.“ (Šušnjić, 1999, 143).

је “човек свог властитог времена и места. Он посматра прошlost са гledиšta садашњости” (Kolingvud, 2003, 115). Свака садашњост има своју прошlost коју радо прilagođava – dizajnira по својој мjeri.

Razlaganje univerzalnog vremena – periodizaciju i datiranje uno-simo u prošlost da bi lakše mogli vremenski da uredimo sadržaje o kojima govorimo (događaje), čime društvenom vremenu dajemo značaj – sadržaj, da ne bude zbir datuma ili niz godina. To je pitanje metoda - nema stvarni odraz na prošlost. Međutim, priča o prošlosti postoji zbog zahtjeva sadašnjice, zadovoljava savremene potrebe, a datiranje unosi hronološki red u priču. „Istoriјa ... никада nije prestajala да зависи од конкретних društvenih uslova. ‘Istoriјa је кći свог времена’” (Brodel, 1992, 49). Чovjek (društvo) не може да контролише (измјени) prošlost, али може да prilagodi priču o prošlosti, да створи поželjnju prošlost. Drži воду dok majstori оdu, novo vrijeme ствара прошlost po svojoj mjeri (“пobjednici pišu istoriju”, аli odrastaju novi пobjednici).

У суštini, istoriju znamo kroz savremeno mišljenje – priču o prošlosti, која као misaona konstrukcija не мора одговарати минулој стварности. “Историјска свест је променљиви нарочити образац усклађивања искуства и очекivanja” (Kuljić, 2006, 13). С обзиром на чинjenicu да се тumačenja prošlosti mijenjaju са промјенама društvene svijesti, може се рећи да је приčа о прошlosti у датом времену društveno prihvataljiva (поželjна) prošlost. У мjeri у којој је приhvataljiva, приčа не tražи provjeravanje,kad се промјене društvene потребе nastaje потреба за “откривanjем” истине, али је и она уsmjerenа ка приhvatanju нове društvene svijesti.

Prošlost nije data чинjenica коју је могуће empirijski запазити (видjetи), а историјар nije очевидач, svjedok, мада може да изабере да се pонаша као учесник. Izvori i istorijska građa ne govore sami за себе, sve dok им svojim tumačenjem ne damo određena značenja, zbog којих историјари rado tvrde да су “открили истину”, iako nemaju autentičне svjedoke ni nepobitne dokaze да је тако. Ne dovodimo u sumnju dobre намјере i uloženi rad историјара, као ни могућност да прошlost u некој мjeri може бити izučena i shvaćena na osnovu izvora i остатаха. Izvori ne sadrže istorijska znanja, они су svjedočanstvo ако ih kritički koristimo. Nesporno je da историјар из конформне садашњице, на основу фрагмената који можда не odražavaju стварност u širem značenju ili које nije razumio na pravi начин, kreira priču razumljivu savremenom društву. То је, u најбољем slučaju, могућа прошlost. Da ли se неки историјар запитao шта bi учесници i savremenici događaja o tome rekli?

Naučni metod i hermeneutika su moćni ali nesavršeni alati, koje koristi nesavršeni majstor u želji da njegov proizvod bude savršen. Ako je ishod nauke pouzdan (savršen), onda je pitanje ima li smisla ponovo istraživati istraživano? Međutim, ništa nije u svim aspektima i bez sumnje istraženo i objašnjeno niti konačno. Opseg vidika zavisi od osmatračnice. Nove generacije imaju svoja pitanja, traže nove odgovore o istoj prošlosti. "Nije ključno pitanje šta govore ostaci prošlosti, nego kako se ti ostaci tumače. Drugim rečima, ko šta pamti i zašto pamti?" (Kuljić, 2006, 14) Istorija se sastoji od kretanja od jednog stanja do drugog, bez obzira na smetnje (zastoje) ili razlike – postoji kontinuitet. Kontinuitet je ispunjen kretanjem, a istorija je zbir promjena i to treba razumjeti i objasniti. Potreba da se o kretanju kroz vrijeme misli, priča, pamti dio je postojanja održava priču (svijest) o prošlosti, odnosno o postojanju i kretanju (korist od istinitosti priče može biti diskutabilna – čovjeka ne muči ono što ne zna). Međutim, može se putovati različitim sredstvima i različitim putevima, a stići do odredišta. "Situacija nikad nije potpuno ista" (Čelstali 2004, 145).

Događaj može valjano biti objašnjen samo unutar konteksta dešavanja, mada se o događaju može govoriti i u konstruisanim uslovima. O istoričnosti govore činjenice koje potiču iz događaja. U sklopu rasprave o istorijskom kontekstu može se govoriti i o utvrđivanju istorijske činjenice. Nije svaki podatak, pojam, iskaz, događaj činjenica sam po sebi, postaje činjenica tek u kontekstu istraživačkog pitanja (teorije, hipoteze) u odnosu na predmet istraživanja. Podatak nije činjenica po sebi, već je činjenica ako prenosi neku informaciju koja omogućava odgovor na istraživačko pitanje.⁶ Dakle, valjana je u svom kontekstu, dok za mnoga druga pitanja dati podatak, iskaz, događaj nema značaja. Kad se izvuče iz konteksta pitanja, "činjenica" iz nekog izvora postaje formalni iskaz o apstraktnom sadržaju (nema jasno značenje) i takvim informacijama može se nametnuti proizvoljna konstrukcija.

Istoričar u bitno različitim uslovima stvara konstrukciju i šemu po kojoj želi objasniti prošlost na osnovu fragmenata koje je prikupio, misli da ih je razumio i povezao (možda nije ili nije dovoljno). On hipotezama, teorijama i pitanjima konstruiše savremenu verziju istorijskog procesa u formi radnog projekta (teme rada). "Istoričar ipak 'konstruiše' istorijske činjenice: daje im društveni život, odnosno egzistenciju u obliku istorijskog

⁶ „Činjenice postaju istorijske tek kada se tumače u vremenskom sklopu sa drugim činjenicama. Smisao se konstituiše tek pošto se uspostavi odnos prema sadašnjici“ (Kuljić, 2006, 254).

pripovedanja koje je dostupno društvu” (Petranović, 1997, 43). Pouzdanost konstrukcije zavisi od pravilno shvaćenog i postavljenog istorijskog konteksta, ali i shvatanja značaja istraživačkog konteksta (uticaja istoričara i društva na tok i ishod istraživanja).

Kontekst događanja prošlosti i kontekst izučavanja prošlosti višestruko se razlikuje. Može postojati više različitih shvatanja prošlosti koja se temelje na istoj građi, a ishod zavisi od postavljene hipoteze, primijenjene teorije i pitanja na koja se traže odgovori. Mnogo je nepoznatog i nedostupnog u prošlosti, da ne govorimo o zainteresovanosti vremena koje istražuje za ishod, da bi se mogla prihvatići priča o ustanovljenim istinama. Zvuči kao jeres ograničavanje mogućnosti saznanja prošlosti, u odnosu na struku, ali razum upućuje na nužnost uvažavanja ograničenja istorijskih izvora i ljudske mogućnosti uživljavanja u nedostupno i nepoznato. “Istoričari konstruišu verovatnu prošlost, moguću prošlost u koju ostaci koji su nam dostupni mogu da se uklope. Pre bismo mogli reći da umesto jedine istinite slike prošlosti, mi nudimo jednu verovatnu prošlost” (Čelstali 2004, 231). Pri tome, slika koja odgovara sadašnjici zbog toga biva prihvaćena i na razne načine upotrebljavana. Naime, nema neutralne priče o prošlosti u odnosu na ishod njene upotrebe (detaljnije Mitrović, 1991). Naučnik se može truditi da bude objektivan i neutralan, može u tome značajno i uspjeti. Međutim, naučnik se ne pita kakve će ishode izazvati način upotrebe naučnog rada u naučne ili vannaučne (ideološke, političke) svrhe (npr. ratovi i zločini u argumentacijama imaju previše pozivanja na prošlost). To zavisi od motiva, ideološke pozadine i vrijednosnog sistema vremena koje upotrebljava priču o prošlosti.

Često se malo vodi računa o istorijskom kontekstu prošlosti u odnosu na upotrebu priče o prošlosti. Nauka nema moć nad upotrebotom svojih rezultata ili proizvodnjom nenaučne priče o prošlosti, jer se naučnik ne pita kako će njegov rad biti upotrebljavan. Priču o prošlosti savremenih društvenih činioci koriste na razne načine za svoje projekte i u skladu sa interesima koji nijesu zajednički čitavom društvu (iako “lideri” stranaka i “autentični” tumači narodnih interesa pričaju kako sve “rade za narod”). Osmisljenom upotrebotom prošlosti dizajnira se sadašnjost kao buduća prošlost. U savremenosti o manipulacijama istorijom odlučuju stručni i nestručni, dobromamerni i oni drugi. Važno je šta se hoće postići i kako se prošlost može iskoristiti.

Istoričar treba da nastoji da razumije prošlost “u kategorijama koje joj pripadaju”, da izvore shvati što bliže značenju koje su oni imali za

vrijeme koje ih je stvorilo i kojem su služili, a ne da učitava značenja koja želi ili misli da bi bila korisna za prošlost (u stvari, za sadašnjost). Treba uvažavati istoričnost izvora, postaviti izvore u kontekst njihovog vremena. “To ne znači samo ozbiljno uzeti u obzir mogućnosti jezika već i ličnost i poreklo autora, uslove u kojima je nastao tekst, ciljanu čitalačku publiku, kulturu tog vremena, kao i društvene odnose u kojima su se nalazili pisac i čitaoci. Svaki tekst je društveno postavljen u posebne istorijske uslove” (Toš, Lang, 2008, 239).

Nažalost, uslovi u kojima se nešto dogodilo nijesu nam poznati ni dostupni, o njima ima malo (ili nema) izvora i činjenica. Osim toga, činjenice su pojedinačne, nesistematizovane, nepovezane, nijesu date – tek ih treba kritikom izvora i svjedočanstava utvrditi i dodijeliti im značenje u skladu sa pitanjem koje istraživač postavlja. Značajan problem u čitanju i razumijevanju pisanih dokumenata (izvora i literaturre) je mogućnost da se doživljaji stvarnosti ili način zapisivanja mišljenja o stvarnosti razlikuju od stvarnosti na koju se odnose. Treba dodati činjenicu da isti dokument može da se čita i tumači na razne načine (istoričar može da “preumi”, da dokument čita drugačije), kritički i “kreativno”. “Istoričari se uvek drže svojih trenutnih interesa” (Evans, 2007, 101). Promjenama “gledanja” u prošlost na južnoslovenskom prostoru u XX i početkom XXI vijeka to je lako prikazati. Razlog je u tome što istraživačko pitanje nije istorijska činjenica, pitanja postavlja istoričar u skladu sa svojim znanjima, namjerama – interesima i vrijednosnim sudovima (istoričar je dio vremena koje proučava prošlost). Moraju se uzeti u obzir društveni i naučni uslovi u kojima se sadržaj istorije istražuje i tumači, uticaji i interesi izvan moći istoričara (detaljnije Mitrović, 1991, Deletić, 2019). “Pitanja moraju biti savremena, ali odgovori moraju počivati u prošlosti” (Čelstali, 2004, 33).

Arhivska građa nije svemoćna, daj šta daš. Dokument ili ostatak nije izvor sam po sebi, postaje izvor ako ga sadašnjost (istraživač) shvati i koristi kao izvor, ako može dati odgovor na postavljeno pitanje. “Arhive su proizvod slučajnog opstanka nekih dokumenata i odgovarajućeg slučajnog gubitka ili namernog uništavanja drugih” (Evans, 2007. 102). Istoričar autoritativno priča o nečemu što bez sumnje ne zna, kao ni to šta su ljudi u prošlosti mislili i osjećali. “Mi sopstvene misli dovodimo u vezu s dokumentima, a one mogu imati materijalnog uticaja na to kako se dokument čita” (Evans, 2007, 107).

Ograničenje u upoznavanju prošlosti je nedostatak pouzdanih izvora, za to postoji više okolnosti izvan moći nauke. Jednostavno, postoje

brojni sadržaji prošlosti za koje nema izvora, nema ih dovoljno, nijesu povezani ili ne pružaju odgovarajuće informacije. Mnogo je usamljenih, fragmentarnih dokumenata koje nije uvjek lako povezati. Diskontinuiteti u izvorima su objektivna teškoća, ali ih nauka prevazilazi hipotezama, modelima i teorijskim objašnjenjima, koja mogu da zadovolje potrebe vremena u kojem nastaju i održavaju se. Istoričar pretpostavlja da pitanja odgovaraju predmetu obrade, postavlja pitanja u odnosu na izvore koje ima, nema pouzdanih pokazatelja da su to suštinska pitanja. Mnogo čega u radu istoričara je u domenu hipoteza, iako istoričari to ne priznaju. Često značenja koja čitamo u naučnim radovima ne možemo naći kao takva u dokumentima. Dakle, značenja činjenicama i iskazima iz prošlosti daje istoričar (on stvara naučne činjenice) u skladu sa svojom procjenom ili potrebom da odgovori očekivanjima vremena u kojem radi. "Značenje u tekstu unosi čitalac" (Evans, 2007, 111), čime se stvara mogućnost "čitanja" (davanja značenja) na više načina, pri čemu su različita značenja legitimna (ne znači i istinita).

Mnogo čega iz prošlosti moguće je razumjeti na osnovu dostupnih izvora i ostataka, ali nije ubjedljivo tvrditi da je moguće ustanoviti istorijsku istinu "bez osnovane sumnje" u tačnost i potpunost proizvedene priče. "Apsolutnoj istini približavamo se preko relativnih i približnih istina" (Petranović, 1997, 42). Pisani istorijski izvori (ostaci, svjedočanstva, sjećanja) prenose obilježje vremena u kojem su nastali. Međutim, problem je kako je istraživač shvatio kontekst vremena nastanka izvora (koji ne mora poticati iz događaja). Tome treba dodati da su izvori pojedinačni, fragmentarni i selektivni i da sve što je zapisano ne mora biti jasno i istinito. Istoričar mora da zna da su izvore i ostatke stvorili ljudi, koji nijesu bili savršeni i koji su u svom prirodnom i društvenom okruženju djelovali i zadovoljavali svoje potrebe, realizovali ideje koje su mogle i savremenicima biti nejasne ili neprihvatljive. Mnogi su zapisivali sadržaje koje nijesu dovoljno znali ili razumjeli, a mnogo čega je napisano iz neke potrebe. Isto tako, često su prikrivali istinu i izmišljali priču. "Saopštavajući izvori nisu nužno tačni" (Ćelstali 2004, 194). To su pitanja kritike izvora, ali su važna zbog shvatanja značenja izvora i činjenica u vrijeme nastanka, što bitno utiče na sadržaj i istinitost iskaza. "Svako tumačenje izvora zavisi od konteksta" (Ćelstali 2004, 198).

Ljudsko djelovanje podrazumijeva namjeru koja u polazištu ili ishodu ne mora biti racionalna ili korisna. Objašnjenje ne podrazumijeva istinitost i neistinu je moguće ubjedljivo "dokazati". Dokazana neistina na svoj način

je istina, zaključak odgovara stvarnosti (nešto nije istina). Značenje pojma zavisi od konteksta u kojem je upotrijebljen. Na to istraživač mora da obrati pažnju kad čita dokument, memoarski spis ili naučni (publicistički) tekst. "Iskaz dokumenta je istorijski i pripada svome vremenu. Istoričar opšti s jednim drugim i drukčijim svetom, ali svaka njegova reč mora odzvanjati i epohom na koju se odnosi" (Samardžić, 1994, 10). Nije sve kao što izgleda na prvi pogled, iskaze treba tumačiti i "između redova" ("šta je pisac htio da kaže"), a klasifikacione pojmove – tehničke termine treba razumjeti i koristiti šire od značenja same riječi.

Osnovno pitanje pri radu sa pisanim izvorima je razumijevanje iskaza, značenja jezika i specifičnih pojmoveva kojima je napisan iskaz (sadržaj) dokumenta. To nije samo dešifrovanje ili prevod riječi na savremeni jezik, već je nužno poznavati istorijski kontekst nastanka dokumenta i razvoj samog jezika. Naime, treba ustanoviti šta su riječi i sintagme značile ljudima u vrijeme nastanka izvora te koje sadržaje života dokument opisuje. Treba pretpostaviti šta su ljudi datog vremena osjećali, čega su se plašili, šta su htjeli, umjeli i smjeli da kažu (napišu), treba razumjeti "duh vremena" u kojem je izvor nastao (za čije potrebe je nastao). Nažalost, u tom domenu je mnogo pretpostavki i projektovanja ideja i iskustava autora i vremena za koje on istražuje i piše izvještaj (rad).

Jezik je sredstvo kojim izražavamo ideje, misli, poruke, zaključke i kojim dajemo značenja iskazu. Poznavanje jezika izučavanog vremena, u prvom redu političkog, poslovnog, zatim filozofskog i umjetničkog, uslov je da se iskaz izvora razumije u društvenom i kulturnom kontekstu vremena nastanka. Treba razlikovati kontekst nastanka izvora, obraćajući pažnju na jezik kao izražajno sredstvo datog vremena, i kontekst tumačenja izvora, pri čemu jezik vremena koje izučava ima uticaj na tumačenje prošlosti. "Prevodenje" iskaza izvora, vrednovanje i davanje značenja – smisla dio su savremenog odnosa prema prošlosti. Treba biti oprezan u "kalemljenju" savremenih riječi i značenja na sadržaje prošlosti. Pri tome, treba voditi računa da se pod utiskom opštih znanja o nekom vremenu ne previde karakteristike manjih cjelina (lokalna istorija, dijalekti) ili promjene nastale tokom vremena. Svako vrijeme ima različite sadržaje o kojima se izjašnjava, ali i svoju simboliku, izbor riječi i značenja kojima iskazuje svoje ideje, sistem vrijednosti društvene odnose i slično. Poznavanje društvenog konteksta – "duha vremena" važno je i za pravilno razumijevanje tradicije i materijalnih ostataka.

Dio konteksta istraživanja i tumačenja prošlosti su *pojmovi* koji služe za uopštavanje i osmišljavanje sadržaja. Pojmовni jezik je u značajnoj mjeri tehnički jezik, kojim izlažemo, objašnjavamo ili razumijemo neki sadržaj. Pri tome, značenje pojma, odnosno način na koji razumijemo pojam, zavisi od teorijskog – jezičkog sklopa u kojem je upotrijebлен i društvenog konteksta u okviru kojeg dobija značenje (Šušnjić, 1999, 44).⁷ Ljudi različito misle i govore, različito (ne uvijek i pravilno) razumiju ili koriste pojmove. Jezik prošlosti (koji nalazimo u izvorima i tradiciji) i jezik kojim govorimo o prošlosti u mnogo čemu se razlikuje. U pisanim izvorima nalazimo pojmove koji su korišćeni u nekom istorijskom vremenu (imaju istorijski kontekst). Međutim, jezik kao književna norma ili govor mijenja se sa promjenama društva (kulture), pa mnogi pojmovi danas nijesu u upotrebi ili označavaju drugi sadržaj. Pri tome, nemamo garanciju da značenje koje pripisujemo "starim" pojmovima odgovara stvarnosti koju su opisivali.⁸ Nauke imaju potrebu da "izmisle" funkcionalne pojmove koji su jasni savremenicima i oni u nauci služe kao alati da se imenuju sadržaji (događaji, pojave, društveni odnosi i slično). "Svi naši najopštiji pojmovi, klasifikacije i tipologije ne potiču iz spoljašnje stvarnosti, nego se unose u nju, da bismo je opisali i sredili" (Šušnjić, 1999, 91).

Važno je pitanje konteksta nastanka dokumenta. Treba znati da je u svim vremenima postojala praksa da "profesionalac" (pisar, sekretar, daktilograf) fizički piše dokument, a da je autor iskaza neko drugi (vladar, plemić, rukovodilac organa, starješina, nepismeni građanin). U odnosu na kontekst, važno je znati "stanje" u kojem se nalazio autor iskaza. Treba postaviti niz pitanja: da li je i kako autor znao i razumio to o čemu govori, da li je bio pod pritiskom (bolest, strah, ratno stanje, status okrivljenog i slično), da li ima skrivene lične (porodične) ili grupne (političke, poslovne) interesne koje unosi u dokument? Namjere, interesi, uvjerenja i predrasude, stereotipi, kulturni obrasci ponašanja (običaji, društveni moral) utiču na sadržaj iskaza. Službeni akti i privatna prepiska razlikuju se po formi i jeziku. Poseban je slučaj upotreba diplomatskih, vojnih i obavještajnih dokumenata, u kojima je skrivanje istine gotovo pravilo. U vojnim do-

⁷ „Opisni pojmovi imaju jaku moć razlikovanja, teorijski pojmovi moć sinteze i sistematizacije. (...) Teorijski pojmovi imaju svoje puno značenje samo u okviru teorije kojoj pripadaju“ (Šušnjić, 1999, 47).

⁸ „Reč ima toliko značenja koliko ima grupa koje je razumeju u skladu sa svojim iskustvima i potrebama. Svaka reč se uvek otvara novom značenju, jer je u novom društvenom kontekstu“ (Šušnjić, 1999, 278).

kumentima izrazi: zauzeti, uništiti, likvidirati, okupirati i slični su tehnički termini; tako se formuliše zadatak, istoričari – naročito političari često ih tumače kao planiranje ili naređivanje zločina.

B. Petranović (1984, 103) skreće pažnju na oprez pri korišćenju pojmoveva (rječnika) u štampi. „U fašističkoj i antifašističkoj štampi kritičku analizu (trijažu) traži rečnik koji se upotrebljava za oznaku društvenih snaga na sceni: „komunističke bande”, „srpski četnici”, „jugoslovenski gerilci”, „banditi”, „komunisti”, „jugoslovenski patrioti”, „zeleni kadar” u Hrvatskoj, „srpske patriote”, „rodoljubi”, „partizani”, „trockističke grupe”, „staljinisti”, „Titove grupe”, „Titovi patrioti”, „Titovi ljudi”. Očigledno je da se radi o ideološkim pojmovima, koje velike grupe ljudi kvalifikuju bez nijansiranja učešća i uticaja u imenovanoj grupi.

Činjenica je da o prošlosti možemo suditi samo na osnovu informacija iz sačuvanih (iako nepovezanih i fragmentarnih) izvora i ostataka. Međutim, iluzija je misliti da je u pisanim izvorima sve istinito, sadržaj izvora je rezultat konteksta u kojem je nastao, koji istraživaču nije poznat, iako on može iskreno da misli da zna o tome dovoljno. Brojne su okolnosti da onaj ko je pisao dokument nije znao, nije razumio ili prosto nije htio da saopšti istinu. „Nijedan dokument ne može da nam saopšti više od onoga što je mislio onaj ko ga je sastavio – od onoga što je mislio da se desilo, što je mislio da je trebalo da se desi ili da će se desiti, ili samo onoga što je želeo da drugi misle da je mislio, ili, pak, tek onoga što je sam mislio da misli” (Kar, 2001, 16). Autor izvora djelovao je pod uticajem društva i prostora u prošlosti – dio je istorijskog konteksta. Istoričar je dio drugog konteksta – dio je buduće prošlosti – istorije. Istoričar je proizvođač (pisac) istorije, ali je i proizvod neke istorije i društva, u kojem je formiran i u kojem djeluje kao nesavršeni pojedinac, što znači da je i njegovo djelo potencijalno nesavršeno (detaljnije Deletić, Virijević, 2017). Utjeha je da nikо nije obavezan da čita istoriju, još manje da vjeruje u pročitano.

Namjera autora i namjena dokumenta imaju uticaj na sadržaj i istinitost iskaza. Nije isto čitati privatno pismo, diplomatsku prepisku, sudske ili policijske spise, poslovnu dokumentaciju, ratnu dokumentaciju i slično. Mnogo je razloga i interesa da u pisanim izvorima ne bude zabilježena istina i cijelovita informacija, da se namjerno izostave podaci, unesu netačni podaci, naročito da objašnjenja budu u skladu sa namjerom ili interesom stvarnog autora. U svakom vremenu i svakom društvu postoji (postojala je) potreba ili bar mogućnost da se nešto prikrije ili da se saopšti u skladu sa nekom individualnom ili grupnom potrebom, projektom, interesom.

Dio konteksta dokumenta je i njegova relevantnost za istraživani problem (amateri i neuki autori često pripisuju dokumentima i sadržaju značaj koji stvarno nemaju). Sličan pristup treba imati i prema literaturi u naučnom radu. „Sva građa potiče iz neke situacije u prošlosti“ (Čelstali, 2004, 190). Ta „situacija“ je kontekst nastanka građe, tj. okolnosti u kojima je izvor nastao, čije poznavanje je značajno za pravilno određivanje relevantnosti izvora i sadržaja u njemu. Izvor i činjenice su pouzdani tek u širem kontekstu događaja, a više izvora i činjenica, koje se mogu uporediti, omogućavaju bolju informisanost i pouzdanost zaključka. Pojedinost ne čini kontekst, jer je kontekst sticaj povezanih okolnosti koje su imale uticaj na događaj ili izvor.

„Istoričar ne može posmatrati prošlost odvojeno od svog vremena“ (Petranović, 1997, 36), naročito ne istoričar „sa osmatračnicom“, učesnik događaja, još manje istoričar koji naknadno postane „učesnik“ istorije o kojoj govori ili istoj sudi. „Mlađi“ autori iste događaje tumače drugačije, a i dio „starih“ autora se „preumio“ jer, navodno, drugačije čitaju građu i daju odgovore na nova pitanja. Može da bude, ne mora da znači. Zašto ranije nijesu postavljali više pitanja? I to nije teško razumjeti. „Naučni rad u oblasti istorije pretvara se u industriju koja je odraz širih potreba i želja nacije, naroda i društva, kao i onih koji se tim radom bave“ (Blek, Makrejld, 2007, 16). I ko ne zna ništa iz istorije može da kaže da „pobjednici pišu istoriju“, a da ne pogriješi previše. „Prolazni pobjednici ostavljaju u nasljeđe svoje viđenje prošlosti“ (Rastoder, 2000, 14), a onda dođu novi pobjednici i priča se ponavlja.

Brojni su aspekti razmatranja istorijskog konteksta u slučaju korišćenja memoarskih spisa kao izvora. „Za pisano svedočenje ne može se uopšteno tvrditi da je superiorno: to zavisi od konteksta.“ Osim učešća u događajima i poznavanja istih, „bitan je kontekst sećanja.“ (Tompson, 2012, 143, 147). U pogledu čitanja memoarskih spisa treba imati u vidu istorijsku ulogu pisca memoara, ulogu u vrijeme pisanja (lična osmatračnica) i mjesto pisca u društvenoj hijerarhiji u vrijeme objavljivanja memoara. „Određuje nas u istoj meri i ono što nismo koliko i ono što jesmo“ (Toš i Lang 2008, 338). Kompetentnost pisca memoara ima značaja, a stručnost u vrijeme događaja i naknadno stečena znanja mogu da imaju uticaja na procjenu događaja. Memoarski spisi imaju naglašeno ličnu motivaciju i mogućnost angažovanosti i pristrasnog tumačenja događaja; mentalitet pisca nije bez uticaja na njegovo ponašanje i stavove o drugima. Nije bez značaja da li je pisac memoara imao koristi ili posljedica od učešća u događajima o kojima

svjedoči. Šta autor dobija objavlјivanjem memoara? Zaboravljanje i naknadno popunjavanje praznina u sjećanjima upućuje na oprez (detaljnije Tompson, 2012). Osim toga, treba uzeti u obzir da je slika događaja mogla da bude promijenjena pod uticajem kasnijeg perioda i naknadnih saznanja ili prikupljenih dokumenata. "Priče podležu promenama kada se promene društvene potrebe onih koji ih pričaju i onih koji ih slušaju" (Tompson, 2012, 149).

Budući da značajnu količinu materijala (naučnih činjenica) istraživači preuzimaju iz literature, treba pomenuti da stručna literatura predstavlja specifičnu vrstu izvora. Zbog toga i u radu sa literaturom treba poštovati načelo istorijskog konteksta. Analizom literature može se utvrditi kako su u nekom vremenu „ključni tokovi istorijske nauke bili rezultat uticaja dominantnih kultura i ideja u datim periodima“ (Blek, Makrejld, 2007, 67). Literaturu o ratu i revoluciji koju je proizvela zvanična istoriografija treba čitati u kontekstu pobjedničke ideologije i institucionalne propagande ishoda revolucije, dok emigrantsku literaturu o istom periodu treba čitati u kontekstu poražene (ne i zaboravljenе) ideologije i protivnika pobjedničkog subjekta i ishoda revolucije. Kada se sagleda šta je tematika, koji su izvori navedeni, kakav je autorski diskurs, ko su autori i izdavači, može se ustanoviti uslovljenošć istorijske priče od ideologije, vremenskog i društvenog konteksta u odnosu na događaj i način tumačenja događaja. Slično se može ustanoviti i u savremenoj istoriografiji u državama nastalim razbijanjem Jugoslavije. Decenijama nije objavljeno afirmativno izlaganje o komunizmu i partizanima...

Dakle, možemo govoriti o kontekstu događanja istorije i kontekstu vremena koje izučava prošlost. Savremeno razumijevanje prošlosti nije izvorno i, samim tim, ne može pretendovati na nesumnjivu istinitost, bez obzira na količinu i kvalitet izvora na koje se oslanja. Činjenice su izvorne, ali istraživačka pitanja, izbor i tumačenje činjenica sa savremenim. Istorijografija i publicistika odražavaju nečije gledište (interese), imaju svrhu i publiku kojoj se obraćaju, a sa promjenom konteksta upotrebe istorijografije, mijenja se njen karakter i sadržaj. Društvena očekivanja djeluju kao uvjerenja koja posreduju u savremenom viđenju prošlosti. Sa promjenom očekivanja mijenja se i priča o prošlosti – nove generacije mogu da postave nova pitanja i pišu novu istoriju.

Prošlost - istoriju znamo kroz naučnu i publicističku literaturu koja nastaje u specifičnom društvenom kontekstu. Istorijsko znanje kao iskustvo nekog vremena zavisi od društvenih (političkih) i kulturnih okolnosti u

kojima nastaje, prolazno je i promjenljivo u zavisnosti od promjene potreba društva koje pamti ili priča o prošlosti. Ne sjećaju se sva društva iste istorije, ne smatraju iste događaje istorijom vrijednom pamćenja. Sadašnjost se sjeća prošlosti prema svojim očekivanjima ili aktuelnim društveno-političkim projektima. Društvena svijest upravlja interesovanjem za prošlost, a interesi vremena koje tumači prošlost utiču na postupak i ishode istraživanja i pisanja o prošlosti. Presudnu ulogu u izučavanju prošlosti ima istoričar, koji je formiran i stvara u društvenom kontekstu koji sistemom vrijednosti podstiče, usmjerava, ograničava stvaralaštvo, odnosno postavlja kriterijume prihvatljivog ili nepoželjnog.

Literatura:

1. Blek, Džeremi, Donald M. Makrejld : *Izučavanje istorije.* - Beograd : Clio, 2007.
2. Brodel, Fernan : *Spisi o istoriji.* – Beograd : Srpska književna zadruga, 1992.
3. Deletić, Zdravko M. : *Zanat istoričar: metodologija istoriopisanja.* Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet; Kraljevo : Istorijski arhiv, 2019.
4. Deletić, Zdravko, M, Vladan R. Virijević : Istoričar i savremenošć, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta*, 4 (2017), 45-61.
5. Evans, Ričard DŽ. : *U odbranu istorije.* – Beograd : Srpska književna zadruga, 2007.
6. Kar, Edvard Halet : *Šta je istorija?.* – Čačak ; Beograd : B. Kuć, Gradac, 2001.

7. Katroga, Fernando : *Istorija, vreme i pamćenje*. - Beograd : Clio, 2011.
8. Koka, Jirgen : *O istorijskoj nauci*. – Beograd : Srpska književna zadruga, 1994.
9. Kolingvud, Robin DŽ. : *Ideja istorije*. – Beograd : JP Službeni list SCG, 2003.
10. Kuljić, Todor : *Kultura sećanja*. – Beograd : Čigoja štampa, 2006.
11. Mitrović, Andrej : *Raspravljanje sa Klio : o istoriji, istorijskoj svijesti i istoriografiji*. – Sarajevo : Svetlost, 1991.
12. Mitrović, Andrej : „*Pisati istoriju kako je uistinu bilo*“. Glasnik Odjeljenja društvenih nauka, CANU (Podgorica) 8 (1995), 7-32.
13. Petranović, Branko : *Istoriografija i revolucija*. – Beograd : Prosveta, 1984.
14. Petranović, Branko : *Istoričar i savremena epoha*. - 2. izd. – Beograd : Stručna knjiga; Podgorica : Univerzitet Crne Gore, 1997.
15. Popov, Čedomir : *O istoriji i storičarima*. - Sremski Karlovci ; Novi Sad : Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1999.
16. Rastoder, Šerbo : *Janusovo lice istorije*. – Podgorica : Vijesti, 2000.
17. Samardžić, Radovan : *Na rubu istorije*. – Beograd : Beogradski izdavačko-grafički zavod : Srpska književna zadruga, 1994.
18. Stanković, Đorđe : *Iskušenja jugoslovenske istoriografije*. – Beograd : Rad, 1988.
19. Tompson, Pol : *Glas prošlosti : usmena istorija*. – Beograd : Clio, 2012.
20. Toš, DŽon, Lang, Šon : *U traganju za istorijom*. – Beograd : Clio, 2008.
21. Ćelstali, Knut : *Prošlost nije više što je nekad bila : uvod u istoriografiju*. – Beograd : Geopoetika, 2004.

22. Fevr, Lisjen : *Borba za istoriju.* – Beograd : Srpska književna zadruga, 2004.
23. Hobsbaum, Erik : *O istoriji.* – Beograd : Otkrovenje, 2003.
24. Šušnjić, Đuro : *Metodologija : kritika nauke.* – Beograd : Čigoja štampa, 1999.

UDK 351.712.742(497.16)"1913"

Srđa MARTINOVIĆ

KRALJEVSKI ŽANDARMERIJSKI KOR

Sažetak: *Vojna žandarmerija u Knjaževini i Kraljevini Crnoj Gori bila je organizovana isključivo u ratnom stanju, kada se od postojećih pripadnika državne (zemaljske) žandarmerije formirala žandarmerijska četa ili vod pri Vrhovnoj komandi crnogorske vojske.*

Od ovako formiranog voda ili čete određivala se po jedna žandarmerijska desetina pri svakoj crnogorskoj diviziji. Međutim, nakon Balkanskih ratova i proširenja granica Crne Gore, u novooslobođenim krajevima bilo je potrebno formirati jednu elitnu jedinicu stalnog karaktera, sastavljenu od spretnih i hitrih mladića koja bi održavala red i poredak.

Ukazom kralja Nikole u novembru 1913. godine formiran je Kraljevski žandarmerijski kor.

Oficirski i podoficirski kadar je pažljivo biran i nakon posebne selekcije i obuke u Podgorici svi pripadnici su prevedeni u specijalnu službu i razmješteni u novim krajevima. Osim održavanja reda i mira, imali su i druge zadatke: kao pratinja državnog novca, čuvanje granice i odbrana stanovništva od napada kačaka.

Pripadnici Kora bili su poznati po hitrini, okretnosti i spremnosti za izvršavanje najzahtjevnijih zadataka, a zapravo se radilo o preteći današnjih specijalnih snaga u Crnoj Gori.

MONTENEGRIN ROYAL GENDARMERIE CORPS

Abstract: *The military gendarmerie in the Kingdom of Montenegro was organized exclusively in a state of war; when a gendarmerie company or platoon was formed from the existing members of the state (land) gendarmerie at the Supreme Command of the Montenegrin Army. From the platoon or company formed in this way, one gendarmerie detachment was determined for each Montenegrin division. However, after the Balkan wars and the expansion of Montenegro's borders, in the newly liberated areas, it was*

necessary to form an elite unit of permanent character composed of skilful and cunning young men who would maintain order. By the decree of King Nikola, in November 1913, the Royal Gendarmerie Corps was formed.

Officers and non-commissioned officers were carefully selected, after special selection and training in Podgorica, all members were transferred to a special service and deployed in new areas. In addition to maintaining order and peace, they also had the task of escorting state money, guarding the border and defending the population from duck attacks. The members of Kora were known for their speed, agility and readiness to perform the most demanding tasks, and in fact they were the forerunners of today's special forces in Montenegro.

Glavni rodovi crnogorske vojske bili su pješadija (sa mitraljeskim odjeljenjima i izvidničkim četama), artiljerija i pioneri,¹ dok su pomoćni rodovi: komora, sanitetsko osoblje, sudska osoblja, ordonansi, žandarmerija, osoblje vojnih radionica i stražarsko osoblje pri vojnim slagalištima.² Pješadijski odsjek kao samostalna organizaciona jedinica Ministarstva bio je zadužen za organizaciju žandarmerije, a bavio se: a) usavršavanjem, organizacijom, donošenjem svih propisa u vezi pješadije, mitraljeskih odjeljenja, izvidničkih četa, žandarmerije, dvorske straže, vojne muzike, vojničnih škola i pripremnih kurseva i svih drugih jedinica i oblasti vojnog života; b) vođenjem računa o jedinstvenom obrazovanju, vaspitanju, disciplini, tumačenju propisa, takođe o opremi, naoružanju, itd; c) izradom opštег godišnjeg plana nastave i vježbi, izradom nastavnih planova za škole, zavode i kurseve, kao i nadzorom i rukovođenjem vojničkim vježbama pri osnovnim vježbama i gađanju u srednjim školama. Ovaj odsjek starao se o pravnom i organizacionom uređenju jedinica, njihovim obrazovnim i profesionalnim sposobnostima kroz vježbe, nastavu i drugu vrstu kurseva i nastave.

Do 1913. godine u crnogorskoj vojsci nije postojala posebna jedinica koja je vršila vojno-policjske poslove. Time su se bavili uglavnom žandarmi ili obični vojnici po nalogu vojnih starješina, komandanta brigade ili njegovih ađutanata. Policijskim poslovima bavila se varoška i oblasna žandarmerija. Oblasna žandarmerija organizovana je pri oblasnim upravama i bila je potčinjena upravnoj vlasti, tj. upravitelju oblasti, a na njenom čelu nalazio se šef oblasne žandarmerije. Ukaz o postavljenju šefa oblasne žandarmerije potpisivao je kralj Nikola i to gotovo najčešće iz

¹ *Ministarstvo vojno – zbornik dokumenata (1879–1916)*, str. 343.

² Isto.

redova oficira.³ U trenutku mobilizacije i ratnim okolnostima od državne žandarmerije, koja je bila u nadležnosti Ministarstva unutrašnjih poslova, organizovao se vod žandarmerije – vojna žandarmerija koji se pridodavao Vrhovnoj komandi kao neposredno potčinjen. Vodom je komandovao komandir u činu kapetana, a sastojao se od dva vodnika, šest desečara i 18 žandarma. Pri svakoj diviziji funkcionala je divizijska desečarija žandarma koja se takođe obrazovala u trenutku mobilizacije, po mogućnosti od iskusnih žandarma ili vojnika I klase.⁴ Ova desečarija, pored komandira, imala je tri desečara i devet žandarma.

Zadaci voda žandarmerije (vojne žandarmerije) bili su klasični vojno-polički poslovi od održavanja reda i discipline, privođenje pred vojnim sudovima krivaca iz redova vojske i drugi poslovi po naredbama najviših vojnih starješina. Tokom Balkanskih ratova bila je aktivna vojna žandarmerija, na čijem čelu je bio Petar Vujović, koja se starala o ponašanju vojnika u odnosu prema civilnim stvarima.⁵ *Pravilnikom o radu policijskih organa* iz 1910. godine bilo je predviđeno da aktivnosti žandarmerije u slučaju rata propiše Ministarstvo vojno u čiju nadležnost bi spadali žandarmi. Međutim, prema raspoloživim podacima do donošenja ovog propisa o dužnostima i obavezama žandarma u slučaju rata, nije nikada došlo.

Zbog neadekvatnog održavanja reda i bezbjednosti u novooslobođenim teritorijama od strane običnih vojnika, javila se potreba za formiranjem jedne nove oružane formacije sa specijalnim zadatkom očuvanja reda i sigurnosti na navedenim teritorijama. Prvi pokušaji ogledali su se u imenovanju pandura kao izvršitelja upravnih i sudskih vlasti i vojne policije. Vojna policija nije imala permanentni već povremeni status. Oformljavana je povremeno od vojnika u pograničnim teritorijama, uglavnom u oblasti Skadarskog jezera. Tako je nakon oslobođenja, iz Plavsko-gusinjske vojne komande žandarsku dužnost od 6. februara do 10. maja 1913. godine vršilo preko 50 vojnika.⁶ U novooslobođenim krajevima u početku je ličnu

³ DACG, MUD, br. 4004 od 15. oktobra 1910. godine, Učaz o postavljenju potporučnika Rista Đonovića za šefa Oblasne žandarmerije u Baru sa godišnjom platom od 1800 perpera.

⁴ *Ministarstvo vojno – zbornik dokumenata (1879–1916)*, str. 343.

⁵ DACG, MUD, 11. januara 1913. godine, Komandant vojne žandarmerije Petar Vujović – komandantu Primorskog odreda brigadiru Mitru Martinoviću, Murićani, molim da se doneše rješenje o kupljenju žita.

⁶ DACG, MUD, br. 1576 od 31. maja 1913. godine, Komandant Plavsko-gusinjskog vojnog okurga Mašan Božović – Oblasnoj upravi dostavlja spisak vojnika koji su vršili žandarsku dužnost.

i imovinsku bezjednost osiguravala vojska preko svojih vojnih patrola, ali po kazivanju ministra vojnog „nije u stanju biti čuvar lične i imovinske bezbjednosti“.⁷ S tim u vezi, Ministarstvo vojno obratilo se Ministarstvu unutrašnjih poslova kako bi napravili zajednički prijedlog o formiranju Kraljevskog žandarmerijskog kora. Poslovi vojne žandarmerije vezuju se i za ingerencije Ministarstva vojnog, ali i Ministarstva unutrašnjih djela, jer u domenu vojne spreme ona spada u nadležnost prvog ministarstva, a u pogledu same službe, uključujući i izdržavanje i nadležnosti, u domen rada drugog Ministarstva. Tako su Ministarstvo vojno i Ministarstvo unutrašnjih djela, 16. oktobra 1913. godine, podnijela prijedlog Kralju i Ministarskom savjetu za formiranje vojne žandarmerije.⁸ Ministar Vukotić u prijedlogu navodi da se „neodložno i zajednički pristupi organizovanju jednog kora žandarmerije (isključivo za nove krajeve)“.⁹ Serdar Janko Vukotić predlagao je tri stotina žandarma sa 17 oficira i potrebnim brojem podoficira. Ovaj prijedlog je odobren od strane kralja Nikole i Ministarskog savjeta, nakon čega je Ministarstvo vojno 31. oktobra 1913. godine posebnom naredbom odredilo način izbora kandidata, trajanje kursa, plate i obaveze.

Kandidat koji je želio da bude primljen u vojnu žandarmeriju morao je zadovoljiti nekoliko uslova. Na javnom konkursu vršio se prijem i to: mladića sa navršenih 20 do navršenih 25 godina koji nijesu oženjeni, koji su pismeni, koji su potpuno umno i tjelesno zdravi, koji podnesu krštenicu o rođenju i godinama, koji podnesu uvjerenje od nadležnih vlasti da su ispravnog vladanja u građanskem i u vojničkom životu svome i svojih predštvenika.¹⁰ Oficiri su se takođe birali po posebnom konkursu i istim uslovima u zavisnosti od njihovih karakteristika i sklonosti, a „što se godina tiče vodni oficiri ne bi trebalo da su priješli 30-tu, a četni 35-u godinu“.¹¹ Kandidati koji ispunjavaju navedene uslove i budu primljeni u vojnu žandarmeriju imali su obavezu da provedu najmanje pet godina u službi na što su se pismeno obavezivali. Odabir kandidata vršili su komandiri Mašan Božović i Sava Lazarević.¹² Po ministrovoj naredbi, službu su morali vršiti

⁷ DACG, MUD, br. 2975 od 16. oktobra 1913. godine, Ministar vojni serdar Janko Vukotić – Ministru unutrašnjih djela L. Gojniću.

⁸ Isto.

⁹ Isto.

¹⁰ Isto.

¹¹ Isto.

¹² DACG, MUD, br. 3269 iz 1913. godine, Ministar Labud Gojnić – Sekretaru Milošu Vučiniću.

„savjesno i časno, da se drže na visini svoga poziva, da se ponašaju kao što treba i da budu jednaki prema svakome i postupaju kad zatreba strogo u granicama zakonskih propisa i pravila, bez nasilja, pristrasnosti ili ma čega što bi moglo povrijediti osjećaje pojedinca.“¹³ Nakon obavljenе prijave i selekcije, izabrani mladići upućeni su na tridesetodnevnu obuku u Vojni stan u Podgorici. Ona se uglavnom sastojala od vježbanja i upoznavanja vojnih i građanskih zakona, u prvom redu propisa koji su se odnosili na rad žandarmerije. Iako je bilo predviđeno da obuka traje od 10. novembra do 10. decembra 1913. godine, ona je produžena još za skoro mjesec dana, a dodatno vrijeme računalo se kao da su žandarmi već u službi. Obuka se svakodnevno sprovodila po 8 sati, od čega svaki dan 4 sata čisto vojničkog vježbanja i objašnjenja vojnih zakona i pravila i 4 sata „čitanje i objašnjenje građanskih zakona i propisa o službi i dužnostima žandarma“.¹⁴ U cilju obuke poslato im je 50 komada *Policajskog pravilnika*, sa preporukom da jedan primjerak koristi šest žandarma. Ministar vojni Janko Vukotić je bio svjestan da je ovoliko spreme nedovoljno i neadekvatno, ali hitnost posla zahtijevala je njihovu ubrzanu pripremu.

Zapravo stvarni datum formiranja je 22. novembar 1913. godine, kada je knjaz Nikola donio ukaz o formiranju Kraljevskog žandarmerijskog kora i kada je postavljen komandni kadar vojne žandarmerije. Za komandanta Kraljevskog žandarmerijskog kora postavljen je komandir Sava Lazarević sa godišnjom platom od 3.000 perpera, a za njegovog pomoćnika kapetan Gavro Adžić sa godišnjom platom od 2.400 perpera. Odmah nakon završene obuke formirana je Komanda žandarmerije i tri čete. Žandarmerija je iz Podgorice upućena 7. januara 1914. godine na predviđenu teritoriju, tj. na najosjetljivije lokacije novooslobođenih krajeva.¹⁵ Komanda je osim komandanta i njegovog pomoćnika imala i nekoliko drugih lica vojno-građanske struke. Prva četa je brojala 80 vojnih žandarma sa sjedištem u Pljevljima, a njen komandir Vojin Pavićević. Prvi vod ove čete, jačine 25 žandarma, na čelu sa komandirom poručnikom Stevom Ražnatovićem imao je sjedište u Pljevljima, drugi vod, jačine 15 ljudi, na čelu sa poručnikom Milutinom Pejanovićem bio je smješten u Bijelom Polju. Treći vod, jačine 15 ljudi, na čelu sa poručnikom Blažom Đelevićem u Gusinju, a četvrti vod,

¹³ Isto.

¹⁴ DACG, MUD, br. 2975 od 16. oktobra 1913. godine, Ministar vojni serdar Janko Vukotić – Ministru unutrašnjih djela L. Gojniću.

¹⁵ DACG, MUD, br. 66 od 4. decembra 1914. godine, Ministar vojni Janko Vukotić – Ministarstvu unutrašnjih djela.

jačine 12 žandarma, sa poručnikom Lazom Lazarevićem bio je smješten u Rožajama-Berane.¹⁶ Druga četa brojala je 93 vojna žandarma sa sjedištem u Peći pod komandom kapetana Đura Draškovića i komandirima vodova poručnicima Milonjom Krdžićem, Novicom Martinovićem, Vuksanom Vešovićem i Savom Rakočevićem. Njeni vodovi sa komandirima bili su smješteni u Peći, Istoku i Gusinju. Treća četa bila je smještena u Đakovici, brojala je 73 žandarma i bila je pod komandom kapetana Nikole Đilasa sa komandirima vodova – poručnicima Blažom Kolješnićem, Veličkom Bojovićem, Bogdanom Lakočevićem i Dušanom Vukovićem. Vod poručnika Blaža Đelevića bio je sastavljen od sljedećih žandarma: Ljubomir Laban, Đuro Mališić, Nastadin Čeđović, Novica Dedić, Ivan Roganović, Ilija Popović, Komljen Vranić, Branko Racić, Puniša, Dedić, Puniša Janković, Todor ..., Gavro Ščekić, Rade Rajković, Savo Čeđović, Mirko Vujović.¹⁷ U četi kapetana Nikole Đilasa bili su sljedeći kraljevski žandarmi: Vaso Aleksić, Ćetko Vlahović, Vaso Vukašinović, Nikola Medenica, Risto Milović, Andrija Konatar, Velimir Deletić, Radivoje Rašović, Milija Božinović, Đordije Pavličić, Jovan Drašković, Kosto, Minja Mitrović, Milan Nikčević, Lazar Đurašković, Aleksa Gudelj, Ilija Tomanović, Vuksan Gojković, Jovan Đukanović, Jovan Dragičević, Blažo Pavličević, Avro Radičević, Stevan Barjaktarović, Petar Marković, Miloš Brajović, Maksim Vuksanović, Miloš Vukeljić, Radule Perović, Radosav Popović, Vuksan Laban, Đoko Batričević, Radeta Ognjenović, Miloš Pavičević, Gavro Stojanović, Mileta Stanišić, Stanoje Račić, Milivoje Radovanović, Nikola Bulatović, Staniša Fatić, Petar Seratlić, Radule Kostić, Milan Janković, Rade Rajković, Bogdan Guberinić, Mihailo Lazović, Radivoje Brazović, Vasilije Janketić, Milinko Nikilić, Milija Jekić, Mitar Vujadinović, Mitar Stanković, Radovan Damjanović, Jovica Zindović, Radovan Perović, Miloš Laban, Paun Vukčević, Savo Mićković, Miloš Komatin, Savo Lončarević, Simo Nikčević, Ostoja Tadić, Špiro Lazarević, Mirko Vešović, Vaso Pešić, Jakov Kostić, Milisav Vlahović, Radoš Pejović, Marko Fuštić, Luka ...to, Savo Šipčić, Boško Ilić, Milisav Jevrić, Đuro Racković, Vladimir Stojanović, Novo Jovović, Luka Šćepanović, Rade Buturović, Đoko Vujović, Ćetko Bulatović, Mirko Kljaić, Krsto Zvicer.¹⁸

¹⁶ Isto.

¹⁷ DACG, MUD, Spisak izdavanja plata iz blagajne Kraljevskog žandarmerijskog kora za januar 1914. godine, u potpisu poručnik Blažo Đelević.

¹⁸ DACG, MUD, Spisak izdavanja plata iz blagajne Kraljevskog žandarmerijskog kora za januar 1914. godine u potpisu komandir kapetan Nikola Đilas.

Oficiri u činu kapetana imali su platu u iznosu od 2.400 perpera godišnje, a poručnici u visini od 1.920 perpera godišnje sa godišnjim dodatkom od još 240 perpera.¹⁹ Za kiriju žandarmerijskih kasarni, opremanje, namještaj, ogrijev, osvjetljenje i druge rashode kor je godišnje izdvajao 20.000 perpera, za ukazno osoblje 39.720 perpera, a za neukazno osoblje čak 303.240 perpera.²⁰ Međutim, zbog potrebe bolje kontrole i djelovanja, ubrzo je žandarmerija pojačana novim ljudstvom za nekoliko desetina žandarma i izvršen je novi razmještaj žandarmerijskih jedinica. Tako je žandarmerija pored Peć i Đakovice razmještena i u opština Pećke kapetanije: Goraždevac, Streoca, Rugove i Lješana; Istočkoj kapetaniji: Istok, Đurakovac, Zlokucani i Radavačka opština, i Đakovičkoj kapetaniji: Rzniću, Paljevardi i Juniku. Nekoliko žandarma osiguravalo je i put Peć – Đakovica.²¹ Tokom 1914. godine prva četa je imala 83 žandarma i 5 oficira, druga četa je brojala 105 žandarma i 7 oficira, a treća četa 92 žandarma i 5 oficira.²² Komandant Lazarević je više puta zahtijevao povećanje žandarma na 300. Tokom 1914. godine Kraljevski žandarmerijski kor imao je 336 pripadnika i to: jednog komandira, 4 kapetana, 12 poručnika, jednog starješinu žandarma duž Bojane, 300 žandarma, 10 žandarma duž Bojane i još po četiri žandarma u Tuzima i Klimentima. U martu 1915. godine bilo je 260 pripadnika Kraljevskog žandarmerijskog kora.²³

Zbog malog broja pripadnika Kraljevskog žandarmerijskog kora i nemogućnosti da budu prisutni u svim oblastima u unutrašnjosti, Ministarstvo je donosilo odluke o povećavanju broja pandura u opštinama. Tako je nedostatak vojnih žandarma bio izražen u Pljevljima, jer je najveći broj pripadnika ove elitne jedinice bio angažovan u žandarmerijskim patrolama duž bosanske granice, a u varošima i u oblasti bio je malo broj žandarma. Kako je Kraljevski žandarmerijski kor bio „čuvar lične i imovne bezbjednosti kao i održavanje reda i mira“, ministar Luka Gojnić je 1914. godine donio odluku da se poveća broj pandura u varoši Pljevlja, a da se određeni broj pandura stavi na raspolaganje starješini vojnih žandarma

¹⁹ DACG, MUD, br. 66 od 4. decembra 1914. godine, Ministar vojni Janko Vukotić - Ministarstvu unutrašnjih djela.

²⁰ DACG, MUD, Budžet Kraljevine Crne Gore za 1914. godinu, Državna štampa-rija, Cetinje, 1914.

²¹ Babić, Branko, *Politika Crne Gore u novooslobođenim krajevima 1912–1914*, Obod, Cetinje, str. 147.

²² DACG, MUD, br. 980 od 24. februara 1914. godine, Komandant Sava Lazarević iz Peć – Ministarstvu unutrašnjih djela dostavlja spisak žandarma.

²³ DACG, MUD, br. 2275 od 26. marta 1915. godine, Komandant S. Lazarević, Peć – Ministarstvu unutrašnjih djela.

„kako na dnevnu tako i na noćnu službu“.²⁴ Ovi panduri bili su obavezni da obavljaju policijske dužnosti kao i žandarmi i da se bezuslovno ispunjavaju zakonske naredbe starještine žandarma. Vojnim žandarmima je rješenjem Ministarstva finansija određena obaveza „plaćanja rada kao što ga plaćaju i žandarmi u starim granicama Crne Gore“.²⁵

Glavni zadatak vojne žandarmerije bio je pogranična služba (kontrola u pograničnim oblastima) i javna bezbjednost (obezbjedenje reda i osiguravanje bezbjednosti) na nadležnim teritorijama tj. u novooslobođenim krajevima. Uspostavljanje vlasti zahtjevalo je sposobne organe reda koji su naročito trebali da suzbiju pojavu kačaka. Ministar Savo Vuletić Komandi odjeljenja žandarmerije u Peći naređuje da u službu unesu „mnogo više energije kako bi se pojavljivanje kačaka što jače suzbilo“.²⁶ Jedan broj žandarma određen je za vršenje patrola i obezbjeđenje pograničnih prolaza, kao i varoških kvartova, prevashodno u Peći i Đakovici. Žandarmerija je bila ustrojena po vojnem principu sa oficirskim komandnim kadrom, sa dominantnom vojnom obukom, ali policijskim zadacima i nadležnostima. Žandarmi su primali redovnu platu, predstavljali su stalni tj. profesionalni vojno-polički kadar, nosili su vojne uniforme sa revolverom za pojasom, a ostavljena je bila mogućnost i uvođenja drugih uniformi.²⁷ Novim aktom od 4. decembra 1914. godine ministar vojni Janko Vukotić naredio je „izradu modela za novu uniformu za što skorije uniformisanje Kralj. Žandarmerijskog kora jer je sadašnja uniforma izrađena prema kroju za narodnu vojsku, koju bi trebalo što prije zamijeniti.“²⁸ Na crnogorskim kapama nosili su specifične grbove sa krilatim orlom zbog čega su u narodu bili poznati kao krilaši. Ovaj grb na kapi kao vojnička oznaka bio je orao sa raširenim krilima u naponu, kako je nekad bilo rješenje ranijih grbova garde i kabahija.²⁹

²⁴ DACG, MUD, br. 1251 od 21. marta 1914. godine, Ministar Labud Gojnić – Oblasnoj upravi u Pljevljima.

²⁵ DACG, MUD, br. 1446 od 3. aprila 1914. godine, Ministarstvo finansija i građevine – Ministarstvu unutrašnjih djela.

²⁶ DACG, MUD, br. 1399 od 30. jula 1914. godine, Ministar Savo Vuletić – Komandi odjeljenja Žandarmerije, Peć.

²⁷ DACG, MUD, br. 2975 od 16. oktobra 1913. godine, Ministar vojni serdar Janko Vukotić – Ministru unutrašnjih djela L. Gojniću.

²⁸ DACG, MUD, br. 66 od 4. decembra 1914. godine, Ministar vojni Janko Vukotić – Ministarstvu unutrašnjih djela.

²⁹ DACG, MUD, br. 2975 od 16. oktobra 1913. godine, Ministar vojni serdar Janko Vukotić – Ministru unutrašnjih djela L. Gojniću.

Pripadnici ovog kora birani su po spretnosti i brzini od snažnih mladića i ljudi spremnih da podnesu najveće napore službovanja po graničnim i nepristupačnim krajevima, sposobnih da brzo djeluju sa jednog na drugi položaj. Zato su se njegovi pripadnici smatrali superiornijim u odnosu na ostale žandarme, formirane uglavnom od lokalnog stanovništva. Služba u Kraljevskom žandarmerijskom koru bila je izuzetno teška i specifična jer su djelovali u novim krajevima sa stanovništvom različite vjeroispovijesti i to u ruralnim pograničnim područjima. Zainteresovanost je bila velika, a na adresu njenog komandanta stizale su molbe za prijem.³⁰ Žandarmerijski kor imao je važnu ulogu u prvoj polovini 1914. godine usmjerenu na uspostavljanje i snaženje državne vlasti na novim teritorijama. Kor nije imao jasna uputstva rada i postupanja, zato je njegova komanda ubrzo po uspostavljanju zahtjevala da se preciznije odrede dužnosti u odnosu na upravnu vlast, imajući intenciju što veće samostalnosti u radu. S tim u vezi, komandir III čete kapetan Đilas je izvještavao da su njegovi žandarmi vršili policijsku službu u varoši, pa u selima, a jedan period i u varoši i po selima zahtjevajući da se „žandarmeriji koja mi je u području odredi što ima vršiti u varoši i to pitanje da se jednom svrši“.³¹

Plata pripadnicima ovog kora iznosila je 18 perpera mjesечно odnosno 960 perpera na godišnjem nivou.³² Od ove godišnje plate izdvajali su po 10 perpera za obuću i odjeću, 30 perpera za hranu i po 5 perpera za žandarmerijski fond koji bi se koristio za povišice, nagrade, doživotne ili jednokratne pomoći.³³ Nakon pet godina službe u Kraljevskom žandarmerijskom koru žandarm je imao pravo na povišicu od 10% na cijelokupnu platu i imao je pravo da se oženi.³⁴ Svake naredne tri godine službe žandarmi su imali pravo dodatne povišice od 10% na cijelokupnu platu, tako da su njihova godišnja primanja mogla iznositi i po 1800 perpera. Nakon navršenih 25 godina žandarmerijske službe, ako bi bio primjen kao činovnik sa ne manjom platom od žandarske, imao bi pravo godišnje na

³⁰ DACG, MUD, br. 862 od 6. februara 1914. godine, Đordije Vukomanović iz Pljevalja - Komandantu Kraljevskog žandarmerijskog kora sa molbom za prijem u red vojno-građanskog činovnika jer je završio pet razreda Liceja Galata Saraj u Carigradu.

³¹ DACG, MUD, br. 4266 od novembra 1914. godine, Komandir III čete kapetan Nikola Đilas, Peć – Komandantu S. Lazareviću.

³² DACG, MUD, br. 2975 od 16. oktobra 1913. godine, Ministar vojni serdar Janko Vukotić – Ministru unutrašnjih djela L. Gojniću.

³³ Isto.

³⁴ Isto.

30% od žandarmerijske plate i to doživotno ili jedanput godišnju platu u zavisnosti o njegove volje.³⁵ Stanovanje za odjeljenja žandarmerije bilo je besplatno po naredbi Ministarstva vojnog.³⁶ U slučaju bolesti i dobijenih rana tokom službe, žandarm je imao pravo na potporu iz žandarmerijskog ranga u zavisnosti od nivoa onesposobljenosti, a ukoliko je imao navršenih 12 godina službe potpora bi mu bila duplirana. Međutim, u pojedinim vremenskim intervalima žandarmima nije isplaćivana redovno plata pa su bili znatno onemogućeni u vršenju službe, o čemu su obavještavali nadležne vlasti na Cetinju. Kasnije su uvedene platne knjižice i uputstvo sa obrascem o vođenju knjižica Kraljevskog žandarmerijskog kora. Ovi žandarmi su imali problema i sa smještajem jer su se često premještali iz jednog stana u drugi.³⁷ Nedostatak državne žandarmerije i varoške policije nastojali su nadomjestiti pripadnici Kora. Komandant je predlagao da se obezbijedi 40 konja za 50 žandarma i dva oficira kako bi mogli da „krstare po selima i osiguravaju putove zbog arbanaških zlikovaca“. U Đakovici je od varoške policije bilo svega 10 ljudi koja, prema pisanju komandanta Lazarevića, nije bila u stanju sačuvati stanovništvo od krađa. Žandarmerijskoj četi u Đakovici pridodata je kao ispomoć i polučeta regruta. Nadležni su uspjevali da izađu u susret i obezbijede potrebne uslove za rad Kora. Ipak, i pored svih problema djelovanja u novom području i dodatno u ratnim okolnostima, izvještaji govore da je Kraljevski žandarmerijski kor uspjevao da spovede u djelo sve naredbe i da vrši svoje dužnosti. Drugu žandarmerijsku četu pod komandom kapetana Đura Draškovića, sa sjedištem u Goraždu u Bosni, mučili su drugi problemi ratne i špijunske prirode. Kapetan Drašković je sa fronta podnosio detaljne izvještaje o dešavanjima u redovima neprijatelja dobijene od svojih „konfidenata“.³⁸ Vodeći računa o stanju u crnogorskoj vojsci na položajima Drinskog odreda, kapetan Drašković je znao da više komandante opomene brzovavom, pitajući se „đe su starješine toj vojsci“. Bilo je slučajeva i da vojna komanda uzme neke oficire iz Kraljevskog žandarmerijskog kora zbog čega je dolazilo do nesporazuma jer se žan-

³⁵ Isto.

³⁶ DACG, MUD, br. 66 od 4. decembra 1914. godine, Ministar vojni Janko Vukotić – Ministarstvu unutrašnjih djela.

³⁷ DACG, MUD, br. 4266 od decembra 1914. godine, Komandir III čete kapetan Nikola Đilas, Peć - Komandantu S. Lazareviću.

³⁸ DACG, MUD, br. 43034 od 31. oktobra 1941. godine, Oblasni upravitelj Dušan Vukotić – Ministru unutrašnjih djela.

darmerijske vlasti nijesu lako mirile sa odlaskom kvalitetnih i obučenih žandarmerijskih oficira.³⁹

Pored elitnog Kraljevsko žandarmerijskog voda zbog potreba crnogorske vojske u januaru ratne 1915. godine u Nikšiću je formirana vojna žandarmerija, sastavljena od regruta dobrovoljaca iz više bataljona i brigada. Nakon odabira regruta sastavljen je plan rada i raspored časova i organizovana je obuka.⁴⁰ Prema Rasporedu rada u 7h je bilo ustajanje, od 7 do 8h spremanje i odlazak za drva; vrijeme od 8h do 10h bilo je predviđeno za praktično vježbanje, od 10h do 11h teorijsko vježbanje, u 11h je bio ručak, od 11.30h do 12h sprovodila se smjena dežurnih. Za odmor je bilo predviđeno dva sata od 12h do 14h, kada je počinjalo praktično bježbanje do 15h i teorijski dio do 16h. Molitva je bila u 17h, a slobodno vrijeme za izlazak u varoš od 18h do 20.30h, od 20.30 do 20.45h sprovedena je prozivka, a u 21h spavanje. U svećanim danima čišćenje i priprema za pregled vršeno je od 8h do 9h, a od 10h do 11h organizovan je pregled, a od 13h do 16h bilo je slobodno vrijeme za odlazak u grad.⁴¹ Od 8h do 9h imali su čas *Discipline* kod kapetana Ilije Gvozdenovića, od 9h do 10h *Unutrašnju službu* kod poručnika C. Pejovića, od 10h do 11h je bili su časovi *Ratne i stražarske službe* kod poručnika R. Savovića.⁴² U popodnevним časovima od 14h do 15h bio je čas *Egzercir i opis oružja* kod kapetana P. Stevanovića, od 15h do 16h bila je *Nastava gađanja* kod poručnika B. Miličkovića, a od 16h do 17h bilo je predviđeno za *Pravopis i geografiju* kod kapetana M. Vujačića. Njena Komanda nalazila se u Nikšiću, a Druga polučeta vojne žandarmerije bila je Podgorici na čelu sa poručnikom L. Pušeljom.⁴³ Vojna žandarmerija u Nikšiću imala je 10 oficira, 17 desecara, 15 vojnika i 448 redova. Od redova u februaru 1915. godine njih je 51 upućen u Podgoricu, 9 u Bar, a 94 u Pljevlja.⁴⁴ U Nikšiću se nalazilo 252 podoficira i niža čina

³⁹ DACG, MUD, br. 2998 od 14. marta 1915. godine, Komandant S. Lazarević, Peć – Ministru unutrašnjih djela negoduje zbog premještaja poručnika Dušana Vukovića za kojeg navodi da je „svojim zauzimanjem na službi“ učinio do sada nekoliko uspjeha važnih u ovoj službi“.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ DACG, MUD, Bez broja, Raspored rada vojne žandarmerije za mjesec januar 1915. godine.

⁴² DACG, MUD, Bez broja od 24. januara 1915. godine, Raspored časova za predavanje regruta Vojne žandarmerije.

⁴³ DACG, MUD, br. 5 od 1. februara 1915. godine, Poručnik L. Pušelja, Podgorica – Komandi Vojne žandarmerije, Nikšić.

⁴⁴ DACG, MUD, br. 266 od 20. februara 1915. godine, Ađutant komandanta Vojne žandarmerije poručnik V.M.Savović, Nikšić – Vrhovnoj komandi, Cetinje podnosi izvještaj o dnevnom stanju.

vojne žandarmerije. Zastupnik ministra vojnog je 1915. godine, preko Komande vojne žandarmerije, uputio jedan paket od 100 komada knjižica pod nazivom „Pjegavi tifus“ sa uputstvima kako se širi i sprečava, da se podijeli vojsci i to svakom vodu i odjeljenju.⁴⁵ Po nekoliko pripadnika ove vojne žandarmerije birani su iz svakog bataljona, a njen komandat je bio Vukašin Božović. Žandarmerija je imala svoju Komandu koju su, osim komandanta i zamjenika, sačinjavali ađutant komandanta i pomoćno osoblje.

Uniformizacija žandarmerije

Sve do 1896. godine, izvršni organi vlasti perjanici i žandarmi dužnost su obavljali u narodnoj nošnji, sa grbom na kapi kao jedinom distinkтивном oznakom. Tek 1896. godine policijska žandarmerija je zadužila jednoobraznu uniformu – istu onaku kakva je uvedena za „prvi bataljon stojeće vojske“. Simbol pripadnosti žandarmeriji predstavljao je žandarmerijski grb koji je bio izrađen po uzoru na nekadašnje kabahajiske grbove. Žandarmi su dužili grb za kapu, koji im je oduziman u slučaju mjere privremenog udaljenja, suspenzije ili po prestanku službe kada su bili dužni da ga vrate nadležnoj žandarmerijskoj komandi.

Sa potpunom uniformizacijom crnogorske vojske 1910. godine, preduzimani su koraci i na uniformizaciji upravnih i žandarmerijskih organa (policijskih činovnika). Po ovom pitanju najviše se odmaklo za vrijeme mandata ministra Jovana Plamenca. Upravno odjeljenje Ministarstva unutrašnjih djela je 1912. godine izradilo uniforme za žandarmeriju i policijske činovnike. Ministar Plamenac je naredio 9. decembra 1912. godine Nikoli Miniću, sekretaru u Ministarstvu prosvjete i crkvenih djela, da ode u Beograd i prema datim uputstvima izradi primjerke “buduće uniforme za našu žandarmeriju”.⁴⁶ Nikola Minić je trebao da donese po jedan par uniforme za redove i oficire žandarmerije i ako bi zadovoljavala zahtjeve, mogao je da uđe u pregovore za njihovu izradu sa nekom beogradskom zadrugom. Minić je ministru Plamencu podnio detaljan izvještaj, navodeći da je primljen od strane ministra unutrašnjih djela Srbije koji ga je dalje preporučio ministru vojnom, a ovaj upravniku oficirske zadruge koji se složio sa crnogorskim prijedlogom modela uniforme. Nakon iznošenja određenih izmjena, Minić traži od ministra dalje instrukcije kako bi počeо

⁴⁵ DACG, MUD, br. 1946 iz 1915. godine, Zastupnik ministra vojnog – Komandi vojne žandarmerije, Nikšić.

⁴⁶ DACG, MUD, br. 881 od 9. decembra 1912. godine, Rješenje ministra Jovana Plamenca.

pregovore, navodeći da se za izradu uniformi mogu pogledati i ponude drugih beogradskih zadruga, a daje prijedlog da bi se moglo “pokušati i sa našim domaćim krojačima”.⁴⁷

Ministarstvo unutrašnjih djela izradilo je detaljan opis uniforme upravnih i policijskih organa. Planirana uniforma crnogorske žandarmerije bila je moderna, a rađena je po uzoru na austrijsku i srpsku žandarmeriju. Bluza oblasnog upravitelja bila je u formi kao kod žandarmerijskog oficira, ali od zagasitije plave čoje.⁴⁸ Uniforma za svakodnevnu upotrebu razlikovala se od paradne uniforme. Svakodnevna uniforma oblasnog upravitelja bila je sa plavom ogrlicom, a ispod grla sa zlatno-pletenim granama u širini otprilike tri prsta. Na rukavima su postojala tri širita uzduž na spoljnoj strani sa plavim pucima povrh istih. Epolete su bile pletene od plave svile sa zlatnim pucima pri kraju. Pantalone su, takođe, bile plave boje kao bluza po sredini dužinom dva širita i jedan rub od crvene svite (kao kod žandarmerijskog majora). Paradna uniforma oblasnih upravitelja razlikovala se u tome što je cijela ogrlica bila vezena zlatnim granama u širini šake oko cijelog rukava. Paradne pantalone su umjesto crvenih imale zlatne širite. Kapa oblasnog upravitelja bila je plave boje kao i bluza sa zlatnim rubom pri dnu, a sprijeda je bio grb sa monogramom i krunom na njemu, vezen u zlato. Na kapi, povrh štita, je bio crni lakovani kaiš. Paradna kapa oblasnih upravitelja bila je iste forme od crvene čoje sa zlatnim širitom po dnu, većim grbom i zlatnim kaišem povrh štita. Oblasni upravitelji imali su i kabanice od fine plave svite sa crvenom postavom iznutra, kao i na krilima kad se rastvore. Puca na kabanici i rukavima bila su kao kod oficira.

Slična uniforma bila je predviđena i za sreske kapetane, s tim što su umjesto zlatnih bili srebrni širiti i epolete, a kod uniforme za svakodnevnu upotrebu bile su upola uže nego kod oblasnih upravitelja. Svakodnevne pantalone za kapetane imale bi jedan crveni širit, a paradne umjesto crvenih imale bi srebrne širite.⁴⁹ Kapa kapetana bila je ista kao kapa oblasnih upravitelja, ali umjesto zlatnog grba, ruba i širita, stavljala se srebrna boja.⁵⁰ Uniforma kapetanskog pisara se trebala razlikovati od kapetanske u boji širita. Tako umjesto srebrne predviđena je plava boja, epolete na

⁴⁷ DACG, br. 881 od 18. decembra 1912. godine, Izveštaj Nikole Minića – Ministru Jovanu Plamencu.

⁴⁸ DACG, MUD, br. 881 iz 191.., Uniforme za policijske činovnike.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Isto.

ramenima još uže od kapetanskih. Paradna uniformala za kapetanske pisare razlikovala se i u boji epoleta i širitu pod grlom i na rukavima, koja je bila crvena. Pantalone na svakodnevnoj uniformi imale su jedan uski crveni rub po sredini, a paradna crveni širit na istom dijelu. Kape kapetanskih pisara su, takođe, bile iste s tim što su grb i rub bili crvene boje, dok su kabanice za kapetane i kapetanske pisare izgledale kao kod oblasnog upravitelja, ali bez crvene postave iznutra.⁵¹

Iz pomenutog nacrtu se vidi da je crnogorska žandarmerija trebala da broji ukupno 500 pripadnika, od čega 420 redova, 50 kaplara, 20 podnarednika i 10 narednika.⁵² U ovaj broj nije se računao broj žandarmerijskih oficira. Komandni kadar trebao je da broji 12 oficira, a na čelu žandarmerije nalazio bi se oficir u činu komandira.

Bilo je predviđeno da se žandarmerijska uniforma za redove i podoficire sastoji od: kape, mundira, kabanice, gaća (pantalona), čizama, šljema, kaiša sa česama, kožne torbe, pištaljke i puca (dugmadi). Kape su rađene u tri srazmjerne veličine, a pored zaštitnog oboda obložene su štopom plave boje od oboda do površine tjemena, a površina je bila plave boje. Na kapi je postojao i kaiš sa pucima desno i lijevo koji se mogao upotrijebiti prilikom ružnog vremena. Orao na čelu kape je trebao da bude liven. Unutrašnja koža kape nije trebala da bude priljepljena niti zašivena već se mogla popunjavati u slučaju da je kapa bila preširoka. Orao nije smio dodirivati kaiš više šita.⁵³ Mundir je imao epoletu na kojoj je na sredini postojalo veliko cirilično slovo “Ж” izrađeno od plastike. Epolete su bile u crvenom ovalnom rubu i trebale su da budu široke i masivne, da prelaze ramena kako bi se remik puške mogao na nju oslanjati. Od redova su se podoficiri razlikovali jer su pod grlom imali zvjezdice od bijele kosti, a na lijevom rukavu mundira imali su znak u vidu trougla sa crvenim širitom za kaplare jedan ugao, za podnarednike dva, a za narednike tri ugla. Postojali su i gajtani za zviždaljke. Kabanica je imala pokretnu kapuljaču, izrađenu od štofa koji može “podnositi vodu”. Oko rukava trebala je da bude jedna crvena pruga izviše puca. Za redove su pantalone bile bez gajtana, a za podoficire sa gajtanom. Čizme su rađene poput onih koje je koristila austrijska žandarmerija. Za redove šljem sa crvenim kaišom sprijeda, a za podoficire od mesinga spolja. Šljemovi su trebali biti obloženi nešto zatvorenijom svitom. Orao na šljemu bio je bez krune. Nacrt je predviđao i

⁵¹ Isto.

⁵² Isto.

⁵³ DACG, MUD, br. 881 bez datuma, Uniforme za redove i podoficire žandarmerije.

cerade iste bolje, a ћese su bile manje predviđene za “po pet stega fišeka”. Za patroliranje žandarma predviđene su bile kožne torbe kao austrijske sa kaišem preko ramena.

Žandarmerijski oficiri su trebali da imaju kapu, bluzu, pantalone, kabanicu i šljem. Tri viša oficira imali su zlatni rub po „tanjiru“ kape, a pri dnu nešto šire, dok je za devet nižih oficira bilo predviđeno isto, samo u srebrnoj boji.⁵⁴ Štit za sunce je bio lakovani, kao i crveni kaiš, a grb je bio zlatno vezeni po sredini. Oficirska bluza imala je crvenu kragnu sa srebrnim širitom, širokim tri prsta, kao i na rukavima, i bila je nešto duža od redovske bluze. Paradna bluza planirana je sa okruglim epoletama za niže oficire, a za komandanta sa kitama. Za svakodnevnu uniformu komandir je imao epoletu zlatne boje, a ostali srebrne. Činovi su se označavali zlatnim zvjezdicama na srebrnom polju i obrnuto. Puca su bila pozlaćena sa crnogorskim orlom. Na oficirskim pantalonama trebala je da bude plava pruga, širine jednog prsta, za oficire do čina komandira, a za komandira dvije pruge i po sredini uska. Za paradnu uniformu po sredini je išao srebrni širit za niže oficire, a za komandira zlatni. Kabanica se razlikovala po činovima, za potporučnika je na rukavima jedna crvena brazda, za poručnika dvije, kapetana tri i komandira četiri. Oficirski šljem je bio u cijelosti od metala, sa žutom ceradom.

Do određenih promjena došlo se nakon pregovora sa beogradskom zadrugom. Ministar Plamenac se složio da mundir za redove i podoficire bude otvorene plave boje sa crvenim rubovima, a pantalone otvorene crvene boje, i drugo što je prethodnim nacrtom naznačeno. Minić je naručio da se izrade modeli, a u fabrici braće Ilić birao je štofove za uniforme, nastojeći da cijena odijela ne bude veća nego što je plaća srpska žandarmerija. Minić je molio Plamenca da mu javi koliki je broj uniformi potreban za redove, podoficire i oficire. A predlagao je i formiranje komisije koja bi primila uniforme i utvrdila da li odgovaraju traženim parametrima.⁵⁵

Ministar Plamenac je preko svojih ljudi razmatrao ponude i iz Beča. Paralelno sa Minićem, i Ilija Šolaja je odradivao svoj posao u Beču o čemu je detaljno izvještavao. U istom periodu Ministarstvo je razmatralo i uvođenje šljemova za crnogorsku žandarmeriju, pa je Ilija Šolaja iz Beča 27. decembra 1912. godine izvjestio ministra Palmence da se šljemovi izrađuju od bakra, mesinga, čelika i cinka, a u posljednje vrijeme od kože,

⁵⁴ Isto.

⁵⁵ DACG, MUD, Bez broja 5. januara 1913. godine, Nikola Minić – Ministru Jovanu Plamencu.

a naročito pluta. Nakon što je pregledao sve zanatske radnje za izradu šljemova, Šolaja izvještava da su šljemovi veoma skupi i nepraktični, jer “zimi u njima glava mrzne”, a “ljeti je zbog zapare i ventilacije još nesnosnije kad-kad i po život opasan”.⁵⁶ Šolaja dalje navodi da se metalni šljem može lako oštetiti, da lako spadne i pravi rane na glavi, kao i da se koristi samo na paradama ili u vatrogasnim akcijama i da takav šljem jedino vrijedi u industrijskim centrima kako bi bio lako opravljen. Preporučuje uvođenje lakše ruske kape *kaskete* sa plavom ili crvenom površinom čime bi se postigla prednost u odnosu na teški šljem, a i dobilo na autoritetu.⁵⁷ Zadruge za izradu uniformi tražile su pismene garancije i isplatu pola sume unaprijed, a pola prije isporuke, a bile su spremne sa prvim isporukama da počnu za 5-6 sedmica od porudžbine, odnosno 2 mjeseca da dostave čitavu isporuku. Ove firme izrađivale su milionske narudžbine za austrijsku, tursku, grčku i srpsku vojsku. Namjera Ministarstva unutrašnjih djela bila je da u početku izradi 500 komada uniformi. Šolaja je na kraju iz Beča dostavio cijene: komad plave bluze koštao bi 20,50 kruna, komad pantalona crvene boje 12 kruna i kaputa po komadu 30 kruna. Ukupna cijena za 500 komada uniformi iznosila je 32.750 kruna.⁵⁸ Ministar Plamenac se složio da šljemovi budu izrađeni od pluta presvučeni svitom od tamnije boje i zahtijevao je izradu modela crnogorskog šljema sa “orлом на постаменту”. Šolaja se angažovao i kod kipara je izrađen kalup za mesingani šljem, koji je bio teži od predviđenog, pa je rađen drugi kalup, a najpovoljniju ponudu za izradu 500 komada, 7,50 kruna po komadu, dala je firma „Wilhelm Beck&Sohne“.⁵⁹ Ova bečka firma 5. februara 1913. godine uputila je konačnu ponudu Ministarstvu unutrašnjih djela na Cetinju. Ukupna cijena za izradu 500 šljemova, bluza, pantalona, kabanica i ostalih djelova iznosila je 25.335 kruna. Razmatrana je i ponuda bečke firme „Tiler“ koja je bila znatno skuplja. Međutim ratne godine, teški gubici u Prvom balkanskom ratu, ostavka Vlade brigadira Mitra Martinovića i početak Prvog svjetskog rata onemogućili su okončanje ovog dogovorenog posla.

Naoružanje žandarma

Do 1886. godine crnogorski oficiri koristili su uglavnom sablje austrijskih modela, dok su ruske sablje posjedovale neke istaknute ličnosti

⁵⁶ DACG, MUD, br. 881 od 27. decembra 1912. godine, Izvještaj Ilija Šolaja – Ministru Jovanu Plamencu.

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ Isto.

⁵⁹ DACG, MUD, br. 881. od 24. januara 1913. godine, Ilija Šobaja, Beč – Ministru J. Plamencu.

које су ih, као poklon, добили за zasluge od ruskog dvora. Uvođenje ruskih sablji u naoružanje crnogorske vojske počinje 1886. godine kada je vojvoda Božo Petrović boravio u Beču, na propovijedovanju za Njemačku. Tom prilikom, ruskim sredstvima naručio je 39 ruskih oficirskih sablji M.1865 od kojih je jedan dio imao pozlaćene balčake.⁶⁰ U cilju modernizacije i bolje pripremljenosti crnogorske vojske, knjaz Nikola je 1894. godine zatražio pomoć u naoružanju od Rusije, među kojima i 900 oficirskih sablji. Ruski car Nikolaj II odobrio je ovu donaciju u martu 1894. godine, međutim broj sablji je smanjen na 500.⁶¹ Ovakve sablje bile su u naoružanju oficira ruske vojske svih rodova, osim mornarice i konjice kozaka. Kako to nije bilo dovoljno da pokrije potrebe crnogorske vojske, knjaz Nikola je u Petrogradu naručio još 300 ruskih podoficirskih sablji M.1881 po cijeni od 4 rublje i 50 kopejki, koje su kovane u fabrici Zlatoust. Cjelokupan ratni materijal, među kojim i 800 ruskih sablji, brodom „Rostov“ preko Kronštata, Baltičkog mora, Atlantika, kroz Sredozemno more, stigao je u Bar 13. avgusta 1895. godine. Iako su austrijske oficirske sablje i dalje bile u upotrebi u crnogorskoj vojsci, njih polako nadmašuju ruske sablje dobijene u sklopu vojne pomoći iz Rusije. Interesantan je i način poklanjanja sablji nekom prigodnom prilikom od strane vladara. Tako je knjaz Nikole 1902. godine za rođendan prijestolonasljednika poklonio svakom perjaniku „za uspomenu sablju“, a svakom bivšem perjaniku dao odobrenje da nosi sablju i grb.⁶² Najveće reforme crnogorske vojske sprovedene su 1910. godine, kada je i donešen *Zakon o ustrojstvu vojske za Knjaževinu Crnu Goru*. Od tog perioda u upotrebi crnogorske vojske bila je najnovija crnogorska oficirska sablja M.1910, kojoj je na kapi balčaka urezan monogram kralja Nikole - latinično NI. Ustvari radilo se o ruskoj oficirskoj sablji M.1909, tako da je u naoružanju crnogorske vojske do početka Balkanskih ratova bilo nekoliko hiljada različitih sablji. Ovaj broj zadovoljavao je potrebe starješinskog kadra, od čega je jedan dio sablji ostao u nasleđe njihovim porodicama, dok je drugi dio poklonjen ili oštećen.

80-ih godina XIX vijeka, u naoružanje crnogorske vojske uvode se postepeno i noževi, koji su bili prihvativi crnogorskom vojniku naviknutom na jatagan i handžar. Noževi su služili za borbu „prsa u prsa“ kojih su oni još u ranijim ratovima bili vični. Nosili su se kao bajoneti na puškama,

⁶⁰ Bogdanović, Branko, *Hladno oružje...*, str. 38.

⁶¹ DACG, Miistarstvo vojno 1895, fascikla 49, 445.

⁶² DACG, Ministarstvo vojno 1902, fascikla 85, 1590 od 18. decembra 1902. godine.

zauzevši mjesto popularnim jataganima i sabljama zbog praktičnijeg i lakšeg baratanja. Prvi kontigent nabavljen je u Beču 1880. godine, kada je kupljeno oko 3.000 noževa. Prilikom posjete Francuskoj 1901. godine knjaz Nikola je izrazio želju da kupi 40.000 francuskih noževa *sabre-baionnette sistema Chassepot* (Šaspo) M.1866. Na osnovu postignutog dogovora, 1903. godine stiglo je 40.000 noževa sa bruniranom kanijom brodom „Lugano“ u Crnu Goru, kao donacija Francuske. Zvanično, u naoružanje su noževi ušli 1903. godine.⁶³ Bili su veće dužine, nešto između sablje i bajoneta, malo zakriviljeni, pa su zato često nazivani „sablje-noževi“ ili „sablje-bajoneti“. Time je omogućeno da noževi-sablje iste godine budu podijeljeni Stajaćoj vojsci i brigadama narodne vojske, kao i perjanicima i žandarmima. Naime, 38.961 komad francuskih noževa podijeljen je brigadama narodne vojske, dok je njih 630 podijeljeno Stajaćoj vojsci, pitomcima vojničke škole i baterijama, pionerima, vojnoj muzici i svima koji su neko vrijeme proveli u Vojnom stanu, u prvom redu regrutima, ali i dvorskim slugama.⁶⁴ Nošenje noževa bilo je regulisano naredbama. Tako se u jednoj naredbi od 12. juna 1910. godine kaže „da niži činovi nose noževe prilikom izlaska u varoš bez puške pa bilo prilikom slobodnog izlaska ili inače, a pored tog da ih podoficiri nose kad vrše koju bilo službu u Vojnom stanu osim desečara straže i desečara kužine.“⁶⁵ Francuski noževi bili su sastavni dio njihove uniforme koji su nosili o remiku. Noževi *šaspo* nijesu bili adekvatni za postavljanje ni na jednoj pušci iz naoružanja crnogorske vojske, tako da je njihova praktična vrijednost i upotreba bila dosta ograničena. Međutim, imali su određeni statusni simbol i značaj podoficirskih činova i drugih posebnih kategorija vojnika, a podsjećali su na jatagane za koje je crnogorski vojnik bio i dalje emotivno vezan. Oblasni upravitelji su imali pravo da nose sablje, uglavnom austrijske i ruske modele, kao i plemenski kapetani i šefovi žandarmerije. Pojedini perjanici su, takođe, mogli da nose podoficirske sablje, dok su žandarmi od hladnog oružja imali francuske noževe.

Planom potpune uniformizacije policijskih organa 1912. godine bilo je propisano i nošenje hladnog oružja. Oblasni upravitelji, kapetani i kapetanski pisari imali su pravo da nose sablje, a ostali policijski činovnici *špade* koje su se razlikovale prema kategorijama. Ministarski činovnik sa zlatnim balčakom i crnim kaišem za svakodnevnu uniformu, a paradnu sa

⁶³ Bradač, Jaroslav, *Černogorska armada*, str. 28.

⁶⁴ DACG, MV, Pomoćne knjige omot VII, 15, 10. maj 1903. godine.

⁶⁵ DACG, MV, Opšte odjeljenje, f. 21, br. ods. 733, akt od 12. juna 1910. godine.

zlatnim kaišem. Činovnici oblasnih uprava imali su srebrni balčak i crni kaiš za svakodnevnu upotrebu, a srebrni kaiš za paradnu uniformu. *Špade* su na vrhu balčaka trebale da imaju lavovsku glavu, a na sastavu kaiša grb sa porfirom u okrugloj formi.⁶⁶ Ove *špade* nikada nijesu uvedene u policijsku upotrebu. Žandarmi su se naoružavali iz vojnih magacina, a oružje i opremu izdavale su im vojne vlasti, odnosno rukovodioci vojnih skladišta. Oružje je izdavano na osnovu pisanog naloga i policijskih i vojnih vlasti, tj. izdatog biljeta za podizanje oružja.⁶⁷ Ministarstvo vojno često nije htjelo da izda oružje novopostavljenim pograničnim žandarmima sve dok se ne smjeste u mjesto službovanja i preko tamnošnjeg oficira ne preuzmu oružje. Prema članu 67, u prinadležnosti žandarma spadala je plata i naoružanje. Svaki žandarm je od oružja dužio rusku "trolinejnu" pušku – u Crnoj Gori popularnu "moskovku", sa bajonetom bez kanija. Uz pušku, žandarmi su nosili i revolver 11,2 mm sistema Gasser M.1870/74. Prema arhivskim izvorima, Rusija je, 24. maja/6. juna 1898. godine, Crnoj Gori isporučila 20.000, a 7/20. jula 1909. godine još 10.000 pušaka M.91. Šefovi žandarmerije, osim oficirskih sablji, imali su revolver najčeće Gasser ili Smit&Weson, dok su žandarmi nosili *berdanke* ili *moskovke*, a od hladnog oružja francuske noževe *Šaspo*.

Kraljevski žandarmerijski kor, u periodu svog nastanka u novembru 1913. godine pa do januara 1916. godine, imao je zapaženu ulogu u uspostavljanju i utvrđivanju vlasti u novooslobođenim krajevima Crne Gore. Ovaj Kor nastao je kako bi otklonio nedostatak jedne operativne vojno-policijske jedinice, čiji bi pripadnici bili sposobni i kadri da djeluju na najudaljenijim i graničnim djelovima Crne Gore. Osnovna uloga Kraljevskog žandarmerijskog kora bila je održavanje reda i granice, ali i staranje o unutrašnjoj sigurnosti stanovništva u novim krajevima. Osim ovih zadataka, u miru je pružao podršku državnoj žandarmeriji (policiji), pratio tovare sa dragocjenostima i slično, dok je u ratu obavljao kako vojno-policijske poslove, starajući se o disciplini i redu u vojsci, ali i izvršavajući borbene zadatke na frontu. Kor je bio u konstantnom pokretu, dospijevajući tamo где је било најтеше, tako да су tokom postojanja bila честа premještanja iz jednog mjesta na drugo ili sa jednog na drugi dio fronta. Ova jedinica okupila je elitne pripadnike i bila je sastavljena od iskusnih vojnika koji su

⁶⁶ DACG, MUD, br. 881 iz 1911 godine, Upravno odjeljenje, Uniforme policijskih činovnika.

⁶⁷ DACG, MUD, br. 7 od 1. januara 1908. godine, Načelnik Artiljerijskog odjeljenja Ministarstva vojnog – Ministarstvu unutrašnjih djela.

prošli i detaljnu žandarmerijsku obuku. Ovom žandarmerijom rukovodili su prekaljeni oficiri srednje generacije koji su slavu stekli u Balkanskim ratovima. Prijem u Kraljevski žandarmerijski kor zahtjevao je uvažavanje strogih kriterijuma, a njegovi pripadnici bili su poznati po hitrini. Ulogu koja im je dodijeljena ispunjavali su uprkos teškim okolnostima i nedostatku adekvatnih finansijskih sredstava. Njeni pripadnici su uglavnom vršili dužnosti znatno udaljeni od svog mjesta rođenja. Tako su kraljevski žandarmi regrutovani na Cetinju, Podgorici, Nikšiću ili Kolašinu vršili svoje dužnosti u Peći, Đakovici, Istoku, Pljevljima, itd. Jedinice ovog Kora jedine su uspjele da sačuvaju svoju operativnost i cjelovitost u samom slomu crnogorske vojske u januaru 1916. godine. Najveći dio oficira i komandnog kadra bili su istaknuti oficiri crnogorske vojske sa specijalnom službom, koji su i nakon nestanka države ostali vjerni položenoj zakletvi. Iako je kratko postojao, nepune tri godine, Kraljevski žandarmerijski kor imao je zapažanu ulogu, a nakon pada Crne Gore i Kor je doživio sudbinu svoje države.

Jovan ĐURANOVIĆ

DRŽAVNA KONTROLA JAVNIH FINANSIJA U CRNOJ GORI KROZ ISTORIJU

Sažetak: *Javne finansije u Crnoj Gori, koje se ogledaju u naplati poreza, carina i drugih javnih prihoda i služe za podmirenje javno-državnih rashoda, istorijski posmatrajući, nastaju formiranjem dukljanske države, koja predstavlja temelj na kojem se razvila današnja država Crna Gora.*

U Crnoj Gori 1901. godine donesen je Zakon o uređenju državne glavne kontrole kojim je uspostavljena zakonska kontrola raspolaganja i korišćenja državnog novca, kao i kontrola da li se ovaj novac troši ekonomično i efikasno. Propašću crnogorske države 1918. godine, suspendovani su svi finansijski zakoni koje je imala Knjaževina, odnosno Kraljevina Crna Gora. Nakon 100 godina, odnosno 2004. godine, Skupština Crne Gore donijela je Zakon o državnoj revizorskoj instituciji koji je suštinski isti kao Zakon o uređenju državne glavne kontrole Knjaževine Crne Gore iz 1901. godine.

Ključne riječi: *javne finansije, zakon, Glavna državna kontrola, porezi, finansijska disciplina.*

STATE CONTROL OF PUBLIC FINANCES THROUGH HISTORY IN MONTENEGRO

Summary: *Public finances in Montenegro, which are reflected in the collection of taxes, customs and others public revenues and serve to cover public-state expenditures, historically speaking, arise by forming the Duklja state, which represents the foundation on which the state of Montenegro developed.*

In Montenegro, in 1901, the Law on the Regulation of State Main Control was passed, which is established legal control over the disposal and use of state money, as well as control over whether this money is spent economically and efficiently. With the collapse of the Montenegrin state in 1918, everyone was suspended, all financial laws of the Principality, that is the Kingdom of Montenegro. After 100 years, in 2004, the Parliament

of Montenegro passed the Law on the State Audit Institution, which is essentially the same as the Law on the Regulation of the State Main Control of the Principality of Montenegro from 1901.

Keywords: *public finance, law, General State Control, taxes, financial discipline.*

Kratki osvrt na istorijat razvoja javnih finansija u Crnoj Gori

Uporedno sa pojmom novca imamo i stvaranje državnih - javnih finansija. Osnovno načelo javnih finansija jeste obezbjeđenje funkcionisanja države uprave, što znači da nema države bez javnih finansija. Ako ovako najednostavnije postavimo stvari, možemo se lako zaključiti da su javne finansije, koje obuhvataju javne prihode (porezi, takse, carine i sl.) i javne rashode u Crnoj Gori stare onoliko koliko je stara sama država. Javne finansije uvode se na osnovu propisane regulative donesene od strane ovlašćenih državnih organa. Koje su to vrste javnih prihoda i javnih rashoda i koja je to regulativa, odnosno propisi na osnovu kojih su funkcionalne javne finansije zavisilo je od društvenih odnosa, to jest od ekonomskih i istorijskih okolnosti kroz koje je Crna Gora prolazila.

Poznato je da crnogorska država ima *milenijumsku tradiciju* još od vremena dukljanskih vladara Vojislavljevića, pa preko dinastije Balšića, Crnojevića i Petrovića koji su vladali Zetom, odnosno Crnom Gorom. Od najstarijih vremena stvarane su institucionalne prepostavke za obezbjeđivanje javnih finansija kako bi država mogla da funkcioniše. Stvaranje dukljanske države možemo vezati za kraj IX vijeka, kada je na saboru u Dalmi 875. godine ozakonjena podjela zapadnog Balkana-Ilirikuma prema administrativnoj i crkvenoj upravi. Podjela je izvršena prema toku rijeka, tako da oblast koja oko rijeka koje teku sa planina prema jugu u more nazvaše Primorjem, a oblast oko rijeka koje teku na sever i utiču u Dunav nazvali su Srbija. Takođe je Primorska oblast podijeljena je na dvije provincije. Od Dalme, đe je održan sabor, do grada Dirahija (Drač) označena je Gornja Dalmacija-Duklja sa mitropolijom Dukljanske crkve. Pod upravom Dukljanske mitropolije bile su crkve u Kotoru, Baru, Budvi, Ulcinju, Svaču, Skadru, Drivasu, Pulatu, Srbiji, Bosni, Tribuniji i Zahumlju. Formiranje provincije Gornja Dalmacija sa Dukljanskim mitropolijom predstavlja temelj buduće crnogorske države, kako u teritorijalnom tako i u istorijskom i kulturnom pogledu. Od mjesta Dalme do Valdevina nalazila se Donja Dalmacija sa Salonitanskom (Splitskom) mitropolijom, pod čijom

upravom su bile crkve u: Splitu, Trogiru, Skradinu, Zadru, Rabu, Osoru, Krku i Raguzi (Dubrovniku). Srbija, koja se u to doba zvala Zagorje, podijeljena je na dvije oblasti: jedna od rijeke Drine u pravcu zapada sve do planine Pina (Borove) nazvana je Bosnom, a druga oblast od rijeke Drine do rijeke Labe na Kosovu, nazvana je Raškom.¹

U to doba provincijama, odnosno oblastima upravljali su kralj, banovi i župani. Ban je imao sedam podređenih satnika. Satnici su bili sudska i administrativna vlast „koji će pravilno sudili i ubirati danak (porez) te ga uručivati banovima. Banovi zatim polovicu daju kralju, a polovicu zadržavaju za sebe“.² Ovaj podatak govori da već u IX vijeku u Duklji imamo državnu organizaciju, jer se vrši naplata poreza, što je uslov da bi država mogla da funkcioniše.

U dukljanskoj državi koja je postojala nekoliko vjekova, do 1189. godine, donešena je zakonska regulativa kojom je propisivana naplata poreza, kako bi država mogla da obezbjeđuje finansiranje upravne i sudske vlasti, održavanje vojske, izgradnju gradova, puteva, vjerskih objekata, vodovoda i sl. Ovom prilikom navešćemo samo neke pravne akte koji su regulisali naplatu poreza i drugih dažbina u dugogodišnjoj crnogorskoj istoriji. Među najstarijim pravnim aktima su *Budvanski statut*, *Kotorski statut* i *Grbaljski statut*.

Budvanski statut, pored Kotorskog i Grbaljskog, smatra se jednim od najznačajnijih pravno-istorijskih srednjovjekovnih spomenika na području Crne Gore. Statut grada Budve sa 295 članova temelji se na rimskom pravnom sistemu i donesen je u doba dukljanske države, a kasnije je dopunjavan. *Budvanski statut* je kodifikacija pravnih normi iz oblasti imovinsko-svojinskih odnosa, državne uprave i poreskog sistema. U stvari, ovim pravnim aktom regulisane su sve oblasti društvenog života, od kojih neke norme važe i danas za sva demokratska društva.

Ovom prilikom ćemo se zadržati samo na nekim normama iz ovog akta, na osnovu kojih se može dobiti saznanje o načinu funkcionisanja javnih finansija iz vremena u kojem su nastale.³ Kao primjer navodimo poglavlje 55 „*O carini na meso*”, koje glasi: „*Naredujemo da je svaki*

¹ *Ljetopis Popa Dukljanina*, 51-54; Vojislav D. Nikčević, *Duklja i Evropska sarmatija*, 429-431, 501-505, 609.

² *Ljetopis Popa Dukljanina*, Zagreb, 1950. str. 55.

³ *Statut Budve* objavljen je u knjizi na „Vrelima crnogorske ustavnosti“, koju su sačinili dr Čedomir Bogićević, Mušo Šćepanović, dr Radomir Prelević i dr Dragan Radinović, str. 83-153.

mesar dužan da svake večeri plaća carinu za bika, vola i kravu 2 dinara, za krmaču i krmka 1 dinar, za ovcu 15 folira i k tome za svaku tezgu po 12 dinara godišnji. Ko carinu ne plati plaća kaznu od 12 dinara, od čega polovina pripada sudu, a polovina cariniku. Ukoliko onaj ko ubira carinu to iste večeri ne prijavi sudijama, gubi povjerenje u svom zvanju, a kad prijavi dužan je da se zakune. Ako neko ojde neđe drugdje da prodaje meso izvan mesnice, plaća istu kaznu, a pored toga i carinu.” Iz ove norme se vidi da su obavezu plaćanja carine, kao državni prihod, imali mesari, jer su živjeli u gradu i nijesu mogli da imaju stoku, već su je uvozili ili kupovali na pijaci. Ova norma je bila vrlo jasna, obavezujuća i stroga i nije je trebalo dodatno tumačiti.

U poglavlju 69 *Statuta* propisan je način određivanja carina: „*Naređujemo da samo sudija s vijećem mogu određivati carine i desetinu na pošed. Ko učini protivno plaća na ime kazne 50 perpera, od čega polovina pripada knezu, a polovina opštini. Ubiranje carine ne smije se ometati ni u kojem slučaju. Ko učini protivno plaća kaznu, a carina uvijek ostaje na snazi.*” Ovom normom sve je jasno propisano, ko može odrediti iznos carine i porez na imovinu, obavezu plaćanja carine i poreza, kaznu ko ne plati i kome pripada prihod od kazne.

Poglavlje 86 *Statuta* propisivalo je način prikupljanja poreza: „*Ukoliko je nekome povjeroeno da ubira neki opštinski porez, naređujemo da je obavezan da ga ubira pravedno i po uputstvima i da o tome položi račun sudijama i vijećnicima. Ukoliko ne položi potpuni obračun, plaća na ime kazne 4 perpera i naknaduje štetu i nikad više ne može dobiti opštinsku službu.*” Ovakva norma i trebalo bi da je aktuelna “vijek vjekova”, dokle postoji država, odnosno poreski sistem. U poglavlju 242 propisano je na koje proizvode se plaća porez na prihod: „*Naređujemo da se na svaki prihod našega građanina od vina, ulja, pšenice i drugih žitarica, lana, smokava, krušaka, oraha, mlina, brašna, stoke, krava, vune, paše koza i ovaca, pekara, mlinova za ulje i najamnine od kuća-mora odrediti porez. Ukoliko sudije, koji budu u to vrijeme, drukčije postupe, plaćaju kaznu od 100 perpera.*” Kao što se vidi, utvrđivanje poreza bilo je određeno u zavisnosti od privredne djelatnosti.

Pošto je u to doba Crna Gora bila poljoprivredna zemlja, to se porez na prihod uglavnom obračunavao na poljoprivredne proizvode. Rekli smo da je *Budvanski statut* nastao u doba postojanja dukljanske države, a kasnije je dopunjavan, što potvrđuje poglavlje 289 *O žalbama* u Velikom vijeću,

donesen 27. decembra 1469. године у doba vladavine Ivana Crnojevića, koja glasi: “*Za dobrobit naših građana i podanika mora se odbačiti svaki suvišni put koji produžava sporove, a naročito onaj koji je poslije smrti sudija, rektora i ostalih naših službenika za postizanje povoljnijeg rješenja potreban. Stoga se za ubuduće predlaže da svako, i ako umru sudije, rektori ili drugo službenici, može protiv presude ili bilo kojih drugih akata koji su protiv njega doneseni izjaviti žalbu i zahtijevati povoljnije rješenje, ako navede ono što u skladu s propisima naših zakona treba navesti i povodom žalbe protiv odnosnih presuda ili akata postići pravo žalbe Vijeću ili kolegiju u cilju konačnog rješenja. U pogledu ostalih presuda ili drugih akata koji su doneseni nakon gore spomenutog vremenskog roka, mora se pridržavati pravila zakona i običaja za traženje povoljnijeg rješenja. Vraćanju sudske nagrade ne podliježe niko od naprijed imenovanih.*” Ovom pravnom normom garantuje se efikasnost i pravičnost suđenja svakom građaninu. Ovo su samo par poglavljja iz *Budvanskog statuta*, ali za ovu prilku “dovoljno” da nas vrati hiljadu godina unazad da bi dobili određenu predstavu o tom vremenu, za koji se može reći da je imao razvijen pravni sistem koji je regulisao i javne finansije.

U periodu od XVI do XVIII vijeka, koji nije dovoljno istorijski proučen, Crnom Gorom je vladao Opštenarodni zbor i vladike iz raznih plemena. Donošenje pravnih akata i uspostavljanje pravnog sistema u Crnoj Gori nastavlja se u XVIII vijeku. Ovom prilikom ćemo se upoznati sa periodom vladavine vladike Petra I Petrovića Njegoša, za čije vladavine je donesen “*Zakonik opšći crnogorski i brdski*” na istorijskom Saboru 1798. godine u Cetinjskom manastiru. U dispozitivu zakona stoji: “*Nahodeći se mi glavari i starješine i ostala braća naša iz svakog plemena i naše slobodne oblasti Crne Gore i Brda na jedinokupni sabor i vijeću u manastiru Cetinje 1798. godine oktomvra 18 dne, svi jednoglasno i dogovorno ustanovali smo zakon, po kojemu se naprijed možemo vladati i upravljati na izgled pročijeh naroda ot svijeta, a to kao niže u 33 točke saborno učinjenome po redu izgovara*”. Ovaj Zakonik predstavlja kontinuitet uspostavljanja pravnog sistema kojim se reguliše cjelokupni društveni život u Crnoj Gori, kao i propisanu obavezu za naplatu poreza što je uslov za opstanak države.

Evo kako glasi član 20. ovog Zakona: “*Ni jedan narod ne može biti čestit ni srećan, u kojemu zakonitoga suda i dobrog praviteljstva nema i ni jedno praviteljstvo bez pomoći stojati ne može: zato dakle svi narodi na svijetu na svako godište daju u obšću miriju porjez, koliko je kojemu*

*mjestu i državi rečeno; a to ne daju za drugo, nego za samieh sebe, da se na one novce drži praviteljstvo i sudnica i vojska, koja će ih od neprijateljske napasti braniti i čuvati od svakog zloga i opakoga čoeka, da oni mogu mirno i bez svakoga straha svoje posle opravljati i spokojno u mirnoći živjeti. A to je i nama od najviše potrebe i tako učinismo da svaka kuća daje na godište parah ili dinarah šesdeset*⁴. Ovakvo zakonsko rješenje koje se odnosi na potrebu sakupljanja poreza iz davne 1798. godine, važi za sva vremena i za sve savremene države svijeta.

Uspostavljane državne uprave i donošenje zakona u Crnoj Gori nastavlja se i za vrijeme vladavine Petra II Petrovića Njegoša, donošenjem „*Zakonika otačastva iz 1833. godine*” od strane Opštегlavarskog zbora. Pošto se naplata poreza nije mogla obezbijediti dobrovoljnim putem i bez prinude, to su formirani državni organi kao: Gvardija i perjanici, čiji je zadat�ak bio naplata poreza. Od naplaćenog poreza finansirani su izdaci za izdržavanje: Senata, Gvardije, perjanika, za otvaranje škola i nabavku oružja, za otvaranje štamparije i održavanje vladarskog Dvora. Valja napomenuti da u Crnoj Gori u to doba nije lako išlo sa naplatom poreza, već su se neka plemena pobunila, pa je Njegoš 1839. godine na neka plemena slao oružanu silu, a vođe pobune kažnjavao zatvorom.⁵

Na učvršćenju crnogorske države posebno je radio knjaz Danilo. I on je, kao i Njegoš, sa nekim crnogorskim plemenima imao problema sa naplatom poreza, što je morao rješavati oružanom silom. U vrijeme knjaza Danila donesen je „*Zakonik Danila prvog knjaza i gospodara slobodne Crne Gore ustanovljen 1855. godine na Cetinju*” kojim se između ostalog propisuje obavezno plaćanje poreza, što se vidi iz članova 59 i 60:⁶

Član 59

„Kako što je po svijema carevinama i kraljevinama uzakonjeno, da se plaća danak, kako bi se praviteljstvo, sud i vojska održavati mogli; kako bi se moglo pribaviti praha i olova, koje je u našoj zemlji od najveće potrebe, kako bi se putovi pravili i druge obšte narodne potrebe podmirivati mogle, određuje se za Crnogorce i Brđane da plaćaju danak kako sad tako i za vazda unaprijed, koji će mjesne starještine i glavari sabirati i u narodnu kasu svake godine na uređeno vrijeme donositi”.

⁴ Na vrelima crnogorske ustavnosti, sačinili dr Č. Bogićević, M. Šćepanović, dr R. Prelević, dr D. Radinović, Podgorica 2002, str. 213.

⁵ Vladimir D. Jovićević, *Danilov zakonik snaga države*, str. 314.

⁶ Isto, str. 21 i 22.

Član 60

“Koji li bi se protivio ovaj određeni danak za obšteterodnu zemaljsku potrebu i korist da ne daje, biće isto onako kastigat kako i drugi izdajnik i protivnik našega otečestva”.

Kao što se vidi u ovom акту, izjednačava se neplaćanje poreza sa izdajom zemlje pa su zato za naplatu poreza preduzimane najrigoroznije mјere, ne prezajući ni od upotrebe oružane sile.

Javne finansije u Crnoj Gori posebno su doatile na značaju u doba vladavine knjaza/kralja Nikole I Petrovića Njegoša. Od četrdeset zakona donesenih u periodu od 1878. do 1905. godine, desetak zakona se odnosi na javne finansije: *Zakon o državnom budžetu, Finansijski zakon, Zakon o uređenju državne kontrole, Zakon o državnom novcu, Zakon o kovanju novca, Zakon o državnim blagajnicima i računovodstvu, Zakon o taksama, Zakon o porezu na prinos od kapitala i rada, Zakon o porezu na alkoholna pića i taksiranja sudskih presuda, Zakon o izdavanju blagajničkih upitnica* (blagajnički zapisi, bonovi, prim. J.Đ.) i dr. Svi ovi zakoni doneseni su po uzoru na savremene evropske zakone, prilagođeni društveno-ekonomskim potrebama Crne Gore.

Finansijskim zakonima Crne Gore u periodu od 1908. do 1914. godine, koje je usvajala Crnogorska narodna skupština, a proglašavani od strane knjaza/kralja Nikole, Gospodara Crne Gore, bili su doneseni godišnji državni budžeti. Državni budžet je važio za jednu kalendarsku godinu. Finansijski zakoni imali su opšti i specijalni dio. U opštem dijelu iskazivana su sva primanja i izdavanja po pojedinim ministarstvima i ustanovama, dok je specijalni dio budžeta iskazan po partijama i pozicijama.⁷

Fiskalna i finansijska disciplina Knjaževine/Kraljevine Crne Gore obezbjeđivana je *Finansijskim zakonom*, što se vidi iz članova 2, 3 i 4, kojima se zabranjivalo budžetskim korisnicima prekoračenje bilo koje pozicije u budžetu ili prenos sredstava sa jedne na drugu partiju, dok su porezi mogli biti utvrđeni samo na osnovu zakona. Kao primjer navodimo član 2. *Finansijskog zakona*, koji glasi: “*Svi prihodi predviđeni budžetom za 1909. godinu trošiće se samo na rashode, koji se u njemu predviđaju, i to samo onako kako se predviđaju i izlažu u partijama njegovog opšteg dijela rashoda za ovu godinu*”. Ili član 3. istog Zakona: “*Partije opšteg dijela budžeta za 1909. godinu kako ih je izglasala i riješila Crnogorska narodna Skupština, zakon su, i ne smiju se, protivno odredbama zakona o*

⁷ Dr Milan Dabović, Finansijski zakoni Crne Gore 1908, 1909, 1910, 1911, 1912 i 1914, časopis Instituta računovođa i revizora, str.71

državnom budžetu i ovog zakona, prekoračivati, niti njihovi krediti upotrebljavati na što drugo, do na ono, čemu su namijenjeni u pozicijama specijalnog dijela državnog budžeta. Virmani (preusmjeravanje, prim. J.D.) su dopušteni samo između pozicija jedne te iste partije (čl. 33 Zakona o državnom budžetu)". Interesantno je upoznati se i sa članom 33. Zakona o državnom budžetu, donijetim 1907. godine, koji glasi: "Krediti odobreni⁸ budžetom rashoda u pojedinim partijama, trošit će se samo na ono, našto su i odobreni po pozicijama specijalnih budžeta. Bez odobrenja Narodnog predstavništva, uštede jedne budžetske partije ili jedne godine ne mogu se upotrijebiti na podmirenje potreba, predviđenoj u drugoj budžetskoj partiji ili drugoj budžetskoj godini. Samo kod srodnih materijalnih ili ličnih potreba dozvoljeno je u istoj partiji uštedama jedne pozicije pokriti nedostatke u drugima. Svaka protivna radnja povlači za sobom materijalnu odgovornost naredbodavca i računopolagača pred Glavnim državnim kontrolorom i sudovima. Ministar naredbodavac može se podvrći odgovornosti i bez naročitog odobrenja Narodnog predstavništva."

Pored Finansijskog zakona i Zakona o državnom budžetu, kojima je bila uspostavljena fiskalna i finansijska disciplina, *Zakonom o državnim blagajnicima i računovodstvu*, donesenom 1903. godine, bilo je propisano da svi državni prihodi i rashodi moraju biti iskazani u Ministarstvu finansija (čl. 1 i 4), što znači da su državne finansije bile centralizovane i da je bio uspostavljen trezorski sistem poslovanja. To se vidi iz člana 1 ovog Zakona, koji kaže: "Svaki državni prihod mora ući u blagajnu Ministarstva finansija. Takođe svaki državni rashod mora izaći iz kase Ministarstva finansija." A član 4. Zakona glasi: "Samo u granicama budžeta smiju se činiti izdaci iz Glavne Džavne blagajne Ministarstva finansija u smislu Zakona o državnom budžetu."

Iz prezentiranih zakonskih normi može se zaključiti da su bile jasne, precizne i stroge i nije im trebalo nikakvo tumačenje. Ovaj primjer upućuje da zakone trebe da pišu profesionalci, a ne političari koji ostavljaju mogućnost da se zakon tumači kako kome odgovara.

Navedeni primjeri pokazuju da je Crna Gora, istorijski posmatrano, imala bogato iskustvo u propisima koji su uređivali javne finansije. Tačno je da je diskontinuitet crnogorske države od 1918. do 1945. godine imao tragične posljedice na pravni, društveni i ekonomski sistem Crne Gore, ali uz velike napore i žrtve uhvaćen je zamajac na evropskom putu razvoja.

⁸ Kreditom se smatraju zakonom odobrena stredstva za potrošnju budžetskim korisnicima.

3. Sistem javnih finansija Crne Gore nakon 2006. godine

Pravni sistem javnih finansija u nezavisnoj i međunarodno priznatoj državi Crnoj Gori nakon referendumu 2006. godine, kao što smo rekli, temelji se na jakoj istorijskoj osnovi, uz poštovanje međunarodnih standarda. Radi razumijevanja zakonske regulative iz oblasti javnih finansija u Crnoj Gori prvo moramo poći od člana 142 *Ustava Crne Gore* (“*Sl. list CG, br 1/2007 i 38/2013*”) kojim je propisano: “*Država se finansira od poreza, dažbina i drugih prihoda. Svako je dužan da plaća poreze i druge dažbine. Porezi i druge dažbine mogu se uvoditi samo zakonom*”. Iz ovakve ustavne odredbe jasno proizilazi da javne fiansije možemo definisati kao zakonom propisano obavljanje finansijske djelatnost od strane države, koja se svodi na prikupljanje javnih prihoda i primitaka (budžetska sredstva) sa jedne strane, a na drugoj strani finansiranje i trošenje budžetskih sredstava za opšte društvene potrebe.

Zakonska regulativa javnih finansija u Crnoj Gori prilagođena je međunarodnim standardima. Osnovne vrste javnih prihoda su porezi, carine, akcize, takse, doprinosi, naknade i drugi oblici javnih prihoda koji su zakonom propisani. U Crnoj Gori propisani su sljedeći porezi: porez na potrošnju, tzv. PDV, porez na dohodak fizičkih lica, porez na dobit pravnih lica, porez na nepokretnosti i pritez na porez na dohodak fizičkih lica.

Javni prihodi služe za podmirenja državnih, odnosno javnih rashoda koji se odnose na finansiranje izdataka za potrebe zakonodavne vlasti, izvršne vlasti, sudske vlasti, kapitalnih izdataka, otplate dugova i državnih garancija. Svi javni prihodi i rashodi, odnosno primanja i izdaci, saglasno *Zakonu o budžetu i fiskalnoj odgovornosti* se prikazuju u državnom budžetu. Državni budžet Crne Gore predstavlja godišnji plan prihoda i primitaka na jednoj strani i rashoda na drugoj strani, koji se izrađuje i usvaja po zakonskoj proceduri, po pravilu na kraju godine za narednu godinu.

Nacrt zakona o budžetu priprema Ministarstvo finansija i u oktobru ga dostavlja Vladi, a Vlada utvrđeni predlog zakona dostavlja Skupštini Crne Gore do 15. novembra na usvajanje.⁹ Osnovno pravilo kod donošenja Zakona o državnom budžetu jeste da budžet bude uravnotežen, što znači da javni prihodi i primici odgovaraju javnim rashodima. Ako su javni rashodi veći od prihodne strane u budžetu iskazuje se deficit koji se pokriva zaduživanjem. Zaduživanje se iskazuje u godišnjim *Zakonom o budžetu* države, u skladu sa smjernicama fiskalne politike, pri čemu se moraju

⁹ *Zakon o budžetu i fiskalnoj odgovornosti*, čl. 32 i 33.

poštovati zakonski kriterijumi da budžetski gotovinski deficit države neće biti veći od 3% BDP-a po tržišnim cijenama, a javni dug neće biti veći od 60% BDP-a, takođe po tržišnim cijenama.¹⁰

Za zakonito izvršenje cjelokupnog budžeta u toku fiskalne godine odgovorno je Ministarstvo finansija, dok su Poreska uprava i Uprava carina odgovorni za zakonitu i efikasnu naplatu javnih prihoda na jednoj strani, a na drugoj strani budžetski korisnici (potrošačke jedinice) odgovorne su za zakonitu i ekonomičnu potrošnju budžetskih sredstava. To znači da su potrošačke jedinice dužne da sredstva iz budžeta koriste u granicama utvrđenim *Zakonom o budžetu* države, prema dinamici koju je odobrilo Ministarstvo finansija.

Pošto je vrlo teško 100% tačno isplanirati svaki izdatak po potrošačkim jedinicama, zakonodavac je propisao određenu toleranciju da Vlada može između potrošačkih jedinica vršiti preusmjeravanje sredstava utvrđenih *Zakonom o budžetu* u visini do 10% od ukupno planiranih sredstava potrošačke jedinice. Takođe je propisano da potrošačke jedinice, uz odobrenje Ministarstva finansija, mogu preusmjeriti odobrena sredstva po programima i pojedinim izdacima, u visini do 10% od sredstava utvrđenih zakonom za programe i izdatke čiji se iznos umanjuje.¹¹ To znači da Ministarstvo finansija može npr. prihvati zahtjev Ministarstva ekonomije za umanjenje rashoda za materijal i usluge za 8%, a za isti iznos od 8% dati saglasnost za povećanje rashoda za tekuće održavanje.

O naplati i potrošnji budžetskih sredstava Ministarstvo finansija i potrošačke jedinice vode budžetsko računovodsvo. Budžetsko računovodsvo obezbjeđuje evidenciju o svim javnim prihodima, primicima i rashodima po propisanoj klasifikaciji i po potrošačkim jedinicama. Za vođenje budžetskog računovodstva odgovorno je Ministarstvo finansija i potrošačke jedinice. Na osnovu računovodstvene evidencije, Ministarstvo finansija priprema nacrt *Zakona o završnom računu* budžeta države i dostavlja ga Vladi do 1. juna tekuće, za prethodnu fiskalnu godinu. Vlada do kraja juna utvrđuje Predlog *Zakona o završnom računu* budžeta države i dostavlja ga Državnoj revizorskoj instituciji koja izvještaj o reviziji završnog računa budžeta dostavlja Skupštini do 15. oktobra tekuće, za prethodnu fiskalnu godinu. Vlada do kraja septembra dostavlja Prijedlog *Zakona o završnom računu budžeta* Skupštini.¹² Skupština Crne Gore do kraja decembra donosi *Zakon*

¹⁰ *Zakon o budžetu i fiskalnoj odgovornosti*, čl. 15 i 20.

¹¹ *Zakon o budžetu i fiskalnoj odgovornosti*, čl 45.

¹² *Zakon o budžetu i fiskalnoj odgovornosti*, čl. 66 i 67.

o završnom računu budžeta države za prethodnu fiskalnu godinu, čiji je sastavni dio Godišnji izvještaj Državne revizorske institucije, u kojemu jedan dio mora biti posvećen reviziji predloga Završnog računa budžeta države.

4. Istorijski razvoj državne kontrole javnih finansiјa u Crnoj Gori

Razvojem javnih finansiјa u Crnoj Gori razvijala se i kontrola naplate i trošenja državnih finansiјa. Pravna, odnosno zakonska regulativa, kojom se propisuje kontrola državnih finansiјa, koliko je nama poznato, može se datirati od 1901. godine, donošenjem *Zakona o Uređenju Državne Glavne Kontrole* i donesenog *Ustava za Knjaževinu Crnu Goru* iz 1905. godine. Kao što smo rekli, Knjaževina/Kraljevina Crna Gora imala je čitav set zakona iz oblasti javnih finansiјa kao na primjer: *Zakon o državnom budžetu*, *Finansijski zakon*, *Zakon o državnim blagajnicima i računovodstvu*, *Zakon o državnom novcu*, *Zakon o kovanju novca*, *Zakon o taksama*, *Zakon o porezu na prinos od kapitala i rada* i druge zakone iz oblasti računovodstva i finansiјa u javnom sektoru, koji su sa nasilnim ukidanjem države Crne Gore 1918. godine prestali da važe.

U cilju kontrole primjene zakona iz oblasti javnih finansiјa 1901. godine u Crnoj Gori donešen je *Zakon o Uređenju Glavne Državne Kontrole*, usvojen od strane knjaza i Gospodara Nikole I, a na prijedlog Državnog savjeta i objavljen u „Glasu Crnogorca“, broj 20 od 15. maja 1901. godine. Da bi dobili sliku o vremenu u kojem je donesen ovaj Zakon odlučili smo se da ga integralno prenesemo. Pored upoznavanja sa vremenom u kojem je donešen, interesantno je uporediti sadržaj ovog Zakona sa aktuelnim *Zakonom o Državnoj revizorskoj instituciji Crne Gore* donešen 2004. godine.

Tekst Zakona o Uređenju Državne Glavne Kontrole, objavljen u „Glasu Crnogorca“, broj 20 od 15. maja 1901. godine glasi:

*Mi Nikola I. po božjoj milosti Knjaz i Gospodar Crne Gore
usvojivši predlog Našeg Državnog savjeta:
Riješismo se narediti i naređujemo ovaj*

**ZAKON
O
Uređenju Državne Glavne Kontrole**

**Glava I.
Sastav Glavne Kontrole**

Član 1.

Za pregled svih državnih računa postoji Glavna Državna Kontrola.

Član 2.

Glavna Državna Kontrola ima predsjednika i dva člana. Oni se postavljaju Knjaževim ukazom.

Član 3.

Predsjednik i članovi Glavne Kontrole ne mogu biti srodnici i polažu propisanu zakletvu.

Član 4.

Za vođenje djelovodstva Glavne Kontrole ima jednog sekretara, dva računoispitača i potreban broj pisara.

Ovi se činovnici imenuju Kneževskim ukazom na predlog Predsjednika Glavne Kontrole.

Čl. 5.

Glavna Kontrola ima svoj pečat na kome je sredinom Državni grb, a naokolo natpis: "Glavna Državna Kontrola".

Glava II. ***Krug rada Glavne Kontrole***

Član 6.

Glavna Kontrola pregleda, ispravlja i likvidira račune opšte administracije. Ona pazi, da se ne prekorači nijedan izdatak po budžetu i da se ne dogodi nikakvo prenošenje sume iz jedne partije u drugu.

Član 7.

U krug rada Glavne Kontrole spada dalje:

1. *da sudi i rješava o nedostacima, koji se nađu pri pregledu kasa i da obezbjeđava sume, koje su nepravilno izdane;*
2. *da se u dogovoru s Džavnim savjetom stara, da se državno računovodstvo i knjigovodstvo uprosti i usavrši i da se prihodima i rashodima pravilno rukuje;*
3. *da daje o svim budžetskim pitanjima svoje mišljenje dotičnim ministrima, koji su dužni to zatražiti;*
4. *da izriče disciplinarnu kaznu nad svojim personalom nad svima računopolagačima i naredbodavcima, za neispravnost i pogreške, koje nađe pri pregledu računa;*
5. *da rešava kad nađe za potrebno vanredne preglede državnih kasa;*
6. *da propisuje pravila o dužnostima svojih činovnika;*
7. *da po pregledanju računa stavlja predloge Državnom savjetu u korist državne kase.*

Ministri su u pogledu državnih računa isključivo odgovorni Knjazu Gospodaru. Predsjednik Glavne Kontrole podnosi Knjazu Gospodaru izvješća o njegovom računskom radu.

Glava III. ***Podnošenje računa Glavnoj Kontroli na pregled***

Član 8.

Svi računopolagači dužni su da svoje račune po svršetku računske godine zaključiti, i Glavnoj Kontroli podnijeti na pregled do kraja mjeseca januara.

Član 9.

Računopolagači koji nebi u zakonskom roku podnijeli svoje račune Glavnoj Kontroli na pregled ili bi ih podnijeli nepravilno, nečisto i nejasno napisane, kazniće Glavna Kontrola po članu 39. ovog Zakona.

Član 10.

Kad se budžet sklopi u Državnom savjetu i od Knjaza Gospodara odobri, Ministarstvo finansija šalje ovjeren prepis istoga Glavnoj Kontroli.

Član 11.

Glavna Kontrola stoji u neposrednoj prepisci sa svima vlastima i licma, koliko je nužno da se djela, koja spadaju u njen krug, tačno i brzo urade. Vlasti su dužne staviti se na raspoloženje Glavnoj Kontroli kad-god ova to uzište.

Glava IV.**Postupak Glavne Kontrole pri pregledu računa****Član 12.**

Predsjednik Glavne Kontrole razdaje računoispitačima račune na pregled.

Član 13.

Računoispitač, koji je određen za pregled koga računa, dužan je da se uvjeri:

1. *je li računopolagač sklopio račune pravilno;*
2. *je li po zaključenim računima od prošle godine ostao što dužan;*
3. *jesu li svi prihodi i primanja u kasu unijeti;*
4. *jesu li izdavanja na osnovu budžeta pravilno učinjena;*
5. *jesu li preostale budžetske sume glavnoj kasi vraćene na vrijeme;*
6. *da li se imala u vidu korist državne kase u opšte pri upotrebi budžetskih suma na rashode;*
7. *jesu li sva primanja i davanja utvrđena punovažnim dokumentom;*
8. *jesu li sve sume izdavanja i primanja tačno sabrane;*
9. *je li i koliko ostalo na dugu za iduću računsku godine i, na posljeku;*
10. *ima li se što primijetiti u opšte na cjekokupni račun;*

Član 14.

Po ovako svršenom pregledu računoispitač podnosi izvještaj Glavnoj Kontroli sa svojim primjedbama. Predsjednik daje taj izvještaj jednom članu Glavne Kontrole radi nadrevizije nad radom računoispitača.

Član 15.

Član Glavne Kontrole, kad dobije račun na nadreviziju, dužan je pregledati primjedbe računoispitača, sravniti nekoliko pozicija iz pre-

gledanog računa sa dokumentima i knjigama, koji se uz račun podnijete i uvjeriti se u tačnost rada.

Član 16.

Nađe li član Glavne Kontrole, da su primjedbe računoispitačeve umjesne, šalje ih pod svojim i računoispitača potpisom, računopolagačima za odgovor i izvršenje. Ali ako član nađe da račun nije pregledan kao što treba, izvijestiće predsjednika, koji će odrediti drugog računoispitača da ponovo pregleda sav račun.

Član 17.

Kad računoispitač nađe na dokaze o zloupotrebi, on će podnijeti izvještaj Glavnoj Kontroli.

Predsjednik iznosi taj izvještaj pred sjednicu Glavne Kontrole u kojoj će se ispitati, postoji li ono, što je računoispitač našao i ako se nađe da je izvještaj uredan Glavna će Kontrola odlučiti:

1. *da se računopolagač od dužnosti udalji i da mu se zadržava polovina plate do konačnog rješenja Glavne Kontrole;*
2. *da se taj pronađeni nedostatak obezbijedi preko suda sa imanjem računopolagača.*

Član 18.

Računopolagaču koga Glavna Kontrola od dužnosti razriješi, ako se opravda za djelo, za koje je okrivljen, vraća se zadržana plata, a učinjeni izdaci padaju u tom slučaju na teret državne kase.

Član 19.

Ako određeni član za nadreviziju nađe da je pregledani račun ispravan, on će to označiti na aktu i potpisati, a predsjednik Glavne Kontrole iznosi tada račun redovnoj sjednici, koja donosi rješenje da se račun razriješi kao ispravan u smislu ovog zakona.

Glava V.

O vanrednom pregledu kasa

Član 20.

Glavna blagajna Ministarstva Finansija redovno se pregleda svake godine po završetku računa, a vanredno kad Glavna Kontrola naredi.

Za vanredni pregled ove (glavne) kao i drugih sporednih kasa predsjednik Glavne Kontrole, kad-god za porebno nade, određivaće računoispitače, koji će taj posao završiti po uputstvu i punomoćству koje im izda.

Član 21.

Izaslanici Glavne Kontrole moraju čuvati u najvećoj tajnosti povjereni im posao i svoje putovanje, ako se radi o kontroli u mjestu van Cetinja.

Čim stignu u određeno mjesto, javit će se starešini nadleštva ili njegovom zastupniku, pokazat će mu ovlašćenje i odmah će kasu i novčane knjige zatvoriti i zapečatiti kako mu se punomoćstvom odredi.

Ako izaslanik pronevjeri tajnu vanrednog pregleda, kaznit će se disciplinarno gubitkom tromjesečne plate ili, prema djelu, gubitkom službe, a nađe li se da je to zlomišljeno uradio biće k tome i sudu odgovoran po krivičnom djelu.

Član 22.

Izaslanik Glavne Kontrole će odmah izvršiti pregled kase u prisustvu starještine nadleštva i protokolarno će saslušati računopolagača o stanju kase, primanja i izdavanja. Ovaj će protokol potpisati izaslanik i računopolagač, pa će se pristupiti prebrojavanju nađenog novca u kasi.

Član 23.

Ako se poslije toga nađe kasa u ispravnom stanju, a ostatak po dnevniku tačan, ako se depoziti slažu amanetnikom (reversom, primj. J.D.) i sumom novca koja je prebrojavanjem nađena, onda se predaje kasa i knjige računopolagaču na dalje rukovanje.

Ako se, pak prebrojavanjem novca nađe neispravno stanje i ako se suma novca ne podudara sa knjigama, izaslanik će odvojiti izvjesnu sumu novca i dati računopolagaču za dnevni trošak da ne bi poslovi zastali, a ostali će novac zapečatiti i pristupiti pregledu dnevnika i ostalih knjiga i upoređenju dokumenata za iznalazak pokazane razlike.

No ako se i tim putem razlika ne iznađe izaslanik će načiniti pregled nađenog stanja u izvodu i to će potpisati sa računopolagačem.

Odmah za tim izaslanik pristupa formalnom isledenju nepravilnosti, saslušava odgovornog računopolagača i druga potrebna lica.

Izviđaj u ovakvim slučajevima mora biti izvršen i izaslanik ga sa svojim izvješćem podnosi predsjedniku Glavne Kontrole.

Član 24.

Na osnovu izaslanikova izvješća, Glavna Kontrola, ako se pronađu nedostaci, naredit će rukovodiocu kase, da nedostatak ili nepravilni izdatak odmah izmiri ili obezbijedi pokretnim ili nepokretnim imanjem.

Ako ovaj ne bi to dovoljno učinio, Glavna Kontrola tražit će od nadležnog Okružnoga suda, odnosno od V. Suda, da se ta obezbjeda izvrši.

Član 25.

Kad računopolagač podmiri ili dovoljno obezbijedi nađeni nedostatak, Glavna Kontrola će riješiti, hoće li mu se dati kasa na dalje rukovanje.

Ali ako bi se dokazalo, da je računopolagač učinio zloupotrebu Glavna Kontrola neće mu dati više da rukuje kasom.

Glava VI.

Suđenje i rešavanje u Glavnoj Kontroli

Član 26.

Svi predmeti koji po ovom Zakonu spadaju u krugu rada Glavne Kontrole sude se i rješavaju u sjednicama Glavne Kontrole koje sazivlje predsjednik po potrebi.

Član 27.

U Glavnoj Kontroli rešava se većinom glasova. Svaki član mora obrazložiti svoj glas.

Predsjedniku Glavne Kontrole pristoji pravo zapisnički izjavit zaključak većine neizvršivim i donijeti rešenje Knjaza Gospodara. O raspravi i glasanju sekretar vodi naročiti protokol, koji potpisuju svi prisutni.

Član 28.

Kad Glavna Kontrola primi izvještaj računoispitača protiv računopolagača, rukovaoca ili naredbodavca o naknadi štete u smislu čl. 24. i 25. dostavlja ga u prepisu tuženome na odgovor u roku od 14 dana.

Protokol i akta kao i zvanični prilozi neće se tužbi priložiti, već tuženi ima pravo da ih u Glavnoj Kontroli razgleda i prema njima svoje opravdanje podnese.

Član 29.

Kad tuženi odgovori na izvještaj u odeđenom roku i u tome se odgovoru poziva na dokaze Glavna Kontrola će te dokaze ispitati, a ako ima svjedoka saslušat će ih preko nadležnog Okružnog Suda.

Član 30.

Protiv osudnih rješenja Glavne Kontrole ima mesta žalbi Državnom Savjetu koji će izreći definitivnu presudu.

Član 31.

O svim osudnim i izvršnim rješenjima o kojima je riječ u predašnjem članku Glavna Kontrola izvješćuje Ministarstvo Finansija, koje će voditi naročitu knjigu o tim osudama i starati se, da se naplate učine na vrijeme i novac unese u kasu.

Član 32.

Kad Glavna Kontrola pri rješavanju djela primijeti zloupotrebu, koja se kazni po krivičnom zakoniku, ono će prekinuti rešavanje i djelo će sprovesti nadležnome Sudu, da po zvaničnoj dužnosti preuzme krivičnu istragu i suđenje krivičnoga djela.

Ako Sud ne uzme djelo u postupak, ili rješenjem tuženog osloboodi od krivične odgovornosti, dužan je svoje rješenje dostaviti Glavnoj Kontroli, koja će po tome riješiti o imovinsko-građanskom pitanju.

Glava VII.***O radu po kome će Glavna Kontrola uzimati na odgovor i o kaznama odgovornijeh lica*****Član 33.**

Za sve štete i neurednosti koje se dogode u rukovanju državnijeh kasa, odgovorni su Glavnoj Kontroli:

- a) računopolagači i rukovaoci;
- b) naredbodavci;
- v) računoispitači;

Za odgovornost Ministara kao naredbodavalaca vrijedi naređenje sadržano u čl. 7. ovog Zakona.

Član 34.

Računopolagači i rukovaoci odgovorni su za sve nepravilnosti bilo da ove učine pri izdavanju novca, bilo da se nijesu starali, da se prihodi na vrijeme pokupe ili osiguraju, pa zbog njihove nemarnosti država bude oštećena.

Član 35.

Naredbodavc je odgovoran:

1. *Ako nije pregledao na vrijeme i pravilno kasu i depozit, koji стоји под njegovim nadzorom, ili kad se pojavi kakav nedostatak ili nepravilnost, a on nije preduzeo zakonske mјere, da štetu otkloni;*
2. *Ako bi naredbodavac povjerio rukovanje novca licima, koja zakonom za to nijesu određena;*
3. *Ako je izdavao naredbe za izdatke protivne budžetu.*

Kada je neurednost kod naredbodavca i računopolagača Glavna Kontrola rješavat će o njihovoj solidarnoj odgovornosti.

Član 36.

Računoispitači Glavne Kontrole i članovi iste, koji čine nadreviziju kao i izaslanici odgovorni su ako se pokaže nemarnost i neurednost u pregledu računa kasa, koji su im naredbom Glavne Kontrole povjereni.

Član 37.

Glavna Kontrola kad god nađe za potrebno može pozvati sva gornja lica, da joj lično dodu i usmeno objašnjenja dadu po računima.

Član 38.

Sva po ovom zakonu odgovorna lica podležu disciplinarnim kaznama za sve neurednosti po računima, u koliko po krivičnom zakoniku ne nastupa veća odgovornost

Član 39.

Kazne disciplinarne jesu: ukor i novčane kazne od 1 do 6 mjeseci plate. Ove kazne izriče Glavna Kontrola u svojoj sjednici i prema njenim područnim licima sama ih izvršuje, a za ostala zvanična lica izvan njenog područja, izvještava nadležnog Ministra zarad izvršenja.

Član 40.

U pogledu žalbe protiv kazne pomenutih u predašnjem članu, vrijedi naređenje sadržano u čl. 30. ovog Zakona.

Član 41.

Naplaćene novčane kazne pripadaju državnoj kasi.

Glava VIII.**Prava i dužnosti osoblja Glavne Kontrole****Član 42.**

Predsjednik je starješina Glavne Kontrole.

Njegove glavne dužnosti i prava jesu:

1. *Izvješćavanje Knjaza Gospodara o radu Glavne Kontrole;*
2. *Nadzor i uprava rada Glavne Kontrole;*
3. *Staranje o primjeni zakona i pravila u cijelom radu Glavne Kontrole;*
4. *Staranje da se kancelarijski poslovi prema postojećim pravilima tačno obavljaju i na vrijeme izvršavaju;*
5. *Raspravlja sve administrativne poslove, kao molbe i sve druge pismene predstavke, otvara nove poslove i upućuje ih računoispitačima;*
6. *Ima pravo da disciplinarno kazni računoispitače, sekretare i ostalo osoblje i oduzimanjem plate do 15 dana;*
7. *Daje odsustvo članovima i činovnicima Glavne Kontrole;*
8. *Stara se o zgradama i pokretnim stvarima Glavne Kontrole i, na posljeku, prima i otpušta praktikante i služitelje.*

Član 43.

Kad je predsjednik spriječen zastupa ga najstari član.

Član 44.

Članovi upravljaju i nadgledaju sve poslove, koje im predsjednik odredi, prikupljaju građe za pravilno vršenje poslova i podnose sjednici na rešenje.

Član 45.

Sekretar Glavne Kontrole starješina je kancelarije. On vrši sve poslove kancelarijske, koje mu predsjednik odredi, prima i otvara sva

pisma, која су на Главну Конторолу упућена и пошто нapiše на сваком дан,kad су примљена дaje да се заведу у протокол.

Član 46.

Račune o plati personala i o troškovima Главне Контроле ова предaje на руковање једномрачунописитивачу, који је на исте рачуне рачунополагач, а предсједник Главне Контроле наредбодавац. У овом случају контролу ће извршити Државни Савјет према наредбама овог Закона.

Član 47.

Ovaj Закон ступа у живот кад га Књаз Господар потпише, што ће се posebном наредбом Државног Савјета обнародовати.

Cetinje, na Spasov-dan 1901.

M.P.

NIKOLA s.r.

Da bi imali cjelovitu sliku o zakonskoj regulativi iz oblasti vršenja državne kontrole javnih finansija u doba Knjaževine/Kraljevine Crne Gore, upoznaćemo se i sa članovima 170 do 176 *Ustava Knjaževine Crne Gore* iz 1905 godine.

Evo kako oni glase:

Član 170.

Za prijegled državnijeh računa u Crnoj Gori postoji Главна Државна Контрола. Ona je zasebno državno nadleštvo i računski sud.

Član 171.

Главна Државна Контрола има предсједника и два члана.

Pредсједника и чланове Главне Државне Контроле бира Народна Скупштина из кандидационе листе, коју сastavlja Državni savjet, и на којој је предлоžено дајеput onoliko кандидата, koliko има празнијех мјеста.

Član 172.

Pредсједник и чланови Главне Државне Контроле могу бити само crnogorski državlјani: koji su navršili 30 godina života, koji su redovno

završili kakav fakultet ili kakvu višu stručnu školu, koja stoji u rangu fakulteta, i koji su proveli 10 godina u državnoj službi; ili koji su bili ministri finansija, ili koji su služili kao viši činovnici u finansijskoj struci, i imaju najmanje 10 godina državne službe. Ali predsjednik ili jedan od članova Glavne Državne Kontrole mora da je redovno svršio pravni fakultet.

Član 173.

Glavna Državna Kontrola pregleda, ispravlja i likvidira račune državne administracije i svih računopolagača prema državnoj kasi.

Ona motri da se ne prekorači ni jedan izdatak po budžetu; ona završuje račune svih državnijeh uprava, i dužna je prikupljati sve potrebne dokaze i obavještenja.

Član 174.

Opšti račun državni podnosi se Narodnoj Skupštini sa primjedbama Glavne Državne Kontrole i to najdalje za dvije godine od završetka svake budžetske godine.

Član 175.

Naročitijem zakonom određuje se uređenje i krug rada Glavne Državne Kontrole, kao i način, kojim će se postavljati njezino osoblje.

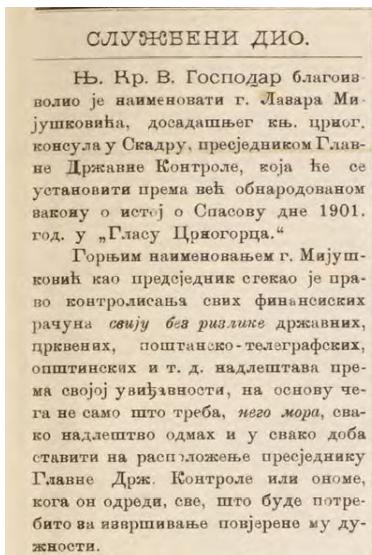
Iz navedenih članova *Ustava Crne Gore* iz 1905. godine, koji se odnose na državnu kontrolu javnih finansija, može se zaključiti da su data rješenja kompatibilna sa zakonskim rješenjima iz ove oblasti zemalja Evropske unije. Takođe se može zaključiti da su osnovna rješenja koja se data u *Ustavu Crne Gore* iz 2007. godine i u *Zakonu o Državnoj revizorskoj instituciji* iz 2004. godine, uglavnom suštinski ista sa *Ustavom* iz 1905. godine i *Zakonom o Uređenju Glavne Državne Kontrole* iz 1901. godine.

Nakon donošenja *Zakona o Uređenju Glavne Državne Kontrole*, za prvog predsednika Glavne Državne Kontrole naimenovan je gospodin Lazar Mijušković koji je prethodno bio konzul u Skadru. Imenivanje je objavljeno u "Glasu Crnogorca" od 12. jula 1902. godine, gdje su objavljena i ovlašćenja predsednika Glavne Državne Kontrole u postupku kontrole: "Da je stekao pravo kontrolisanja svih finansijskih računa sviju bez razlike državnih, crkvenih, poštansko telegrafskih, opštinskih i.t.d. nadleštava prema svojoj uvidljajnosti, na osnovu čega ne samo što treba, nego mora,

svako nadleštvo odmah u svako doba staviti na raspoloženje predsedniku Glavne Državne Kontrole, ili onome koga on odredi, sve što bude potrebno za izvršenje povjerene nu dužnosti". Iz ovog ovlašćenja predsedniku se jasno vidi da Glavna Državna Kontrola vrši kontrolu i crkvenih finansijskih računa, jednako kao i ostalih državnih računa.

Moramo napomenuti da je prvi predsednik Glavne Državne Kontrole Lazar Mijušković bio poznata istorijska ličnost Crne Gore. Završio je gimnaziju i rudarski fakultet u Parizu 1891. godine, nakon čega se vratio u domovinu, где je obavljao najznačajnije funkcije. Na političkom i državnom planu obavljao je funkcije konzula u Albaniji, predsednika Glavne Državne Kontrole, ministra finansija, predsednika Ministarskog savjeta, predsednika prve ustavne Vlade (1905) i ministra inostranih djela. Njegove su velike zasluge na ekonomskom razvoju Crne Gore i uspostavljanju finansijskih zakona i sprovodenju finansijske discipline. Zalagao se za pridobijanje stranog kapitala radi izgradnje puteva, škola, željezničke pruge, poštanskog saobraćaja i uopšte radi ekonomskog razvoja Crne Gore. Na diplomatskom planu činio je sve u cilju opstanka crnogorske samostalnosti, a u najtragičnijim vremenima za Crnu Goru 1916. godine pridružio se kralju Nikoli i crnogorskim Dvoru prilikom odlasku u Francusku, где je izabran za predsednika crnogorske Vlade u egzilu.¹³ Sudbina Lazara Mijuškovića je sudbina Crne Gore u tim dramatičnim vremenima, a njegov rad i njegovih istomišljenika tog vremena bio je temelj za održavanje ideje nezavisne i samostalne crnogorske države i njenog vječnog postojanja.

¹³ Istorijski leksikon Crne Gore, str. 876 i 877.

*Objava o postavljenju Predsjednika Glavne Državne Kontrole
(Glas Crnogoraca, 12. jul 1912)*

Rad Glavne Državne Kontrole bio je javan, што се може закључити из službenог dijela obavještenja koje је Председништво Glavne Državne Kontrole dalo u "Glasu Crnogoraca", br. 29 od 20. jula 1902. godine. U tom službenom dijelu se obavještava javnost да ће одmah приступити контролисању dosadašnjih računa i administrativnih poslova kod svih ministarstava, područnim odjeljenjima i njihovim nadleštвима, i то код: Ministarstva unutrašnjih djela, Ministarstva rata, Ministarstava finansija, Ministarstva prosvjete i crkvenih poslova i Ministarstva inostranih poslova.

Pored назива ministarstava i njihovih odjeljenja i nadleštava u službenom dijelu obavještenja Председништва Glavne Državne Kontrole data su imena i prezimena računoispitivača koji ће vršiti kontrolu. За svako ministarstvo određen je tim od tri računoispitivača koji су se prije početka kontrole zakleli da ће raditi po zakonu. Оsim toga, određeno je 18 zaposlenih računoispitivača u Glavnoj Državnoj Kontroli da izvrši kontrolu kod svih ministarstava, осим kod Ministarstva inostranih poslova i pravde, где је ређено да ће у најскорије бити наименован радни tim. Podatak od 18 zaposlenih računoispitivača u Glavnoj Državnoj Kontroli Knjažевине Crne Gore 1902. godine, одmah nakon njenog formiranja, говори да се радио о vrlo организованој i kompetentnoj državnoj instituciji koја је vrшила контролу троšenja budžetskih sredstava.

4. Primjer vođenja zapisnika od strane računoispitača Glavne Državne Kontrole od 21. jula 1901. godine

U cilju upoznavanja sa radom Glavne Državne Kontrole (GDK) Knjaževine, odnosno Kraljevine Crne Gore, kao i sa našom slavnom istorijom i tradicijom, poslužićemo se arhivskom građom Državnog arhiva Crne Gore na Cetinju. U ovoj instituciji se čuva arhivski fond GDK koji sadrži nekoliko hiljada dokumenata o njenom radu od osnivanja do 1915. godine, a mi ćemo za potrebe ovog rada prikazati samo jedan mali segment iz te dokumentacije.

Ovom prilikom dajemo samo dio iz zapisnika o kontroli sačinjen 19. marta 1907. godine u kancelariji GDK sa komandirom Radomirom Vešovićem, kao računopolagačem po računima Komande stajaće vojske, odjeljenja u sastavu Ministarstva vojnog, za period od 4. aprila 1901. do 17. juna 1902. godine. Ovaj zapisnik, ručno vođen na 150 strana, vrlo detaljno i sveobuhvatno pokazuje postupak kontrole i utvrđeno činjenično finansijsko stanje kod ovog ministarstva¹⁴.

Na prvim stranicama *zapisnika* vodi se postupak oko utvrđivanja razloga manje prikazanih prihoda od 20 kruna, što čini 1,3% ukupnih prihoda. Vođenje postupka kontrole svodi se na postavljanje pitanja od strane ovlašćenog računoispitača (revizora-kontrolora, prim. J.D.) GDK, sa jedne strane, i odgovora računopolagača Radomira Vešovića, komandanta Stajaće vojske.

Tok vođenja zapisnika teče kako slijedi:

Pitanje:¹⁵ *Gospodine Vešoviću pod brojem 51 vašega protokola prihoda uveli ste prihod od Ministarstva vojnog kruna 1480, a u protokolu pod br. 238 od 21. jula 1901. godine zavedeno je u rashod na komandu Stajaće vojske kruna 1500, čim pravdate manje uvedenih kruna 20 u prihode, a tim prije, što ste istoga dana dobili priznanicu na potpisanoj sumi od 1.500 kruna?*

Odgovor: *U novcu kojeg mi je toga dana dalo Ministarstvo bilo je u rublje 250 rubalja, što sam ja na tome istome mjestu rekao blagajniku gosp.*

¹⁴ Državni Arhiv Crne Gore Cetinje, Fond Glavne državne kontrole 1896-1915, fascikla br.7, 1907, raspon brojeva 1-150.

¹⁵ U arhivskom dokumentu –zapisniku nema upisane riječi “pitanje” i “odgovor” već samo novi red rečenice, ali zbog jasnoće unijeli smo ove riječi, jer je nesporno da se radi o postavljenom pitanju i dobijenom odgovoru.

Duzi Đuraškoviću u prisutstvu gosp. Ministra Vojnog vojvode Plamena da mene rublje ne trebaju, niti će mi ko isplatu primiti, a i da ih primi, neće mi ih primit po vrijednosti po kojoj ih od vas primam. I gospodin vojvoda i gospodin blagajnik Đuza Đurašković rekli su mi, razbiće ti ih na upravu Pošte i telegrafa Špilo Popović, a ako ti što manje razmijeni dođi i kaži Đuzi da pribilježi na priznanicu, a mi čoče znamo za to da ti dajemo te 250 rubalja. Ja sam pošao sam, uzeo novac, pošao kod Špira Popovića, kazao mu u čemu je stvar i dao taj novac u rublje. On reče da će da ih šalje u Trst i kod sebe ih je držao neko vrijeme, pa mi poslije dao manje 20 kruna govoreći, da je ostalo izgubljeno pri promjeni, za poštarinu i drugo, jer govoraše da ih je šiljao u Trst za promjenu.

Pitanje: Znajući da ste Ministarstvu dali priznanicu na prihod od 1.500 kruna zašto ne uzeste uvjerenje od Špira za taj gubitak, ili zašto bar ne podoste u Ministarstvo da gubitak oni ovjere?

Odgovor: Kad sam uzeo novac u Špira iskao sam uvjerenje. On mi reče ne treba ti od mene nego ajde u Ministarstvo pa oni će ti dati, jer oni znaju da ja njima tako razbijam novac u rublje. Poslije, kad sam drugi put uzimao novac iz Ministarstva kazao sam za to gosp. Ministru i gosp. Đuzi, i gospodin vojvoda mi reče: „ajde jadan ne bio, ne treba ti za to ništa, evo ne svi živi, a može Đuza pribilježiti na kraju priznanice da ti je tolko manje dao i da si te rublje za toliko manje razbio“ đe bješe i gosp. Đuza, te je tako stvar i ostala. A da je ovo istina pozivam se na gosp. Vojvodu i na gosp. Đuzu i Špira Popovića koji mi je razbio novac.

Pitanje: Uviđate li vi da jedan izdatak ne može biti za Đuzu Đuraškovića 1500 kruna, a za vas 1480 kruna, te zašto se nijeste povrnuli da taj gubitak tada na vrijeme dokumentirate i danas dokumenat imate?

Odgovor: Ja uviđam da ne može vrijedeti s tom razlikom, što su za mene riječi gosp. Ministra vojnog bile dokumenat.

II Poglavlje zapisnika

Pitanje: Uzimajući gornja pitanja o kruna 1480 za kruna 1500 rashoda Ministarstva vojnog na Komandu stojaće vojske i vaš prihod od istog Ministarstva ne slaže se za kruna 250, pošto Ministarski rashod iznosi kruna 157.587 i 54 a vaš isti taj prihod iskazan 157.337 i 54 krune. Odakle ova razlika baš za vrijeme vašeg rukovođenja?

Odgovor: Kako mi je blagajnik Ministarstva vojnog u toj godini izdavao novac na vrlo male sume, mislim da je ta razlika, što sam ja zaveo

i pojedine sume i zbir od dvije ili više suma, a da bih vi baš pokazao tu razliku molim da mi dozvolite vidjeti protokol rashoda Ministarstva vojnog i moje priznanice, što se nadam da će vam odmah pokazati zašto sam to učinio.

Pitanje: Nama je poznata ta razlika, no kažite, da to nije kakav drugi prihod pa da je pogrešno zaveden pod rubrikom „Ministarstvo vojno“?

Odgovor: Nije ni okle drugo, nego isključivo iz Ministarstva te sabrat, zaveden i zbir i pojedine sume.

Pitanje: Jeste li imali kad pobrke u računima sa Đuzом Đuraškovićem?

Odgovor: Ne šećam se druge pobrke do jedan put, kad sam iz male kase Ministarstva vojnog uzeo 2.000 kruna, a mislio sam da su te dvije hijade kruna iz Ministarstva vojnog te sam kazao Đuzi da ih zavede, a Đuza mi je rekao da to nije novac iz kase Ministarstva vojnog nego iz neke male kase.

Pitanje: Koje su to 2000 i kada je to bilo, kažite po vašem protokolu prihoda?

Odgovor: Ne šećam se kad je to bilo, samo znam da je bilo onda, kad je bila velika kriza bez novaca, a sve zajmove koje sam činio po potrebi i odobrenju Ministarstva vojnog nijesam zavodio u stalni protokol prihoda, nego u moj notes kao pribilješku koji sam zajam povraćao čim sam uzeo poveću sumu iz Ministarstva vojnog, i zato ne znam da odredim koje su to dvije hiljade.

Pitanje: Evo vam protokola Ministarstva vojnog pod brojem 289, 291 i 295 vaših priznanica na kruna 556, a evo vam i vašeg protokola prihoda pod broj 66,67 i 70 pa tačno objasnite razliku više uvedenog prihoda od kruna 250?

Odgovor: Kao što rekoh sad jasno vidim, da sam sumu pod broj 289 i 291 rashoda Ministarstva vojnog i zaveo pod jednu sumu od kruna 306, pa u pobrci od iste sume zaveo opet priznаницу б.р 291 od kruna 250, i tu je ta razlika.

Pitanje: Zašto ste sume sabirali i zašto nijeste sumu od kruna 56 posebno zaveli, a zašto ne i kruna 250?

Odgovor: Zato što nijesam smatrao da to ide i na čiju štetu.

Pitanje: Kruna 56 primili ste 21/9, a vi u protokol imate pod 20/9 zavedeno kruna 250, a 25/9 primili ste 250 kruna, a u protokol pod 25/9 imate 306 kruna, zašto se nijeste držali hronologije reda u vođenju prihoda, i imate li više čime objasniti to više uvedenih kruna 250?

Odgovor: Pri primanju novca iz Ministarstva pribilježivao sam u notesu ili na karti koliko sam primio, te sam iz toga zavodio prihode u protokol, i to češće poslije nekoliko dana, jer kad bih god donio novac iz Ministarstva ne bih imao vremena ni toliko da ga zavedem u protokol, pa biću sumu od 25/9 zaveo prije, a poslije pod 25/9 sabrao sumu 250 i 56 te zaveo pod 25/9 kruna 306. To je sve objašnjenje koje imam da rečem, a akta su na mjestu.

Pitanje: Da nije ovo vaše uvedenih kruna 250 možda iz male kase kao i ono 2000?

Odgovor: Nije.

Pitanje: Da nijesu ostale kako god na štetu Đuzinu, tj. ne zavedene bile u njegov rashod?

Odgovor: Slobodno nijesu, jer mi Đuza nikad novaca dava nije bez priznanice.

Pitanje: Polaže te li pravo na ovo više uvedenih 250 kruna?

Odgovor: Potpuno polažem.

Na kraju ovog dijela zapisnika zapisano je: „Ostaje do rješenja Glavne državne kontrole.“, i svaku stranu zapisnika potpisao je računopolagač R. Vešović.

Sad ćemo prikazati dio iz III Poglavlja Zapisnika od str. 13 do 18. Računoispitač iz Glavne Državne Kontrole vrši kontrolu prihoda i rashoda u Vojnom stanu u sastavu Ministarstva vojnog, zbog neslaganja u stavci Odjeća za iznos od 347,32 krune koji nije bio uveden u protokol prihoda.

Evo kako je tekao dijalog između računoispitača i računopolagača R. Vešovića:

Pitanje: Na osnovu čega tvrdite da naplate od kruna 347,23 nijeste mogli od kontrole uvesti (u prethodnom odgovoru R. Vešović odgovara da mu je Državna kontrola rekla da je zakasnio sa promjenom podataka u protokolu, prim. J.D.) u jedini protokol prihoda, kad ste vi račune držali i prihode i rashode zavodili sve do 16. juna 1902. godine, a privremena komisija, koju pominjete tek se 16. jula 1902 godine zaklela i nešto poslije toga otpočela rad, a tada je već bio blagajnik por. Andrija Raičević, koji vodi račune od 20. juna 1902. godine kao vaš zamjenik u dužnosti blagajnika?

Odgovor: Nedje između 10 i 20. jula 1902. godine iznenadno mi je naređeno da moram oditi u Vasojeviće u neku komisiju, đe sam se zadržao nedje oko dva i po mjeseca. I za tako kratko vrijeme nijesam imao vremena da pregledam i sravnim sve prihode i rashode, a bilo mi je rečeno da predam

račune zamjeniku samo one kurentne (tekuće, prim.J.Đ.), a da će se ja ponovo povratiti da držim račune ili bar da dovedem u red moje protokole, koje nijesam htio da dadnem dok ih ne uredim. U mom tom vremenu došla je kontrola i uzela sama račune. Za račune 347,32 kruna koje su bile u protokolu od odbitaka haljina, a ne zavedenih u glavni protokol ne smatram u pogrešku, jer na protokol od haljina stoji: „protokol odbitaka oficirskih haljina“.

Pitanje: Iz dokumenata vaš posljednji rashod uveden u protokol rashoda pod br. 336 od 16 juna 1902. godine izvolite se uvjeriti da ste vi toga dana bili na Cetinje i svojeručno zapisali datum i napomenu s potpisom, te vas ponovo pitam, da date objašnjenje kakvo još možda imate za tih neuvedenih 347,32 kruna koje ste do toga dana imali naplaćene, pošto vam nikakva kontrola nije mogla smetati, a i opet vam ponavljam da se je Kontrola zaklela 16 jula i tek poslije toga otpočela raditi?

Odgovor: Pri predaji računa Raičeviću rečeno mi je bilo i mislio sam da će se opet na njih povratiti, te sam ih predao privremeno, a naređeno mi bilo da odmah idem pa da će se docnije vratiti da uradim račune, na koje se više nijesam povraćo.

Pitanje: Vi ste prema stanju protokola prihoda i rashoda koliko su iznosili na 16. jun 1902. godine iste protokole zaključili i izvode po godinama napravili i više s tijem računima ne imali kakva posla, pa vas opet pitam imate li više kakva objašnjenja o nezavodenih kruna 347 i 32?

Odgovor: Nemam, do što nijesam ima vremena da ih kontrolišem, računao sam da će se opet na njih povratiti.

Pitanje: Pošto se nijeste povratiti više na njih, jeste li kome od 16. juna 1902. godine do danas prijavljivali pismeno ovu gotovinu od 347 i 32 kruna da je kod Vas i ako ste kažite kome?

Odgovor: Niti sam znavao da li ja dugujem kasi, ili kasa meni, niti sam se kome prijavljivao, do pri premještanju u Podgoricu molio sam komandanta bataljona brigadira Janka Vukotića da mi kaže što je sa mojim računima i odgovoram li više za njih, koji mi je rekao „niti znam de su ti računi, niti ko ti ih je uzeo, niti što je uradila kontrola sa svim računima Vojnog stana, a samo znam da sam toga puta bio na Morakovo s batalionom“. Ja sam toga puta na isto mjesto u Vojni stan žalio da sam štetan od kase i da će tražiti da mi se štograd usvoji na zbrajanje novaca.

Pitanje: Dakle priznajete li sad da su ove 347 i 32 krune kod Vas tj. priznaje te li ispravnost ovoga računa, koji je od strane do strane vašeg protokola odjeće sklopljen i upoređen s vašim protokolom prihoda?

Odgovor: Ispravnost računa priznajem, a da sam ih zadržao kod mene naročito to ne priznajem.

Pitanje: Na osnovu čega ne priznajete da ih nijeste zadržaili, kada će biti baš protivno i to dokazuje protokol odjeće, u koje ste naplate vlastoručno i zavodili i po kome smo račun učinili, čiji ispravnost priznajete?

Odgovor: Na osnovu toga što protokol odjeće držao sam sa protokolom prihoda, a kao što sam i naveo u onako kratkom vremenu pri činjenju i predavanju računa moglo se pogriješiti u prenosu i u zbiru zavođenja.

Pitanje: Vaš protokol prihoda i rashoda izosi 299.774 i 35 i prihodi i rashodi svega se razlikuju u nekoliko helera, a to opet znači, da je naplata po protokolu odjeće od krune 347 i 32 ostala izvan vašeg protokola prihoda i rashoda, te Vas pitam, priznajete li je, jeste li mi je voljni predati i kad, možete li odmah?

Odgovor: Neću ih platiti sve dotle dok se ne učini izravnanje od svih računa, pa sve ono što je preko toga gotov sam platiti Vama ili kome hoćete. A tako isto polažem pravo i da primim ako išta moje bude u kasu.

Na kraju ovog dijela zapisnika zaključeno je: „Ostaje do rješenja Glavne Kontrole.“

Da bi se utvrdilo činjenično stanje u postupku ove kontrole, kao što se vidi iz prezentiranog zapisnika, unesena su od riječi do riječi sva pitanja računoispitača-kontrolora koja su bila vrlo detaljna, stručna i profesionalna, a na drugoj strani odgovori računopolagača koji su takođe bili detaljni, profesionalni i korektni.

Ovaj *Zapisnik* pokazuje potpunu samostalnost i nezavisnost računoispitača GDK u postupku provjere finansijskog poslovanja i utvrđivanju činjeničnog stanja kod subjekta kontrole Komande stajaće vojske Odjeljenja Ministarstva vojnog, na čijem je čelu bio brigadir-đeneral Crnogorske vojske Radomir Vešović, jedna od najznačajnijih istorijskih ličnosti Crne Gore. Radomir Vešović bio je i ministar vojni Crne Gore u vlasti Lazara Mijuškovića 1915. godine. Njegova visoka funkcija i autoritet nijesu imali uticaja da mu računoispitač GDK ne postavi detaljna pitanja, u cilju razjašnjenja svih dilema koje su ukazivale na određene nepravilnosti u finansijskom poslovanju komande Stajaće vojske. Na drugoj strani, računopolagač brigadir-đeneral Radomir Vešović je vrlo revnosno i sa najvećim uvažavanjem i poštovanjem davao sve odgovore i objašnjenja, što se sve unosilo u zapisnik.

Takođe, ovaj *Zapisnik* pokazuje da su računovodstvene evidencije u to doba bile vrlo detaljne i pouzdane i odražavale su realno stanje imovine,

prihoda i rashoda. Sve je po propisu moralo biti usaglašeno, prihodi su morali odgovarati rashodima, ni jedan izdatak po budžetu nije se mogao prekoračiti, a sva primanja-prihodi i davanja-rashodi morali su biti dokazani punovažnom, tj. vjerodostojnom dokumentacijom.

Iz datog primjera se, takođe, može zaključiti da je računoispitač, pored principijelnosti i nezavisnosti u radu, bio vrlo savjestan, stručan i pismen, i da je uspostavio visok profesionalni nivo komunikacije sa računopolagačem. Da bi došao do prave istine i da bi izveo stvarno stanje u finansijskom poslovanju, računoispitač je razmatrao i sitne stavke. Tako je, zbog neslaganja prihoda i rashoda u stavci *Odjeća* za 347 i 32 krune, unakrsnim pitanjima tražio odgovor kako bi došao do istine. Međutim, i računopolagač u svojoj odbrani traži da se utvrdi samo istina, jer kako kaže: „moglo se pogriješiti u prenosu i u zbiru zavođenja“, pa se mora utvrditi pravi uzrok greške. Da bi što objektivnije prikazao finansijsko stanje u Vojnom stanu računoispitivač u *Zapisniku* konstataju da se ukupni prihodi i rashodi koji iznose u zbiru 299.774 i 35 kruna slažu, osim za nekoliko helera, što je beznačajno, pa smatra i da su i prihodi i rashodi na stavci odjeće morali biti usaglašeni.

Na osnovu prezentiranog, vidi se da je „utvrđena“ greška od 347 i 32 krune više nego minimalna u odnosu na ukupni promet prihoda i rashodi Vojnog stana koji iznose 299.774,35 krune, ali od strane računoispitivača GDK ni taj minimalni iznos se nije tolerisao, nego se vršilo detaljno ispitivanje sa ciljem da se dođe do pravog stanja. Pošto su i računoispitivač i računopolagač ostali pri svojim stavovima, na kraju zapisnika je data konstatacija: „Ostaje do rješenja Glavne kontrole“, što znači da predsednik i dva člana GDK treba, na osnovu činjenica iznesenih u ovom zapisniku, da donese sudsku odluku da li postoji nepravilnost ili ne, pa ako se eventualno utvrdi njeno postojanje, to će imati određene negativne posljedice, tj. sankcije za računoispitivača.

6. Finansijska državna kontrola Crne u Gore nakon 1918. godine

Prinudnim ukidanjem crnogorske države 1918. godine i pripajanjem Srbiji na nelegalnoj Podgoričkoj skupštini 1918. godine, formirana je nova država Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (KSHS), koja je kasnije dobila ime Kraljevina Jugoslavija. U ovoj novoj državnoj tvorevini prestale su da postoje sve institucije crnogorske države.

U KSHS, odnosno Kraljevini Jugoslaviji, na osnovu *Ustava* i zakona formirana je Glavna kontrola Kraljevine Jugoslavije kao vrhovni

računski sud za pregled državnih računa i nadziranje izvršenja državnog i oblasnih budžeta.¹⁶ Međutim, imajući u vidu da je Crna Gora u takvoj novoformiranoj državi, koja je nestala tokom Drugog svjetskog rata, bila obespravljeni i poniženi, to se ovom prilikom nećemo više zadržavati na daljoj analizi ove državne institucije.

Nakon Drugog svjetskog rata i stvaranjem nove države, Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije-SFRJ (SFRJ dobila ime 1963, a prije toga dva puta mijenjala ime), Crna Gora je, kao republika u novoformiranoj državi, imala ravnopravan položaj sa ostalih pet republika. U SFRJ i republikama, na osnovu *Ustava* i zakona, formirana je Služba društvenog knjigovodstva (SDK) Jugoslavije i republičke SDK. Osnovni zadatak SDK bio je definisan članom 77 *Ustava* SFRJ, kojim je rečeno da SDK vrši kontrolu ispravnosti podataka o raspolaganju društvenim sredstvima, kontrolu zakonitosti raspolaganja društvenim sredstvima i kontrolu izvršavanja obaveza organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica i društveno-političkih zajednica, kao i druge poslove društvenog knjigovodstva utvrđene zakonom.

Socijalistička Republika Crna Gora imala je svoj *Zakon o Službi društvenog knjigovodstva*, na osnovu kojeg je formirana SDK kao državna institucija, čiji je zadatak bio da vrši platni promet, preventivnu i inspekcijsku kontrolu zakonitog korišćenja i raspolaganja društvenom i državnom imovinom, statistikom i analizama ekonomskih pokazatelja za potrebe Vlade i Skupštine Socijalističke Republike Crne Gore. Nesporno je da je SDK bila vrlo moćna državna institucija u svakom pogledu (kadrovski, prostorno i tehnički opremljena) i predstavljala je jednu od najvažnijih institucija SFRJ i socijalističkih republika.¹⁷ Njenim ukidanjem praktično je prestala da postoji SFRJ kao savezna država.

7. Kontinuitet zakonskih rješenja o državnoj kontroli iz 1901. i 2004. godine

Zakonom o Uređenju Državne Glavne Kontrole (GDK) iz 1901. godine regulisan je način njene organizacije, radni zadaci, prava i obaveze u Knjaževin/Kraljevini Crnoj Gori. Naime, ovim Zakonom je propisano da rukovodni sastav čini predsednik i dva člana GDK. Poslove finansijske kontrole kod državnih organa obavljali su računoispitači, a za kancelarijske poslove odgovoran je bio sekretar.

¹⁶ <https://> Glavna kontrola Kraljevine Jugoslavije.

¹⁷ Priređivač ovog rada dugo je radio u SDK Crne Gore, pa mu je poznata uloga i značaj koji je imala ova institucija.

Osnovni zadatak GDK bio je da vrši kontrolu, ispravlja i odobrava završne račune svih državnih organa. Takođe GDK imala je obavezu da u toku godine pazi i kontroliše da li su izdavanja iz budžeta pravilno učinjena na osnovu punovažne-validne dokumentacije. Dalje, imala je obavezu da kontroliše da li su državna sredstva korisno upotrijebljena, da prati da se ne prekorači nijedan izdatak po budžetu i da se ne dogodi nikakvo prenošenje sume iz jedne partije na drugu, kao i da kontroliše da li su svi utvrđeni budžetski prihodi pravovremeno naplaćeni.

Glavna Državna Kontrolia, nakon izvršene kontrole državnog bužeta i računa ministarstava i drugih organa, dostavljala je izvještaj o svom radu Državnom savjetu i Knjazu-Gospodaru sa datim ocjenama o utvrđenom činjeničnom stanju i predlogom mjera za rješenje nepravilnosti. Kao što se da zaključiti, Glavna Državna Kontrola vršila je kontrolu zakonitosti i učinkovitosti, odnosno ekonomičnosti i efikasnosti raspolaaganja državnim sredstvima. Takođe, GDK je imala i sudska ovlašćenja da donosi sudske odluke o rješavanju utvrđenih nepravilnosti.

U cilju praćenja kontinuiteta državne kontrole javnih finansija u Crnoj Gori interensantno je uporediti zakonska rješenja o državnoj kontroli iz 1901. godine i državnoj reviziji iz 2006. godine. Na osnovu izvršene analize ova dva pravna sistema iz oblasti državne kontrole javnih finasija sa distance od preko 100 godina, može se zaključiti da su osnovna ustavna i zakonska rješenja ili najveći broj rješenja datih u *Ustavu Crne Gore* („Sl. list CG“, br. 1/2007 i 33/2013) i *Zakonu o Državnoj revizorskoj instituciji* (“Sl. list RCG”, br. 28/04 i “Sl. list Crne Gore”, br. 17/07...070/17) suštinski ista sa ustavnim i zakonskim rješenjima datim u *Zakonu o Državnoj Glavnoj Kontroli za Knjaževinu Crnu Goru* 1901. i 1905. godine.

U oba zakonska Sistema, i kod *Zakona o Državnoj Glavnoj Kontroli* i kod *Zakona o Državnoj revizorskoj instituciji* (u daljem tekstu DRI), propisano je da je njihov osnovni zadatak i nadležnost kontrola pravilnosti, tj. zakonitosti i uspješnosti korišćenja sredstava državnog budžeta. Takođe je veliki stepen sličnosti i po obavezama koje ove institucije imaju prema organima vlasti. Primjera radi, u čl. 7 *Zakona o uređenju Glavne Državne Kontrole* iz 1901. godine propisana je bila obaveza da predsednik Glavne Državne Kontrole (GDK) podnosi izvještaj o njihovom radu Knjazu-Gospodaru kao najvišem državnom organu vlasti.

Uvođenjem parlamentarizma i donošenjem *Ustava* iz 1905. godine, propisana je obaveza da Glavna Državna Kontrola podnosi izvještaj o kontroli državnih računa Narodnoj skupštini Knjaževine Crne Gore (čl.

174 *Ustava*). Državni savjet (Vlada, prim. J.Đ.) podnosi je *Opšti državni račun* (završni račun budžeta, prim. J.Đ) na usvajanje Narodnoj skupštini Knjaževine Crne Gore sa primjedbama GDK i to najdalje za dvije godine od završetka svake budžetske godine. Ovo je u suštini isto rješenje kao i rješenja data u *Ustavu Crne Gore* iz 2006. godine i *Zakonu o Državnoj revizorskoj instituciji*, đe je obaveza DRI da podnosi Skupštini Crne Gore godišnji izvještaj o pravilnosti, efektivnosti i efikasnosti korišćenja budžetskih sredstava, prilikom usvajanja *Zakona o završnom računu budžeta*. Takođe, sastavni dio izvještaja Opštedržavnog računa Knjaževine Crne Gore, koji je podnosi Državni savjet Narodnoj skupštini, bile su primjedbe GDK koje su se odnosile na pravilnost i uspješnost korišćenja i raspolaganja državnim sredstvima. Ovo je bilo u skladu sa čl. 13 *Zakona o Glavnoj Državnoj Kontroli* da je računoispitač prilikom pregleda računa „dužan da se uvjeri: jesu li izdavanja na osnovu budžeta pravilno učinjena i da li se imala u vidu korist državne kase u opše pri upotrebi budžetskih suma na rashode“. Navedeno rješenje je uglavnom isto kao i u *Zakonu o DRI*, jer u izvještaju koji podnosi DRI Skupštini Crne Gore prilikom usvajanja i donošenja *Zakona o završnom računu budžeta* Crne Gore, dostavlja i preporuke na osnovu saznanja dobijenih u postupku revizije. Preporuke se odnose na pravilno korišćenje budžetskih sredstava i gazdovanje državnom imovine, ukazujući pri tom na uzroke i posljedice bitnih nedostataka i nepravilnosti i predlažući mjere za njihovo otklanjanje.¹⁸

Kada bi računoispitači Glavne Državne Kontrole kod budžetskog korisnika utvrdili određene nepravilnosti, imali su obavezu da na svojim šednicama, koje su morale biti u punom sastavu, donosu sudsku odluku o načinu rješavanja utvrđenih nepravilnosti ili izreknu kaznu zbog učinjenog propusta. Svi državni organi Knjaževine, odnosno Kraljevine Crne Gore dužni su bili da svoje završne račune zaključe i podnesu na pregled GDK do kraja mjeseca januara. Ako neki državni organ ne bi u zakonskom roku podnio završni račun na pregled ili bi ga podnio nepravilno, nečisto i nejasno napisan, od strane GDK je kažnjavan disciplinskim ukorom ili novčanom kaznom od 1 do 6 mjesечnih plata (čl. 39 *Zakona*). Takođe je GDK bila u obavezi da, u skladu sa čl. 32 *Zakona*, ukoliko u postupku kontrole primijeti zloupotrebu koja je kažnjiva po krivičnom zakoniku, prekine kontrolu i predmet-dokumentaciju dostavi nadležnom суду za vođenje krivičnog postupka. Istovjetno zakonsko rješenje imamo i u *Zakonu o Državnoj revizorskoj instituciji* (“Sl. list RCG”, br. 28/04, br.

¹⁸ *Zakon o Državnoj revizorskoj instituciji* (“Sl. list RCG”, br. 28/04, br. 17/07...070/17), viđi čl. 6.

17/07...070/17), где у члану 23 стоји: "Институција је дужна да, без одлагања, поднесе кривичну пријаву, ако у поступку ревизије утврди да постоје основни сумње да је учинено кривично дјело".

Pored истих или сличних законских решења између ова два правна система у дијелу који се односи на поступак вршења државне контроле, takođe постоје иста решења у pogledu организације рада овih institucija i pored toga što se radi o vremenskoj distanci od preko 100 godina. Naime, u oba perioda, i kod Glavne Državne Kontrole Knjaževine Crne Gore i kod Državne revizorske institucije Crne Gore, propisan je kolektivni начин rukovođenja. Tako је zakonom iz 1901. godine bilo propisano da GDK rukovodi predsednik i dva člana koje је postavljajao Knjaževim ukazom, a poslije donošenja Ustava 1905. godine članove GDK birala је Narodna skupština. Zakonom је, takođe, bilo propisano да се на седnicама GDK koje је sazivao predsednik, svi predmeti решавају доношеним одлука većinom glasova, pri čemu је svaki član morao da obrazložи svoj prijedlog.¹⁹

У Уставу Knjaževine Crne Gore из 1905. године било је propisano da predsednik i dva člana Glavne Državne Kontrole могу бити само crnogorski državlјani koji су navrшили 30 година живота и који су redovno zavrшили неки fakultet te да су prethodno radili као ministri finansija ili bili u državnoj službi као viši činovnici u finansijskoj struci sa najmanje 10 godina državne službe. Uz то, predsednik ili jedan od članova GDK morao је imati redovno završen pravni fakultet.

Članove GDK на основу Устава birala је Narodna skupština Knjaževine Crne Gore na predlog Državnog savjeta. Predloženi broj kandidata morao је бити dva puta veći od предвиđenih mesta која се biraju.²⁰ U suštini, ista ova решење data су i u члану 32. *Zakona o Državnoj revizorskoj instituciji* Crne Gore из 2004. године, којим је propisano imenovanje članova Senata, од којих dva moraju бити diplomirani правници. Isto tako, члан 43. *Zakona o GDK* i члана 39, stav 2 *Zakona o DRI* су истовjetni, а njima se propisuje: „Kad је predsednik spriječen zastupa ga најстари član“, ili u члану 5 *Zakona o GDK* se propisuje oblik i natpis u pečatu, који kaže: „Glavna kontrola има свој печат на коме је у средини Državni grb, а naokolo natpis: *Glavna Državna Kontrola*“, što odgovara решењу у stavu 2, члана 3 *Zakona o DRI* којим је propisano да је: „Institucija правно лице, са sjediштем у Podgorici. DRI има печат који садржи grb Crne Gore и текст: *Crna Gora-Državna revizorska institucija-Podgorica*“.

¹⁹ *Zakon o uređenju Glavne Državne Kontrole*, 1901, čl. 2, 26 i 27.

²⁰ Ustav za knjaževinu Cnu Goru 1905. čl. 171 i 172.

Ovakve zakonske odredbe potvrđuju nezavisnost i samostalnost ove državne institucije kako u Knjaževini/Kraljevini Crnoj Gori, tako i danas u Crnoj Gori. *Zakonom o Uređenju GDK Knjaževine Crne Gore* iz 1901. godine i ustavnim rješenjem iz 1905. godine propisano je, kao što je rečeno, da GDK vrši kontrolu pravilnosti/zakonitosti prikupljanja prihohoda i trošenja budžetskih sredstava, kontrolu da li su sva primanja i davanja iskazana na osnovu punovažne i vjerodostojne dokumentacije, kao i kontrolu uspješnosti korišćenja budžetskih sredstava, tj. da li su utrošena u korisne svrhe.

Osnovni zadatak računoispitača GDK posebno je definisan u čl. 13 *Zakona o Uređenju Glavne Državne Kontrole*, koji glasi: „Računoispitač, koji je određen za pregled koga račun, dužan je da se uvjeri:

1. je li računopolagač sklopio račune pravilno;
2. je li po zaključenim računima od prošle godine ostalo što dužan;
3. jesu li svi prihodi i primanja u kasu unijeti;
4. jesu li izdavanja na osnovu budžeta pravilno učinjena;
5. jesu li preostale budžetske sume glavnoj kasi vraćene na vrijeme;
6. da li se imala u vidu korist državne kase u opše pri upotrebi budžetskih suma na rashode;
7. jesu li sva primanja i davanja utvrđena punovažnim dokumentom;
8. jesu li sve sume izdavanja i primanja tačno sabrane;
9. je li i koliko ostalo na dugu za iduću računsku godine i, na posljeku;
10. ima li se što primijetiti u opšte na cjelokupni račun“.

Ovakvo zakonsko rješenje takođe je propisano čl. 173 *Ustava Knjaževine Crne Gore* iz 1905. godine, u kojem staju: „Glavna Državna Kontrola pregleda, ispravlja i likvidira račune državne administracije i svih računopolagača prema državnoj kasi. Ona motri da se ne prekorači ni jedan izdatak po budžetu. Ona završuje račune svojih državnijeh uprava, i dužna je prikupljati sve potrebne dokaze i obavještenja“. Primjenom ovakvih ustavnih i zakonskih rješenja, koje su bile jasne i precizne i kojima nije trebalo tumačenje, obezbjeđivana je finansijska i računovodstvena disciplina kod korisnika državnih sredstava u Knjaževini, odnosno Kraljevini Crnoj Gori.

Na osnovu izloženog može se zaključiti da član 173 *Ustava Knjaževine Crne Gore* i član 13 *Zakona Glavne Državne Kontrole* u suštini odgovara članu 5 *Zakona o Državnoj revizorskoj instituciji* Crne Gore,

којим је propisano da DRI: „Ispituje pravilnost, efektivnost i efikasnost poslovanja subjekta revizije. Ispitivanje pravilnosti obuhvata kontrolu usklađenosti poslovanja sa propisima i opštim standardima prikupljanja javnih prihoda, finansiranja rashoda, raspolaganja i upravljanja imovinom, izvršavanja obaveza, knjiženja i dokumentovanja prihoda i rashoda, imovine i upravljanja ekonomskim poslovima. Ispitivanjem efektivnosti provjerava se u kojoj су мјери ostvareni planirani ciljevi, dok ispitivanjem efikasnosti provjerava se da ли су остvareni ciljevi u obavljanju poslova uz minimalno ulaganje sredstava”.

Glavna Državna Kontrola Knjaževine Crne Gore po svojoj suštini rada bila je računski sud jer su se svi predmeti rješavali u sudskom postupku, što se vidi iz čl. 170 *Ustava Knjaževine Crne Gore*, где стоји: „За пријеглед državnijeh računa u Crnoj Gori постоји Glava Državna Kontrola. Ona je zasebno državno nadleštvo i računski sud.“ Zakonom je detaljnije razrađena ova ustavna odredba, па у члану 7, stav 1, тачка 1. стоји: „У кrug rada (nadležnost, prim. J.Đ.) Glavne Kontrole spada dalje: da суди и rješava o nedostacima, koji se нађу при pregledu kasa i da obezbjeđava sume, koje su nepravilno izdane“. Takođe имамо poseбну главу VI. Zakona, која носи назив: „Суђење и решавање у Главној Контроли“, dok је чланом 26 Закона propisan bio начин вођења судског поступка у решавању utvrđениh nedostaka koji se nađu pri pregledu budžetskih računa. U njemu стоји: „Svi predmeti koji по овом Закону спадају у кругу рада Главне Kontrole сude se i rješavaju u sjednicама Главне Kontrole које сазивље предсједник по потреби“.

Iz ovih ustavnih i zakonskih odredbi jasno se vidi da je Knjaževina/Kraljevina Crna Gora već prihvatile evropski koncept računskog suda, prilagođen društvenim i ekonomskim prilikama тога doba. Ovaj koncept državne kontrole javnih finansiја до дана данашnjeg preovladava u западноевропским земљама. Pored sličnosti или истовjetnih zakonskih rješenja, које smo до сад анализирали на плану контроле državnih sredstava, између ова два правна система, Knjaževine Crne Gore и данашње države Crne Gore постоје, да kažemo, и неке “formalne” razlike, као на пример називи institucija, као и у terminima који одсликавају метод njihovog rada. Naime, у Knjaževini Crnoj Gori institucija se звала „Glavna Državna Kontrola“ sa prihvaćеним судским методом rada, dok se дана, prema zakonu Crne Gore, ова она зove „Državna revizorska institucija“ sa propisanim revizorskim методом rada. Znači umjesto pojmove „kontrola“, „sud“ i „suđenje“ који су били унijети у Zakon iz 1901. i Ustav iz 1905.

godine, a koji pojmovi i danas egzistiraju u zakonodavstvu najvećeg broja zemalja EU, u *Zakonu o DRI* su prihvaćena kompromisna rješenje i ugrađeni pojmovi „revizija“ i „kontrola“.

Zakon o Državnoj revizorskoj instituciji Crne Gore donesen je u vremenu procesa tranzicije koji je Crnu Goru zahvatio krajem XX i početkom XXI vijeka u svim segmentima društveno-ekonomskog života, pa i kontrolnu funkciju korišćenja i raspolaganja društvene, odnosno državne imovine, koju je do tada obavljala Služba društvenog knjigovodstva Crne Gore. Radi formiranja institucije koja će se bavi eksternom finansijskom kontrolom upravljanja budžetom i državnom imovinom, od strane Skupštine Republike Crne Gore, odnosno njenog Odbora za privredu, finansije i životnu sredinu, rješenjem od 10. decembra 2002. godine, formirana je međuinstitucijalna radna grupa sastavljena od predstavnika stručnih lica iz Skupštine Crne Gore, Univerziteta Crne Gore i Vlade Crne Gore. Pored njih, na izradi zakona kao konsultanti učestvovali su eksperti Njemačke agencije za tehničku pomoć - GTZ, oslanjajući se na pravnu regulativu i 300 godišnje iskustvo Računskog suda SR Njemačke. Nakon skoro godinu i po rada izrađen je nacrt Zakona, koji je od strane Vlade Crne Gore usvojen kao predlog. Nakon toga je Skupština Crne Gore, na drugoj sednici prvog Redovnog zasjedanja dana 21. aprila 2004. godine donijela *Zakon o Državnoj revizorskoj instituciji* Crne Gore, koji je sastavni dio ove teme.

Kod izrade nacrta *Zakona o Državnoj revizorskoj instituciji*, pomenujо radnoj grupi nije bio poznat *Zakon o Uređenju Glavne Državne Kontrole Knjaževine Crne Gore* iz 1901. godine, niti ustavna rješenja iz 1905. godine, odnosno propisi koji su nesporno bili urađeni po uzoru na germansko pravo. Sigurno je da je radna grupa imala ove istorijske propise pred sobom, sa puno manje potrošenog vremena i energije došla bi do željenog rješenja, pa je zbog toga i njen rad trajao relativno dugo. Ipak, smatramo da je dobijen moderan evropski zakon. Na kraju, možemo konstatovati da se Crna Gora donošenjem *Zakona o Državnoj revizorskoj instituciji* 2004. godine vratila na osnovna zakonska rješenja koja smo imali prije 120 godina.

UDK 671.412.1(497.16)(091)

Luka I. MILUNOVIĆ

KOMATI SREBRA I KOMATI ZLATA

Sažetak: U radu je uložen napor da se, uz oslonac na arhivsku građu, bliže ukaže na odnos kovanica od plemenitih metala (zlato i srebro) i oficijelne valute u tekućemu novčanome prometu Knjaževine i Kraljevine Crne Gore. Pored stvaranja preduslova za lakše razumijevanje prometa novca, želi se podstaći intenzivnije korišćenje finansijskih pokazatelja pri razmatranju raznih tema iz prošlosti Crne Gore.

Ključne riječi: valutni kurs, Crna Gora, perper, napoleon, talijer.

PIECES OF SILVER AND PIECES OF GOLD

Summary: The paper makes an effort to, with reliance on archival material, point out more closely the relationship between precious metal coins (gold and silver) and official currency in current money circulation of Principality and Kingdom of Montenegro. In addition to creating the preconditions for an easier understanding of money circulation, the aim is to encourage more intensive use of financial indicators when considering various topics from the past of Montenegro.

Keywords: exchange rate, Montenegro, perper, napoleon, thaler.

Prihvatajući prije petnaest godina¹ ovu temu imao sam na umu širi i, moglo bi se reći, mnogo opštiji pristup. Ipak, tada još nije bila prilika da se,

¹ Viđeti: Luka Milunović, Kursevi i obračun valuta u Knjaževini Crnoj Gori, u: *Novac u Crnoj Gori*, Cetinje, 2007, str. 261-286. Državni arhiv Crne Gore, Istoriski institut Crne Gore i Centralna banka Crne Gore organizovali su od 19-20. aprila 2006. godine na Cetinju, naučni skup sa nazivom „Novac u Crnoj Gori“, uz prigodnu izložbu „Novac u Crnoj Gori kroz dokumenta“. Sa naučnoga skupa je naredne, 2007. godine, sa istim nazivom, objavljen adekvatno opremljeni zbornik podnešenih referata (28 radova, 540 num. str.). Tako je novac postao, kao rijetko koja, cijelovito obrađena mirnodopska tema iz prošlosti Crne Gore.

posmatrajući direktne međusobne odnose u tekućoj razmjeni, neposrednije dodirne više detalja i pojediničnih slučajeva u vezi kovanica od plemenitih metala. Bar dva, držimo dobra, razloga upućuju da prezentiranje novih saznanja o metalnim kovanicama (srebro i zlato), koje obično kao znak vrijednosti, nešto češće srijetamo u pisanim tragovima o prometu novca u Knjaževini Crnoj Gori. S jedne strane, polazimo od uočene potrebe da se pomogne što lakšemu razumijevanju i neposrednome upoređivanju (preračunavanju) u izvorima saopštenih, različito imenovanih novčanih iznosa, kako bi se i na taj način snažnije podstaklo češće korišćenje ekonomskih pokazatelja u razmatranju što širega kruga pitanja. S druge strane, uz nalaze koje su pružila kontunuirana konsultovanja arhivskih fondova, dobijen je i dodatni podstrek pokazanim interesovanjem javnosti, posebno onih koji iz različitih razloga traže odgovore na pitanja o prošlosti Crne Gore.

O komatima u naslovu

Izraz ***komati***, preuzet iz finansijskih spisa i korespondencije sačuvanih u arhivama 19. stoljeća, čini se da veoma dobro objašnjava suštinu odnosa prema novcima-kovanicama, apoenima od plemenitih metala, koji su bili u prometu Knjaževine Crne Gore. Kao da se upotreborom izraza *komati srebra*, ili *komati zlata*, htjelo reći da pri razmjeni – korišćenju u prometu neće biti uzimani u obzir (biti od primarnoga značaja) oficijelni naziv i brojem označena veličina (nominalna vrijednost) na kovanici, nego cijena na berzi koja se odnosi na karakteristike (težina i sastav) srebra (ili zlata), od kojega je iskovan konkretni apoen, odnosno znak vrijednosti koji predstavlja. Dakle, naziv monete i na kovanici iskazana brojna vrijednost, prije svega, treba da govori o težini i sastavu da bi se na osnovu toga utvrdila vrijednost, t.j. cijena, količine plemenitoga metala od kojega je konkretni apoen iskovan. U prometu su znači samo komadi (kokretne količine) srebra, ili zlata (znaci vrijednosti), a ne imenovane monete, odnosno njihova nominalna vrijednost, kako to stoji na novcu-kovanicama. Otuda su i stalna upozorenja na službenim obavještenjima o važećem kursu novca sa berze, kako državna kasa neće primati kovanice koje su: probušene, oštećene izlizane, ili falcne (bilo kako oštećene sa promijenjenim, neadekvatnim karakteristikama težine ili sastava), bez obzira na njihovu nominalnu vrijenost, oficijelni naziv ili zemlju porijekla. Tako, jednom prilikom, iz Ministarstva finansija pišu kapetanu da je u njegovoј pošiljci novca nađena:

„... jedna Lira Igleška i jedan napoleon tupog zvuka...“ pa mu se naređuje: „vrijednost istih odmah da pošaljete telegrafskom uputnicom, a obadva komata čemo Vam poslati uništene natrag...“²

Sudbine srebrnih i zlatnih kovanica, *komata srebra* i *komata zlata*, u prometu Knjaževine Crne Gore nijesu bile u svemu iste. Neposredno su pratile sudbinu metala od kojega su iskovane, odnosno promjene u potražnji i vrijednosti srebra i zlata prema oficijelnoj valuti na uređenome tržištu. Poslije Veljega rata Ministarstvo finansija Crne Gore će kontinuirano pažljivo pratiti stanje na bečkoj berzi novca i plemenitih metala, ali povremeno i više drugih izvora, u cilju sticanja što preciznijih saznanja o promjenama vrijednosti i mogućega uočavanja tendencija tih promjena kod apoena od srebra i zlata, kao i njihovoga odnosa prema osnovnim važećim valutama. Prateći sve te promjene, uz dominantnu orijentaciju na berzu u Beču, Ministarstvo finansija će periodično slati službena obaveštenja - naredbe o formiranome važećem kursu, t.j. o odnosu najčešće prisutnih kovanica od plemenitih metala prema fijorinu, onako kako će se primjenjivati u Crnoj Gori.

Kurs (kambio) i kursne liste u Knjaževini Crnoj Gori

Nedugo nakon Berlinskoga kongresa, odnosno sticanja potpunoga priznanja državnoga suvereniteta, Državni savjet Knjaževine Crne Gore je 1879. godine donio odluku da odnose valuta koji će važiti u zemlji veže za kurs na berzi u Beču. Odluka o primjeni kurseva valuta i plemenitih metala sa bečke berze će oficijelno početi da važi u Crnoj Gori od početka juna 1879. godine. Ministarstvo finansija je o odluci Državnoga savjeta štampalo³ posebno saopštenje (naredbu) i uputilo kapetanima u zemlji. U dopisu kapetanima se kaže i ovo: “...i da bi se vrijednost ovoga novca mogla svaki dan znati. To je naređeno, da kod svake telegrafske štacije redovni kambio dolazi, gdje će se vazda moći videti i po čemu će se narod moći vladati.“

² DACG, MF-1904, fas. 225, om. oktobar, br. 1492.

³ Treba naglasiti da je u vrijeme kada se komunikacija među organima vlasti najčešće obavljala dopisima pisanim rukom, štampanje pojedinog akta svakako potencira njegov značaj. Napomenućemo da će i ubuduće domaće kursne liste, odnosno obaveštenja o promjenama na osnovu berze u Beču, biti štampane. Na taj način je, između ostaloga, sasvim uklanjana mogućnost postojanja bilo kakvih razlika u razaslanim primjercima saopštenja, kao i eventualnoga nepreciznoga tumačenja (čitanja) nečitkoga rukopisa ili grešaka u pisanju i prepisivanju.

Kapetanima je u istome dopisu poslat i izvještaj o kursu tri u prometu najprisutnija apoena (znaka vrijednosti): *napoleon*, *madžarija* i *cvancik*. Vrijednosti kovanica, uz napomenu *u zlatu*, su date u grošima i novčićima. Ovde treba imati na umu iskustva stečena stoljetnom trgovinom sa Skadrom, kao i to da je promet u krajevima Crne Gore, koji su oslobođeni poslije Veljega rata, bio pod dominantnim uticajem turskoga novca.⁴ Prema saopštenome kursu u dopisu kapetanima, jedan *napoleon* je vrijedio 93 groša i 4 novčića; *madžarija* 55 gr. i 2 nov. i *cvancika* 3 groša i 4 novčića.

Pored napomene *u zlatu*, za našu temu je takođe veoma važno skrenuti pažnju na objašnjenje koje je u nastavku pomenutoga dopisa saopšteno kapetanima: „Dugovi međusobni koji su u našoj državi učinjeni do ovoga oglasa, isplaćivaće se sa srebrom kao i do sada. Krčme, butige i drugo. A dugovi parom gotovom učinjeni isplaćivaće se onakvim novcem kakav je ko kome pozajmio (ko je zlato zlatom, ko je srebro srebrom). Po ovome oglasu ko se zaduži, to neka gleda, kakva je pogodba i za kakav je novac ili po kojoj kambiji pogodeno, onako da dužnik povjeritelju vrati.“ Viđećemo da će se veoma dugo, praktično do uvodenja u opticaj domaće valute - *perpera*, kroz promet novca u Crnoj Gori stalno međusobno prelijetati pariteti kovanica kao refleksija odnosa srebro-zlato, te promjene vrijednosti plemenitih metala prema tekućoj vrijednosti fijorina kao dominatne i oficijelno prihvaćene valute u prometu Crne Gore.

O odluci Državnoga savjeta, kojom se oficijelno prihvata kurs novca sa berze u Beču, ministar finansija, vojvoda Đuro Cerović, će se 15. maja 1879. godine (istoga dana kada je datiran i štampani akt upućen kapetanima), posebnim dopisom obratiti i ministru unutrašnjih djela, tražeći da preduzme sve potrebne radnje iz svoje nadležnosti kako bi se donešena odluka mogla adekvatno sprovoditi u život:

„Knjaž. crnogorsko Ministarstvo financija. N.ro – 116 – Cetinje, 15. maja. 1879. Gospodine Ministre! Kao što je Državni Savjet riješio da i naša dražva usvoji i ustanovi novac po kambiju, kao što je u Austro-Ugarskoj Državi to je nužno ovom Ministarstvu imati na kambiju i vrednost srebra po bečkom kursu. Zato vas molim G. Ministre da naredite da bi i od srebra kambio dolazio sa dosadanjim od zlata, takođe da biste naredili Direktoru Telegrafskom da isti kambio zlata i srebra bude kod svake štacije svakog

⁴ Viđeti: Dr Dragana Kujović, Opticaj turskog novca u Crnoj Gori, u: *Novac u Crnoj Gori : radovi sa naučnog skupa*, Cetinje, 2007, str. 167-173.

dana pripečaćen, koje je nužno narodu po ovoj novoj ustanovi koja počinje 1. junija 1879.

Ministar financije Voj. D.Cerović⁵

Veoma intenzivni odnosi slobodne Crne Gore sa tržištem u Austrougarskoj od početka 19. stoljeća učiniće da valuta ove suđene zemlje snažno prodre i bude brzo prihvaćena prvo nezvanično, a zatim i zvanično u unutrašnjemu novčanome prometu. Mnogo prije odluke Državoga savjeta o oficijelnome važenju kursa novca sa berze u Beču, fijorin je intenzivno cirkulisao tržištem Crne Gore. Poslije sklopljene poštanske konvencije, na prvim crnogorskim poštanskim markama, koje su puštene u promet 1. maja 1874. godine, vrijednosti su bile izražene u novčićima, t.j. djelovima fijorina. Kada govorimo o veoma prisutnome fijorinu treba uzeti u obzir reformu iz 1857. godine, odnosno prelazak sa 60 krajcera, na fijorin od 100 novčića (*novih krajcera*). Stari odnos krajcera i fijorina treba imati na umu radi lakšega razumijevanja formiranja odnosa ili preračunavanja, t.j. određivanja vrijednosti, posebno u slučajevima će se starije srebrne kovanice koriste kao znak vrijednosti. Koliko je moralo biti raznih nedoumica, nastalih zbog potrebe praćenja odnosa ne tako maloga broja apoena različitoga porijekla od zlata i srebra, koji su paralelno cirkulisali u prometu, ilustrovaćemo sadržajem zvaničnoga dopisa Jova Ljepave, načelnika u Ministarstvu prosvjete i crkvenih poslova. Ljepava je 2. VIII 1905. godine uputio dopis Špiru Ognjenoviću, šefu Upravnoga odjeljenja Ministarstva finansija, koji u službenoj komunikaciji piše: „Prije 35 godina računalo se u nas u fiorine u srebru (ili cvancikama) i u fiorinima u zlatu...“, a u nastavku dopisa pita kakve su promjene nastupile.

Zaslužuje da se navede i odgovor Š. Ognjenovića Ljepavi, jer tu nalazimo lijepo sažet opis karakteristika toka novca u prometu Crne Gore do 1883. godine: „Cvancike nazad 35 godina vrijedile su kod nas kao zlato t.j. 3 cvancike primale su se po a.v. fiorina 1.20, od godine 1879 – koliko se sjećam jedna cvancika je vrijedila po 34 novčića a.v. a zlatni napoleon

⁵ DACG, MUD-1879, fas. 3, br. 803. Dokument iz arhive Ministarstva finansija (adresant) pomenut je uz kraće navode u: Dr Mirčeta Đurović, *Crnogorske finansijske*, Titograd, 1960, str. 339. Ovde integralno navodimo dokument iz fonda Ministarstvo unutrašnjih djela (adresat). Skraćenice korišćene u dopisu: *Knjaž.= Knjaževstva; N.ro = Broj (Numer); G.= Gospodine; Voj. = Vojvoda; Đ. = Đuro.*

primao se po a.v. f. 9.60 i to je trajalo kod nas za više godina.⁶ U nastavku odgovora, Ognjanović naglašava da se tok kursa novca u domaćemu prometu od 1883. godine može naći: "...u izvodima protokola dacija..." koje vodi kancelarija Ministarstva finansija. Od početka do sredine osamdesetih godina 19. stoljeća i „Glas Crnogorca“⁷ će uredno donositi izvještaje sa bečke berze.

Odnos vrijednosti kovanica od plemenitih metala prema valutama, kao i za Crnu Goru prije svih važnoga fijorina, mijenja se u skladu sa principima ponude i tražnje, odnosno berzanskim principima. No postavljalo se pitanje kako je sve to i koliko moglo biti praćeno i primjenjivano u uslovima pod kojima se odvijao promet u Crnoj Gori. O ovome je potrebno stalno voditi računa, naročito kada se vrijeme važenja, odnosno sam iznos saopštene vrijednosti kovanica, prenosi iz različitih izvora, što uvijek treba uzimati uslovno. Koliko je bilo raznih poteškoća pri utvrđivanju vrijednosti, prije svega kovanica od plemenitih metala, u tekućemu prometu novca govori i posebni dodatak naredbe o kursu koji će važiti od 1. VIII 1890. godine.⁸ Dodatak naredbe, koji je Ministarstvo finansija, takođe u štampanome obliku, uputilo kapetanima ima samo dvije tačke i u njemu se izričito kaže:

“1. Novci od dacije i od drugijeh Državnijeh prihoda, ne smiju se nipošto mijenjati, jer bi se promjena smatrala kao zloupotreba.

2. Svi oni činovnici, pri kojima se gođ sad bude zateklo skužatih državnih novaca, moraju ih po svaki način predati Državnoj kasi najdalje do 31. Julija 1890, jer posle ovoga dana neće se primati novci nako po cijenama označenim u naredbu od 4. Julija 1890, broj. 671.”

Dodatak naredbe zaslužuje i kratak komentar. Slanjem novoga kursa, koji će važiti od početka narednoga mjeseca, Ministarstvo finansija je dalo u ruke kapetanima saznanja o dva različita odnosa kovanica i banknota (po a.vr.), što pruža mogućnost da se novac već prikupljen od naroda preda državi u povoljnijem obliku (zlato ili novčanice) za onoga ko ga predaje i

⁶ DACG, MPiCP-1905, fas. 25, br. 241. Riječi u navodima su podvučene kao u originalu. Skraćenica: a. v. f. znači - austrijske vrijednosti fijorina.

⁷ Grafikone kretanje vrijednosti cekina i napoleona 1882. godine, po „Glasu Crnogorca“, objavili smo u našemu već pomenutom radu. Viđeti još: Tečaj bečke berze, *Glas Crnogorca*, 1880, br. 14, str. 4 i dalje; Ibidem, 1881, br. 3, str. 4 i dalje; Ibidem, 1883. g.; Ibidem, 1884. god.

⁸ DACG, MF-1890, fas. 2 (84) om. VII, br. 672.

tako, prethodnom razmjenom u skladu sa promjenom vrijednosti kovanica od plemenitih metala, ostvari naravno nelegalnu, za ono vrijeme, ponekad ne malu, zaradu.

Tokom novih *vremena mira*, praktično od početka prethodnjene decenije 19. stoljeća, u Knjaževini Crnoj Gori će sa stanovišta unutrašnjega finansijskoga prometa biti najznačnija tri datuma u godini: Vasiljevdan (1./14. januar), Đurđevdan (24. IV/6. V) i Mali Gospodđindan (8./21. IX).⁹ Tada su u Crnoj Gori, sa jedne strane, isplaćivane plate angažovanima u državnoj službi, a s druge, to su bili rokovi za predaju državnoj kasi (blagajni) novca prikupljenoga od naplate dacie i svih ostalih državnih dažbina. Najčešće su to bili i rokovi za isplatu privatnih dugovanja. Takva praksa je razlog što će upravo u tim rokovima, zbog znatno povećanoga prometa, biti najvažnije po kojima odnosima (kursu) će *državna kasa* primati novac koji je cirkulisao. Govoreći o prometu, ovde ne mislimo samo na novac (isplata/naplata dažbina i dugova), već i na razne vrste roba koje su morale biti prodate da bi se duženja namirila.¹⁰ Zato se država starala da blagovremeno i periodično, imajući na umu ove rokove, preko kapetana obavijesti stanovništvo o svom stavu vezanom za eventualne izmjene u vrijednosti i odnosu prema zlatu i srebru, odnosno kovanicama od plemenitih metala. Redovno su kapetanima u štampanome obliku dostavljane aktuelne vrijednosti kovanica koje se najčešće pojavljuju u prometu. Naravno, najviše pažnje je posvećivano kovanicama od zlata (*komatima zlata*), uz napomenu da država prima zlatne kovanice u svim apoenima bez obzira državu porijekla. Pomenućemo interesantnu opasku Ludviga Kube koji je, početkom devedesetih godina 19. stoljeća, određeno vrijeme boravio u Crnoj Gori. Osvrćući se na tok kovanica od plemenitih metala u prometu, Ludvik Kuba će u svom putopisu primijetiti da je Crna Gora u srebru i zlatu - *ekscentrični kosmopolita*.

⁹ U finansijskoj dokumenataciji korišćeni su izrazi: *vasiljevska isplata*, *đurđevska isplata* i *gospodinska isplata* (odnosi se uglavnom na predaju državnoj kasi novca prikupljenoga od dažbina). Datume u ovome slučaju saopštavamo po starome i novome kaledaru. U radu se, inače, datumi navode kako su i preuzeti iz izvora, po starome, Juljanskome kalendaru, zvanično važećemu u Knjaževini i Kraljevini Crnoj Gori.

¹⁰ Na loše strane formirane prakse prikupljanja državnih dažbina kapetanima je moralo oficijelno da ukaže i Ministarstvo finansija: „Pri skužavanju dacie prošlih godina, opazilo se da svaka gotovo, počne istu sastavlјati na jedan put i to pri samom svršetku, onda kad dođe rok da je kapetani predaju na Cetinje. Ovaj je običaj od velike štete za narod. – jer kad svak krene prodavati jedanak nagomila se prekomjerno živo i ostala roba na pazare –“ (DAGC, MF -1886, Fas. 1/62, om.: maj, br. 245).

Dok govorimo o značaju pridavanome kovanicama od zlata u novčanome prometu, ukazaćemo sasvim kratko i na pažnju koja je početkom osamdesetih godina 19. stoljeća poklanjana pronalaženju mogućih nalazišta plemenitih metala na tlu Crne Gore. Na proljeće 1881. godine, u dva navrata viđeni profesori iz inostranstva su obilazili Crnu Goru u cilju utvrđivanja mogućih nalazišta plemenitih metala. Agilni ministar unutrašnjih poslova, vojvoda Mašo Vrbica 28. aprila piše podgoričkome kapetanu Krstu Lainoviću: „Sjutra dolazi na Plavnicu jedan profesor od ruda u pratnji G.na Rovinskog.“ U nastavku naglašava: „Višerečeni profesor najviši je Rudarski stručnjak na njemačkoj školi, on ima zadatak da preobide okruženja: Podgoričko, Vasojevičko, Kolašinsko, Moračko, Drobnjačko, Pivsko, Nišicko i sva druga đe se misli da će se ruda naći.“ Ministar dalje upozorava kapetana da do dolaska profesora prikupi što više saznanja o mogućim rudokopima u prošlosti: „Zato se vama preporučuje, dok oni dođu da se izvijestiš, jeli narodnjega pričanja, da su Rimljani u vrijeme Diokletijana kopali rude igđe u te okoline i javi mi porašta se naziva Zlatica. Obrati mu pažnju na svako mjesto đe god mislite da je ikad iko kopao rude.“¹¹

No, i pored određenih optimističkih nacija Rovinskoga,¹² ozbiljnije naznake o rudnome bogatstvu nije nađeno. Na istu temu ministar Vrbica ponovo piše kapetanu Lainoviću 26. VI 1881. godine i sopštava mu da u Podgoricu dolaze dva druga rudarska profesora ta da „oni neće hitati kao onaj prvi, oni će svuda poći đe im se kaže da što ima...“¹³ O saznanjima do kojih je došao kroz kontakte sa narodom, agilno se pripremajući za dolazak profesora, kapetan Lainović je obavijestio ministra Vrbicu iznoseći čitav niz detalja. Kao ilustraciju navodimo što je kapetan Lainović saznao o Zlatici: „...Ima o njoj razgovora te se u narod priča da je tun bio stari rudokop zlatni i proz to i ime je ostalo, i kažu još i jedan starac koji se proziva porodicom Zlatičanin da su prije 30-40 godina dana dolazili neki ljudi iz svijeta i odili u Zlaticu i na mjesto koje se zove Vlahinje kopali nečesovu zemlju od prilike kao 200-300 oka i ponijelje sa sobom. Zemlja ta okle se kopala zna ovi starac i govori da nije bila ka ova obična zemlja no onako kao napogled kafe spržene i isti starac kaže da opet ima 10-12 godina dana da su dolazili neki jevropski ljudi sredstvom vlasti turske i odili u Zlaticu ali za njih ne zna ni on ni drugi jesuli što nosili otolen ali

¹¹ DACG, MUD-1881, fas. 21, br. 827.

¹² DACG, MUD-1881, fas. 21, br. 704.

¹³ DACG, MUD-1881, fas. 24, br. 1370.

ne. U narod ima razgovora mnogo već očeli bit istina neznam.^{“¹⁴} Pored pokazanoga interesovanja za moguća nalazišta, plemeniti metali će i dalje Crnoj Gori dominantno stizati putem prometa.

Prihvatajući pomenute navode iz Ognjenovićeva odgovora Ljepavi o kretanju vrijednosti najčešće korišćenih kovanica (znak vrijednosti), kao ilustraciju ukupnih kretanja vrijednosti novca u prometu do kraja 1883. godine navešćemo za mogući primjer obračun jednoga prihoda ministra finansija. Prema potpisanoj priznanici vidi se da je Niko Matanović, ministar finansija, krajem 1883. godine na ime godišnje plate primo fijorina 800 u zlatu, ili 950 a.v. što ukazuje da je vrijednost jednoga napoleona u zlatu u ovome slučaju 9,50 fijorina a.v. (t.j. *u karte*, odnosno u banknotama).¹⁵ Kada govorimo o vrijednosti pojedinih kovanica od plemenitih metala, to ne znači da su (obično i nijesu) upravo pomenuti apoeni neposredno korišćeni u prometu. Mnogo češće korišćenje samoga naziva ovih kovanica u oznaci sadržaja isplate ili uplate služe samo kao oznaka vrijednosti. Ona se, naravno, može konkretno realizovati u bilo kojim apoenima uz poštovanje međusobnoga odnosa koji je za taj posao ili u tome trenutku važio, odnosno od učesnika u prometu bio prihvaćen.

Kada, pak, govorimo o platama državnih upošljenika, treba znati da je u ugovorima o zaradama uvijek bilo naglašeno da li je navedeni iznos zarade utvrđen *u zlatu*, *u srebru*, ili *a.v.* (*u karte*, tj. tekuće banknote). Ovo je povremeno moralo dovoditi i do određenih nesuglasica. Tako se 1889. godine Jovan Nikolić žali što mu Ministarstvo “...uslijed pada zlata po kursu nije izdavalо platу по Dekretu u kojem стоји 37,87 fijorina u kartama...”,¹⁶ čime je bio oštećen jer je kurs kasnije očigledno pretpio promjeni. Plate su, inače, najčešće bile ugovorene sa iznosima *u zlatu* ili rjeđe *u srebru*, pa bi se neposredno pri isplati svota preračunala po važećemu kursu (a.v.) i isplatila u novčanicama i kovanicama oficijelne valute.

Komati srebra (kovanice od srebra)

šestica (nova i stara), cvancik, talijer; odnosno fijorin, kruna, perper

Kada govorimo srebrnim apoenima u prometu novca Crne Gore tokom 19. stoljeća, pored fijorina (apoen nominalne vrijednosti 1 fijorin je bio

¹⁴ DACG, MUD-1881, fas. 21, br. 775.

¹⁵ DACG, MF- 1883, fas.48, Om. decembar, br. 16. Napoleon čine 8 fijorina *u zlatu*, pa je mogući obračun: 800 : 8 = 100, odnosno 950: 100 = 9,50.

¹⁶ DACG, MPiCP-1889, fas. 5, br. 109.

od srebra), najčešće su se srijetale (pominjale) kovanice (znaci vrijednosti): šestica (nova i stara), cvancik i talijer. Kasnije, nakon uvođenja u promet početkom 20. stoljeća, kruna je zamijenila fijorin i, konačno, kruna je zamijenjena crnogorskim perperom (kovanica sa nominalnom vrijednošću 1 perper je od srebra). Tokom 19. stoljeća, pa i kasnije, kada govorimo o raznim kovanicama u srebru, naravno osim oficijelne valute, najčešće se radi samo o znaku određene vrijednosti, a ne o neposrednoj prisutnosti same kovanice sa nazivom koji se pominje. Otuda se vrlo često, naročito ranije, uz neposredne pomene određene kovanice, radi preciznijega određivanja odnosa sa drugima, mora dodati još po neka odrednica, bilo u nazivu ili u odnosu sa drugim kovanicama, što ćemo naročito zapaziti kod najvrednijega srebrnoga apoena – talijera. Imajući sve ovo u vidu, skrenućemo pažnju na: 1. šesticu (a. novu i b. staru) 2. cvancik i 3. talijer,¹⁷ čiji je kurs (osim nove šestice) mogao varirati, za razliku od oficijelnih moneta - fijorina, kasnije krune i perpera, kojima se u skladu sa kretanjima na berzi izražavala vrijednost svih kovanica od plemenitih metala.

Treba istaći da se na kursnim listama u Crnoj Gori, koje je utvrđivalo Ministarstvo finansija i u štampanom obliku dostavljalo zainteresovanim državnim organima do 1892. godine, nalazila i kovanica od srebra: *Turska Medžidija bijela* (kasnije je stojalo umjesto bijela - *srebrna*) sa vrijednošću 2, a od 1890. godine 1,80 fijorina. Ova kovanica se u dokumentima o isplatama i uplatama rijetko pominje, najvjerovaljnije zbog toga što je imala veoma sličnu vrijednost sa mnogo popularnijim talijerom, pa je moglo doći do zamjene naziva. Kao i druge srebrne kovanice od početka 1893. godine, i *Turska Medžidija bijela (srebrna)* se neće nalaziti na crnogorskim kursnim listama.

1. Šestica. U prometu se srijetala: 1a nova šestica (poslije reforme 1857. god.) koja je bila 1/10 fijorina (od 100 novčića) i 1b stara šestica 1/6 srebrne kovanice od 60 krajcera (starih krajcera). Obavještenja o kursu, koje je kapetanima dostavljalo crnogorsko Ministarstvo finansija, nijesu sadržala neposredni iskaz o vrijednosti stare šestice, dok je za novu, kao dijelu oficijelne valute fijorina, stajalo da se prihvata: *po vrijednosti*.

1a Šestica (nova). Srebrna kovanica sa nominalnom vrijednošću 10 novčića (novih krajcera – najsitniji bakarni novac, ponegde nazivan solad) ili 1/10 fijorina, je oficijelni, veoma prisutni apoen u prometu. Od srebrnih kovanica, šestica je imala najmanju vrijednost. U naredbi Ministarstva

¹⁷ Signature izvora koje koristimo po već pomenutome radu, nećemo ovde ponavljati.

finansijsa o kursu od 8. maja 1892. godine se kaže: „Bakarne novce Državna kasa neće primati ni u isplatu dacije, ni u isplatu ostalijeh prihoda, nako jedino kao kusur najsitnije srebrne pare; t.j. do šestice.“¹⁸ Naziv potiče od stare šestice, jer bi gledajući po nominalnoj vrijednosti ili dijelu osnovne oficijelne jedinice, za ovu kovanicu naziv mogao prije biti desetak, ili desetica. Tako 1888. godine kapetan Ilija Popović iz Meduna šalje na Cetinje novac „koji skuža iz naroda do jučer za Vađevinu žita...“, i nabraja redom nazine poslatih kovanica, pa ističe „4. u desetke a.v.r. fijorina 17 - 30 novč.“¹⁹

1b Šestica (stara). Srebrna kovanica sa nominalnom vrijednošću 10 krajcera (starih), u prometu egzistirala kao znak vrijednosti i kada je državna kasa prestala da ih prima. Za ovu kovanicu srijetamo još nazine polutkinja ili polucvancika. Obračunavana je kao $\frac{1}{2}$ cvancika, ili 17 (neđe 15) novčića (novih krajcera). Stara šestica je dakle obračunavana 1,7 novih šestica. Ministarstvo finansijsa dopisom od 23. jula, uz kurs koji će se primjenjivati 1. septembra 1885. godine, obavještava kapetane: „Polucvancike ne primaju se više.“ U istom dopisu se, takođe, naglašava da se ne prima nijedna stara austrijska banknota.²⁰ Napomena o polucvancikama je ponavljana u obavještenjima o promjeni kursne liste od 1886. do 1893. godine, odnosno dok je državna kasa prestala sa primanjem i drugih starih srebrnih kovanica.

2. Cvancik, cvancika, francik, francika (dvadesetica) je, mogli bi reći, najprisutniji srebrni novac u prometu Crne Gore. Ove kovanice su korišćene u neposrednome prometu, ali i kao znak vrijednosti, odnosno radi određivanja odnosa prema drugim kovanicama od plemenitih metala. Dr M. J. Batut u svojim memoarima pominje naziv *pleta* za ovu kovanicu, uz mišljenje da potiče otuda što su ovaj srebrni novac žene često, kao ukras plele u kosu. Pišući o cvancikama Ludvig Kuba ostavlja upečatljivu sliku prometa novca u Crnoj Gori: „To su bili dvaestaci galicijski, dalmatinski, bavarski, pruski vertenberški, ugarski i austrijski: Marije Terezije, Jozefa Drugog, Franca prvog i td.“ Bilo je cvancika iz 1764, čak 1761. godine, ističe Kuba i dodaje da nijedan par istih nije našao.

U Crnoj Gori cvancik je do 1892. godine zvanično računan po 34 novčića kako je to, prateći iskustva u susjedstvu države, odredilo Ministarstvo finansijsa. Navećemo oficijelni ili u praksi najčešće korišćeni

¹⁸ DACG, MF-19892, fas 1a (101) om.: maj, br. 381.

¹⁹ DACG, MF-1888, fas. 2a (73), om.: septembar, br. 1433.

²⁰ DACG, MF-1885, fas. 57, br. 463. (C.K. = carska kraljevska – zvanična oznaka za državne ustanove).

odnos cvancika sa drugim kovanicama u srebru: 1 cvancik = 2 stare šestice = 3,4 novih šestica = 0,34 fijorina. Odnosno: 1 (1,02) fijorin = 10 novih šestica = 6 (5,882) starih šestica = 3 cvancika ($3 \times 0,34 = 1,02$). Ovakvi odnosi kovanica od srebra zvanično su potrajali do naredbe o kursu novca od 8. maja 1892. godine. Ministarstvo finansija je tom naredbom objavilo da cvancik vrijedi 33 novčića i uz to saopštilo kapetanima: „Objavljujući narodu gorenavedeno preporuči, istom prilikom, svakome u tvoju kapetaniju, da se za isplatu svojih proizvoda ustručava uzimati cvancike i talijere, jer Državna kasa neće od 1-og Januara 1893, primati više ove dvije vrste novca.“²¹ Ovo naređenje kapetanima da narod ne uzima: „cvancike, - stare komate srebra od dva fiorina, - a tako i sve vrste talijera“, ponovljeno je i naglašeno novom naredbom od 1. XII 1892. godine.

Državna blagajna je nastojala da se do kraja 1892. godine oslobodi cvancika, pa je sve prikupljene kovanice uputila u Kotor radi zamjene (prodaje). Crnogorski trgovinski agent u Kotoru, Petar Ramadanović, u vezi poslanih cvancika za zamjenu, javlja ministru finansija da se nije uspjelo „...iz uzroka što ovdašnja C.K. uprava kase ne prima do samo cvancike Austrinske i Mačarske, a od drugih država nijednu, te se danas cio dan prebirala svaka cvancika jedna po jedna.“²² Očigledno da je u Kotor stigao poveći broj cvancika i to, baš kao što je i L. Kuba primijetio, različitih država i godina emisije. Ramadanović u pismu ministru pominje da u Kotoru ne primaju „...kao Papine, Pruske i drugi država...“. Ramadanović dalje sugerira da ministar piše finansijskoj direkciji u Zadar, kao bi po odobrenju nadležnih cvancike mogli primiti i u Kotoru. U cilju rješavanja ovoga pitanja, Ministarstvo je dalo nalog Ramadanoviću da cvancike, koje nijesu prihvatili u Kotoru, pošalje u Trst na adresu banke koja mu je u pismu naznačena.

Od početka 1893. godine cvancik će nestati sa oficijelnih kursnih lista u Crnoj Gori, ali svako ne i iz prometa novca, makar kao znak vrijednosti.

3. Talijer, talir. Srebrne kovanice najviše vrijednosti od intenzivnije korišćenih u promentu novca Crne Gore. Kao i cvancik ovaj novac, bolje reći znak vrijednosti, veoma je dugo upotrebljavan u Crnoj Gori. Još za vrijeme vladike Peta I Petrovića, u *Zakoniku*, koji „...obnarodovan je na na Cetinje 18 oktobra 1798...“²³ stoji u članu 14 („četrnaesto“) „za brava

²¹ DACG, MF-1892, 1a (101) Om. maj br. 381.

²² DACG, MF-1892, 2a (102) Om. XII, br. 1106.

²³ *Zakonik Vladike Crnogorskoga Petra I – Svetog / Stevo Petrović – Njegoš*, Cetinje, 1903, str. 20.

maloga ili velikoga osudbine talijera pet, a globe talijera deset.“ Talijer se pominje i u više od deset članova *Zakonika Danila I* iz 1855. godine (viđeti u članu: 7, 8, 10, 14, 52, 71, 74, 86, 88, 90, 94). Tako dugo trajanje učiniće da se u prometu nađe ne mali broj talijera, odnosno srebrnih kovanica slične težine, iz raznih godina emitovanja i različitih država. Zbog nastajalih različitih kursnih odnosa, kao i težine srebra od kojih su izrađene pa, sljedstveno tome, i određenih razlika u vrijednosti, u prometu se često naglašavalо o kojemу se konkretно talijeru, odnosno kovanici radi. Kroz izvore u raznim periodima srijetamo nazive: *talijer krstaš*, *talijer sa špadom*, *talijer bez špade*, *talijer Marije Terezije...*

Na kursnim listama u Crnoj Gori talijer (*talijer Marije Terezije*) se pojavljuje od 1888. godine. Kako su se talijeri Marije Terezije počeli *pobijati*, te kako u Trstu vrijede 1,90 fijorina a.v, u zabilješci Ministarstva finansija iz 1887. godine stoji da će ih i državna kasa prihvati po istoj vrijednosti. Novom naredbom Ministarstva finansija talijer će od 1. septembra 1888. godine biti prihvatan za 1,80 fijorina, da bi mu u narednim godinama vrijednost pala na 1,60 fijorina. Konačno, u skladu sa narebom koju smo već citirali, talijer i cvancik će državna kasa prestati da prima od početka 1893. godine.

Skrenućemo pažnju na sintagmu *talijera u zlato*, kako to kroz finansijska dokumenta srijetamo uz neke iznose. Slično ovome, kada je srebro u pitanju pojavljuje se i izraz *napoleona u srebru*. Odmah da naglasimo - ne postoji talijeri u zlatu, niti napoleoni u srebru. Radi se samo o oznaci, naglašavanju odnosa valuta koji će se primjenjivati pri konačnom obračunu određenoga iznosa. Zadržavamo se u najkraćemu na ovome jer pokazuje kako naziv neke kovance ne govori o njenom prisustvu u prometu, nego o načinu i odnosima u konačnom obračunu iznosa koji je u nekome dokumentu naveden.

Pisar Kapetanije njeguške Marko I. Andrić piše novembra 1889. godine: „Po odobrenju Državnog Savjeta odredi mi se godišnja plata u zlato talijera trideset...“²⁴ Platu Andriću državna kasa, naravno, neće pri isplati predati u zlatu ili u srebru, već u važećim novčanicama. Kada bi se čitav iznos plate obračunavao, u vrijeme kada je Andrić pisao, do konačnoga iznosa za isplatu bi se moglo doći tako što se pomenuti broj talijera po starom fiksnom odnosu preračuna u broj napoleona (konkretno: $30 : 4 = 7,5$ napoleona), a zatim se dobijena veličina pomnoži sa aktuelnom vrijednošću napoleona sa tekuće kursne liste, đe je tada stajalo da se napoleon u zlatu

²⁴ DACG, MF-1889, fas. 6, om: XI, br. 306.

mijenja za 9,52 fijorina ($7,5 \times 9,52 = 71$, 4 fijorina a.vr.). Znači plata pisara od 30 talijera u zlatu, ako se isplati u novembru 1889. godine, iznosi 71,4 fijorina a.vr. Istimemo kao veoma važno vrijeme isplate, odnosno obračuna, jer za razliku od odnosa talijera i napoleona (4:1), koji se kod napomene *u zlatu* ne mijenja, vrijednost samoga napoleona izražena u fijorinima a.vr. zavisi od aktuelnoga stanja na berzi, odnosno na domaćoj kursnoj listi po naredbi Ministarstva finansija što je, naravno, podložno periodičnim promjenama. Talijer kao srebrni novac ostaće u prometu, doduše uglavnom kao oznaka vrijednosti, mnogo duže nego na službenim kursnim listama, koje će svojim naredbama objavljivati Ministarstvo finansija Crne Gore.

Do 1887. godine, odnosno dok nije obuhvaćen zvaničnom kursnom listom, talijer je obično računat 2,04 fijorina. Odnos prema cvanciku je bio 1:6, ($6 \times 0,34 = 2,04$). Četiri talijera u srebru – dakle 24 tvrda cvancika – zovu se: *napoleon u srebru*. Za dva talijera se govorilo *cekin u srebru*, a zlatan cekin – dukat - računaju obično 2,5 talijera, zapisaće o ovim kovanicama dr M. Batut u svome rukopisu.

4. Fijorin. Kruna. Perper. Kod ovih kovanica, u apoenu od 1 od srebra, nema potrebe za posebnim širim razmatranjem, jer su uvijek pratile (bile jednake) vrijednosti apoena u papiru (banknota) na berzi, odnosno po kursnim listama u Crnoj Gori. Kroz niz godina u naredbama Ministarstva finansija o kursu je stajalo: „Bankanota Austrijske, - komate srebrne od fiorina jedan, od novčića 20 i novčića 10, - po vrijednosti.“²⁵ Početkom 20. stoljeća fijorin je u prometu zamjenila kruna po paritetu 1 fijorin = 2 krune. Pošto je od 1901. godine po istome odnosu uvedena u novčani promet Crne Gore, u krunama je, kao do tada u fijorinima, na crnogorskim kursnim listama izražavana vrijednost svih ostalih kovanica. U kratkoj (štampanoj) naredbi o uvođenju krune u promet Crne Gore u završnome stavu стоји: „Nalaže ti se dakle, gospodine Kapetane, da od 1. maja 1901. skupljajući dacije i druge financiske dohotke sprovodiš tvoje račune ne više u florine i novčice nego u **krune i helere**.“²⁶

Perper je uveden u novčani promet Crne Gore po kursu 1 kruna = 1 perper. Srebrne kovanice od 1 i 5 perpera puštene su u promet početkom juna 1909. godine. Na kursnim listama u Crnoj Gori konačno se mogla pojaviti domaća valuta.

²⁵ DACG, MF-1893, fas. 1, om. mart, br. 190.

²⁶ DACG, MF-1901, fas. 106, br. 61 (polucrno kao u originalu). Na poledini dokumeta stoji ispisano rukom u Ministarstvu: datum 16. I 1901. g. i napomena: „Poslati svijema Opštinama po nekoliko komada ove naredbe.“

Komati zlata (kovanice od zlata)

Madžarija (dukat, cekin), napoleon, perper

Zlatni novac je uvijek privlačio veliku pažnju. Ne samo u prometu, kao platežno sredstvo ili znak vrijednosti. Zbog relativno velike vrijednosti zlatnim kovanicama su poklanjali znatnu pažnju svi učesnici u prometu novca, kako stanovništvo, tako i država. Pored toga, iskustvo je pokazalo da je cijena zlata, uz određene povremene oscilacije generalno gledano na nešto duži rok, bila u stalnome rastu, pa su zlatne kovanice postajale prihvatljiv način za očuvanje bogatstva. U Crnoj Gori, ustalom kao i na drugim prostorima, zlato (komati zlata) u raznim oblicima iz davnina prati promet. Poslije Veljega rata, u prometu Knjaževine Grne Gore nalazile su se razne zlatne kovanice, a komati zlata koji će se kontinuirano koristiti su: 1. madžarija i 2. napoleon. Zato ćemo u najkraćemu i posvetiti pažnju njihovome statusu u razmjeni.

1. Madžarija (*Ducat austrichien*). Zlatna kovanica koja je sa sličnom vrijednošću od posljednjih decenija 19. stoljeća zamijenila u prometu nekada vrlo popularne novce, koji su bili poznati pod nazivima dukat ili cekin. Ovi nazivi, mada različitih valuta, obično su korišćeni kao sinonimi (znak vrijednosti) za izražavanje određenih vrijednosti i odnosa prema drugim valutama. Uzimalo se generalno da dva talijera (pomenuli smo izraz *talijera u zlato*) vrijede kao cekin ili dukat, a dva dukata kao napoleon. Korišćenjem izraza *u zlato* htjelo se reći da će se pri isplati obračunavati fiksni, nekada važeći kurs u odnosu na apoene kovane u zlatu (obično 1 napoleon = 2 dukata = 4 talijera = 24 cvancike – uz obaveznu napomenu: *u zlato*).

Madžarija se kontinuirano nalazi na kursnim listama koje je na osnovu situacije na berzi u Beču određivalo Ministarstvo finansija Crne Gore. Vrijednost madžarije, kao ustalom i drugih standardnih kovanica od zlata, bila je generalno u rastu u odnosu na tekući kurs papirnoga novca. Na kursnim listama u Crnoj Gori vrijednost madžarije se kretala od 5,55 fijorina (1882. god.), da bi uz određena periodična kolebanja (od 5,28 – 1890. g. do 5,84 – 1994. god.) posljednje godine 19. stoljeća vrijeđela 5,60 fijorina. Fijorin je zamijenjen krunom 1901. godine, pa je te godine madžarije računata 11,20 kruna.

2. Napoleon, *napolijon, napoleondor, napoleons d'or.* Najpopularniji, odnosno u dokumentima najčešće pominjani zlatni apoен. Napoleon se

međutim u prometu mnogo češće pojavljuje kao znak vrijednosti nego kao konkretna kovanica. Napoleonom su se nazivale sve zlatne kovanice raznih valuta i zemalja emitora, koje su imale isti ili veoma slični sastav metala od kojega su iskovani i, naravno, težinu. Naziv potiče od francuskoga zlatnika nominalne vrijednosti 20 franaka, koji se vezuje za Napoleona Bonapartu, a odnosio se na sve zlatne kovanice iste težine i finoće metala (20 lira italijanskih, 8 guldena aust. i sl.; 20 dinara srpskih je 1884. godine mijenjano za 1 napoleon...). Do Prvoga svjetskoga rata veliki broj zemalja su u svome novčanome sistemu imale zlatnu kovanicu istoga ili veoma sličnoga sastava i težine (neznatno veće ili manje), odnosno u skladu sa tim i vrijednosti kao napoleon. Vrijednost napoleona, u različitim valutama izražena, u suštini je bila cijena za koju se na tržištu može kupiti kovanica od zlata (*komat zlata*) konkretne težine i sastava metala od kojega je iskovana.

Na kursnim listama Crne Gore napoleon je kontinuirano prisutan. Njegova vrijednost je paralelno sa kretanjem vrijednosti zlata, uz određena periodična kolebanja, generalno lagano rasla. Početkom osamdesetih godina 19. stoljeća, napolen je mijenjan za 9,45 fijorina a. vr. (1882. g.) da bi rastao do 9,96 fijor. (1887. god.), zatim gubio vrijednost (1888/90. god.) do 8,80 fijor., koja je ponovo rasla do 9,96 fijor. (1894. god.). Na kraju 19. stoljeća napoleon je vrijedio 9,60 fijorina a. vr. Poslije uvođenja krune početkom 20. stoljeća, napoleon je po kursnim listama u Crnoj Gori vrijedio 19,08 kruna (1902. g.), da bi pred potpuno uvođenje perpera njegova vrijenost bila 19,12 kruna (1908. god.). Po uvođenju u promet zlatnih kovanica perpera napolen je u Crnoj Gori vrijedio 19,04 perpera (19. II 1911. god.).²⁷

Pokušali smo da tek okvirno pokažemo kretanje vrijednosti napoleona u posmatranom periodu pa treba naglasiti da navedena kretanja nikako nijesu bila linijska. Pored pomenutih, postojao je i veliki broj oscilacija vrijednosti koje su kraće trajale ili bile ekstremnije. Pomenućemo za ilustraciju pismo Petra Ramadanića iz Kotora od 7. marta 1897. godine, upućeno upravitelju Ministarstva finansija Niku Matanoviću: „Pita sam kod G-na Mandela pošto bi dao napoleone za karte „rečemi po kambju na svaki napoleon 4 solda više... dakle danas je kambjo fiorina 10 solada 10.“²⁸ Variranja vrijednosti napoleona i zlatnih kovanica uopšte, pogotovo

²⁷ DACG, MF-1911, fas. 406, br. 1891. Viđeti ukaz: Ibidem, fas. 407, br. 2012.

²⁸ DACG, MF-1887, fas. 1, om III, br. 158/2. Kurs napoleona je u tome momentu značio 10,06 fijorina. „za karte“, znači u novčanicama, t.j. fijorinima po a.vr. Mandela je na čelu dražvne finansijske institucije (C.K. uprava kase) u Kotoru.

ako su trajala duže od dan-dva, a nijesu bila adekvatno praćena naredbama o promjeni kursa u Crnoj Gori, dovodila bi u nepovoljan položaj domaće učesnike u prometu. Vojvoda Lakić Vojvodić 2. XI 1907. god. piše ministru: „...kurs napoleonu izvan naše države veći je od neko doba nego u našoj državi...“, i ukazuje da „... ima ušljed ove razlike kursu prilično osjetan izgub.“²⁹

Pored najčeće pominjanih kroz finansijska dokumenta, ali i uopšte u životu, madžarije i napoleona, na koje smo skrenuli pažnju, na kursnim listama u Crnoj Gori pojavljivale su se i druge kovanice od zlata. Tokom čitavoga perioda koji posmatramo, na kursnim listama se srijeću „Lira ingleška“ (*Livre sterling*) i „Turska medžedija zlatna“ (*Livre turque* - Lira turska), a zatim: „Njemačka zlatna od 20 maraka“ (1887. god.); „Ruska zlatna od 5 rubalja“ (1891. god.), pa sa sličnom vrijednošću „Imperijal“, tzv. Ruski napoleon od $7\frac{1}{2}$ rubalja - ili „Ruska zlatna od $7\frac{1}{2}$ rubalja“ (1900. god.), kao i „Lira Amerikanska zlat. ili 5. Dolara“ (1904. god.).

Perper. Od marta 1910. godine, u novčanome prometu Crne Gore cirkuliše perper u zlatnim kovanicama, naravno po nominalnoj vrijednosti. Trebalo je tako čekati, više od pola stoljeća, pa da se na Cetinju ostvare ideje i napori Petra II Petrovića Njegoša, te da se umjesto tada zamišljenoga peruna, sada pojavi perper. Apoen u zlatu od 20 perpera odgovarao je vrijednosti napoleona, a kovanica od 10 perpera približno madžariji. Ubrzo je, već septembra 1911. godine, stupila je na snagu Monetarna konvencija između Crne Gore i Austro Ugarske po kojoj su metalni novci ove dvije zemlje mogli da po nominalnoj vrijednosti cirkulišu na njihovim teritorijama. Kada je kurs (vrijednost) perpera u pitanju, treba iznijeti podatak da je od 14. avgusta 1914. godine, dakle mjesec dana po objavljivanju mobilizacije crnogorske vojske, državna kasa 20 perpera mijenjala za 1 napoleon.

Krajem 1910. godine, konačno je zvanično donešen i „Zakon o državnom novcu Kraljevine Crne Gore“, kojim su regulisana pitanja toka prometa, kovanja i cirkulisanja crnogorskog novca. U pretposljednjemu članu ovoga zakona se kaže: „Kad ovaj zakon stupi u život, utvrdiće se nov tečaj za strane novce u Crnoj Gori, a tada prestaju da važe sve ranije tarife vrijednosti novca, kao i sve uredbe, naredbe i raspisi, koji bi ovome zakonu bili protivni“ (čl. 31).

Obnova Kraljevine, monetarna emancipacija, osnivanje banaka i formiranje bankovnoga kapitala, kao i znatni pomaci u oblast kulture (do-

²⁹ DACG, MF-1907, fas. 281, br. 5074/1. O istome problemu pisaće i načelnik Ministarstva unutrašnjih djela J. Popović.

maći stalni bioskop, državno profesionalno pozorište...) nastajali su u Crnoj Gori poslije mnogo odlaganja i čekanja, u već *poznom ljetu*, rekli bi. Suviše kasno da bi se pozitivni uticaji rada i djelovanja ovih pregnuća ozbiljnije mogli osetiti u opštemu razvoju države i društva, odnosno doprinijeti bržemu približavanju uslovima života u modernoj Evropi. Država Crna Gora kao tek obnovljena kraljevina imaće samo jednu čitavu bezratnu kalendarsku godinu. Kada prohuiji druga decenija 20. stoljeća i sa njom ratovi u kojima je bila pobjednik ili ih vodila na strani pobjednika, države koja se zove Kraljevina Crna Gora neće više biti na političkoj karti Evrope.

Из архивске теорије и праксе

Dr Darko BAKIĆ

KRIPTOGRAFSKA ZAŠTITA PODATAKA

Sažetak: Zaštita kriptografskih podataka, čiji su korenii vezani za najstarije ljudske civilizacije, danas se ostvaruje primenom različitih tipova simetričnih, asimetričnih i hibridnih kriptografskih algoritama. Istovremeno, pitanja vezana za digitalni potpis i digitalni sertifikat svakako predstavljaju neizbežan segment analize fenomena kriptografske zaštite podataka.

Ključne riječi: kriptografska zaštita podataka, simetrični algoritmi, asimetrični algoritmi, hibridni algoritmi, digitalni potpis, digitalni sertifikat.

CRYPTOGRAPHIC DATA PROTECTION

Abstract: Cryptographic data protection, whose roots are linked to the oldest human civilizations, is nowadays achieved by applying different types of symmetric, asymmetric and hybrid cryptographic algorithms. At the same time, issues related to digital signature and digital certificate certainly represent an inevitable segment of the analysis of the phenomenon of cryptographic data protection.

Keywords: cryptographic data protection, symmetric algorithms, asymmetric algorithms, hybrid algorithms, digital signature, digital certificate.

Uvod

Tokom cijele istorije čovječanstva posebna pažnja poklanjala se zaštiti povjerljivih informacija kako one ne bi dospjеле u posjed lica, koja bi na osnovu poznavanja njihovog sadržaja mogla da izvrše različite vrste zloupotreba. Tako su se razvila tri osnovna načina zaštite informacija.

Prvi način, kojim su se štitile povjerljive informacije, podrazumijevaо je upotrebu obezbjeđenja radi zaštite nosica tajnog dokumenta, zatim predaju dokumenata po specijalnim kuririma i sl.¹

Drugi način zaštite informacija, poznat pod nazivom steganografija (grč. skriveno pisanje), sastoji se u prikrivanju samog postojanja prisustva povjerljivih podataka. Nastanak steganografije veže se za epohu antičke Grčke. U spisima drevnog grčkog istoričara Herodota zapisan je jedan vrlo interesantan metod skrivanja informacija, koji je podrazumijevaо da se tajna poruka zapisuje na obrijanoj glavi roba. Kada bi mu kosa dovoljno narasla, rob bi se otpravljaо na odredište, gdje mu se opet bijala glava i čitala poruka.² Veoma rasprostranjen vid steganografije odnosio se na upotrebu simpatičnih (nevidljivih) mastila, koja bi primjenom odgovarajućih tehnika postajala vidljiva. U II svjetskom ratu upotrebljavalo se simpatično mastilo sastavljeno od voćnog soka, urina, mlijeka ili vinskog sirčeta, kojim su se pisale poruke koje su bile nevidljive. Međutim, kada bi se papir na kom je napisana takva poruka zagrijao, mastilo bi potamnilo i poruka bi postala čitljiva. Svakako da je u savremenom dobu, koje karakteriše internet tehnologija i upotreba kompjutera u svim sferama društvenog života, došlo do razvoja novih metoda steganografije, pa se tako informacije danas mogu sakriti unitar: slike-fotografije, video fajla, audio fajla, datoteke, ali i bilo kog binarnog fajla.³

Treći način zaštite informacija odnosi se na pretvaranje smislenoga teksta u haotični skup znakova (slova). Primalac teksta može da ga pročita ukoliko posjeduje „ključ“, odnosno ukoliko mu je poznat način po kome je čitljiv tekst pretvoren u tekst koga nije bilo moguće pročitati. Ovakav način zaštite informacija naziva se kriptografskim, a datira još iz doba drevnih civilizacija (Indija, Egipat, Mesopotamija...)⁴

¹ Гатченко, Н. А. и др. (2012), *Криптографическая защита информации*, НИУ ИТМО, Санкт-Петербург, стр. 5.

² Isto; Čosić, J., Baća, M. (2010), *Steganografija i njene implikacije na forenzičke istrage*, Konferencija INFOTEH-Jahorina, Republika Srpska, str. 861. (https://www.researchgate.net/publication/279175018_Steganografija_i_njene_implikacije_na_forenzicke_istrage); Rabah, K. (2004), *Steganography-The Art of Hiding Data*, Information Technology Journal, Volume 3, Number 3, Pakistan, str. 245. (<https://docsdrive.com/pdfs/ansinet/itj/2004/245-269.pdf>); Ashok, J. i dr. (2010). *STENOGRAPHY: AN OVERVIEW*, International Journal of Engineering Science and Technology, Vol. 2(10), str. 5986 (https://www.researchgate.net/publication/50366231_STEGANOGRAPHY_AN_OVERVIEW)

³ Гатченко, Н. А. и др., н.д., стр. 5; Čosić, J., Baća, M. (2010). n.r., str. 861, 862.

⁴ Гатченко, Н. А. и др., н.д., стр. 5, 6.

U ovom radu biće riječi o savremenim vidovima kriptografske zaštite podataka, koji inače predstavljaju temelj računarske i komunikacione tehnologije.⁵

1. OSNOVNI POJMOVI KRIPTOLOGIJE

Kriptografija⁶ je odjeljak primijenjene matematike koji se bavi proučavanjem modela, metoda, algoritama, softverskih i hardverskih sredstava za transformisanje informacija u cilju prikrivanja njihovog sadržaja, kao i sprečavanja njihove modifikacije ili neovlašćene upotrebe.⁷

Kriptosistem je sistem koji primjenjuje softver, hardver ili softver i hardver, u svrhu vršenja kriptografske transformacije informacija.⁸

Kriptoanaliza je dio primijenjene matematike koji proučava modele, metode, algoritme, softverske i hardverske alate za analizu kriptosistema ili njegovih ulaznih i izlaznih signala, sa ciljem izdvajanja povjerljivih parametara, uključujući i običan tekst.⁹ Prema tome, kriptoanaliza se, suprotno kriptografiji, bavi otkrivanjem prikrivenog sadržaja transformisanih informacija. Bilo koji napad na privatnost podataka, ustvari predstavlja pokušaj kriptoanalize.¹⁰

Kriptologija je nauka koja obuhvata kriptografiju i kriptoanalizu.¹¹

Glavni zadatak kriptografije je da obezbijedi da dva lica (pošiljalac i primalac poruke) komuniciraju preko nesigurnog komunikacionog kanala (telefonska linija, računarska mreža, itd) na način da neko treće lice koja eventualno nadzire komunikacioni kanal ne može razumjeti njihove poruke.¹²

Poruka koju pošiljalac želi da pošalje primaocu naziva se otvoreni tekst (plaintext ili cleartext). Otvoreni tekst se od strane pošiljaoca,

⁵ Veinović, M., Adamović, S. (2013) *Kriptologija I: osnove za analizu i sintezu šifarskih sistema*, Univerzitet Singidunum, Beograd, str. 11.

⁶ Ријеч грчког поријекла која се преводи као тајни запис; Jo, S. (2015). *Zaštita računarskih mreža-analiza antivirusne zaštite (master rad)*, Univerzitet Singidunum, Beograd, str. 18).

⁷ Гатченко, Н. А. и др., н.д., стр. 31.

⁸ Исто.

⁹ Исто.

¹⁰ Lacmanović, I. (2010). *Elektronsko bankarstvo*, Zadužbina Andrejević, Beograd, str. 55.

¹¹ Гатченко, Н. А. и др., н.д., стр.31.

¹² Jo, S. (2015). n.r., str. 18.

pomoću odgovarajućih informacija (ključa za šifrovanje), pretvara u tekst nerazumljiv za treća lica. Ovaj tekst naziva se šifrat (chipertext) ili kriptogram, a postupak pomoću kojeg se otvoreni (izvorni) tekst transformiše u kriptogram naziva se kriptovanje ili enkripcija (encryption).¹³

Poslije kriptovanja, pošiljalac šalje kriptogram preko nekog komunikacionog kanala, pri čemu lice koja eventualno prисluškuje kanal može da sazna sadržaj šifrata, ali mu neće biti jasno šta je zapisano u otvorenom tekstu. Međutim, primalac, pošto mu je poznat ključ kojim je kriptovana (šifrovana) poruka, u stanju je da dešifruje (dekriptuje), odnosno vrati kriptogram u otvoreni tekst, i da ga pročita.¹⁴

Kriptografski algoritmi ili šifre predstavljaju matematičku funkciju koja se upotrebljava za šifrovanje i dešifrovanje. Postoje ograničeni algoritmi i algoritmi zasnovani na ključu. Kod ograničenih algoritama bezbjednost se bazira na tajnosti algoritma, dok se kod algoritama zasnovanih na ključu bezbjednost zasniva na ključevima (algoritam je poznat, a ključ se čuva tajnim).¹⁵

U modernoj kriptografiji upotrebljavaju se algoritmi zasnovani na ključu, zbog njihovih praktičnih prednosti u odnosu na ograničene algoritme. Ovi algoritmi dijele se na simetrične, asimetrične i hibridne algoritme.¹⁶

2. SIMETRIČNI KRIPTOGRAFSKI ALGORITMI

Kod simetričnih algoritama i za kriptovanje i za dekriptovanje poruka najčešće se koristi identični tajni ključ ili, pak, ukoliko ključevi nijesu identični, onda je riječ o tome da se jednostavnom transformacijom iz jednog ključa izvodi drugi ključ.¹⁷

¹³ Исто; Гатченко, Н. А. и др. (2012), н.д., стр. 31; Lacmanović, D. i dr. (2012), *Защита података на интернету (Развој и тестирање RSA асиметричног криптографског поступка)*, XI међunarodni naučno-stručni Simpozijum INFOTEH-Jahorina, Republika Srpska str. 932. (https://www.researchgate.net/publication/323070387_Zastita_podataka_na_Internetu_Razvoj_i_testiranje_RSA_asimetrimicnog_kriptografskog_postupka)

¹⁴ Jo, S., n.r., str. 18; Lacmanović, I., n.d., s. 55; Lacmanović, D. i dr., n.r., str. 932.

¹⁵ Jo, S., n.r., str. 18; Lacmanović, I., n.d., str. 56.

¹⁶ Lacmanović, I., n.d., str. 56; Lacmanović, D. i dr., n.r., str. 932.

¹⁷ Lekić, N., Mijanović, Z. (2016). *Identifikacioni sistemi i primjene u zdravstvu*, Elektrotehnički fakultet : Tempus projekat: BioEMIS (53041 - TEMPUS-1-2012-1-UK-TEMPUS-JPCR), Podgorica, str. 181; Ibrahimpašić, B., Kovačević, D. (2011). *Diskretni logaritam*, MAT-KOL, Vol. XVII (2), Banja Luka, str. 43 (http://www.imvibl.org/dmbl/meso/mat_kol_17_2_2011/mat_kol_17_2_2011_43_52.pdf); Lacmanović, I., n.d., str. 56.

Za razliku od kriptovane poruke, koja može da se šalje preko nezaštićenog komunikacionog kanala, s obzirom na to da ne postoji mogućnost da eventualni napadač bez odgovarajućeg ključa pročita izvornu poruku, ključ se, sasvim je jasno, ne smije prenositi nezaštićenim kanalom komunikacije.¹⁸

Simetrični kriptografski algoritmi često se nazivaju i konvencionalnim kriptografskim algoritmima. Pored toga, oni se mogu nazivati i kao kriptografski algoritmi sa tajnim ključem (*secret key*), jedinim ključem (*single key*), dijeljenim ključem (*shared key*), jednim ključem (*one key*) i privatnim ključem (*private key*). Pri tom, posljednji naziv ne preba miješati sa terminom privatni ključ kod asimetričnih algoritama.¹⁹

Simetrični algoritmi mogu se podijeliti na tok šifre (*stream ciphers*) i blok šifre (*block ciphers*) algoritme.²⁰

Tok šifre algoritmi kriptuju bit po bit poruke.

Blok šifre algoritmi uzimaju blok bitova poruke, kojeg kriptuju ga kao jednu cjelinu, pri čemu je najčešća veličina bloka 64 bita. Napredni enkripcioni standard (Advanced Encryption Standard –AES) algoritam koristi blokove od 128 bita.

Pored AES-a (ili Rijndael-a), najpoznatiji simetrični kriptografski algoritmi su: DES, 3DES, IDEA, RC5, RC6, Twofish, Serpent, Blowfish, CAST5, TDES i drugi.²¹

Prednosti i nedostaci simetričnih algoritama

Simetrični algoritmi, s obzirom na to da koriste kratke ključeve, odlikuju se kratkim vremenom kriptovanja poruka, tj. visokom efikasnošću. Stoga se ovi algoritmi upotrebljavaju za kriptovanje/dekriptovanje poruka velike dužine.

Nedostatak simetričnog kriptovanja vezan je za problem distribucije ključeva. Kako korisnici ovog načina kriptovanja (osoba A i osoba B) moraju da posjeduju isti tajni ključ, jedini siguran način razmjene ključeva podrazumijevao bi njihov fizički susret. No, pošto korisnici, najčešće

¹⁸ Lacmanović, D. i dr., *n.r.*, str. 933.

¹⁹ Lekić, N., Mijanović, Z., *n.d.*, str. 181; Lacmanović, I., *n.d.*, str. 56.

²⁰ Lekić, N., Mijanović, Z., *n.d.*, str. 182; 35; Grcic, D. (2015). *Zaštita računarskih mreža - Primjena politika bezbjednosti i procedura u kontekstu povećanja pouzdanosti i bezbjednosti računarskih mreža (master rad)*, Univerzitet Singidunum, Beograd, str. 35.

²¹ Lacmanović, D. i dr., *n.r.*, str. 933; Lekić, N., Mijanović, Z., *n.d.*, str. 182.

uslijed međusobne udaljenosti, uglavnom nijesu u mogućnosti da razmjene ključeve putem neposrednog kontaka, oni moraju da koriste neki zaštićen kanal. Problem je u tome što zaštićen kanal praktično ne postoji. Pored navedenog, za simetrične algoritme karakterističan je i nedostatak koji se odnosi na veliki broj potrebnih ključeva. Za N osoba koje žele da koriste ovu metodu kriptovanja, potrebno je $N(N-1)/2$ simetričnih ključeva, pa je tako, na primjer, za milion ljudi potrebno 500 milijardi ključeva. Da bi se dobio tako veliki broj različitih ključeva, moraju se koristiti ključevi veće dužine. Danas je dužina ključa od 56 bita na granici dovoljnog s obzirom na činjenicu da savremeni računari mogu relativno brzo da otkriju ključ te dužine.²²

3. ASIMETRIČNI KRIPTOGRAFSKI ALGORITMI

Kod asimetričnih kriptografskih algoritama koriste se različiti ključevi za kriptovanje i za dekriptovanje. Za kriptovanje se upotrebljava javni ključ, koji je poznat svima zainteresovanim, dok se za dekriptovanje upotrebljava privatni ključ, koji je poznat samo primaocu poruke.²³ Prema tome, pristigla poruka, koju je pošiljalac kriptovao javnim ključem primaoca, a koga je mogao dobiti putem e-mail-a, preuzeti sa web sajta i sl., može se dekriptovati samo primaočevim tajnim ključem. Ključevi su matematički povezani, s tim što se privatni ključ praktično ne može izvesti iz javnog ključa.²⁴

Asimetrični sistemi baziraju se na određenim svojstvima brojeva koji se istražuju u teoriji brojeva. Prilikom kriptovanja razgovjetni tekst se kodira kao niz prirodnih brojeva, koji se pomoću odabrane funkcije kriptovanja i ključa za kriptovanje preračunava u niz brojeva kriptovanog teksta. Funkcija koja se koristi u procesu kriptovanja mora biti takva da iz niza brojeva kriptovanog teksta napadač samo s velikim naporima može odrediti izvorni niz brojeva.²⁵

Algoritmi asimetrične kriptografije dijele se u tri osnovne skupine:

1. algoritmi bazirani na praktičnoj nemogućnosti faktorizovanja velikih prostih brojeva (RSA),

²² Lacmanović, D. i dr., n.r., str. 933; Kovačević, V. (2010). *Zaštita podataka primenom kriptografskih metoda (seminarski rad)*, Elektronski fakultet, Niš, str. 28.

²³ Isto; Lacmanović, I., n.d., str. 56; Lekić, N., Mijanović, Z., n.d., str. 212.

²⁴ Lekić, N., Mijanović, Z., n.d., str. 212; Lacmanović, D. i dr., n.r., str. 933.

²⁵ Lacmanović, D. i dr., n.r., str. 934.

2. algoritmi bazirani na praktičnoj nemogućnosti izračunavanja diskretnih logaritama (Diffie-Hellman protokol, DSA)

3. algoritmi bazirani na eliptičnim krivuljama (praktična realizacija ove metode je tek u povojima)²⁶

RSA algoritam je asimetrični kriptografski algoritam koji se najviše koristi, a dobio je naziv po svojim dizajnerima (Ronald Rivest, Adi Shamir i Leonard Adleman). Ovaj algoritam upotrebljava ključeve dužine 1024 bita kako bi se postigla zadovoljavajuća kriptografska zaštita.²⁷

Prednosti i nedostaci asimetričnih algoritama

Prednost kriptovanja putem asimetričnih algoritama odnosi se na činjenicu da se ovim postupkom rješava problem nedostatka dijeljenja ključa između dva učesnika u komunikaciji, koji je karakterističan za simetrično kriptovanje. Kod ove vrste kriptovanja ključ se razmenjuje između dviju osoba i ne može se koristiti ukoliko jedna od tih osoba želi da komunicira sa trećom osobom. Kod asimetričnog kriptovanja svaka osoba kreira po dva ključa. Jedan ključ je tajni i on se čuva, dok se drugi ključ, koji je javni, razmenjuje sa drugim učesnicima u komunikaciji. Pri tom svaki od entiteta svoj par ključeva može da koristi u komunikaciji sa bilo kime. Druga prednost primjene asimetričnih kriptografskih algoritama ogleda se u veoma velikom smanjenju broja ukupno potrebnih ključeva. Tako, na primjer, u sistemu u kome komunicira million korisnika potrebno je samo 2 miliona ključeva, dok bi u slučaju korišćenja simetričnog kriptovanja, kao što smo to već naglasili, bilo potrebno 500 milijardi ključeva.

Najveći nedostatak asimetričnih kriptografskih algoritama vezan je za njihovu kompleksnost, odnosno za činjenicu da ovi algoritmi koriste ogromne ključeve prilikom kriptovanja. Kako operisanje sa ogromnim brojevima zahteva mnogo vremena, asimetrični algoritmi nijesu preporučljivi za rad sa velikim izvornim podacima. Oni su mnogo efikasniji u radu sa kratkim porukama.

²⁶ Lekić, N., Mijanović, Z., n.d., str. 213.

²⁷ Uroš, T. (2014). *Elektronsko bankarstvo*, Beogradska poslovna škola - Visoka škola strukovnih studija, Beograd, str. 5; Singh, K. J., Manimegalai, R. (2015) *Evolution of Encryption Techniques and Data Security Mechanisms*, World Applied Sciences Journal 33 (10), str. 1608, [https://www.idosi.org/wasj/wasj33\(10\)15/6.pdf](https://www.idosi.org/wasj/wasj33(10)15/6.pdf) ; Kuljanski, S. R. (2010). *RSA algoritam i njegova praktična primena*, Vojnotehnički glasnik, br. 3, Beograd, str. 65.

Pored navedenog, nedostatak asimetričnog kriptovanja sastoji se u potrebi verifikacije javnog ključa, kako bi osoba kojoj se taj ključ šalje, bila sigurna da je pošiljalac upravo ona osoba od koje se očekuje takva pošiljka.²⁸

4. HIBRIDNI KRIPTOGRAFSKI ALGORITMI

S obzirom na činjenicu da simetrični i asimetrični algoritmi imaju određene nedostatke, javila se potreba za kombinovanjem najboljih karakteristika ovih algoritama, te su tako nastali hibridni kriptografski algoritmi. Primjenom hibridnog algoritma izvorni tekst se prvo kriptuje upotrebom ključa (sesijski ključ), a potom se taj ključ zajedno sa kriptovanom porukom pakuje i opet kriptuje pomoću javnog ključa osobe kojoj se šalje poruka. U postupku dekripcije osoba koja je primila poruku prvo dekriptuje istu sa svojim tajnim ključem, pronalazi zapakovani sesijski ključ i koristi ga da bi pročitala izvornu poruku.

Primjer uspješnog hibridnog kriptografskog algoritma je PGP (Pretty Good Privacy) algoritam, koji nudi nekoliko stepeni zaštite: niski, visoki i vojni. U prvom slučaju koristi se 512-bitni ključ, u drugom 768-bitni, dok vojni nivo zaštite zahtjeva 1024-bitni ključ.

Pored generisanja para ključeva, PGP algoritam nudi još dosta sigurnosnih mjera. Tako, na primjer, za generisanje ključeva se ne koristi generator ključeva, već algoritam traži od korisnika da unese neke podatke pomoću tastature, a za to vreme mjeri razmake između vremena udaraca i na osnovu njih generiše ključeve. Takođe, treba istaći da PGP nudi potpisivanje poslatih dokumenata u cilju dokazivanja autentičnosti.²⁹

5. DIGITALNI POTPIS

Digitalni potpis predstavlja način za potvrđivanje autentičnosti i integriteta poruke zasnovan na asimetričnoj kriptografiji.³⁰ Digitalni potpis je u stvari oblik asimetrične kriptografije koji se koristi kao zamjena za

²⁸ Lacmanović, D. i dr., *n.r.*, str. 933, 934; Kovačević, V., *n.r.*, str. 33.

²⁹ Lacmanović, D. i dr., *n.r.*, str. 935, 936; Kovačević, V., *n.r.*, str. 33-34.

³⁰ Veinović, M., *n.d.*, str. 18; Milić, M.(2016). *Digitalni potpis u elektronskom poslovanju (specijalistički rad)*, Univerzitet Crne Gore (Prirodno-matematički fakultet), Podgorica, str. 3.

svojeručni potpis.³¹ Kao što svojeručni potpis identificuje osobu, tako digitalni potpis identificuje autora neke poruke, ali i dokazuje da se poruka prilikom prenosa komunikacionim kanalom nije izmijenila.³² Digitalni potpisi se obično koriste za finansijske transakcije, distribuciju softvera, kao i u drugim slučajevima u kojima je posebno važno da se izbjegne mogućnost raznovrsnih manipulacija.³³

Postoji nekoliko osnovnih razlika između svojeručnih i digitalnih potpisa

Za razliku od svojeručnog potpisa koji je ujedno i dio dokumenta koji se potpisuje, digitalni potpis nije u fizičkom smislu pričvršćen za poruku.

Svojeručni potpis potvrđuje se upoređivanjem sa drugim, autentičnim potpisima. Tako, na primjer, kada neka osoba obavlja kupovinu kreditnom karticom, prodavac treba da uporedi potpis na prodajnom listu sa potpisom na poleđini kreditne kartice. Svakako da ovo nije sasvim siguran način za utvrđivanje autentičnosti potpisa, zbog toga što nečiji potpis može biti krivotvoren. S druge strane, korišćenjem osigurane šeme potpisa sprječava se mogućnost krivotvorenja, a digitalni potpisi vrlo lako mogu biti potvrđeni pomoću javnog algoritma verifikacije.

Pored navedenih, osnovna razlika između svojeručnih i digitalnih potpisa odnosi se i na činjenicu da se primjerak potpisanih papirnog dokumenta može razlikovati od originalnog, dok je kopija potpisane digitalne poruke identična originalu.³⁴ S tim u vezi, potrebno je obratiti pažnju na sigurnost potpisane digitalne poruke kako bi se spriječila njena ponovna upotreba.³⁵

Isto tako, u prilog razmatranja razlika između svojeručnih i digitalnih potpisa, treba istaći da se sa promjenom sadržaja poruke mijenja i digitalni potpis (tj. mijenja se funkcija koja ujedinjuje poruku sa potpisom pošiljaoca poruke), dok je svojeručni potpis isti bez obzira na sadržaj poruke. To,

³¹ Lekić, N., Mijanović, Z., *n.d.*, str. 221.

³² Lacmanović, I., *n.d.*, str. 58; Vučinić, D. (2010). *Digitalni potpis (specijalistički rad)*, Univerzitet Crne Gore (Prirodno-matematički fakultet), Podgorica, str. 20.

³³ Vučinić, D., *n.r.*, str. 5.

³⁴ Rendulić, S. (2018). *Sheme digitalnog potpisa (diplomski rad)*, Sveučilište J. J. Strossmayera (Odjel za matematiku), Osijek, str. 7.

³⁵ Recimo da neka osoba potpisuje digitalnu poruku kojom drugoj osobi odobrava da podigne 10 000 dinara sa bankovnog računa (tj. potpisuje ček). Na osnovu datog potpisa, novac se može podignuti samo jednom, pošto poruka sadrži informacije (na primjer datum) koje onemogućavaju da se to učini više puta (Isto).

svakako, otvara mogućnost raznih zloupotreba, pošto se potpis lako može prenijeti na drugi dokument.³⁶

Sistem digitalnog potpisivanja sastoji se od tri algoritma i to: algoritma za generiranje javnog i privatnog ključa, algoritma za izradu potpisa i algoritma za provjeru potpisa.³⁷

Izlaz iz algoritma za generisanje javnog i privatnog ključa su privatni ključ i odgovarajući javni ključ. Privatni ključ služi za potpisivanje poruke, dok se javni ključ koristi za njenu verifikaciju.

Uloga algoritma za izradu potpisa je da se na osnovu sažetka poruke i privatnog ključa generiše digitalni potpis.³⁸

Algoritam za provjeru potpisa, na osnovu potpisane poruke i javnog ključa, vrši verifikaciju digitalnog potpisa, odnosno potvrđuje ili opovrgava autentičnost poruke.³⁹

Digitalni potpis mora da zadovoljava dva osnovna uslova.

Prvi uslov podrazumijeva da se potpis, generisan iz fiksne poruke i fiksnog privatnog ključa, može verifikovati jedino na toj poruci sa odgovarajućim javnim ključem.

Prema drugom uslovu potrebno je da je računski neizvodljivo generisati validan potpis, od strane onog ko ne posjeduje privatni ključ.⁴⁰

Postupak potpisivanja poruke

Recimo da osoba A i osoba B hoće da razmijene potpisane poruke (podatke), pri čemu, naravno, obje osobe žele da budu sigurne u identitet lica od kojeg su dobili poruku. Postupajući u skladu sa šemom digitalnog potpisa, oba lica najprije kreiraju par komplementarnih ključeva, javni i tajni ključ. Nakon toga osobe A i B razmjenjuju svoje javne ključeve.

U daljem postupku potpisivanja poruke, pošiljalac (osoba A) koristi svoj tajni ključ za kriptovanje sažetka poruke, koji je izračunat pomoću neke od heš funkcija. Heš funkcija predstavlja deterministički postupak, koji iz zadane poruke uzima proizvoljan blok podataka i vraća niz bita

³⁶ Milić, M., *n.r.*, str. 6.

³⁷ Vranješ, A. (2017). *Algoritmi za kreiranje digitalnog potpisa (diplomski rad)*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera (Fakultet elektrotehnike, računarstva i informacijskih tehnologija), Osijek, str. 7.

³⁸ Isto.

³⁹ Isto; Lekić, N., Mijanović, Z., *n.d.*, str. 221.

⁴⁰ Lekić, N., Mijanović, Z., *n.d.*, str. 221.

fiksne dužine (obično od 128 do 256 bita), tj. heš vrijednost (sažetak, izvod ili otisak poruke).⁴¹

Osoba B (primalac) dekriptuje sažetak poruke javnim ključem osobe A (pošiljaoca). Isto tako, osoba B računa i sažetak primljene poruke, pri čemu se izračunati i dekriptovani sažetak upoređuju. Ukoliko se nakon upoređivanja došlo do zaključka da je u pitanju jedan te isti sažetak, primalac može biti siguran u porijeklo, odnosno autentičnost poruke.

Pošiljalac takođe može biti siguran i u to da se poruka nije mijenjala tokom prenosa (integritet poruke). Ovo zbog toga što se svaka izmjena sadržaja poruke odražava na vrijednost sažetka poruke. Znači, ukoliko bi poruka od trenutka slanja do trenutka prijema bila izmijenjena od strane trećeg lica, izračunati i dekriptovani sažetak se ne bi podudarili.⁴²

Ukoliko se, pored autentičnosti i integriteta poruke, želi obezbijediti i tajnost poruke, potrebno je da pošiljalac potpisanoj poruci kriptuje primaočevim javnim ključem. S druge strane, primalac, prije provjere potpisa, dekriptuje pristiglu poruku svojim privatnim ključem.⁴³

6. DIGITALNI SERTIFIKAT

Postavlja se pitanje kako osoba koja prima poruku može biti sigurna u to da je vlasnik određenog javnog ključa upravo pošiljalac poruke. Ova situacija rješava se korišćenjem digitalnih sertifikata.

Digitalni sertifikat se može definisati kao elektronski dokument koji povezuje javni ključ sa imenom vlasnika na povjerljiv i bezbjedan način, koristeći usluge povjerljivog provajdera zaštite, poznatog kao sertifikaciono tijelo (Certificatio Authority-CA), koji pruža garanciju ovog odnosa.⁴⁴

Pošto mu je aplikant dostavio tražene podatke (javni ključ, informacije o aplikantu) sertifikaciono tijelo, nakon što je izvršilo provjeru podataka, izdaje i potpisuje sertifikat svojim privatnim ključem. Na taj način se obezbjeđuje integritet podataka, odnosno integritet izdatog sertifikata, pri

⁴¹ Idealna heš funkcija ima četiri glavne osobine: heš vrijednost se lako izračunava za bilo koju poruku; za zadatu heš vrijednost nije moguće pronaći orginalnu poruku; sadržaj poruke je nemoguće promijeniti, a da se ne promijeni njena heš vrijednost; nije moguće pronaći dvije poruke koje imaju istu heš vrijednost (Milić, M., str. 8; Lekić, N., Mijanović, Z., n.d., str. 221).

⁴² Lekić, N., Mijanović, Z., n.d., str. 223.

⁴³ Isto.

⁴⁴ Milosavljević, M., Grubor, G. (2006). *Osnovi bezbjednosti i zaštite informacionih sistema*, Beograd, str. 179.

čemu se vjerodostojnost potpisa na sertifikatu može provjeriti pomoću javnog ključa izdavaoca sertifikata. U isto vrijeme, provjerom potpisa na sertifikatu utvrđuje se i identitet vlasnika odgovarajućeg javnog ključa.⁴⁵

ZAKLJUČAK

Kriptografska zaštita podataka, čiji korijeni sežu u doba drevnih civilizacija, a koja podrazumijeva pretvaranje čitljivog teksta u tekst koga nije moguće pročitati bez posjedovanja odgovarajućeg ključa, danas, kada su računarske mreže najzastupljeniji medijum za prenos podataka, ostvaruje se putem primjene simetričnih, asimetričnih i hibridnih algoritama. Pri tom su, svakako, digitalni potpis i digitalni sertifikat neizbjegni činioci svakog diskursa koja se tiče kriptografske zaštite podataka.

Simetrični algoritmi su takva vrsta kriptografskih algoritama kod kojih se i za kriptovanje i za dekriptovanje poruka najčešće koristi identični tajni ključ. Ukoliko, pak, ključevi nijesu identični, onda se jednostavnom transformacijom iz jednog ključa može izvesti drugi ključ. Najpoznatiji simetrični kriptografski algoritmi su: AES, DES, 3DES, IDEA, RC5, RC6, Twofish, Serpent, Blowfish, CAST5, TDES i drugi.

Asimetrični kriptografski algoritmi koriste različite ključeve za kriptovanje i za dekriptovanje, pri čemu se za kriptovanje upotrebljava javni ključ (poznat svima zainteresovanim), dok se za dekriptovanje upotrebljava privatni ključ (poznat samo primaocu poruke). Ovi algoritmi mogu se svrstati u tri osnovne grupe: algoritme zasnovane na praktičnoj nemogućnosti faktorizovanja velikih prostih brojeva (RSA); algoritme zasnovane na praktičnoj nemogućnosti izračunavanja diskretnih logaritama (Diffie-Hellman protokol, DSA) i algoritme zasnovane na eliptičnim krivuljama.

Hibridni algoritmi za kriptovanje predstavljaju kombinaciju najboljih karakteristika simetričnih i asimetričnih algoritama. Najpoznatiji algoritam ove vrste je Pretty Good Privacy (PGP) algoritam.

Digitalni potpis je način za potvrđivanje autentičnosti i integriteta poruke, zasnovan na asimetričnoj kriptografiji, dok se digitalni sertifikat može definisati kao elektronski dokument koji povezuje javni ključ sa imenom vlasnika na povjerljiv i bezbjedan način, služeći se uslugama

⁴⁵ Veinović, M., Adamović, S., n.d., str. 142, 143; Lacmanović, I., n.d., str. 61.

povjerljivog provajdera zaštite (sertifikaciono tijelo), koji garantuje ovaj odnos.

Metode kriptografske zaštite podataka stalno se usavršavaju, kako bi se na adekvatan način moglo odgovoriti na sve veću potrebu za obezbeđenjem sigurnog prenosa informacija, koja prati dinamičan razvoj računarskih tehnologija i sve masovniju upotrebu računarskih mreža. Samim tim kriptografska zaštita podataka dobija sve širu primjenu, nalazeći svoje mjesto u raznim sferama ljudske djelatnosti.

Literatura:

1. Ashok, J. i dr. (2010). *STENOGRAPHY: AN OVERVIEW*, International Journal of Engineering Science and Technology, Vol. 2(10), 5985-5992, https://www.researchgate.net/publication/50366231_STEGANOGRAPHY_AN_OVERVIEW.
2. Ćosić, J, Bača, M. (2010). *Steganografija i njene implikacije na forenzičke istrage*, Konferencija INFOTEH-Jahorina, Republika Srpska, 861–864, https://www.researchgate.net/publication/279175018_Steganografija_i_njene_implikacije_na_forenziecke_istrage.
3. Гатченко, Н. А. и др. (2012). *Криптографическая защита информации*, НИУ ИТМО, Санкт-Петербург.
4. Grce, D. (2015). *Zaštita računarskih mreža - Primjena politika bezbjednosti i procedura u kontekstu povećanja pouzdanosti i bezbjednosti računarskih mreža (master rad)*, Univerzitet Singidunum, Beograd.
5. Ibrahimpašić, B., Kovačević, D. (2011). *Diskretni logaritam*, MAT-KOL, Vol. XVII (2), Banja Luka, 2011, 43–52. http://www.imvibl.org/dmbl/meso/mat_kol_17_2_2011/mat_kol_17_2_2011_43_52.pdf
6. Jo, S. (2015). *Zaštita računarskih mreža-analiza antivirusne zaštite (master rad)*, Univerzitet Singidunum, Beograd.
7. Kovačević, V.(2010). *Zaštita podataka primenom kriptografskih metoda (seminarski rad)*, Elektronski fakultet, Niš.
8. Kuljanski, S. R. (2010). *RSA algoritam i njegova praktična primena*, Vojnotehnički glasnik, br. 3, Beograd, 65-77.

9. Lacmanović, D. i dr. (2012). *Zaštita podataka na internetau (Razvoj i testiranje RSA asimetričnog kriptografskog postupka)*, XI međunarodni naučno-stručni Simpozijum INFOTEH-Jahorina, Republika Srpska, 2012, 931–936. (https://www.researchgate.net/publication/323070387_Zastita_podataka_na_Internetu_Razvoj_i_testiranje_RSA_asimetrimcogn_kriptografskog_postupka)
10. Lacmanović, I. (2010). *Elektronsko bankarstvo*, Zadužbina Andrejević, Beograd.
11. Lekić, N., Mijanović, Z. (2016). *Identifikacioni sistemi i primjene u zdravstvu*, Elektrotehnički fakultet : Tempus projekat : BioEMIS (53041 - TEMPUS-1-2012-1-UK-TEMPUS-JPCR), Podgorica.
12. Milić, M. (2016). *Digitalni potpis u elektronskom poslovanju (specijalistički rad)*, Univerzitet Crne Gore (Prirodno-matematički fakultet), Podgorica.
13. Milosavljević, M., Grubor, G. (2006). *Osnovi bezbjednosti i zaštite informacionih sistema*, Beograd.
14. Rabah, K. (2004). *Steganography-The Art of Hiding Data*, Information Technology Journal, Volume 3, Number 3, Pakistan, 245–269. <https://docsdrive.com/pdfs/ansinet/itj/2004/245-269.pdf>
15. Rendulić, S. (2018). *Sheme digitalnog potpisa (diplomski rad)*, Sveučilište J. J. Strossmayera (Odjel za matematiku), Osijek.
16. Singh, K. J., Manimegalai, R. (2015). *Evolution of Encryption Techniques and Data Security Mechanisms*, World Applied Sciences Journal 33 (10), 1597-1613. *Encryption Techniques and Data Security Mechanisms*, World Applied Sciences Journal 33 (10), 2015, s. 1608. [https://www.idosi.org/wasj/wasj33\(10\)15/6.pdf](https://www.idosi.org/wasj/wasj33(10)15/6.pdf)
17. Uroš, T., *Elektronsko bankarstvo*, Beograd, 2014.
18. Veinović, M., Adamović, S. (2013) *Kriptologija I: osnove za analizu i sintezu šifarskih sistema*, Univerzitet Singidunum, Beograd.
19. Vranješ, A. (2017). *Algoritmi za kreiranje digitalnog potpisa (diplomski rad)*, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Fakultet elektrotehnike, računarstva i informacijskih tehnologija), Osijek.
20. Vučinić, D. (2010). *Digitalni potpis (specijalistički rad)*, Univerzitet Crne Gore, Prirodno-matematički fakultet, Podgorica.

Dr Mile BAKIĆ

NOVA NAMJENSKA ZGRADA DRŽAVNOG ARHIVA CRNE GORE NA CETINJU **– Nasušna potreba, i dalje pasivan odnos ili iluzija?**

„Koliko jedna država cijeni dokumenta prošlosti,
najbolje se vidi u tome, kakve zgrade i prostorije gradi
ili daje arhivima za smještaj arhivske građe“
Josip Butorac¹

1. Arhivističkih radova na ovu temu, uopšte temu namjenskih arhivskih zgrada i u njima projektovanju i rasporedu arhivskog prostora, kao jednog od najbitnijih uslova funkcije arhiva i zaštite arhivske građe, u Crnoj Gori do sada nije bilo, čak ni onih informativnih.

Zbog svoje velike važnosti i aktuelnosti, na ovu su temu urađeni brojni radovi u inostranoj arhivističkoj literaturi, o njoj se raspravljalo i na međunarodnim arhivističkim instancama (Svjetski kongres arhiva, održan 1952. godine i dr.). Isto bi se moglo reći i za arhivističku literaturu iz perioda bivše Jugoslavije, pa su o ovoj problematici u časopisima objavljeni brojni prilozi i vođene dosta meritorne i stručne rasprave na sastancima arhivista na saveznom i republičkom nivou, naučnim skupovima i dr. Bilo je, istina, nešto manje, i objavljenih publikacija na ovu temu, a gotovo svi arhivistički udžbenici i priručnici iz tog perioda imali su posebna poglavlja koja su bila posvećena ovim pitanjima. Kod nas u Crnoj Gori ovih radova nije do sada bilo, što je jedan od razloga da sam se opredijelio za pisanje ovog rada.

¹ Josip Butorac, *Arhivska čitanka*, Zagreb, 1950, 20.

2. Kao što je poznato, Crna Gora do sada nije izgradila nijednu namjensku zgradu za arhive, bilo da je riječ o lokalnim, opštinskim, specijalnim arhivima ili nacionalnom, odnosno centralnom državnom arhivu, što upečatljivo govori o odnosu države prema arhivima i arhivskoj građi, ali na određen način i o njenoj kulturi. Navedeno stanovište, takođe, potvrđuje činjenica da u bivšoj Jugoslaviji jedino Crna Gora nije imala konstituisanu, cjelovitu arhivsku mrežu. Više od polovina njenih opština nije imala arhiv, te je u njima arhivska građa bila nezaštićena, izložena propadanju, otuđenju, uništenju, čime je nanesena nesaglediva šteta kulturi, arhivskom nasljeđu i baštini, a time i istoriji Crne Gore. Tada postojeći arhivi u Crnoj Gori i oni kasnije formirani nijesu imali namjenske zgrade, nego su bili u građevinskim objektima privedenim i adaptiranim arhivskoj namjeni. Ovim su samo djelimično riješeni problemi arhivskog prostora i zaštite arhivske građe u njima, sigurno ne posve kvalitetno i pogotovo ne dugoročno.

U okruženju Crne Gore, u republikama i pokrajinama bivše Jugoslavije, bar u većini njih nije bilo takvo stanje, čak u nekim su ostvareni valjani rezultati. Da navedemo samo primjer Makedonije, koja je pored svog nacionalnog, od 1969. godine, izgradila namjenske arhivske zgrade za arhive: Arhiv Skoplje (1968), Istorijski arhiv, Štip (1976), Istorijski arhiv, Bitolj (1977), Istorijski arhiv, Ohrid (1978).

Arhiv Crne Gore, kasnije Državni arhiv Crne Gore u Cetinju, ima staru zgradu, nemamjenski građevinski arhivski objekat iz 1928. godine (ranije Državna štamparija), koji je stalno dograđivan, adaptiran, ali i dalje ostao nepodesan za rad arhivskog osoblja i primjerenu zaštitu arhivske građe. Zgrada prokišnjava, zidovi vlaže, trošni su, ispučali, u spremištu arhiva ne postoje primjereni mikroklimatski i drugi uslovi, što se negativno odražava na arhivsku građu, nema namjenski uređenih prostorija za laboratorije, rad pojedinih stručnih arhivskih službi i dr.

Istorijski arhiv u Kotoru, najstariji formirani arhiv u Crnoj Gori (1949), koji čuva najstariju arhivsku građu (prva polovina 14. vijeka), poznat u širim, regionalnim prostorima, stalno se morao seliti po neuslovnim objektima da bi došao do sadašnjeg prostorno-smještajnog rješenja. „Ne zadržavajući se na pojedinostima, treba svakako spomenuti ono što je na početku silno otežavalo da se odmah svim snagama prione pravom arhivističkom radu. Tu je prva mučna faza dizanja velikog sudskog fonda sa maskama iz prašine, cementa i kreča. Zatim su bila veoma pet seljenja: palata Bizanti, palata Pima – Lazarević, zgrada Simović – Peručić

u Dobroti i adaptacija i dogradnja depoa do ranijeg Komiteta (Njegoševa 203). No zaista, i nije potrebno ni podsjećati na mučne sukobe sa raznim forumima i utrošene goleme energije, sada kada je arhiv dobio svoju pravu valorizaciju, kao jezgro starog grada i smjestio se u rezantitivno središte grada“.²

3. Zaista čudi da Crna Gora ovo pitanje do sada nije riješila, s obzirom na svoju milenijumsku državnost i istoriju. Koliko nam je poznato, niti nadležno ministarstvo, niti arhivi u ovom pogledu nijesu podnosili čak nikakvu zvaničnu, oficijelnu inicijativu, najvišim državnim vlastima, da ne govorimo o projektu, elaboratu i dr. Naravno, sve se to moglo odavno završiti u saradnji jednih i drugih, a imalo se za to mogućnosti. Ako je izostala državna i arhivska briga i upliv u ovom pogledu, zašto je izostalo pregnuće naših intelektualaca, kulturnih stvaralaca, istoričara, arhivista i drugih, individualno i kolektivno iskazan stav putem časopisa, štampe i drugih medija medija da se stvari pokrenu sa mrtve tačke. Meni su ne mali broj njih pomalo neshvatljivi, stalno i posesivno se bave identitetskim pitanjima, rojalizmom i republikanstvom, kritikom i „raskrinkavanjem“ suprotne, neprijateljske strane. Ne bih rekao da su patriote, više su „profesionalne patriote“, bave se revolucijom implicitno da su i sami revolucionari, pri tom zaobilazeći, ne uvažavajući arhivski dokumentarno stanovište da je dio revolucionara iz ranijeg doba „sumnjivi revolucionari“, kako se moglo čuti na nekim naučnim skupovima arhivista bivših jugoslovenskih zemalja, poslije pada Berlinskog zida i urušavanja socijalizma u svijetu.

Na istom fonu dodao bih, nije udaljavanje od teme rada, da još uvijek robujemo ranijoj boljševizaciji, staljinizaciji društva, da pravimo velike, pompezne spomenike velikanima iz revolucionarnog, ratnog socijalističkog perioda, zdanja pojedinim nacionalnim sportskim asocijacijama i klubovima i ko zna kakve sve hramove i mauzoleje novonastalim „ovozemaljskim bogovima“, da po njima nazivamo osnovne i srednje škole, čak i univerzitete, što je pravno neodrživo - može samo ako su u njihovom privatnom vlasništvu. Kao poučan kontraprimjer navodim Varaždin: ima tri gimnazije, sedam osnovnih škola, i one se nazivaju: prva, druga... gimnazija, prva, druga, treća...osnovna škola. Stoga u tom i takvom društvenom, političkom kontekstu niko i nije ni pomišljao na nove namjenske zgrade za arhive, bar za one na nacionalnom nivou ili u većim opštinama u Crnoj Gori: Nikšić, Pljevlja, Bijelo Polje, Bar i dr.

² Josip Butorac, *Arhivska čitanka*, Zagreb, 1950, 20.

4. Upozorio bih da ako skoro krenemo projektovati novu namjensku arhivsku zgradu za nacionalni arhiv u Cetinju, da to ne činimo vlastitim snagama. U pitanju je veoma složen, kompleksan i odgovoran projekat za čiju izradu nemamo vlastitog kadra, sem ako hoćemo i dalje praviti promašaje (Nikšićki dom revolucije i dr.), a da za to niko ne odgovara. U tome je potrebna multidisciplinarnost, sem arhitektonske, građevinske struke i arhivistike, potrebno je uključivanje i drugih struka i neizostavno stranih stručnjaka koji, ponavljam, ovaj projekat moraju isključivo raditi. Brojna su bitna pitanja koja njime treba riješiti: izbor lokacije (centar grada ili gradska periferija), da nema zagađivanja vazduha, udaljenost od plinskih i benzinskih postrojenja: geološki sastav tla (da nije močvarno, porozno, izloženo dejstvu podzemnih voda), te arhitektonski model (veličina, spratnost arhivske zgrade), struktura unutrašnjeg arhivskog prostora (posebno radnog i spremišnog), što zavisi od vrste arhivskih poslova kojima su namijenjene i tehničke opreme sa kojom će arhiv raspologati. Jako je bitno da se vodi računa da arhiv mora biti veličine da za pedeset narednih godina može preuzimati arhivsku građu i omogućiti adekvatan rad arhivskog osoblja koje se u tom periodu u njemu bude primenjalo.

Rezime

Pitanje izgradnje nove namjenske zgrade Državnog arhiva Crne Gore na Cetinju je urgentno i arhivska profesionalna neophodnost, jer postojeća adaptirana nenamjenska zgrada ne pruža valjane uslove za rad arhivskog osoblja i zaštitu arhivske građe po načelima savremene arhivske struke i nauke.

Neshvatljiv je dosadašnji indolentni odnos arhiva i državnih vlasti prema rješavanju ovog pitanja, ništa manje medija, stručne i šire javnosti. Autor zagovara stanovište da u što skorije vrijeme treba krenuti sa projektovanjem i izgradnjom namjenske arhivske zgrade nacionalnog arhiva u Cetinju. Njeno projektovanje je, naglašavam, veoma složen i kompleksan zadatok, za koji nemamo vlastitih stručnih snaga, jer je potrebna multidisciplinarnost arhitektonske, građevinske i arhivske struke. Stoga je neophodno uzeti u obzir brojna pitanja koje projekat u ovom pogledu treba rješavati: geološki sastav tla na kojem će se graditi arhiv, njegovu vodopropustljivost, prisutnost podzemnih voda, zatim lokaciju arhiva - u centru ili gradskoj periferiji, u manjem ili većem gradu, te arhitektonski model objekta, njegovu veličinu, spratnost, strukturu unutrašnjeg prostora i dr., zbog čega treba angažovati stručnjake iz raznih oblasti. Osim toga, bilo bi dobro da se više angažuju mediji - štampani, elektronski i dr., kao i naučni, kulturni i javni radnici da sa svoje strane pruže podršku neophodnosti izgradnje novog, namjenskog nacionalnog arhiva na Cetinju. U tom cilju, potrebno je organizovati i naučni skup koji bi pružio, pored teorijskih, i korisna pragmatična znanja.

UDK 930.25:327(497.16)

Enes EFOVIĆ

DOKUMENTA O CRNOJ GORI U FONDU POLITIČKOG ODJELJENJA MINISTARSTVA INOSTRANIH POSLOVA OSMANSKOG CARSTVA

Sažetak: *U ovom radu dajemo pregled dokumentacije o Crnoj Gori sačuvanoj u arhivi Političkog odjeljenja Ministarstva spoljnih poslova Osmanskog carstva. Navedena građa sadrži razna pitanja i problematiku vezana za Crnu Goru. Građa Političkog odjeljenja prati i dinamiku međusobnih odnosa Crne Gore i Osmanskog carstva kroz različite faze razvoja, odnosno prije i nakon međunarodnog priznanja Crne Gore, što pokriva period od prvih decenija XIX do početka XX vijeka.*

Ključne riječi: *Crna Gora, Osmansko carstvo, arhivska građa, Osmanski arhiv.*

DOCUMENTS ON MONTENEGRO IN THE FUND OF THE POLITICAL DEPARTMENT OF MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF THE OTTOMAN EMPIRE

Summary: *In this paper, we provide an overview of the documentation on Montenegro preserved in the archives of Political Department of the Ministry of Foreign Affairs of the Ottoman Empire. The listed material contains various issues and problems related to Montenegro. The material of the Political Department also follows the dynamics of each other relations between Montenegro and the Ottoman Empire through different stages of development, that is before and after of international recognition of Montenegro, which covers the period from the first decades of the XIX to the beginning of the XX century.*

Keywords: *Montenegro, Ottoman Empire, archival material, Ottoman archives*

Crna Gora, u doba kada je njen državni sistem bio knjaževina i kraljevina, najveći dio te epohe provela je kao (nepriznati ili priznati) susjed Osmanskog carstva. Stoga je i njeno mjesto u sistemu međunarodnih odnosa

dugo vremena bilo smješteno u političkoj orbiti Osmanskog carstva, te su njeni neposredni kontakti sa okolnim provincijama carstva bili konstanta u XIX i početkom XX vijeka. Bez obzira na to što su ti odnosi mnogo duže bili neprijateljski nego prijateljski, oni su se odvijali na više nivoa (u kontaktu sa lokalnom, provincijalnom i vladinom administracijom Osmanskog carstva, zatim u kontaktima sa osmanskom diplomatskom službom), a tragovi tih aktivnosti su sačuvani u formi obimne dokumentacije koja o njima svjedoči. Poznato je da su velika carstva imala i velike birokratske sisteme koji su kreirali i za sobom ostavljali ogromne količine kancelarijskog i drugog pisanog materijala. Crna Gora je često bivala predmet pažnje Osmanskog carstva, pa bilo to na nivou lokalnog guvernera provincije (sandžaka ili vilajeta), osmanskog konzula ili pak osmanske vlade pa sama ta činjenica gotovo da garantuje da su mnoge aktivnosti pažljivo dokumentovane. U našem slučaju mi ćemo se u ovom radu pozabaviti crnogorskim pitanjima u dokumentarnoj zaostavštini Političkog odsjeka Ministarstva spoljnih poslova Osmanskog carstva. Ambicija ovog rada nije bavljenje istorijatom osmanskih državnih institucija, niti pak istorijatom arhivskih fondova i arhivske građe koju su te osmanske institucije stvarale, već ćemo se isključivo skoncentrisati na arhivsku građu o Crnoj Gori, koja je u ovom slučaju primarni predmet našeg interesovanja. Pregledom građe u ovom fondu želimo da predočimo njenog bogatstvo, raznovrsnost i nesumnjivu vrijednost u izučavanju prošlosti Crne Gore iz ugla istorije, demografije, sociologije, politike i međunarodnih odnosa.

Prema podacima koji su navedeni u zvaničnom vodiču Arhiva Predsjedništva vlade u Istanbulu,¹ sačuvana arhivska građa Ministarstva spoljnih poslova Osmanskog carstva predstavlja sačuvana dokumenta „centralne“ arhive ministarstva i dokumenata nastalih u osmanskim konzulatima i ambasadama u inostranstvu. Dokumenta su hronološki nastajala uglavnom od perioda *Tanzimata*, tj. reforme državne uprave (nakon 1840.), pa sve do ukidanja Osmanskog carstva 1922. godine. Ministarstvo inostranih djela kao arhivski fond u Osmanskom arhivu se račva na veći broj fondova koji u suštini predstavljaju razne kancelarije i direkcije tog ministarstva, kao i konzulate i ambasade u državama sa kojima je Osmanska država imala diplomatske odnose. Sljedstveno tome, građa ovog ministarstva dobrim dijelom prati interne stvaraocite iste, sačuvane u imenima podfondova pod kojima je zavedena. Građa za istoriju Crne

¹ T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, knjiga br. 108, Istanbul, 2010.

Gore je prilično zastupljena u određenom broju ovih fondova, a mi će moći ovdje nabrojati nekoliko njih u kojima se većina te građe može pronaći: Korespondencija Ministarstva inostranih poslova - *Mektubî Kalemi Belgeleri* (u daljem tekstu HR.MKT), Politička sekcija istog ministarstva - *Siyasî Kisimi Belgeleri* (u daljem tekstu HR.SYS), Prevodilačka kancelarija istog ministarstva - *Tercüme Odası* (u daljem tekstu HR.TO), ambasade u Londonu - *Hariciye Nezâreti Londra Sefareti Belgeleri* (u daljem tekstu HR.SFR.3), u Sankt Peterburgu – *Petersburg Sefareti Belgeleri* (u daljem tekstu HR.SFR.1), Parizu - *Paris Sefareti Belgeleri* (u daljem tekstu HR.SFR.4), itd.

Predmet ovog istraživanja predstavljaju dokumenta o Crnoj Gori koja su sačuvana u **Političkoj sekciji Ministarstva spoljnih poslova Osmanskog carstva**, tj. već navedenoj *Siyasî Kisimi Belgeleri* (HR.SYS). Radi se o fondu u kojem se nalazi veliki broj dokumenata koji se odnose na Crnu Goru i to u periodu od 1835. godine pa sve do prestanka funkcionisanja Osmanske države 1922. godine. Fond Političko odjeljenje (ili Politička sekcija) se sastoji od korespondencije Ministarstva inostranih poslova sa svojim i stranim ambasadama u cijelom svijetu, a vezanih za unutrašnje i spoljne događaje i pitanja koja se tiču Osmanskog carstva, tj. Osmanske države. Ovaj fond, prema dostupnim podacima iz 2010. godine, od pomagala ima jedan inventarski i deset analitičkih kataloga,² a granične godine fonda, koje su u istom navedene, su 1845-1922. Mi smo, elektronskom pretragom utvrdili da se u fondu nalaze i dokumenta o Crnoj Gori i iz ranijih godina od onih koje su zvanično navedene kao granične.

U vremenu od kada je vodič koji smo citirali objavljen, došlo je do digitalizacije arhivske građe koja se čuva u Osmanskom arhivu. Digitalizovana osmanska građa je tako (poslije obavezne registracije korisnika) učinjena dostupnom korisnicima preko napredne pretraživačke platforme, te isti mogu otkupljivati digitalne kopije dokumenata koje je Osmanska država stvarala u periodu dužem od pet vjekova svog postojanja. Nakon digitalizacije pregled osmanskih dokumenata o kojima je u ovom radu riječ više ne zahtijeva fizičku prisutnost, i što je još važnije, originalna dokumenta nijesu izložena daljem habanju tokom njenog fizičkog korišćenja, što uglavnom važi za najveći broj klasifikovanih i sređenih dokumenata koje arhiv čuva.³ Digitalizacijom i naprednim sistemom pretrage, uz mogućnost upotrebe zadatih pojmoveva, godina, oda-

² Ibid, str. 385.

³ <https://www.devletarsivleri.gov.tr/>

bira fonda i slično, ova ustanova u modernom dobu čini svoju arhivsku građu istinski dostupnom na globalnom nivou.⁴ Mi smo se, prema tome, koristili dostupnom elektronском kategorizacijom koja prepoznaje: Ime arhiva: *Başbakanlık Osmanli Arşivi*, (u daljem tekstu BOA), Ime fonda: *Hariciye nezâreti belgeleri*, (u daljem tekstu HR), grane fonda ili podfonda: *Siyasî Kismi Belgeleri* (u daljem tekstu SYS), a zatim i seriju i broj dokumenta. Napredna pretraga takođe omogućava i pretraživanje po godinama i zadatim riječima. Shodno navedenim podacima, ovaj se rad zasniva na elektronskoj pretrazi arhivske građe Političkog odjeljenja Ministarstva spoljnih poslova Osmanskog carstva (HR.SYS) i zvaničnoj kategorizaciji i identifikaciji u elektronskoj bazi *Arhiva Predsjedništva Vlade – Osmanskog arhiva* (Başbakanlık Osmanli Arşivi) u Istanbulu. Shodno gore iznesenim podacima, napominjemo da su u elektronskoj bazi digitalizovanog arhiva imena fondova i njihove skraćenice, te brojevi serija i brojevi na dokumentima (dakle kompletne signature) identične onim na njihovim originalnim primjercima koji se čuvaju u Arhivu Predsjedništva Vlade u Istanbulu.

Predmet naše obrade, grana fonda *Ministarstva Inostranih poslova Osmanskog carstva*, tj. njegovo *Političko odjeljenje* i građa koja se odnosi na Crnu Goru, zasnovana je na elektronskoj pretrazi digitalizovanog arhiva. U elektronskoj bazi digitalnog Osmanskog arhiva je ova grana fonda (HR. SYS) podijeljena na veliki broj numeričkih serija, a koje se opet dijele na jedan ili više akata i dosjea koji se u svakoj od tih serija nalaze. Građa o Crnoj Gori se nalazi u većem broju serija ovog fonda, često rasparčana i podijeljena po raznim hronološkim i tematskim cjelinama. Izuzetak od ovako postavljenih serija predstavlja jedan niz od pedesetak serija fonda koje se ekskluzivno odnose na crnogorska pitanja.

Ako bi smo u tabeli predstavili serije fonda koje se ekskluzivno tiču Crne Gore, u tu svrhu bi smo iskoristili numeričke serije fonda od

⁴ Sudeći po nekim dostupnim podacima, prije tridesetak godina su se istraživači u Arhivu Predsjedništva Vlade susrijetali sa velikim poteškoćama. Administrativni propisi su uveliko ograničavali njihov rad. Arhivska pravila su limitirala broj kopija koje se mogu napraviti, niti jedan popis nije mogao biti u cijelosti kopiran, procedura plaćanja je bila izuzetno komplikovana, itd. O svim tim teškoćama, koje su praktično sputavale naučnoistraživački rad govori izvještaj Nenada Moačanina. Isti je o svom boravku i istraživačkom radu objavio kratak članak. Vidjeti: Moačanin Nenad, *Izvještaj o istraživanju u Arhivu Predsjedništva vlade - Başbakanlık Arşivi - u Istanbulu u travnju 1988*, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, god.15 (1988), str. 115-118.

rednog broja **820** do broja **876**. Iako ove serije sadrže samo dio građe o Crnoj Gori u istom fondu, one ipak numerički čine jednu cjelinu koja se bavi crnogorskim pitanjima. Svaki od navedenih serijskih brojeva sadrži određeni broj akata, tj. dosijea, koji u sebi mogu sadržati od nekoliko pa do 500 stranica u svakom pojedinačnom dosjeu.

**Arhiv: Osmanski arhiv; Fond: Ministarstvo spoljnih poslova Osmanskog carstva;
grana fonda ili podfonda: Političko odjeljenje; serije 820 – 876
(materijali o Crnoj Gori)**

Serija podfonda	Ukupan broj pojedinačnih dosjeva u seriji	Serija podfonda	Ukupan broj pojedinačnih dosjeva u seriji	Serija podfonda	Ukupan broj pojedinačnih dosjeva u seriji
820	72	839	4	858	1
821	8	840	4	859	1
822	4	841	77	860	5
823	2	842	79	861	2
824	7	843	98	862	7
825	5	844	88	863	7
826	7	845	70	864	3
827	3	846	58	865	3
828	118	847	64	866	1
829	147	848	55	867	2
830	126	849	35	868	63
831	79	850	41	869	61
832	81	851	49	870	50
833	7	852	43	871	96
834	1	853	57	872	78
835	1	854	66	873	81
836	10	855	68	974	74
837	3	856	73	875	54
838	4	857	2	876	53
Ukupan broj svih dosjeva u serijama od br. 820 zaključno sa br. 876					2.356

Kao što se iz izloženog tabelarnog pregleda može vidjeti, u serijama od rednog broja 820 do broja 876 se nalazi **2.356** akata ili dosijea koji se odnose na Crnu Goru. Važno je opet istaknuti da pomenute serije nisu jedine koje se odnose na dokumenta o Crnoj Gori, već se približno jednaki broj akata nalazi i u ostalim serijama Političkog odjeljenja, ali raštrkane među brojnim tematskim i drugim geografskim ili državnim cjelinama. Tako se među ovim raštrkanim serijama u ovom podfondu, prema našem istraživanju, nalazi još **2.172** akta, te shodno tome, ukupan broj akata o Crnoj Gori, koja se nalaze u građi Političkog odjeljenja, iznosi ukupno **4.537**. Isto tako, moguće je da ni ovaj broj akata nije konačan, jer smo mi uvrstili one koji u svojoj jedinici opisa sadrže pojam Crna Gora. Postoji mogućnost da se određeni broj i drugih dokumenata makar i posredno odnosi na Crnu Goru, kao što je to slučaj u drugim fondovima Osmanskog arhiva. Mnogi akti Političkog odjeljenja koji se odnose na prostor Albanije i Kosova, tj. Skadarskog i Kosovoskog vilajeta (koji imaju svoje serije u fondu) se takođe djelimično odnose na pojedine teritorije koje su danas dio Crne Gore. Stoga se može zaključiti da ukupan broj akata može samo biti veći od ovog koji smo mi utvrdili.

Kako smo već navodili, broj listova u svakom aktu ili dosijeu može varirati od jednog do nekoliko stotina, te se u ovim serijama nalazi više desetina hiljada stranica koje se odnose na razna pitanja u vezi Crne Gore. Ova dokumentacija, iako obrađena i dostupna uz moderne programe pretrage, na žalost nije hronološki sređena. To znači da dosijea u serijama nisu hronološki poređana, a često nisu ni tematski sređena. Ovo je ujedno i najveći nedostatak građe o Crnoj Gori u ovom fondu. Dalo bi se zaključiti da je njihova jedina poveznica upravo to što se sva akta odnose na Crnu Goru. U nekim (mada ne tako čestim) slučajevima godine u jedinici opisa uopšte ne odgovaraju događaju o kome je riječ u samom dokumentu.⁵ S toga bi za detaljno proučavanje bilo potrebno obaviti opsežnu pretragu ovog materijala, bilo pristupom preko digitalne platforme, ili fizičkom prisutnošću u čitaonici samog Arhiva. Pojedina akta u svim serijama ovog podfonda počinju tridesetih godina XIX vijeka, a završavaju se u početkom

⁵ Kako bi predstavili ovaj problem, navećemo jednu žalbu crnogorskog Knjaza u vezi pogibije nekog Crnogorca kojem su Albanci posjekli glavu u Lješanskoj nahiji i istu kao trofej izložili u Podgorici. Dokument je u opisu datiran na 31.12.1880. godine, iako je iz događaja opisanog u samom dokumentu jasno da se on morao desiti prije 1879. godine, s obzirom da je 08. 02. 1879. (po Gregorijanskom kalendaru) Podgorica pripojena Crnoj Gori.

XX vijeka. Taj problem je naročito izražen u najstarijim aktima, u kojima se čuva dokumentacija o nepovezanim događajima u Crnoj Gori, u približno istom vremenskom periodu.

Primjeri sadržaja sačuvanih dokumenata

U cilju praktičnog predstavljanja dokumenta iz ovog podfonda (Političkog odjeljenja Ministarstva inostranih poslova Osmanskog carstva, tj. HR.SYS), mi ćemo iz svakog od zastupljenih perioda izabrati nekoliko akata i ukratko predstaviti njihovu sadržinu. Da bi taj sadržaj bio pregledan i u skladu sa uobičajenim vremenskim odrednicama u Crnoj Gori – graničnim godinama za dokumentovanje grade toga perioda, mi ćemo ih shodno tome podijeliti na osnovu epoha crnogorskih vladara i krupnijih vojno-političkih događaja koji su uticali na sudbinu ovih prostora.

Hronološki gledano, najraniji akti koji se nalaze u ovom podfondu su iz tridesetih i četrdesetih godina XIX vijeka, dakle iz doba vladike Petra II Petrovića. Oni govore o čestim pograničnim sukobima i raznim svađama Podgoričana (podgoričkih Turaka) i Crnogoraca, koja su se događala 1835. godine. Potom nalazimo akta Abdi-paše, skadarskog mutesarifa (upravnika) datirana na 3.3.1841. godine, o novčanoj nagradi ljudima koji su pokazali hrabrost u sukobima sa Crnogorcima, kao i pismo upućeno Petru II Petroviću u vezi oslobođanja nekih zarobljenika.⁶ Slijede informacije o seljanima iz zetskih sela Golubovaca, Bijelog Polja, Goričana, Berislavaca i Kurila, u kazi Podgorica, koji su 1847. godine izrazili želju da pređu na crnogorsku stranu, te da poreze plaćaju crnogorskom vladici, zbog čega su htjeli da zapale kuće u kojima su živjeli i da prebjegnu preko granice u Crnu Goru.⁷ Notirana je u dokumentu s kraja 1850. godine i prodaja zemlje Austrougarskoj od strane crnogorskog vladike,⁸ što se u stvari odnosi na prodaju manastira Stanjevići i Maine.

Dolaskom na prijesto i uzimanjem svjetovne titule knjaza, Danilo I je takođe bio predmet pažnje osmanskih vlasti, te nailazimo na brojna i zanimljiva akta vezana za njegov izbor, izvještaje o sporenjima oko izbora nasljednika Petra II, itd. U pojedinim dokumentima, u periodu početka njegove vladavine, knjaz Danilo se naziva i vladikom, što nam indicira da Osmanlijama u početku nije bio jasan vladarski položaj knjaza Danila. Istovremeno se mogu naći i razni pisani tragovi istorijskih

⁶ BOA. HR.SYS. 1947. 2.

⁷ BOA. HR.SYS. 1947. 3.

⁸ BOA. HR.SYS. 6. 27.

kurioziteta, poput samozvanog „knjaza Vasojevića i Sjeverne Albanije“, sa početka četrdesetih godina XIX vijeka, čija brojna pisma na francuskom i italijanskom jeziku svjedoče o njegovim namjerama. Politička kancelarija takođe posjeduje i kopiju *Zakonika knjaza Danila* i to na njemačkom jeziku. Kako je period vladavine knjaza Danila bio izuzetno turbulentan i praćen brojnim sukobima, nezapamćenim nasiljem na granici i tome slično, Ministarstvo spoljnih poslova Osmanskog carstva je pratilo i pisanja evropske štampe o njegovoj ekspanzionističkoj politici⁹ te su o istome osmanski ambasadori podnosili izvještaje Ministarstvu. Istovremeno je praćena i unutrašnja politička situacija u Crnoj Gori,¹⁰ te i o njoj postoji brojna dokumentacija nastala u korespondenciji sa konzulima u Skadru i Dubrovniku. Treba istaći da se tokom prvog priznatog razgraničenja Crne Gore sa okolnim sandžacima Osmanskog carstva uključila međunarodna zajednica, koja je odobrila i sprovela to razgraničenje na terenu. O istom slučaju, takođe, postoji brojna dokumentacija, praćena mapama i sveskom (na francuskom jeziku) sa detaljnim opisima svake tačke nove crnogorsko-osmanske granice.

Dolaskom na prijesto knjaza Nikole I Petrovića, Ministarstvo inostranih poslova Osmanskog carstva nastavlja sa sakupljanjem dokumentacije o poziciji Crne Gore. Jedan od (hranološki) prvih akata iz tog perioda se odnosi na mali dosije formiran krajem 1859. godine, sa dokumentima uglavnom iz 1861. godine, koji govori o jednom prijedlogu evropskih sila da pošalju komisiju koja bi na terenu ispitala razne žalbe Crnogoraca.¹¹ Prvi akt u tom dosijeu (a koji prethodi knjazu Nikoli) se vjerovatno odnosi na događaje oko kojih je predmet kasnije i formiran. Vojvoda Mirko Petrović je u nekim od postojećih diplomatskih izvještaja (31.12.1861) iz osmanskog konzulata u Dubrovniku okarakterisan kao glavni uzročnik nemira pobune i duha otpora u Crnoj Gori.¹² Diplomska prepiska govori i o toku kampanje Omer-paše Latasa u Crnoj Gori 1862. godine, reakciji javnosti na zapadu, te o ultimatumu koji je Omer-paša uputio crnogorskom Knjazu, prihvatanju istoga, itd. Pojedini akti donose detaljne izvještaje o stanju u Crnoj Gori tokom Omer-pašine ekspedicije, njegovoj naredbi o sakupljanju crnogorskih glavara, te nadanjima Crnogoraca da će im Srbija pomoći, a koja su se pokazala uzaludnim,¹³ i tome slično.

⁹ BOA. HR.SYS. 205. 22.

¹⁰ BOA. HR.SYS. 820. 2.

¹¹ BOA. HR.SYS. 821. 5.

¹² BOA. HR.SYS. 207. 10.

¹³ BOA. HR.SYS. 207. 22.

Tokom Veljeg rata (1876-1878) je nastalo puno dokumenata koji se tiču mirovnih uslova, organizovanje konferencija, potencijalnih teritorijalnih ustupaka Crnoj Gori,¹⁴ itd., a nastali su u komunikaciji osmanskog konzula u Dubrovniku, Rimu, Sankt Peterburgu, Londonu i Parizu, s jedne strane, i Ministarstva spoljnih poslova u Istanbulu, s druge. Kancelarija je budno pratila i pisanje evropske štampe o Crnoj Gori, vodeći računa u kom kontekstu je ista spomenuta u odnosu na Osmansko carstvo. Još jednom napominjemo da su u većini slučajeva dokumenta Političke sekcije pisana na francuskom jeziku, što navedenu građu čini mnogo pristupačnijom (u smislu prevoda) bilo kom istraživaču crnogorske prošlosti i međunarodnih odnosa. Od ostalih jezika, pored osmanskog turskog i italijanskog, jedan manji broj akata je u originalu i na crnogorskom jeziku.

Najvažnije i najdokumentovanije serije arhivske građe o Crnoj Gori u podfondu HR.SYS. su one koje se odnose na period od Berlinskog kongresa do Prvog balkanskog rata. Taj vremenski period (**1878-1912**) je onaj u kojem je Crna Gora tretirana kao nezavisna i međunarodno priznata država koja se neposredno graniči sa Osmanskim carstvom. Sljedstveno tome, ona sadrži građu vezanu za uređenje mnogobrojnih pitanja, od kojih mnoga nijesu do kraja riješena sve do Prvog balkanskog rata. Ovom prilikom ćemo samo navesti kritične tačke na crnogorsko-osmanskoj granici ili, preciznije rečeno, na granicama Crne Gore i Skadarskog i Kosovskog vilajeta. To su prevashodno bili lokalitet **Crne zemlje** na Čemovskom polju,ispasište **Velepoja** u Velikoj Malesiji, **Medureč** u okolini Ulcinja, te oblast oko sela **Gornja Ržanica** i **Velika** na sjevernoj granici. Ovi lokaliteti su po broju bespotrebnih žrtava i krvoprolića izazvanog od lokalnog stanovništva prednjačila u odnosu na ostala krizna žarišta na granici. Shodno tome, najveći broj dokumenata o pograničnim sukobima se upravo odnosi na navedene lokalitete. Crnogorski pogranični komesarjati, kajmakami kaza Tuzi, Berane, Bijelo Polje, itd., vodili su intenzivnu komunikaciju na terenu prema instrukcijama Ministarstva unutrašnjih poslova. Osmanski konzulat na Cetinju i legacije nižeg ranga u Podgorici i jedna za Bar i Ulcinj održavaju redovne odnose sa predstavnicima zemlje domaćina. Crnogorska poslanstva u Istanbulu i Skadru predstavljaju ekvivalent navedenoj osmanskoj diplomatskoj mreži. Iako je građa iz perioda od 1878. do 1912. godine najobimnija, smatramo da je ne treba posebno predstavljati iz razloga što ista posjeduje svoje pandane u fondu crnogorskog MID-a i njemu pripadajućih fondova (Poslanstva Carigrad i Poslanstva u Skadru),

¹⁴ BOA. HR.SYS. 871. 45.

tajnom fondu MID-a, a ranijih godina i u fondu Ministarstva unutrašnjih djela (MUD), zatim fondu Oblasnih uprava, kao i u dvorskoj arhivi Kralja Nikole (fond Nikola I) u Narodnom muzeju Crne Gore. Stoga, problemi i razna pitanja koja su u većoj ili manjoj mjeri dokumentovana na Cetinju, imaju svoje pandane i u Istanbulu. Shodno svemu navedenom, iznijećemo samo par njenih osnovnih karakteristika. U periodu od Berlinskog kongresa i uspostavljanja zvaničnih diplomatskih misija na Cetinju i u Istanbulu, Ministarstvo inostranih poslova Osmanskog carstva formira tematska dosjera. U njima se sakupljala građa vezana za određeni problem koji je nastojala riješiti, a koji je vjerovatno operativno služio brojnim službenicima koji su subsekventno dolazili na određene pozicije, nasljeđujući određene zadatke ili neriješena pitanja. Stoga su određeni „crnogorski dosjeli“ gomilali dokumentaciju koja je ponekad sakupljana i po trideset godina. Neki od najizrazitijih primjera (pored graničnih sukoba) bi bilo pitanje naknada imovine Gusinjana i Plavljana na teritorijama koje su po odredbama Berlinskog ugovora pripale Crnoj Gori. Slična je stvar i sa Nikšićanima i njihovim pravima. Pogranični sukobi civilnog stanovništva, kao već pomenuta konstanta u međusobnim odnosima dvije države, su takođe izvanredno dokumentovani, te isti u određenim slučajevima imaju svoje pandane u dosjema MID-a na Cetinju. Razni „umiri“ s obije strane granice, tj. ka Skadarskom i Kosovskom vilajetu, predstavljali su diplomatske pokušaje zasnovane na običajnom pravu rješavanja problema bespotrebnog krvoprolaća lokalnog seljaštva oko livada, ispaša, stoke ili namirenja krvne osvete. Dokumentacija o ovim događajima je, kako smo naveli, prilično obimna kako na Cetinju, tako i u Istanbulu. Konačno, početkom Prvog balkanskog rata, te razaranjima koja su uslijedila, odbacivanjem Osmanlija sve do Istanbula, Londonskim mirom i njegovim posljedicama, Crna Gora i Osmansko carstvo gube međusobni dodir, a time nestaje i potreba za održavanjem intenzivnih međudržavnih odnosa.

Zatvaranjem Osmanskog konzulata na Cetinju i legacija u Podgorici i Ulcinju u predvečerju Prvog balkanskog rata, Njemački konzulat na Cetinju preuzima ulogu posrednika u međusobnoj komunikaciji po završetku istoga. Zbog toga je dobar dio akata u arhivi Političkog odjeljenja, neposredno po završetku Prvog balkanskog rata, adresiran upravo iz njemačkog konzulata sa Cetinja. Ta akta se u najvećem broju slučajeva bave iseljavanjem muslimanskog stanovništva iz krajeva koje su kraljevine Crna Gora i Srbija osvojile u Prvom balkanskom ratu. No, i pored pomenutog diskontinuiteta u međudržavnim odnosima dvije zemlje po svršetku Prvog balkanskog rata,

nije došlo i do prekida produkcije dokumenata o Crnoj Gori u Političkom odjeljenju Ministarstva spoljnih poslova. Glavna razlika se, pak, nalazi u prirodi subsekventnih pitanja koja su se razvijala u narednom periodu. Dok su se dvije države graničile, međudržavna korespondencija se prirodno najviše bavila pograničnim sporovima, organizovanjem međudržavnih komisija, naplate dugova, uređenja imovine, itd. Od 1913. godine, prirodno dolazi i do drastične promjene. Ako smo tvrdili da prethodni period obiluje građom za naučnu obradu istorijskih, socioloških i drugih tema, onda možemo i iznijeti tvrdnju da je građa iz ovog fonda u periodu od 1913. i 1914. godine pa do nestanka crnogorske države, u stvari izvor prvog reda za proučavanje istorije običnog crnogorskog čovjeka svih religijskih opredjeljenja i njegove sudbine u modernom svijetu. Akti koji od tada dominiraju ovim podfondom (HR.SYS.) su razna pitanja vezana za regulisanje odnosa crnogorskih državljanima na privremenom radu u Osmanskem carstvu, potraga za raznim licima, izdavanje putnih dozvola, emigraciju i primanje osmanskog državljanstva, konzularna zaštita crnogorskih podanika od strane drugih evropskih država, itd. Kao prilog raznovrsnosti tih dokumenata, a koji se tiču pojedinačnih sudbina običnih ljudi, navedimo primjer izvjesnog Mehmeda Jusufovog, crnogorskog podanika koji je radio kao portir u Sultan Bajezidu (džamijskom kompleksu) u Istanbulu sve do kraja 1915. godine, a potom tražio dozvolu da napusti Osmansko carstvo. Istog su potraživale osmanske vlasti, a kako se kasnije ispostavilo, upravi Sultan Bajezida nije bio poznat službenik pod tim imenom.¹⁵ Izvjesni Nikola Popović, koji se nalazio u gradu Čorumu (tur. Çorum) je tražio dozvolu da ode u Istanbul gdje bi se uselio u svoju kuću, a koju su osmanske vlasti ranije zapečatile.¹⁶

Iz ove obimne građe možemo pratiti i sudbinu grupa crnogorskih državljanima i njihove zaštite tokom Prvog svjetskog rata. Kako bismo plastično prikazali sadržinu ove građe iz navedenog perioda, navećemo pojedinačne primjere koji predstavljaju uzorak od velikog broja akata koji se bave takvim i sličnim pitanjima. Na primjer, ambasada Holandije u Bejrutu je tokom 1917. godine preuzeila obavezu zaštite (između ostalih) i državljanima Crne Gore koji su se nalazili na Bliskom istoku, tj. širem području nadležnosti ambasade iz Bejruta.¹⁷ Iz jednog akta od 24.4.1917. godine vidimo da je ambasada Španije preuzeila na sebe zaštitu prava crnogorskih i italijanskih državljanima u Istanbulu i u nekim drugim oblastima. Ambasada

¹⁵ BOA. HR.SYS. 2130. 15.

¹⁶ BOA. HR.SYS. 2146. 13.

¹⁷ BOA. HR.SYS. 2091. 93.

Španije se i naredne godine brinula o ishrani crnogorskih državljana u Osmanskom carstvu. Tako iz dokumenta datiranog na 4.4.1918. godine možemo dozнати да је у Čorumu, gradu u sjevernoј Anadoliji, постојала мала crnogorska zajedница. Njoj су preko španske ambasade obezbijedeni bonovi sa kojima су тih dana Crnogorci mogli kupovati hljeb po nižim cijenama.¹⁸ Razlog ovome nije bio само у томе што је Crna Gora faktički nestala као nezavisna država zbog austrougarske okupacije krajem januara 1916 godine, већ и у чинjenici што су се Crna Gora i Osmansko carstvo našli као pripadnici protivničkih saveza tokom ovog rata. Kako se Prvi svjetski rat zahuktavao javljala se потреба за masovnijim regrutacijama. Pojedini crnogorski državlјani, као muslimani tako i хришћани, iako nastanjeni у Osmanskom carstvu, nijesu bili spremni da idu u osmansku vojsku te su isti tražili заштиту relevantnih konzulata zapadnih država koji су ranije preuzeли на себе obavezu njihove заštite. Krajem 1917. i почетком 1918. godine mnogi crnogorski državlјani traže dozvole (putne isprave) kako bi se vratili у Crnu Goru, која је још uvijek у том trenutku под austrougarskom upravom. Tako на primjer, izvjesni Ahmed Mačkić i gospođa Ana Nilović, oboje crnogorski državlјani, traže dozvolu за povratak у Crnu Goru.¹⁹ Isto je tražio и izvjesni Andrija Vicković почетком 1918. godine, te radnik na Bagdadskoj željeznici Marko Begović sa cijelom svojom porodicom, као и mnogi drugi. Osmanske власти су sastavljale spiskove sa imenima lica и njihovim zanimanjima, te su на osnovu istih odlučivale i o dozvolama za iseljenje.

Brojni pamfleti i brošure koje је Crnogorska vlada у egzilu cirkularно slala predstavnstvima evropskih sila по pitanju njene tragične sudbine и srpske okupacije nakon 1918. godine су uredno odašiljani и osmanskim ambasadama. Shodno tome, podfond HR.SYS. posjeduje и zbirku raznih brošura i pamfleta шtampanih и distribuiranih od strane Crnogorske vlade у egzilu.

Simbolično, неки од poslednjih akata у Političkom odjeljenju, Ministarstva spoljnih poslova Osmanskog carstva govore и о sudbini crnogorske države. Tu možemo naći jedan proračun из 1922. godine koji govori о prodaji dvorca Emirgjan koji je pripadao crnogorskom Kralju, а koji je bio dar njegovog savremenika sultana Abdul Hamida. Tu je и dokument из 1921. godine из Rima koji govori о neizvjesnoј sudbini crnogorske vlade у emigraciji. Informacija о ovom događaju je poslata od strane

¹⁸ BOA. HR.SYS. 2139. 20.

¹⁹ BOA. HR.SYS. 2134. 5.

osmanskog ambasadora u Rimu, a upućena ministru spoljnih poslova Osmanskog carstva Ahmed Izet-paši. Akt je datiran na 8. septembar 1921. godine i govori o premetačini Crnogorskog konzulata u Rimu od strane Službe javne bezbjednosti Italije. Prilikom upada u prostorije Crnogorskog konzulata zaplijenjeni su važni (povjerljivi) dokumenti Crnogorske vlade, zbog čega se u italijanskoj štampi špekulisalo o raznim mogućim motivima ove premetačine i zapljene crnogorske dokumentacije: moguće prikrivanje finansijske pomoći crnogorskoj vlasti od strane Italije, crnogorskoj zavjeri („komplotu“) protiv jugoslovenske vlade, upotreba italijanskih novčanih sredstava za antijugoslovenske aktivnosti, itd. Ambasador zaključuje da bi italijanska vlast mogla nastaviti da priznaje Crnogorsku vlast kao legitimnu iz razloga što su izrazili spremnost da joj vrate zaplijenjena dokumenta.²⁰

Sumirajući sadržaj izložene građe, primjećujemo da Političko odjeljenje (HR.SYS) sadrži bogatu, ali rasparčanu i hronološki i tematski nesređenu građu o Crnoj Gori iz vremena prije njenog međunarodnog priznanja, tj. do 1878. godine. Ova diplomatska arhiva pruža obilje podataka o raznim pitanjima vezanim za lokalne prilike i međunarodni položaj Crne Gore, kojoj Osmansko carstvo u tom periodu nije priznavalo nezavisnost već je tretiralo kao pobunjenu provinciju. U periodu od 1878. do 1912. godine, Političko odjeljenje razvija svoj rad prema Crnoj Gori u punom kapacitetu, jer je i po sopstvenim zakonima tretira kao nezavisnu i međunarodno priznatu državu. Shodno tome, prati sva pitanja koja se tiču odnosa dvije nezavisne i međunarodno-pravno izjednačene države, te iz ovog perioda postoji obilje građe koja je na našim prostorima slabo korišćena i gotovo nepoznata. Kada kažemo „nepoznata“ mi pod tim prvenstveno podrazumijevamo osmanski rakurs određenog događaja ili problematike, a ne dokumentovanost samog događaja ili problema koji se u njoj tretira. Shodno tome, crnogorski fond MID i Političko odjeljenje HR.SYS. sadrže građu koja kombinovano omogućava višedimenzionalno proučavanje međusobnih odnosa u periodu dužem od tri decenije, a koja je bazirana na obimnoj dokumentaciji crnogorske i osmanske provinijencije. Dakle građa o Crnoj Gori u Političkom odjeljenju, se po svojoj sadržajnosti, može mjeriti sa istom tematikom u fondu Ministarstva inostranih djela Knjaževine/Kraljevine Crne Gore (MID) koja se čuva u Državnom arhivu Crne Gore. Mnoga akta iz ovog perioda nadopunjuju postojeću građu u Crnoj Gori, povećavajući saznanja o određenim događajima o kojima ima

²⁰ BOA. HR.SYS. 2468. 21.

vrlo malo ili nema nikakvog traga u crnogorskoj diplomatskoj građi tog perioda. Potom imamo i (poslednji) period u kojem dolazi do teritorijalnog udaljavanja dvije države, tj. od kad prestaje da postoji granična linija među njima, te nestaje i interes da po bilo kom pitanju intenzivno sarađuju (1913 – 1921). Ovu epohu karakteriše takođe bogata građa, ali se ona odnosi na pitanja i sudbine običnih ljudi, pojedinaca i grupa koji se nalaze na privremenom ili stalnom boravku na teritoriji Osmanskog carstva.

Imajući u vidu sve navedeno, možemo zaključiti da Političko odjeljenje Ministarstva spoljnih poslova Osmanskog carstva, kao pisani svjedok jednog vremena, sa bogatstvom svoje građe, primarno na francuskom, crnogorskem, italijanskom i turskom jeziku, predstavlja ujedno i kompletan dosije međudržavnih odnosa Knjaževine/Kraljevine Crne Gore i Osmanskog carstva. Kao takva, ona pruža priliku za detaljno proučavanje i sagledavanje međudržavnih odnosa ove dvije zemlje, baziran na bogatstvu primarnih izvora koji o njima svjedoče.

UDK 930.25:061.4(497.16)

Vukota VUKOTIĆ

O IZLOŽBENOJ DJELATNOSTI DRŽAVNOG ARHIVA CRNE GORE

Sažetak: *Priprema i izrada izložbi dokumenata jedna je od najstarijih formi kulturno-informativnog djelovanja u arhivima. Izložbe, kao naučno-popularna forma imaju svoje mjesto u okviru arhivske teorije. Rad na njihovoj realizaciji, podrazumijeva veliku naučnu obrazovanost arhivista koji su uključeni u projekat i vladanje određenom temom. Zato, dobro urađena i prezentovana izložba donosi velike benefite arhivima u pogledu obraćanja pažnje javnosti na rad i položaj arhiva u društvu, ali i zastupljenosti i komunikacije arhiva sa medijima i savremenom publikom.*

Ključne riječi: *Izložba dokumenata, arhivi, kulturno-informativna djelatnost, Državni arhiv Crne Gore, savremeno društvo.*

ABOUT THE EXHIBITION ACTIVITY OF THE STATE ARCHIVES OF MONTENEGRO

Summary: *Preparation and production of document exhibitions is one of the oldest forms of cultural information activities in the archives. Exhibitions, as a popular science form, have their places within archival theory. Work on their realization implies great scientific education of archivists who are involved in the project and mastering in a particular topic. Therefore, well done and the presented exhibition brings great benefits to the archives in terms of drawing public attention to the work and the position of archives in society, but also the representation and communication of archives with the media and the contemporary audience.*

Keywords: *Exhibition of documents, archives, cultural and information activities, State Archives of Montenegro, modern society.*

Uvod

Pored osnovnih funkcija arhiva, važan segment njihove djelatnosti je i rad na kulturnoj i promotivnoj prezentaciji. Osnovni cilj sprovođenja tih aktivnosti je podizanje svijesti građana o arhivskoj struci i mjestu, ulozi i značaju arhivskih ustanova u savremenom društvu. Radi ostvarenja tog cilja, značajno sredstvo koje stoji na raspolaganju arhivistima je izložbena djelatnost. Ova forma objavljivanja arhivskih dokumenata iznikla je vrlo brzo iz arhivske prakse kao izraz potrebe da se na što bolji način upozna javnost sa djelatnošću arhiva i privuče pažnja naučne i laičke javnosti na značaj fondova koje se pohranjuju u arhivskim ustanovama. Međutim, ova djelatnost izlazi iz djelokruga onoga što su teoretičari arhivske nauke nazvali „čistom“ arhivistikom, jer predstavlja naučno-popularnu formu korišćenja arhivske građe.¹ Za razliku od izdavačke djelatnosti, koja je utvrđena kao rubna djelatnost u dodiru sa osnovnim funkcijama arhiva, izrada izložbi predstavlja izlazak iz tog djelokruga i ulazak na polje istraživačkog rada. Takođe, za razliku od izdavačke djelatnosti, koja je dugo bila upitna u arhivskoj teoriji i mnogi su odricali arhivistima mogućnost samostalnog djelovanja, izložbene aktivnosti su od početka bile dio prakse u radu arhiva.²

Naime, izložbe arhivskog materijala imaju najdužu tradiciju u arhivskoj praksi, kao oblik prosvjetnog i kulturnog rada.³ Zbog toga je izložbena djelatnost zauzela svoje mjesto u arhivskoj teoriji, koja je joj je poklonila dosta pažnje, iako se smatrala više popularnom (zbog didaktičke namjene) nego naučnom formom. Išlo se dotle, da se smatralo da su izložbe arhivske građe jedina forma naučnog istraživanja koju su arhivisti sposobni samostalno da iznesu. Baveći se izložbama kao dopunskim segmentom rada u arhivu, arhivska teorija je izvršila njihovu podjelu na opšte, tematske i prigodne.⁴ Nadalje, arhivska teorija razradila je metode njihove izrade, pisanja kataloga, prezentacije i ciljeva koji treba da se postignu organizovanjem jedne izložbe. Na taj način one postaju značajno sredstvo propagandnog, kulturno-informativnog i prosvjetnog rada u okviru svake arhivske jedinice. Već dugo vremena, kroz projekte izrade izložbi arhivske građe, unaprjeđuje se naučna, istraživačka i kulturna sposobnost arhivista

¹ Miloš Milošević, Objavljivanje arhivske građe, u : *Priručnik iz arhivistike*, Zagreb, 1977, str. 240.

² Srđan Pejović, Vukota Vukotić, Izdavačka aktivnost Državnog arhiva Crne Gore 2005-2016, *Arhivski zapisi*, br. 2/2016, Cetinje, 2017, str. 196.

³ Dr Mile Bakić, *Arhivistika*, Podgorica, 2007, str. 213.

⁴ Isto.

da predstave građu koju posjeduju njihove institucije. Ujedno, rad na izložbama omogućava sticanje novih iskustava u radu sa građom, kao što je unaprjeđenje saradnje sa kolegama iz zemlje i inostranstva, sa drugim institucijama, a polje istraživanja se proširuje i van granica zemlje.⁵ Sve to je doprinijelo da se u ukupnoj arhivskoj djelatnosti projekti na izradi izložbi visoko cijene i da se na njih gleda sa velikim uvažavanjem. Osim toga, razvojem informacionih tehnologija poboljšala se tehnika prezentovanja arhivskog materijala, koji se sada može prikazivati u elektronskoj formi visoke rezolucije, kao i na više podloga od različitog materijala. Ipak, ono što uvijek ostaje nepromijenjeno je nivo ozbiljnosti i naučne izobrazbe potreban za ostvarivanje jedne izložbe dokumenata.

Izložbena djelatnost Državnog arhiva Crne Gore

Inače u arhivskoj praksi, izložbe dokumenata kao naučno-popularna forma, prihvaćene su kao najpodesniji vid upoznavanja šire javnosti sa određenim materijalom, a takođe i najbolji način popularizacije arhiva i struke, kao i određene teme. U tu svrhu, najbolje su se pokazale tematske izložbe čiji je cilj da javnosti prezentuju određene događaje ili procese. Takođe, izložbe dokumenata su se pokazale kao najprijemčivija forma za najširu populaciju kada se radi o upoznavanju sa određenom temom. Predstavljena dokumenta uvode posmatrača u cijeli ambijent i važnost teme, a preko kataloga izložbe saznaće se i više pojedinosti. Tako krajnji korisnik i posmatrač izložbe, kroz prezentovani materijal, ako je pravilno postavljen, stručno i konceptualno utvrđen, može dovoljno saznati o obrađenoj temi, a isto tako uputiti se za dalja istraživanja.

U svojih više od sedam decenija postojanja, Državni arhiv Crne Gore staraо se da ispuni sve zadatke koji su pred njega bili postavljeni. Zato se skoro od samog osnivanja ove institucije osjetila potreba za kulturno-prosvjetom radom, kako bi se podigla svijest građana o značaju arhivske djelatnosti. Naravno, u tu svrhu izložbena aktivnost se nametnula kao idealno sredstvo za postizanje zacrtanih ciljeva. U skladu sa svojim kapacitetima i naučnim obrazovanjem svojih upošljenika, Državni arhiv je započeo rad na organizovanju izložbi dokumenata. U početku su one imale prevashodno prosvjetnu funkciju i bile su dio širih manifestacija ili

⁵ Srđan Pejović, *Državni arhiv Crne Gore*, Cetinje, 2019, str. 130.

su predstavljane kao pomoćno i dopunsko sredstvo u nastavi.⁶ Sa jačanjem svojih kapaciteta, u prvom redu stručnih i naučnih, Državni arhiv Crne Gore krenuo je sa ozbilnjijim pristupom izložbenih djelatnosti, kako bi podigao stepen svoje prisutnosti u kulturnom životu, prvo Republike, a onda i države. Tokom vremena, poboljšavali su se kvalitet izložbi, obimnost prikazanog materijala, njegova tehnička obrada, kao i sadržajnost i naučna informativnost pratećih kataloga. Naročito nakon reorganizacije Državnog arhiva 1992. godine, nivo i učinkovitost organizovanih izložbi dostiže nove kvalitete. Vrijedno je naglasiti da se u ove projekte DACG upušta najčešće sam i uz oslonac isključivo na svoje službenike. Tek u određenim slučajevima, ostvaruje se saradnja sa drugim arhivskim ustanovama u inostranstvu. Ovako realizovane izložbe najbolji su primjer rada i ostvarenih kontakata Državnog arhiva na međunarodnom planu, koje ga postavljaju na zavidno mjesto na mapi evropskih arhiva. Kao primjer za to, možemo istaći izložbe „Crna Gora i Bugarska na karti Evrope“ i „Glavni gradovi slovenskih država“ koja je rađena u okviru Foruma slovenskih kultura.

Izložbe dokumenata, kao forma prezentacije raznovrsnog sadržaja arhivskih fondova i zbirki⁷, dobila je istaknuto mjesto u aktivnostima DACG. Tome je posebno doprinijela manifestacija „Neđelja arhiva“ koju Državni arhiv organizuje svake godine, a u čijem programu izložbe čine veliki dio.⁸ Pored toga, izuzetno istaknuto primjenu izložbe dokumenata ostvarile su pri obilježavanju određenih jubileja i značajnih datuma iz crnogorske istorije. U tom smislu su se pokazale kao najefikasnije sredstvo sa kojim se najbolje zainteresuje javnost i privlači pažnja društva na određeni događaj. Uz to, kroz organizaciju izložbi dokumenata ostvaruje se kontinuirana saradnja arhiva sa medijima. Panorami i koloritnost dobro organizovane izložbe jako su prijemčivi za medijsku eksploraciju, a uz to se prezentuju i istorijski podaci iz kataloga.

Od svoje reorganizacije i dobijanja sadašnjeg oblika poslovanja Državni arhiv je znatno povećao obim svoje kultuno-informativne djelatnosti, kako kroz izdavačku djelatnost, tako i realizovanjem projekata izložbi dokumenata. Počelo se sa izložbom pod nazivom „O djeci za djecu“, predstavljenoj u Kotoru, 1993. godine. Iste godine uslijedile su još tri izložbe:

⁶ Dr Mile Bakić, *Arhivistika*, Podgorica, 2007, str. 213.

⁷ Srđan Pejović, *Državni arhiv Crne Gore*, Cetinje, 2019, str. 132.

⁸ Ana Pejović, Značaj i uloga manifestacije „Neđelja arhiva“, *Arhivski zapisi*, 1-2/2008, Cetinje, 2008, str. 123-131

, „Pisma crnogorskih vladika, Petra I – Petra II Petrovića“, „Privatni imaoци arhivske građe kroz arhivske fondove i zbirke“ i „Zanati srednjovjekovnog Kotora“. Već naredne godine uslijedile su: tematske izložbe „Iz istorije zdravstva“, „Bokeljska nošnja u minijaturi“, „Zbirka geografskih karata Boke Kotorske i Dalmacije (XVI-XIX vijek) iz kolekcije Đorđa Radivoića“, „Arhivski dokumenti i geografske karte Boke Kotorske“, „Kotor nakon oslobođenja 1944-1994“ i „Kotor i staro štamparstvo“. Ubrzo se u projekte izrade izložbi uključuju i ostale jedinice Državnog arhiva, pa se na Cetinju 1995. godine organizuje izložba „Crna Gora kroz čirilska dokumenta do 1860. godine“. U Podgorici se, 2001. godine upriličava izložba „Crna Gora u arhivskim dokumentima Albanije“, rađena kao dio projekta saradnje sa nacionalnim arhivom Albanije. Sljedeće godine, na Cetinju otvorena je izložba pod imenom „Crna Gora u arhivskim dokumentima kroz vjekove“. Još jedna saradnja sa inostranim arhivskom institucijom urodila je organizovanjem izložbe dokumenata na Cetinju 2003. godine, pod nazivom „Crna Gora i Bugarska 1878-1918“, koja je prikazana i u Sofiji, a kasnije i u Kotoru. Očigledno jačanje stručnih i naučnih kapaciteta Državnog arhiva rezultiralo je i učestalijim organizacijama izložbi. Tako se na Cetinju, 2006. godine, organizuju tematske izložbe „Novac u Crnoj Gori“ i „Zaboravljeno Cetinje - Izložba starih razglednica“. Stavljanje fokusa na jednu uskostručnu temu, dalo je izuzetne rezultate u privlačenju pažnje publike, a time je postignuto i da se proširi domen naučnog istraživanja iz striktno arhivske djelatnosti na polje pomoćnih istorijskih nauka. Još jedna izložba je privukla pažnju lokalne publike - „Cetinje na starim razglednicama“ iz 2008. godine. Iste godine upriličena je i izložba „Crna Gora u dokumentima Istorijskog arhiva Kotor“. Izložbe koje se tiču lokalno-istorijskih tema lako su nalazile put do javnosti, pa se tokom 2009. godine realizuju „Cetinje – grad heroj“ i „Cetinje, pogledajmo oko“, a naredne godine i „Budva na starim razglednicama“. Međunarodna saradnja Državnog arhiva ponovo je rezultirala izložbom dokumenata „Crna Gora i Bugarska na karti Evrope“ 2009. godine, koja je predstavljena i na Cetinju i u Sofiji. Obilježavanje jubileja i značajnih datuma iz nacionalne istorije bili su povodi za realizaciju nekoliko značajnih izložbi dokumenata. Prva od njih je „Obnova crnogorskog kraljevstva i jubilarne svečanosti 1910“ organizovana na Cetinju 2010. godine. Iza nje slijede izložbe „Crnogorsko ne fašizmu“ i „Državni arhiv Crne Gore 1951 - 2011“, realizovane 2011. godine. Iste godine izrađena je i izložba „Anastas Bocarić u dokumentima

Arhiva Budve“. Sa praksom obilježavanja značajnih datuma nastavilo se, pa je organizovana izložba „*Crna Gora u Prvom balkanskom ratu 1912/1913*“, koja je doživjela premijerno prikazivanje u Podgorici, a zatim obišla nekoliko crnogorskih gradova. Sa ovom izložbom još više je podignut stepen naučnog istraživanja među arhivistima, jer su na njoj zastupljeni brojni segmenti rata koji do tada nijesu bili poznati ni stručnoj javnosti. Plod intenzivnije međunarodne saradnje je izložba „*Dokumenta o iseljavanju Crnogoraca u Ukrajinu u XVIII vijeku*“, koja je realizovana sa nacionalnom arhivskom ustanovom Ukrajine i uz pomoć ambasade te zemlje u Crnoj Gori. Iste 2012. godine, realizovana je tematska izložba „*Vazduhoplovstvo u Beranama od 1927. do danas*“ i predstavljena upravo u Beranama, čime je Državni arhiv ostvario saradnju i sa pojedincima, istraživačima, koji nijesu iz arhivske struke. Pored toga, organizovana je i izložba „*Pečati, šambilji, logotipi i simboli kroz arhivsku građu AO Ulcinj 1921-1961*“ koja nastavlja tradiciju ulaska arhivske struje u polje pomoćnih istorijskih nauka. Konačno, prateći razvoj informacionih tehnologija Državni arhiv je realizovao svoju prvu internet izložbu „*Bar i Barani kroz fondove Barskog arhiva (1919-1979)*“. Učešće u međunarodnim arhivskim organizacijama Državni arhiv je krunisao svojom zastupljeničću na izložbi „*Slavic capitals in 2D*“ koja je ostvarena kao zajednički projekat 13 arhiva slovenskih zemalja, a koja je svečano otvorena u sjedištu UNESCO-a u Parizu, 2013. godine. Obilježavanje jubileja 200 godina od rođenja vladike Petra II Petrovića Njegoša, rezultiralo je sa realizacijom dvije izložbe dokumenata. Prva je „*Dokumenta o Njegošu u crnogorskim i ruskim arhivima*“, ostvarena u saradnji sa Gosudarstvenim arhivom Ruske federacije, koja je doživjela brojna prikazivanja u Crnoj Gori i van nje, da bi kopija bila proslijeđena Arhivu Republike Srpske u Banja Luci. Druga je izložba dokumenata „*Njegoš i socijalističkoj Crnoj Gori 1945-1990*“, koja je isto imala više prikazivanja u crnogorskim gradovima i proizvela značajnu pažnju javnosti. Iste godine, urađene su i izložbe „*Stari zanati u Ulcinju kroz arhivska dokumenta AO Ulcinj*“, „*Narodno pozorište u Nikšiću*“ i „*Budvanska rivijera na fotografijama Turističkog saveza Budva*“. Sljedeće godine Državni arhiv Crne Gore istupio je pred crnogorsku javnost sa izložbama „*Ilija Šobajić (1876-1953) – trajanje i pamćenje kroz dokumenta i djela*“, posvećena prvom crnogorskom akademskom slikaru, „*Crnogorska prosvjeta kroz arhivsku građu DACG 1872-1916*“, koja je obišla nekoliko crnogorskih gradova, „*Akcije crnogorskih banaka*,

novčanih zavoda i privrednih društava (1863-1946)“, koja je proširila domene naučnog saznanja u istorijskoj i ekonomskoj nauci u Crnoj Gori, „Ratna razglednica – Crna Gora 1914-1918“, povodom obilježavanja stote godišnjice Prvog svjetskog rata, autora Aleksandra Berkuljana, zatim „Sjećanja na Iva Andrića i Petra Lubardu“, prezentovana u Herceg Novom, „Kroz porodične i lične fondove Arhiva Budve“ i „Zemljotres u Ulcinju 15. april 1979. godine“. Iste godine realizovana je još jedna internet izložba „Zbirka dokumenata manastira Donji Brčeli (1874-1920) I dio“. Naredne godine ostvarene su izložbe „Kultura sjećanja kroz fondove i zbirke Arhiva u Nikšiću“, „Branitelji Lovćena“ i „Mojkovačka bitka“ u čast velikih događaja iz Prvog svjetskog rata, na kojim je klasičan arhivski materijal kombinovan sa video materijalom iz tog perioda, „Zvanične čestitke Nikoli I povodom jubilarnih svečanosti 1910 godine“, koja nas je ponovo podsjetila na važnost diplomatskih aktivnosti pri obnovi crnogorskog kraljevstva, zatim izložba „Školstvo u Ulcinju kroz arhivska dokumenta i fotografije“ i „Dokumenta na osmanskom u Arhivskom odsjeku Bar“.

Zaključak

Izložbena djelatnost, kako smo vidjeli, jedna je od najznačajnijih, ali i najstarijih kulturno-prosvjetnih aktivnosti unutar procesa rada arhiva. Izložbe, kao naučno-popularna forma, pružaju velike mogućnosti predstavljanja arhivske građe široj javnosti. Radom na realizaciji ovih projekata ispunjavaju se više uslova koje arhivska nauka stavlja pred svaki moderan arhiv. Kao prvo, izrada jedne izložbe podrazumijeva poznavanje teme od strane arhivista i veliki stepen njihove naučne obrazovanosti, kako bi se postigli najveći rezultati. Drugo, kroz unaprjeđivanje informacionih tehnologija, arhivist dobijaju mogućnost da rade i kombinuju klasičnu dokumentaciju sa fotodokumentacijom i video zapisima da bi dobili nove efekte i učinili prezentaciju materijala sadržajnjom. Kao treće, izložba dokumenata predstavlja najbolju i najprijemčiviju formu komunikacije sa najširom publikom, ali i medijima. Bogatstvo materijala zastupljenog na jednoj izložbi ostavlja veliki utisak na posmatrače, uvodi ljudе u temu i naglašava njen istorijski značaj. Zbog svega toga, izložbe su se pokazale kao najbolji vid prezentovanja arhivske građe, a isto tako i podizanja svijesti društva o značaju arhiva. U savremenom društvu, u kojem se mo-

žda najviše cijeni brzina, izložbe dokumenata, mada jedna od najstarijih formi izlaganja u arhivskoj praksi, i dalje imaju istaknuto ulogu. Svojom ilustrativnošću, načinom predstavljanja građe i podacima koje donosi u katalozima, uz velike mogućnosti prilagođavanja i kombinacija, izložba je forma koja ispunjava zahtjeve modernog društva za usvajanje znanja o određenoj temi. Zbog toga njihov značaj ne opada već, naprotiv, sve više dobija na značaju i ostaće u primjeni još dugo u arhivskoj praksi.

UDK 336(497.16Plav)"1913"

UDK 930.25(497.16)

Документи и сјећања

Željko MIRANOVIĆ

REFERAT JOVANA VRBICE O EKONOMSKO-FINANSIJSKOM STANJU PLAVSKO-GUSINJSKOG OKRUGA 1913. GODINE

Rat Crne Gore s Turskom 1876-1878, tzv. „Velji rat“, okončan je San-Stefanskim mirovnim ugovorom potpisanim marta 1878. godine. Odredbama San-Stefanskog mirovnog ugovora Turska se obavezala da prizna nezavisnost Crne Gore, čija se teritorija, na njen račun, imala uvećati tri i po puta u odnosu na predratnu veličinu.

San-Stefanski mirovni ugovor, koji je Rusija nametnula Turskoj, ostao je mrtvo slovo na papiru zbog protivljenja evropskih sila.

Revizija ovog ugovora izvršena je na Berlinskom kongresu koji je otpočeo 13. juna 1878. godine.

Rasprava u Berlinu o pitanjima Crne Gore počela je na sjednici od 1. jula 1878, a odredbe San-Stefanskog ugovora služile su kao polazna osnova za njihovo rješavanje.

Crnoj Gori se prisajedinjuju Nikšić, Podgorica sa isturenim tvrđavama Spužem i Žabljakom, grad i luka Bar sa obalom i teritorijom u zaledu, Kolašin, Plav i Gusinje. Ulcinj sa teritorijom do Bojane ima se vratiti Turskoj, a Spič sa tvrđavama Haj i Nehaj ima se predati Austro-Ugarskoj. Donijeto je i konačno rešenje o ograničenju suvereniteta Crne Gore nad lukom Bar i obalom koja joj je ostavljena, kao i o plovidbi Bojanom.

Ovaj dokument ušao je u protokol 12, i nakon neznatne lekture, biće to 28. član Berlinskog ugovora o granicama Crne Gore.

Crnoj Gori je priznata nezavisnost, a Kongres je završio rad 13. jula 1878. godine.¹

U vrijeme održavanja Berlinskog kongresa dolazi do formiranja Prizrenske, odnosno Albanske lige, u čijem je političkom programu pisalo da se Srbiji, Crnoj Gori, Grčkoj ili ma kojoj drugoj državi ne daju "albanske zemlje", i da se Turskoj vrate one teritorije koje su druge države u minulom ratu okupirale. Albanska liga, oslođena na tursku carevinu, bila je riješena da pruži otpor kako Crna Gora ne bi došla u posjed onih teritorija koje su joj dodijeljene na Berlinskom kongresu. To se, prije svega, odnosi na Plav i Gusinje.

Teškoće da preda Plav i Gusinje, Porta je objašnjavala otporom i snagom Albanske lige. Ovakav stav doveo je do toga da na crnogorskom dvoru preovlada mišljenje da Plav i Gusinje treba zauzeti silom, tim prije, jer su bili uvjerenja da Turska neće ta mjesta ni braniti. Tako je u Andrijevicu upućeno oko 4.500 crnogorskih vojnika.

Usled nemogućnosti da zbog velikih materijalnih izdataka drži u rejonu Andrijevice vojsku od 4.500 vojnika, Crna Gora povlači njih 2.500. Na terenu je ostalo svega 2.000 vojnika: ljevorečki, bratonožički i po jedan kučki i morački bataljon.

Glavnokomandujući crnogorske vojske u rejonu Andrijevice, vojvoda Marko Miljanov je na svoju ruku zauzeo turske kule kod Pepića i Ržanice, pravdajući to strategijskim razlozima.

Početkom decembra jedna vojnička čarka na demarkacionoj liniji dovela je do nepomišljenog napada crnogorske vojske, koja je ubrzo opkoljena u kotlini sela Novšići i pretrpjela znatne gubitke prilikom probijanja obruča turske vojske, uglavnom sastavljene od Albanaca.

Ubrzo poslije ovog boja, Crnogorska vlada je uputila raspis komandantima 14 bataljona da svi budu u Podgorici 9. decembra. Ukupno su aktivirana 23 bataljona crnogorske vojske sa oko 11.500 vojnika i starješina, od čega je 16 bataljona od oko 8.000 vojnika raspoređeno na liniji između Andrijevice i Plava.

Krajem decembra 1879. došlo je do intenzivne koncentracije Albanaca u Plavu i Gusinju, gdje za prva tri dana januara 1880. godine dolazi još 6.000 vojnika. Turske vlasti su im pružile pomoć u oružju i municiji.

U noći 7/8. januara Albanci su u rejonu Velika-Ržanica-Pepići sa oko 8.000 vojnika napali Crnogorce koji su se uz puškaranje povukli. Do borbe

¹ Dr Novak Ražnatović, *Crna Gora i Berlinski kongres*, Cetinje, 1979, str. 78-79.

je došlo 8. januara kod Murine, u kojoj su Crnogorci suzbili napad Albanaca i svaka strana je ostala na ranijim položajima. Sudeći po izvještajima, Crnogorci su nanijeli zнатне gubitke Albancima.²

Kako ni vojno rješavanje pitanja predaje Plava i Gusinja Crnoj Gori nije dalo rezultata, ponovo je diplomatiјa uzela stvar u svoje ruke i razmotrila ideju o teritorijalnoj kompenzaciji Crnoj Gori. Licitirano je teritorijama u okolini Plava i Gusinja u kojima je hrišćansko stanovništvo bilo u većini, kao i teritorijama koje su nastanjivala albanska plemena Grude i Hoti. Tako je u Carigradu 12. aprila 1880. potpisani Memorandum o predaji ovih teritorija Crnoj Gori u zamjenu za Plav i Gusinje. Međutim, Albanska liga je bila protiv ovakve raspodjele teritorija i otpočela mobilizaciju za njihovu odbranu. Turske trupe su dan, prije nego što je to bilo predviđeno *Memorandumom*, napustile teritoriju koju je trebalo da zaposjedne crnogorska vojska, ostavljajući na taj način vremena snagama Albanske lige da ih stave pod svoju kontrolu. Tako je propao ovaj pokušaj kompenzacije teritorija.³

Dolazak na vlast liberalnog kabineta Vilijama Gledstona označava novu orijentaciju Velike Britanije u politici prema Turskoj. Novi politički pravac Londona pozitivno utiče na jedinstvenije nastupanje evropskih sila da prinude Tursku na izvršenje svojih obaveza prema Crnoj Gori, koje su proizilazile iz odluka Berlinskog kongresa.

Evropske sile su prihvatile predlog Londona da se Porti uputi nota kojom se energično zahtijeva da ispunji svoje obaveze prema Crnoj Gori.

Porta je uvjeravala evropske sile da, zbog protivljenja i otpora Albanske lige nije predala Crnoj Gori Plav i Gusinje, odnosno oblast Hota i Gruda. Kao kompromisno rešenje evropske sile odlučuju da Turska umjesto Plava i Gusinja ustupi Crnoj Gori primorsku oblast između Bara i Ulcinja, tj. teritoriju Mrkojevića kao "slovenskog plemena" i Ulcinj sa teritorijom do donjeg toka rijeke Bojane. Demonstracija udružene flote evropskih sila primorala je Tursku da Crnoj Gori predla Ulcinj i navedenu teritoriju novembra 1880. godine.⁴

Ovim je okončano pitanje Plava i Gusinja koji su ostali u granicama Osmanskog carstva.

² Isto, str. 197-214.

³ Isto, str. 234-244.

⁴ Isto, str. 255-284.

Za vrijeme I Balkanskog rata, crnogorska vojska je oktobra 1912. zauzela Plav i Gusinje. Odlukama Londonske konferencije 1912-1913. godine Plavsko-gusinska oblast ulazi u sastav Kraljevine Crne Gore.

Na teritoriji Plavsko-gusinske oblasti formira se Plavsko-gusinska kapetanija, kao osnovna teritorijalna jedinica upravne i sudske vlasti, koja ulazi u sastav Vasojevićke oblasti. Takođe, u kapetaniji se formira i finansijska služba - Carinarnica.

Jovan Vrbica, činovnik Carinarnice u Gusinju, je 22. novembra 1913. godine dostavio ministru finansija i građevina Ristu Popoviću „Referat o ekonomsko-finansijskom stanju ovog okruga“, u kome je opisao „privredne, trgovinske i saobraćajne“ prilike u *Plavsko-gusinskoj kapetaniji*.

Referat se čuva u Državnom arhivu Crne Gore na Cetinju, u arhivskom fondu *Ministarstvo finansija i građevina Knjaževine/Kraljevine Crne Gore* (MF), fascikla 518a, broj 14179, 1913. godina.

Dokument se u integralnom obliku prvi put publikuje.

Gusinje,
22/XI – 1913. god.

Referat
za
Gospodina Ministra Finansija i Građevina

Znajući da Gospodina Ministra Finansija i Građevina interesuje ekonomsko-finansijsko stanje ovog okruga, to sam se riješio, da mu ga - u koliko umijem - u vezi sa privredom, trgovinom i saobraćajem opišem.

Plavsko-Gusinski okrug nalazi se između stare Crne Gore (Kuča i Vasojevića) i velikog planinskog lanca Prokletija i njenih ogrankaka. Dvije trećine zemljišta zauzima jedna dugačka i prilično široka kotlina, na čijim se krajnjim tačkama nalaze dvije varoši: Plav i Gusinje, po kojima je dato ime cijelom okrugu. Kroz ovu dosta plodnu kotlinu otiču mnoge rečice, koje uviru u glavnu rijeku Grnčar, koja sa nekim pritocima blizu Plava sačinjava veoma romantično jezero istog imena iz kojeg izvire velika rijeka Lim. Cjelokupna panorama sa: sniježnim brdima, vrletnim stijenama, gustim šumama, brzim rijekama i plavim jezerom predstavlja nam jedan pravi alpski predio.

У овом округу обитава чисти srpski елеменат: jedan dio starosjedioci (pravoslavni), a veći doseljen iz Kuča i Bratonožića bilo iz ekonomskih razloga ili pak krvne osvete. Oni su - doseljenici - skoro svi prorokovi šljedbenici i kao kod svakog nekulturnog naroda tako i kod ovog ima privijenstvo nad narodnošću religija, te se nazivaju Turcima i takvim se osjećaju, premda imaju jasnih tradicija o svom porijeklu i staroj vjeri. Život i običaji su im skroz turski, a takođe i moral, koji je veoma slab, što se objašnjava dugom turskom upravom. Nošnja im je: muška dosta slična vasojevićkoj, a ženska obična turska. Narod je na niskom prosvjetnom i u opšte kulturnom nivou, a o kakvim institucijama ni pomena nema.

Od znamenitosti nalazi se blizu Gusinja jedan stari grad - grčki ili rimski, a možda i srpski - koji ima oblik i prostor nekog srednjevjekovnog zamka.

Mjesta su slabo naseljena čemu je uzrok nerazumno privređivanje, a još više vječna krstarenja arnautsko-muslimanskih zvjerova u ljudskom obliku „cubova“, koji su na sve strane: ubijali, pljačkali, pustošili, upravo bili su gospodari situacije. Važno je istaknuti i to, da - po mom mišljenju - ovaj okrug ima veliki značaj u pogledu strategijskom i političkom, a u vezi sa našim aspiracijama u Albaniji.

Da bi iznio pravo ekonomsko-finansijsko stanje ovog okругa i njegove budućnosti, moram početi sa iznošenjem neposrednih činjenica, na koje se ono osniva: kao što se može vidjeti iz prvog dijela ovog referata okrug je veoma privlačan za turiste, a još više bolesnike, radi fiziološkog liječenja klimom. Pošto ima dosta dobre zemlje, koja se vazda može topiti, to bi se mogla dobra poljoprivreda podići (uspjeva: kukuruz - osobito, pšenica, ovas, ječam, raž, elda, krompir, kupus - povrće), koja je sada na najprimitivnijem stupnju, a čuveni plavski i gusinjski pašnjaci daju dovoljno uslova za gajenje i to u veliko stočarstva. Takođe ima u izobilju velikih šuma (jelovih, mulikovih, bukovih i borovih) od kojih bi se lijepa para mogla iskoristiti, kad bi se načinili dobri putevi o čemu će docnije biti osobitog govora.

Pčelarstvo i voćarstvo (jabuke, kruške i šljive) ne bi bilo od malog značaja, kad bi se racionalno radilo, a ribarstvo u Plavskom jezeru ima lijepu budućnost. U ovom okругу - po kazivanjima - ima i ruda i to blizu sela Vusanja u zvanom mjestu Rudnicima, gdje se kopalo: zlato, srebro, olovo i gvožđe, a u neposrednoj blizini samoga Gusinja pričaju da se nalaze izvori petroleuma.

Od zanata može se spomenuti nekoliko: drvodjelaca, kovača, pećara, a najvažnije je vrećarstvo, kojim se većina ovdješnjih Srba bavi.

Izrada čilima je veoma neznatna, premda i zato ima uslova.

Vrijedno je spomenuti, da ovamošnje ženskinje izrađuju sve vrste platna i sukna što im treba za kuću od čega se ponešto nalazi i u dućanima. Trgovina je u ovom okrugu mala (u Gusinju ima nekih 80 dućana i dućančića, a u cijelom okrugu oko 120), ušljed toga što narod slabo iskorišćava prirodna bogatstva, što je primitivan, te sa malo podmiruje sve svoje potrebe, što nema novca ni javnog kredita, a najviše je bio uzrok nesigurnost od cubova i veoma slaba komunikaciona sredstva. Do oslobođenja sva je uvozna i izvozna trgovina bila upućena na Skadar i jednim dijelom na Solun, danas je pak sva okrenuta Podgorici i Peći ali će ipak kad nastupe normalne prilike, prvo staro tržište dobiti neki dio.

Od osobitog je značaja istaći, da se ovdje svi putevi između Zete i Metohije, zadnje i Skadra i obratno ukršćavaju kao i to, da će ovuda jedino moći da prođe željeznica, koja će vezati Bar sa Metohijom.

Da bi se sve koristi od prirodnog blaga mogle eksploratisati treba na prvom mjestu što prije i što bolje riješiti agrarno pitanje, iseliti im produktivne muslimane sa njihovim arnautsko-turskim tradicijama, podići privredne institucije, radi racionalnog privređivanja, jer se od mjesne privatne inicijative za dugo nema što očekivati, sem toga treba odmah pristupiti gradnji kolskih puteva, koji nebi premnogo stali, jer je teren veoma dobar. Kod takvog stanja stvari brzo će se podići sve privredne grane, trgovina će dobiti velikog poleta, a možda će docnije imati svoje mjesto i fabrička industrija; okrug će moći da podmiruje sve potrebe, pa čak i da izvozi: cerealije, drvenariju, stoku i stočne proizvode. Prema svemu više navedenome Država će imati dobrih i sigurnih prihoda, na koju svrhu moraju ostati ovdje finansijske vlasti: poresko odjeljenje i sadašnja Carinarnica (pogranična) pored koje Andrijevačka ne može imati nikakvog carinskog posla, te je treba što prije ukinuti.

Završavajući ovaj referat izjavljujem nadu, da sam svojim skromnim: znanjem iskustvom i posmatranjem barem površno upoznao Gospodina Ministra Finansija i Građevina sa ekonomsko-finansiskim prilikama ovog okruga.

S najboljim poštovanjem
Jov. Vrbica

**VLADA CRNE GORE
DRŽAVNI ARHIV**

**IZVJEŠTAJ O RADU
za
2020. godinu**

CETINJE, februar 2021.

Državni arhiv je organizovan kao samostalni organ državne uprave za vršenje arhivske djelatnosti na području Crne Gore, a pripada grupi *zavodi*. Zadaci Državnog arhiva proizilaze iz odredbi *Zakona o arhivskoj djelatnosti*, podzakonskih akata donešenih na osnovu njega, zahtjeva državnih organa i korisnika arhivske građe, sporazuma i protokola o saradnji zaključenih sa pojedinim arhivima, akata Međunarodnog arhivskog savjeta, i dr. Ti zadaci su definisani dugoročnim programskim opredjeljenjima i godišnjim programima rada.

U izvještajnom periodu, aktivnosti Državnog arhiva u cijelini i njegovih unutrašnjih organizacionih jedinica, odvijale su se uglavnom u okviru planom predviđenih, a bile su usmjerene u nekoliko osnovnih pravaca djelovanja:

- poboljšanje uslova i kvaliteta rada,
- realizacija redovnih zadataka i obaveza iz arhivske djelatnosti,
- izdavačka djelatnost,
- saradnja sa državnim organima i drugim subjektima,
- saradnja sa Međunarodnim arhivskim savjetom i pojedinim državnim arhivima, i druge aktivnosti.

Državni arhiv vrši djelatnost na teritoriji čitave Crne Gore. Ima svoje organizacione jedinice u gotovo svim opštinama, sa površinom poslovnog prostora cca 6.052m^2 . Od toga je 3.698m^2 prostor za smještaj arhivske građe, 1.415m^2 kancelarijski prostor, a preostalih 939m^2 se odnosi na konzervatorsku radionicu, čitaonice, izložbeni prostor i ostalo. U vlasništvu Arhiva, tj. države, je 4.140m^2 ili 68%. Bez obzira na iznijete podatke o kvadraturi poslovnog prostora, moramo konstatovati da veličina i kvalitet prostora koji se koristi ne zadovoljavaju potrebe. Problem je toliko složeniji i urgentniji što postoji potreba za stalnim preuzimanjem arhivske građe od niza stvaralaca koja je već prispjela i pripremljena, a za njen smještaj je preostalo još vrlo malo smještajnih kapaciteta, dok u nekim odsjecima takva mogućnost više ne postoji. Ovaj problem iz godine u godinu biva sve izraženiji, tako da je u nekim slučajevima već dovedeno u pitanje izvršavanje osnovne djelatnosti Arhiva. U skladu sa mogućnostima, a u cilju poboljšanja uslova rada, činjeni su i u ovoj godini naporci.

Problem nedostatka prostora najizraženiji je na Cetinju, gdje se čuva najznačajnija arhivska građa. Trenutni kapaciteti zahtijevaju štedljivo raspolaganje arhivskim prostorom, a kao posljedica toga je nemogućnost preuzimanje nove građe kojoj su dospjeli svi rokovi za preuzimanje. Ključnu ulogu u rješavanju ovog pitanja imala bi planirana dogradnja Arhiva. Usljed

nedostatka arhivskog prostora, 1985. godine je izvršena adaptacija zgrade Državnog arhiva. Nakon 30-tak godina pokazalo se da ni to nije dovoljno, jer obim građe za preuzimanje prevaziča trenutne kapacitete. Kako bi se prevazišao problem došlo se na ideju da se otkupi objekat u susjedstvu objekta (kuća Vukmanovića), na čijem placu bi se mogla izvršiti dogradnja Državnog arhiva. U međuvremenu je Vlada CG obezbijedila sredstva za kupovinu kuće i Arhiv je uknjižen kao njen vlasnik. Urađeno je idejno rješenje dogradnje Arhiva sa dodatnih cca 1000m² prostora, a nakon toga je završen i glavni projekat. Cijeneći dosadašnju dinamiku prikupljanja građe od njenih stvaralaca, bio bi obezbijeđen smještajni prostor za narednih 20 godina. U vezi rješavanja problema prolaza do susjednog objekta, koji je u vlasništvu Mitropolije Crnogorsko-primorske, postignut je dogovor sa njom i sve to čini sastavni dio glavnog projekta. U ovom trenutku još nijesu definisani zajednički stavovi Prijestonice Cetinje i Državnog arhiva, ali s obzirom da se radi o objektu od državnog interesa i da svi radimo na zadatku ljepšeg, boljeg i prosperitetnijeg Cetinje, a time i Državnog arhiva, nadamo se da će se uskoro naći zajedničko rješenje.

Shodno inicijativi za dostavljanje predloga projekta od značaja za razvoj Prijestonice iz oblasti djelovanja Državnog arhiva CG, Prijestonici je upućen naš predlog za dogradnju Arhiva. Smatramo da bi trebalo uskladiti DUP i UP Staro jezgro, tj. predviđena drugačija urbanistička rješenja sa rješenjima koja su svojevremeno bila dogovorena i kojim je trebalo da se omogući dogradnja predviđena idejnim i izvođačkim projektom.

Imajući u vidu da to još uvijek nije postignuto, ostaje kao problem koji treba da se rješava u narednoj godini.

U više navrata DACG se obraćao gradonačelniku Prijestonice radi uređenje prilaza zgradi DACG Cetinje u cilju sprječavanja prodora vlage u depoe i uslovnijeg prilaza za stranke i zapošljene. Nijesmo dobili zeleno svjetlo da preuzmemos aktivnosti po tom pitanju uz obrazloženje da Prijestonica već ima plan za rješavanje pomenutog problema, koji još uvijek nije riješen. Treba napomenuti da je DACG imao opredijeljena sredstva za uređenje spornog prostora.

Nedostatak prostora i neodgovarajući kvalitet istog izražen je i u ostalim gradovima, pa su u cilju rješavanja ili makar ublažavanja problema, i u ovoj godini preduzete određene aktivnosti:

- U skladu sa mogućnostima, prioritetima i ekonomskom situacijom završeni su radovi u okviru I i II faze, koji se odnose na sanaciju eksterijera zgrade Arhivskog odsjeka Kotor u Škaljarima. Radovi su izvedeni u

skladu sa projektom Centra za konzervaciju i arheologiju CG (stolarija, fasada, olučni sistem). Zbog nedostajućih finansijskih sredstava projekat za sanaciju objekta koji koristi Arhivski odsjek Kotor, planiran je da se odvija u tri faze. Prvu fazu otpočeli smo 2019. godine, dijelom iz sredstava Ministarstva kulture CG (opredijeljenih u okviru *Programa zaštite i očuvanja kulturnih dobara*), a dijelom iz sopstvenih sredstava, kojim je finansirano plaćanje projekta Centra za konzervaciju i arheologiju, djelimična zamjena oštećene stolarije i dijela olučnog sistema. Druga faza radova otpočela je 2020. godine i obuhvatila je radove na sanaciji fasade starog dijela zgrade. Finansirana je iz budžetskih prihoda DACG, s obzirom da je zbog nedostatka sredstava u budžetu Ministarstva kulture CG (izazvane teškom ekonomskom situacijom), izostala podrška za ovu fazu projekta. U narednoj godini planirana je realizacija treće faze, zavisno od raspoloživih sredstava. Kao što smo prethodno pomenuli, osnovni problem usporene realizacije projekta u cijelosti je nedostatak finansijskih sredstava iz razloga što se dijelom ovaj projekat finansira iz sredstava Ministarstva kulture CG (u okviru *Programa zaštite i očuvanja kulturnih dobara*) i budžetskih sredstava opredijeljenih DACG za održavanje građevinskih objekata. Radovi su veoma značajni, ne samo zbog estetike i očuvanja kulturnog dobra, već i zbog bezbjednosti arhivske građe. Uz maksimalno poštovanje konzervatorskih uslova, sačuvana je autentičnost zgrade i ona se sada može na jedan lijep način predstaviti budućim posjetiocima. Treba napomenuti da je za Arhivski odsjek Kotor izvršena nabavka arhivskih regala za smještaj arhivske građe, čime se postigla ušteda u smještajnom prostoru.

- Zbog neadekvatnih uslova u prostorijama Arhivskog odsjeka Mojkovac (vlaga, opasnost od ponovnog prodora vode u objekat) bili smo prinuđeni da građu iz tog odsjeka izmjestimo u Arhivski odsjek Kolašin. U 2021. godini neophodno je obezbijediti finansijska sredstva radi saniranja prostora za smještaj arhivske građe koja pripada tom Odsjeku. Tokom 2020. godine raspisan je konkurs za upražnjeno radno mjesto (viši savjetnik III) u AO Mojkovac. Nakon završenog konkursa, primljen je izvršilac na neodređeno vrijeme koji je nakon mjesec dana odustao od radnog angažovanja. Predstoji ponovno raspisivanje konkursa.

- U Arhivskom odsjeku Berane, zgradi koja je u državnom vlasništvu, izvršena je zamjena dotrajalih prozora čime su se znatno poboljšali uslovi za rad zapošljenih i uslovi za smještaj arhivske građe. U narednom periodu predstoji sanacija krovne konstrukcije.

- Zbog bezbjednosti radnog prostora i arhivske građe, u arhivskim odsjecima Istorijski arhiv Kotor, Arhivskom odsjeku Nikšić i 2 arhivska odsjeka u Podgorici instalirana je oprema za video nadzor.

- Zbog neadekvatnih uslova za rad istraživača i drugih korisnika u čitaonoci DACG Cetinje urađeni su elektroinstalacioni radovi, molerski radovi i opremanje nedostajućim stolovima, stolicama i zavjesama. S obzirom da do sada DACG Cetinje nije imao prostoriju za održavanje promocija, ovim intervencijama je čitaonica prilagođena za održavanje promocija izdanja DACG ili manjih izložbi. Urađeni su molersko-farbarski radovi u depoima DACG Cetinje, nakon čega su izvršeni poslovi otprašivanja i čišćenja arhivskih kutija, arhivskih regala i prostora depoa.

- Zbog stanja u ekonomiji CG i rebalansa budžeta, od opredijeljenih sredstava za potrebe DACG u 2020. godini, izvršen je povraćaj sredstava u iznosu od 75.971€. u državni trezor. Arhiv raspolaže sa nedovoljnim sredstvima na poziciji za održavanje građevinskih objekata, naročito kada se ima u vidu da se ta sredstva odnose na održavanje 8 objekata u vlasništvu države (Cetinje, Herceg Novi, Kotor - 2 objekta, Danilovgrad, Podgorica, Berane, Bijelo Polje) i 12 objekata u vlasništvu opština i centara za kulturu koji ne održavaju svoje objekte. Samo jedan objekat je namjenski izgrađen za potrebe arhiva, ostali nijesu adekvatni i u njih se mora stalno ulagati. I dalje ostaje neriješen problem proširivanja prostora za rad Arhivskog odsjeka u Bijelom Polju, pa se nadamo da ćemo u tekućoj godini uz pomoć lokalne samouprave u toj opštini naći adekvatno rješenje. Osim postojećeg problema u ovom Odsjeku, do skora je bio neriješen problem i pljevaljskog Odsjeka koji je nastao nakon požara u RTV Pljevlja. Nakon više obavljenih razgovora sa čelnicima lokalne uprave SO Pljevlja, prvenstveno sa Igorom Golubovićem, predsjednikom opštine Pljevlja, riješen je problem proširivanja prostora za rad Arhivskog odsjeka u ovom gradu. I u ovom odsjeku već odavno postoji problem smještaja novopreuzete građe jer dosadašnji prostor ima svega 112m², od čega 70m² za depo. Prilikom gašenja požara slila se velika količina vode u prostorije Arhivskog odsjeka. Zahvaljujući brzoj intervenciji načelnika Vukomira Brajovića i zaposlenih, vrijedna arhivska građa je sačuvana, ali je radni prostor uništen. Imajući u vidu da se radi o javnom interesu, kao i da je neophodno poboljšati uslove za obavljanje ove značajne djelatnosti,inicirali smo sastanak sa predsjednikom opštine Pljevlja i njegovim saradnicima a povodom razmatranja mogućnosti da lokalna uprava ustupi poslovne prostorije na

korišćenje Odsjeku u zgradu bivših društveno-političkih organizacija u centru grada. Na sastanku su razmatrana sva pitanja u vezi rješavanja ovog problema. Direktor DACG Saša Tomanović predložio je da se na sjednici SO Pljevlja, između ostalog, uvrsti u dnevni red razmatranje ovog zahtjeva DACG. Od strane predsjednika opštine Pljevlja i njegovih saradnika u nadležnim organima lokalne uprave imali smo veliko razumijevanje za obezbjeđivanje boljih uslova za arhivsku djelatnost u Pljevljima. Sve je to rezultiralo pozitivnom odlukom. Naime ustupljen je prostor za proširenje, odnosno za smještaj arhivske građe Arhivskog odsjeka Pljevlja, veličine 201m² koji se nalazi u prizemљу zgrade. Predstoji njegova adaptacija i opremanje depoa kako bi se obezbijedili uslovi za smještaj arhivske građe narednih godina. Planirano je i opremanje čitaonice, čime bi se pružila bolja usluga korisnicima i istraživačima, kojima je arhivska građa itekako značajna u njihovom duhovnom i obrazovnom segmentu života.

- U Istorijском arhivu Kotor izvedeni su elektro-instalacioni radovi čime su poboljšani uslovi rada službenika i korisnika arhiva.

Usljed pandemije COVID19 i preporuka NKT bili smo prinuđeni da ograničimo broj zaposlenih koji dolaze na posao, odnosno smjenjivali su se u grupama, kako ne bi doprinijeli širenju epidemije, jer je i među zaposlenima bilo više slučajeva korone. To je uticalo na realizaciju radnih zadataka na sređivanju arhivske građe, jer se posebna pažnja vodila o zdravlju zaposlenih.

Shodno zakonskim obavezama po pitanju preventivne zaštite arhivske građe, kao i upošljenih i korisnika koji dolaze u kontakt sa njom, u toku 2020. urađena je dva puta dezinfekcija, dezinsekcija i deratizacija u svim prostorijama u kojima je smještena arhivska građa. Osim toga, u svim odsjecima dodatno su tretirane službene prostorije zbog preventive od COVID19. U skladu sa ZJN izvršena je nabavka i dopremanje dezinfekcionih sredstava shodno preporukama NKT-a. Po ustaljenom režimu nabavljenja su i sredstva za higijenu za sve odsjeke u Crnoj Gori po specifikacijama godišnjih potreba.

Nedostatak odgovarajućih tehničkih sredstava za zaštitu arhivske građe je problem koji je neophodno kontinuirano rješavati, te su u tom pravcu preduzete aktivnosti u okviru raspoloživih mogućnosti. Izvršena je opravka instalacija sistema za mikrofilmovanje. Imajući uvid u potrošnju neophodnog materijala za arhivsku djelatnost, i ove godine je izvršena nabavka veće količine arhivskih kutija i specijalnog japanskog papira i

druge opreme za potrebe Odjeljenja za konzervaciju i restauraciju arhivske građe. Izvršena je nabavka određene količine kancelarijskog namještaja. Urađen je godišnji servis klima uređaja.

DACG je, gledajući starosnu strukturu zaposlenih, relativno star kolektiv i u naredne 2 godine poći će u penziju znatan broj zaposlenih. Više puta tražili smo saglasnost za prijem novih kadrova, ali nijesmo dobili pozitivan odgovor. Tražena je saglasnost za popunu 8 upražnjениh sistematizovanih radnih mesta i dobijena saglasnost za 4 radna mesta, što je nedovoljno u odnosu na kadrovske potrebe Arhiva. Arhivistika je specifična djelatnost, jer se prethodno mora edukovati kadar, a edukacija se ne vrši u školi (jer u obrazovnom sistemu nije uvrštena arhivistika kao posebna nauka), već u DACG od strane iskusnih arhivista. U slučaju odlaska starijih kolega u penziju, prije angažovanja i popune nedostajućeg kadra, biće onemogućena kvalitetna edukacija za rad na arhivskoj građi. Stoga se ovom pitanju mora poklanjati značajna pažnja i na nivou Arhiva i na nivou države. Ista je situacija i sa konzervatorima. Postojanje odgovarajućeg kadrovskog potencijala, neophodan je preduslov za uspješno organizovanje arhivske djelatnosti i brige o arhivskoj građi, u najširem smislu. Arhiv je na početku 2020. godine imao 149, a na kraju godine 144 zaposlena službenika zbog odlaska zaposlenih u penziju ili uslijed smrti. Kao posljedica nepotpunjenosti radnih mesta predviđenih Pravilnikom o sistematizaciji, u Državnom arhivu javila se potreba za angažovanjem lica po ugovoru o djelu kako bi se prevazišao problem zaostajanja na sređivanju i zaštiti arhivske građe. U ovoj godini je, tražena saglasnost za angažovanje po ugovoru o djelu za 5 izvršilaca čime bi se nastavio projekat „*Zastita arhivske građe i poboljšanje uslova u arhivskim depoima DACG Cetinje 2020*“, kao i 1 ugovor o djelu radi obezbjeđivanja zgrade DACG u periodu korišćenja godišnjih odmora. Međutim nijedna saglasnost nije dobijena.

U cilju sticanja novih saznanja u prevazilaženju teškoća sa kojima se današnja arhivska struka susrijeće, ispravnog postupanja sa arhivskom građom, planirano je organizovanje oспособljavanja i stručnog usavršavanja zaposlenih u arhivu i kod stvaralaca po programu koji je pripremljen („Kancelarijsko poslovanje“ i „Upravljanje dokumentacijom ISO 15489“), što je ove godine zbog pandemije COVID19 bilo onemogućeno.

Takođe, zbog epidemije virusa COVID-19 nijesmo bili u mogućnosti održati neposredne stručne sastanke sa načelnicima kao u ranijem periodu. Tokom 2020. godine, više puta su organizovani radni sastanci sa

načelnicima arhivskih odsjeka telefonskim putem, o čemu su sačinjene službene zabilješke. Stručna komunikacija sa zaposlenima odvijala se svakodnevno putem elektronske pošte i telefona povodom raznih pitanja iz oblasti arhivske djelatnosti i ostalih pitanja za nesmetano obavljanje radnih zadataka i obaveza zaposlenih, kao i unapređenja uslova rada. Između ostalog, na sastancima je naglašena decidna primjena *Metodskog uputstva rada* za 2021. godinu i razmatrana je tekuća problematika:

- u radu na zaštiti registraturske građe kod stvaralaca/držalaca istaknuta je potreba sačinjavanja detaljnih zapisnika, pri svakoj posjeti, kako bi se omogućilo kvalitetno i uspješno praćenje opštег stanja arhivske i registraturske građe, kao i izvršavanje datih naloga;
- neophodnost kontinuiranog upozoravanja registratura na obavezu vođenja arhivskih knjiga;
- tokom procesa sređivanja i obrade, prioritet dobija arhivska građa organa uprave i pravosudnih organa. Pri sređivanju fondova, kod kojih je potrebno izvršiti izlučivanje, neophodno je sačiniti *Liste kategorija registraturske građe* po kojima bi se vršio navedeni postupak, a na osnovu dobijene saglasnosti. Uz sređivanje fondova potrebno je paralelno raditi popis i izdvajanje građe koja je teško oštećena i dospjela za konzervaciju;
- kod izbora naučno-obavještajnih sredstava neophodno je rukovoditi se sadržajem arhivske građe pojedinih fondova za koji se ona izrađuju. Istaknuta je potreba provođenja tehničke zaštite fondova koji su stekli status kulturnog dobra;
- preuzimanje arhivske građe je neophodno vršiti u skladu sa čl. 14 *Zakona o arhivskoj djelatnosti*, odnosno samo prioritetno preuzimanje građe starije od 30 godina, uz striktnu primjenu čl. 6 *Uredbe o posebnim troškovima* (Sl. list Crne Gore, br. 06/14 od 04. 02. 2014);
- istaknuta je obaveza načelnika da redovno održavaju radne sastanke u vezi dosljedne primjene "Internog pravila o evidenciji prisutnosti na poslu u Državnom arhivu" broj 01-344/5 od 18.04.2016. godine. *Uredbu o ocjenjivanju rada državnih službenika i namještenika* (Sl. list Crne Gore, br. 16/19 od 15.03.2019) je neophodno sprovesti do 15.01.2021. godine. U protekloj 2020. godini postignuti su zadovoljavajući rezultati kako u radu spoljnje službe, tako i u procesu sređivanja i obrade. Poboljšani su kriterijumi prilikom preuzimanja arhivske građe i vrši se preuzimanje samo registraturski sređene

građe. Izrađuju se detaljni popisi preuzete arhivske građe i vrši se njihova precizna provjera. Proces sređivanja i obrade arhivske građe vrši se u skladu sa metodološkim upotstvom za 2020. godinu;

- istaknuta je praksa redovne i kontinuirane saradnje i komunikacije na planu ostvarivanja plana rada i radnih zadataka između službenika Odsjeka i načelnika;
- Postoji dobra komunikacija sa pomoćnicima direktora, što je sve prepostavka za ostvarivanje planiranih poslova u okviru Odsjeka;
- istaknuto je da treba pažljivo pratiti primjenu nove *Uredbe o kancelarijskom poslovanju* i pratećeg *Uputstva za sprovodenje uredbe*, jer donose novi način klasifikacije dokumentacije, pa se procjenjuje da će u početku primjene biti dosta problema kod stvaralaca, jer su nove klase po UDK sistemu puno drugačije od starih;
- konstatovano je da je Plan rada za 2020. godinu, i pored problema sa epidemijom COVID19, realizovan na zadovoljavajućem nivou;
- date su smjernice za izradu plana rada za 2021. godinu u kontekstu raspoloživih kadrovskih mogućnosti.

Obavljen je veći broj posjeta pojedinim odsjecima (zavisno od aktuelne problematike) i organizovani sastanci na pojedina stručna pitanja.

Državni arhiv Crne Gore posjeduje 1275 arhivskih fondova što čini ukupno oko 11000 dužnih metara arhivske građe. Struktura ove arhivske građe je slijedeća: 545 fonda ili nešto preko 4200 d/m građe se odnosi na državne organe i organizacije, a 730 fondova ili oko 6000 d/m građe se odnosi na lokalne organe i organizacije. Pored toga, Arhiv posjeduje još i 117 ličnih ili porodičnih fondova sa oko 50 d/m građe, kao i 140 zbirk sa oko 220 d/m građe.

U bibliotekama Državnog arhiva nalazi se preko 50.000 bibliotečkih jedinica. Za opis stvaralaca arhivske građe i arhivskih fondova, striktno se primjenjuju međunarodni standardi i norme, što je stupanjem na snagu novog Zakona o arhivskoj djelatnosti, propisano kao zakonska obaveza.

Kroz saradnju sa drugim subjektima, prije svega arhivima, rađeno je na pribavljanju informacije o arhivskoj građi ili same građe koja je od značaja za Crnu Goru (Arhiv Jugoslavije – Beograd, Češka, Arhiv Poljske, Arhiv Turske, Arhiv Rusije, Arhiv Republike Srpske, Arhiv Slovenije).

Arhivska građa i literatura koja se čuva u Arhivu bila je dostupna i koristio je veliki broj stranaka, mada ni približno kao ranijih godina što je

posljedica epidemije COVID19. Najveći broj stranaka tražio je i koristio arhivsku građu u dokazne svrhe, radi ostvarivanja određenih imovinskih i drugih prava, a naročito po osnovu povraćaja oduzetih imovinskih prava i obeštećenja.

Do nedavno, predmetno tematski indeksi bili su u analognoj formi, pa je iz tog razloga izvršeno prebacivanje u digitalni format čime smo zaštitili podatke i spriječili njihov gubitak jer su postojeći predmetno tematski indeksi od svakodnevne upotrebe bili dotrajali. Na ovaj način je omogućen i lakši pristup informacijama koje traže korisnici usluga.

Nakon renoviranja ekonomata DACG Cetinje se povećao smještajni prostor i izvršena klasifikacija i sređivanje knjižnog fonda, odnosno izdanja DACG.

Pored redovnih aktivnosti na poslovima zaštite, sređivanja, obrade i korišćenja arhivske građe, DACG je posvetio veliku pažnju kulturnoj i naučnoj djelatnosti u 2020. godini. U planovima i aktivnostima značajno mjesto ima objavljivanje i izlaganje arhivske građe, organizovanje prigodnih manifestacija ili učešće u onim koje iniciraju ili organizuju drugi. Jedna od osnovnih djelatnosti DACG jeste prezentacija i publikacija arhivske građe. Zbog aktuelne pandemije, ova djelatnost je svedena na minimum. Izložbe su organizovane na Cetinju, Podgorici i Nikšiću, pod novim restriktivnim pravilima.

Državni arhiv je objavio nekoliko značajnih izdanja iz oblasti istorije i kulture uopšte:

1. Srđa Martinović, Aleksandar Berkuljan i Đuro Čelebić : **Spomenica junacima Božićnog ustanka**;
2. Borislav Cimeša : **Atentati i zavjere protiv kralja Nikole** (povodom jubileja - 110 godina od proglašenja Crne Gore za Kraljevinu);
3. Arhivski zapisi, br. 1-2/2019.

U svim ovim izdanjima pokrenuta su pitanja od naučne važnosti za crnogorsku istoriografiju i rasvijetljeni neki bitni detalji iz istorije Crne Gore. Smatramo da je bilo od izuzetnog značaja objavljivanje ovih publikacija.

Urađena je priprema za štampu knjiga: „Pomoćne istorijske nauke“, autora Božidara Šekularca i „Pisma Lazara Tomanovića (predsjednika Vlade Knjaževine/Kraljevine Crne Gore), autorke Andrijane Nikolić.

U praksi se pokazalo da je za izdanja, koja objavljuje Državni arhiv Crne Gore, zainteresovana najšira čitalačka publika. Sve publikacije su

rezultat programske orijentacije Državnog arhiva u domenu objavljivanja arhivskih dokumenata. Nedvojbeno je da je u ovom domenu napravljen krupan iskorak i potvrđena sposobnost Arhiva i arhivista da uspješno i autonomno realizuju projekte na polju izdavačke djelatnosti, odnosno objavljivanja izvora.

Zbog opšte situacije, izazvane virusom COVID19 nijesu organizovane uobičajene promocije izdanja DACG, niti je bilo prilike za učešćem na tradicionalnom sajmu knjiga u Podgorici.

U ovoj godini, uz poštovanje mjera Vlade Crne Gore i NKT-a, za preduzimanje privremenih mjera za sprječavanje prenošenja novog korona virusa, priređeno je više izložbi obuhvaćenih Programom zaštite i očuvanja kulturnih dobara:

- „Konzularna predstavništva Crne Gore 1880-1914“
- „110 godina od obnove kraljevine CG“
- „Obnova crnogorskog kraljevstva i jubilarne svečanosti 1910. godine“.

Izložbe su medijski propraćene od strane televizijskih i radio stanica, kao i internet portala.

Ministarstvo zdravlja Crne Gore je donijelo niz privremenih mjera za ograničavanje kretanja i zabranu okupljanja u cilju sprečavanja širenja virusa COVID19 i zaštite zdravlja građana. Kao posljedica toga je i nemogućnost organizovanja tradicionalnih manifestacija pod nazivom „**Neđelja arhiva**“ i „**Međunarodni dani arhiva**“, koje se po pravilu održavaju u periodu od 13.05. do 17.05. tekuće godine. Za arhivsku djelatnost su ovo vrlo značajne manifestacije. O značaju manifestacije „Neđelja arhiva“ govore aktivnosti preduzete tokom 2019. godine, kada je organizovano preko 50 aktivnosti, među kojima: izložbe dokumenata, razna predavanja, posjete Arhivima od strane polaznika predškolskog uzrasta, učenika i studenata, posjete školama, održavanje časova istorije, distribuiranje propagandnih materijala, postavljanje informativnih plakata, gostovanja na radiju. Gradovi u kojima je obilježena „Neđelja arhiva“ su: Andrijevica, Cetinje, Pljevlja, Kolašin, Berane, Podgorica, Bar, Budva, Danilovgrad, Nikšić, Bijelo Polje, Kotor, Ulcinj, Herceg-Novi. Manifestaciju je propratilo nekoliko medijskih kuća: RTV CG, RTV Pljevlja, RTV Budva, TV Nikšić, TV Teuta, Radio Rožaje, Radio Bar, RTV Ulcinj, Radio Elita; Pljevaljske novine, dnevni list *Vijesti*,

dnevni list *Dan*. Nadamo se da će se normalizacijom situacije stvoriti uslovi za nastavak ove manifestacije. Takođe je od velikog značaja i manifestacija „Međunarodni dan arhiva“, kada se prezentuje istorijsko nasljeđe, popularizuje arhivska djelatnost i arhivska služba u Crnoj Gori, te razvija svijest o značaju pisanog kulturno-istorijskog nasljeđa. „Međunarodni dan arhiva“ obilježava se u svim svjetskim arhivima.

U cilju bolje prezentacije rada redizajniran je sajt Arhiva i prešlo se sa starije verzije, koja nije bila prilagođena mobilnim uređajima, na novu, funkcionalniju verziju. Ovim je postignut veći broj posjeta, jer skoro 80% čine pristupi sa mobilnih uređaja. Samim tim je povećan i broj upita svih vrsta (zahtjevi, kontakti, pozivi, mailovi). Korisnicima su dostupni pregledi svih sređenih arhivskih fondova. Takođe, posjetiocici mogu da pregledaju izdanja DACG i poruče ih elektronskim putem, a u elektronskoj formi dostupni su i svi brojevi časopisa „Arhivski zapisi“.

Ostvarena je saradnja na međunarodnom i unutrašnjem planu.

Na međunarodnom planu tokom 2020. godine:

Imajući u vidu situaciju sa pandemijom COVID-19, na polju međunarodne saradnje su mnoge planirane aktivnosti otkazane i nastavak njihove realizacije se očekuje u 2021. godini. Ipak, aktivnosti koje nijesu zahtijevale fizičku prisutnost i koje su mogle biti nadomještene upotrebom savremene tehnologije, tim putem su i realizovane. S tim u vezi, zaposleni Državnog arhiva imali su priliku da prisustvuju on line skupovima i sastancima i u takvim okolnostima uspjeli održati kontinuitet prezentacije i promocije kulturne baštine.

U organizaciji ogranka ICARUS konzorcijuma - ICARUS Hrvatska, zajedno sa Univerzitetom u Zagrebu, a povodom obilježavanja Međunarodne nedjelje i dana arhiva, organizovana je radionica na temu „Arhivi i digitalno društvo“. S ciljem globalne promocije važnosti zaštite i dostupnosti arhiva kako za pojedinca, tako i za društvo, ovogodišnji Međunarodni dan i nedjelja arhiva bili su posvećeni osnaživanju društva znanja. Ono uključuje teme poput vještačke inteligencije, digitalno očuvanje, nove tehnologije, pouzdanost informacija, te srodnna pitanja i njihov uticaj na arhivsku struku i praksu.

Takođe u organizaciji ICARUS Hrvatska, u toku 2020. godine sprovedena je i on line radionica na temu „OCR u službi povećanja efikasnosti

arhivskih procesa“. Optičko prepoznavanje znakova (OCR) je savremena alatka, čijom se upotrebom slika znakova, tj. teksta, pretvara u oblik kojim se dalje može manipulisati na računaru. Ova metoda prepoznavanja podataka i informacija, omogućava optimizaciju procesa digitalizacije arhivske građe, te višestruko ubrzava njen proces ili ga čak automatizuje uz minimalne troškove, uz zadržavanje ili poboljšanje kvaliteta dobijenih rezultata. Prisutni su imali priliku da steknu osnovna i dio naprednih znanja o funkcionisanju OCR dostupnih alata (alata otvorenog koda).

Zaposleni Državnog arhiva učestvovali su i na XXVII Međunarodnoj naučnoj i praktičnoj konferenciji „Dokumentacija u informatičkom društву: Informacione tehnologije i upravljanje zapisima u vremenu globalnih izazova“, koja je pod okriljem Sveruskog naučno-istraživačkog instituta za dokumentaciju i arhivsku djelatnost (VNIIDAD), a u saradnji sa Evro-azijskim regionalnim odjeljenjem Međunarodnog arhivskog savjeta (EURASICA) i Savezne arhivske agencije (Rosarhiv), takođe, organizovana on line putem, u novembru 2020. godine. Na konferenciji su predstavljeni izvještaji o regulatornoj politici u sferi arhivskog poslovanja, dostignućima i perspektivi. Istaknuti su problemi istovremene globalizacije i lokalizacije informacionog prostora, kao i sukob elektronskih i analognih medija na tehnološkom i semantičkom nivou.

Tokom godine, ICARUS konzorcijum čije je sjedište u Beču, organizovao je dvije generalne skupštine. Na prvoj, koja je održana u prvoj polovini 2020. godine, glavna tačka agende bila je glasanje za izbor ICARUS članova Izvršnog odbora za period od naredne tri godine, shodno listi nominovanih kandidata. U drugoj polovini godine je organizovana druga po redu Generalna skupština, a njeni prioriteti bili su promovisanje novog koncepta rada Udruženja, pod nazivom „Agenda 2023“. Razmotreno je i usvajanje finansijskog izvještaja, te promovisana dva nova člana iz Austrije i Holandije. Takođe je u periodu održavanja druge Generalne skupštine organizovana u on line formatu i 25. po redu godišnja konferencija pod nazivom “Nadolazeća dekada – Agenda za budući razvoj ICARUS-a”. Prezentovane su prošlogodišnje aktivnosti Udruženja, kao i zasebne organizacije Time Machine, koja se bavi istoimenim projektom. Predstavljen je četvorogodišnji program (2019-2023) projekta European Digital Treasure, u sklopu Programa Kreativna Evropa. Takođe su predviđene aktivnosti i na drugim projektima saradnje poput Topotheque, Monasterium, CREARCH, Creative Europe Project THEY LIVE – Stu-

dents, te istaknuti njihov značaj i dosadašnji razvoj. Predstavljene su i nacionalne branše ICARUS Italija i ICARUS Hrvatska, kao i asocijacija ICARUS4ALL.

Predstavnici Državnog arhiva, u protekloj godini, ostvarili su i saradnju sa Ambasatom Republike Slovenije. Predočena su dosadašnja značajna postignuća i istaknuta zainteresovanost za nastavak i produbljivanje buduće saradnje između DACG i arhiva i srodnih institucija sa teritorije Republike Slovenija, te postignut dogovor oko preuzimanja konkretnih koraka i dalje organizacije događaja.

Državni arhiv je za potrebe popunjavanja knjižne kolekcije Biblioteke inostrane literature sa sjedištem u Rusiji, donirao 17 svojih naučnih izdanja. Donacija je izvršena posredstvom Ministarstva vanjskih poslova Crne Gore.

Obnovljena su članstva u sklopu organizacija ICA (Međunarodni arhivski savjet) i ICARUS (Međunarodni centar za arhivska istraživanja).

Unutar-državna saradnja za 2020. godinu:

U cilju objedinjavanja naučnih potencijala, afirmacije i promocije naučnih, kulturnih i istorijskih vrijednosti Crne Gore, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti i Državni arhiv Crne Gore zaključili su Sporazum o saradnji. Sporazum su u Crnogorskoj akademiji nauka i umjetnosti potpisali generalni sekretar CANU akademik Dragan Radonjić i direktor Državnog arhiva Crne Gore Saša Tomanović.

Sporazumom je predviđena saradnja koja će se realizovati u sljedećim vidovima:

- učešće u obilježavanju značajnih jubileja događaja i ličnosti vezanih za Crnu Goru;
- zajednički rad na naučnoistraživačkim projektima;
- održavanje naučnih skupova i okruglih stolova;
- realizacija i promocija zajedničkih izdanja;
- učešće na Tribini CANU;
- saradnja na drugim poslovima od zajedničkog interesa.

Realizaciju Sporazuma pratiće Koordinacioni odbor od 4 člana, od kojih svaka strana potpisnica Sporazuma imenuje po 2 člana.

U razgovorima je bilo riječi i o konkretnim zajedničkim projektima, kao npr. publikovanje monografije “Akcije crnogorskih banaka, novčanih zavoda i privrednih društava 1863–1946”.

Nastavljena je saradnja sa Ministarstvom kulture, Nacionalnom bibliotekom, Centrom za konzervaciju i arheologiju CG, Upravom za kulturna dobra CG, Narodnim muzejom, velikim brojem škola, centrima za kulturu, lokalnim muzejima i bibliotekama, opština i dr. Pored toga u proteklom periodu sarađivalo se i sa Maticom crnogorskog, Centrom za kulturu Nikšić, Fondom za obeštećenje Crne Gore i fakultetskim jedinicama Univerziteta Crne Gore.

Državni arhiv je i u ovoj godini ostvario dobru saradnju sa medijima: TV Crne Gore, Radio Crne Gore, TV Nikšić, Pobjeda, Dan, Vijesti, lokalne radio i televizijske stanice i dr.

Aktivnosti na realizaciji redovnih obaveza i zadataka iz arhivske djelatnosti koje se odnose na kontrolu, zaštitu, preuzimanje, smještaj, sređivanje, obradu i korišćenje arhivske građe od značaja za državu i jedinice lokalne samouprave, organizovane su i odvijale se u organizacionim jedinicama Državnog arhiva. Posebno treba istaći da se i u otežanim uslovima, izazvanim pandemijom Covid-19, svim strankama, istraživačima i korisnicima, izlazilo u susret. U vrijeme kada je od strane NKT-a sugerisano da se obustavi rad, strankama su pružane potrebne informacije i dostavljane kopije dokumenata putem redovne ili elektronske pošte.

Služba za opšte i pravne poslove:

U toku godine pripremljeno je više dokumenata: Program rada, Izvještaj o radu, Zahtjev za budžet, projekti koji su kandidovani za sufinsiranje iz Programa zaštite kulturnih dobara;

- urađen Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji;
- urađeni nacrt Kadrovskog plana za 2020. godinu;
- sačinjen Izvještaj o realizaciji Plana integriteta za 2019. godinu;
- sačinjen Plan integriteta za 2020-21. godinu,
- kao i drugi akti kojim se rješavaju prava i obaveze zaposlenih

Služba za ekonomsko finansijske poslove:

Zakonom o budžetu za 2020. godinu, Državnom arhivu je opredijeljeno 2.053.686,66 eura.

- Budžet nakon rebalansa i ušteda (u iznosu od 75.971€) iznosi je 1.977.715,66 eura.
- Realna potrošnja bužeta na dan 31.XII 2020. iznosi 1.879.908,97 eura.
- Sopsveni prihodi na kraju 2020. godine iznose 38.301,35 eura.
- Sredstva u okviru programa Programa zaštite i očuvanja kulturnih dobara za 2020. g. po zaključenim ugovorima nijesu uplaćena od strane Ministarstva kulture.
- Shodno objedinjenim javnim nabavkama, u toku 2020. od strane Uprave za imovinu, a za potrebe DACG, vršena je isporuka po osnovu sprovedenih postupaka javnih nabavki, i to za:
kancelarijski materijal,
tonere,
osiguranje imovine i lica.

Kod Uprave za imovinu u toku je postupak za nabavku fiksne i mobilne telefonije.

- Sanacija eksterijera objekta Državnog arhiva-Arhivski odsjek Kotor u Škaljarima (faza II) i Arhivskog odsjeka u Beranama, iznosi je 46.144,50€ sa uračunatim PDV-om.

Planirano je i uspješno realizovano niz mjera u cilju štednje i smanjenja materijalnih troškova, što već daje pozitivne rezultate.

**I SEKTOR ZA ARHIVSKU GRAĐU STVARALACA OD
ZNAČAJA ZA DRŽAVU**

U sastav Sektora za arhivsku građu od značaja za državu su pet arhivskih Odsjeka: Odsjek Centralni depo, Odsjek za sređivanje i obradu arhivske građe-stari period do 1945. godine, Odsjek Istorijski arhiv Kotor, Odsjek za sređivanje i obradu arhivske građe-novi period od 1945. godine i Odsjek za istoriju radničkog pokreta Podgorica.

U svim Odsjecima obavljeni su poslovi shodno utvrđenom Planu rada, što se moglo pratiti kroz mjesecne izvještaje koji su redovno dostavljeni. Određena odstupanja od Plana bila su posljedica situacije iza-

zvane epidemijom Covid19. No, i pored navedenih otežavajućih okolnosti te obaveze sprovođenja mjera NKT, poslovi u arhivskim odjecima uglavnom su se odvijali redovno. Posebno treba istaći da se i u znatno otežanim uslovima izlazilo u susret svim strankama, istraživačima i korisnicima. U vrijeme "lokdauna", strankama su pružane potrebne informacije i dostavljane kopije dokumenata putem redovne ili elektronske pošte. Kontakti sa načelnicima Odsjeka održavani su redovno, većinom telefonskim putem. U junu mjesecu održan je sastanak sa načelnicima svih odsjeka, na kojem smo, u neposrednom kontaktu, razmotrili polugodišnji rad i utvrdili smjernice za nastavak daljih obaveza. Krajem novembra protekle godine održani su telefonski sastanci, pojedinačno, sa svim načelnicima u okviru Sektora, na kojima je, između ostalog, dogovorena izrada godišnjih izvještaja za 2020. i planova rada za narednu godinu.

1. Odsjek Centralni depo - Cetinje

Tokom 2020. godine u ovom Odsjeku izvršeni su sljedeći poslovi:

1. Odsjeku depoa je tokom 2020. godine, pristiglo 284 zahtjeva stranaka od kojih je na 40 zahtjeva odgovoreno pozitivno, dok je negativno odgovoreno na 244 zahtjeva. U tu svrhu bilo je potrebno pregledati 861fasciklu arhivske građe.
2. Na osnovu uredno vođenih reversa izdavana je arhivska građa, i to:
A/ Odsjek SIO – stari period 119 fascikli, 2 pomoćne knjige;
B/ Odsjek SIO – novi period 61 fascikla, 6 knjiga;
C/ Centar za naučno-informativnu djelatnost 5 fascikli, 5 knjiga,1 službeni list;
D/ Centar za tehničku zaštitu arhivske građe 20 fascikli;
E/ Čitaonici za potrebe istraživača i drugih korisnika arhivske građe 1167 i 303 pomoćnih fondovskih knjiga.
3. Kontaktirano je sa 63 stranke, lično ili putem telefona.
4. Za čitaonicu, odnosno istraživače, urađeno je 1236 kopija, a za potrebe arhivskih odsjeka 640 kseroks kopija.

5. Završena je prefascikulacija sljedećih fondova:

- Ratna šteta 1919-1922 - 37 fascikli;
- Gradsko zapovjedništvo Cetinje 1917-1918 - 37 fascikli;
- Republički fond za obnovu i izgradnju područja postradalog od katastrofalnog zemljotresa 1979-1989.

6. Primljena u depo arhivska građa - Generalni sekterijat Vlade Crne Gore 1991-2016; ukupno primljeno 1258 fascikli.

Redovno je održavana komunikacija sa pomoćnicom direktora i održan sastanak kolegijuma svih načelnika Sektora u Podgorici.

2. Odsjek za sređivanje i obradu arhivske građe - stari period do 1945. Cetinje

Sprovodenjem redovnih radnih obaveza u navedenom periodu urađeno je:

- Ministarstvo pravde: arhivistički sređena građa, urađene unutrašnje liste, fascikle br. 158 - 174 (1909 - 1910). Ukupno 17 fascikli.
- Veliki sud: arhivistički sređena građa i urađene unutrašnje liste, fascikle br. 48 - 54 (1884 - 1885). Ukupno 6 fascikli.
- Ministarstvo unutrašnjih djela: revizija fonda i izrada unutrašnjih listi, urađene fascikle br. 19 -21 (1880). Ukupno 3 fascikle.
- Glavna državna kontrola - urađen imenski i geografski registar f. 16 - 20 (1910 - 1911). Ukupno 5 fascikli.
- Poslanstvo Carigrad - revizija fonda. Veliki broj dokumenata na francuskom jeziku ima prevode na malim listicama, urađenim u ranijem periodu, vrši se njihovo prekucavanje. Urađene unutrašnje liste za fascikle br. 16 - 26 (1904 – 1906). Ukupno 10 fascikli.
- Prilikom pregleda fonda Ministarstvo inostranih djela, utvrđeno je da fascikle br. 47, 48, 49, 49a, 50 (1894) nemaju utrašnje liste. Urađene detaljne unutrašnje liste za navedene fascikle. Ukupno 5 fascikli.
- Ministarstvo prosvjete i crkvenih poslova (MPCP). Fond je numerisan i urađen je sumarni inventar. Nastavljen je rad na ispisivanju signature, urađeno za fascikle br. 33 - 41 (1907-1908). Ukupno 9 fascikli.

- Crnogorski Crveni Krst Ženeva, Rim i Nej (kod Pariza) - sređene i obrađene fascikle br. 1 i 2 (1917, 1918, 1919). Ukupno 2 fascikle.
- Odbor za organizaciju Balkanske izlozbe u Londonu - arhivistički sređena građa, fascikla br. 1 (1907, 1908, 1909, 1910). Fond ima 1 fasciklu.
- Državna učiteljska škola - sređena građa, fascikla br. 10 (1932). Ukupno 1 fascikla.
- Crnogorska banka Cetinje – urađene unutrašnje liste br. 1 (1905-1908), 2, 3 (1907).

Sa pomoćnicom direktora održavana je redovna komunikacija. Održan je i sastanak Sektora u Podgorici, kome su prisustvovali svi načelnici Odsjeka.

3. Odsjek Istorijski arhiv Kotor- Kotor

U Odsjeku su tokom 2020. godine obavljeni sljedeći zadaci:

I - Stručni poslovi u Odsjeku Istorijski arhiv Kotor

Sređivanje i obrada arhivske građe:

1. Fond Opština Kotor, OK, (1787-1944), revizija fonda u cilju poboljšanja postojećeg stanja.

- izvršen detaljan pregled 60 fascikli fonda OK; (konstatovano stanje i urađen popis onih kod kojih je potrebno hitno preduzeti sređivanje).
- detaljno sređivanje izvršeno unutar 3 fascikle fonda OK [I/1, 1762/1878; I/2, 1789-1804; I/3, 1812/1892]; (hronološki nesređena građa, različita fondovska pripadnost dokumenta); pregledan sadržaj oko 1.500 dokumenta (jezik latinski, italijanski, manuskripti) i određena njihova fondovska pripadnost; izvršeno je sređivanje po fondovskoj pripadnosti i potom hronološki unutar svake košuljice – pripremljeno za umetanje u druge fondove: KRM, KOPO, UPM, DEBOF, OSK, fondove svih sreskih sudova i u OK); u istorijski bilješkama pomenutih fondova unešene su napomene o promjeni stanja (umetanju novih dokumenata).
- izvršena je revizija 3 fascikli fonda OK (CLXXXIV, CLXXXIV/A i CLXXXV), godina 1921; oko 2.570 dokumenata (izvršeno

je poboljšanje hronološkog reda svih dokumenata i ona su sistematizovana prema broju iz Djelovodnog protokola za 1921. godinu; poboljšano je fizičko stanje dokumenata; pripremljeni su svi podaci o zatečenom stanju dokumenata unutar fascikli za izradu unutrašnjih lista).

- u postupku odlaganja dokumenata koji su korišteni u čitaonici Arhiva izvršeno je poboljšanje hronološkog reda i fizičkog stanja dokumenata u ukupno 43 razne fascikle arhivskog fonda OK, sa oko 12.500 dokumenata.
2. Zbirka Kotorska mornarica, KOM (1548-1983), pripajanje zbirci dokumenata dobijenih od Bokeljske mornarice Kotor (spisi su pregledani, izlučen je škart i bezvrijedni materijal, poboljšano je fizičko stanje dokumenata; spisi su poređani hronološki, po fasciklama i kutijama, po postojećim oznakama fascikli prema popisu stvaraoca fonda

Ukupno:

- sređeno je oko 2 m dužna arhivske građe, sa približno 11.000 dokumenata;
- izvršen odabir i snimanje digitalnom kamerom: 114 dokumenata.
- urađena 65 regesta.

3. Sređivanje (revizija) arhivskog fonda *Pomorska škola Kotor*, (POŠK), 1870 – 1945. (fond je registraturski sređen; u postupku korišćenja fonda došlo je do značajnog narušavanja registraturskog i hronološkog reda, čak i pripadnosti dokumenata određenim hronološkim cjelinama). Dokumenta su sređena hronološki i povezana u predmete po sadržaju. Poboljšanje fizičkog stanja dokumenata, odlaganje u košuljice, zamjena fascikli; prema djelovodnim protokolima konstatovano je koja dokumenta nedostaju, sa napomenom na osnovu sadržaja dokumenta u djelovodnim protokolima spisa; izvršeno je signiranje dokumenata; pripremljeni su podaci za unos u unutrašnje liste; izrađene su naljepnice za svaku fasciklu unutar arhivskih kutija; dopunjena je istorijska bilješka o fondu POŠK.

Ukupno:

- sređeno 10 fascikli sa oko 1.250 dokumenata (I do X, školska godina 1872/73. do 1883/84. godina), jezik građe je italijanski, mletački dijalekat;

- unesene signature na oko 1.600 dokumenata;
- prepakovano 9 pomoćnih knjiga.

4. Sređivanje arhivskog fonda *Sreski sud Kotor, 1805-1944*

Ukupno:

- registraturski sređeno 112 fascikli (I – CXII);
- prepakovane 43 fascikle i naljepnice za svaku arhivsku kutiju;
- 43 unutrašnje liste (za fascikle: od SK I do SK XX; SK LXVI do SK LXVIII; SK LXXXVII do XCVI).

5. Fond *Sudsko-notarski spisi, SN (1326-1943)*.

Ukupno:

- signiranje dokumenata - folijacija urađena na oko 3.900 dokumenata u 8 fascikli (CXCVIII - CCV); izrađeno je 8 unutrašnjih listi za fascikle: SN CXCVIII do SN CCV.

5. Fond *Katastarska uprava Kotor, KUK (1836-1995)*.

Sređivanje dokumenata za 4 katastarske opštine (fascikuliranje po katastarskim opštinama, izrada unutrašnjih lista, skeniranje svih identifikacionih skica i manuala; unos privremenih signatura).

Ukupno:

- sređeno katastarskih karata 166; manuala 262; starih manuala 38; identifikacionih skica 107;
- skenirano u svrhu zaštite: 573 arhivskih jedinica;
- signirano (privremena signatura – folijacija): 609 dokumenata.

6. Sređivanje – revizija *Lični arhivski fond don Antona Miloševića, POMI, (1872-1960)* i obrada.

- Hronološko sređivanje unutar fascikli i košuljica u ukupno 7 fascikli (0,90 m). [nastavak]
- Arhivistički obrađeno - urađen analitički inventar za 150 dokumenata (jezik srpsko-hrvatski, italijanski, njemački, staro-slovenski).

7. Revizija – poboljšanje naučno-obavještajnih sredstava izrađenih u Arhivu:

Regesta za fond Upravno-politički spisi vanrednih providura.

- Skeniranje (pdf) regesta fascikle br. IV (1684-1686): ukupno skenirano 122 stranice rukopisnog teksta, tj. 643 regesta (sa radom na poboljšanju digitalnih kopija);
- Sadržaj svakog regesta se upoređivao sa originalnim dokumentom (rukopis, jezik italijanski – mletački dijalekat), kod prekucavanja unešene su ispravke, uz prestilizaciju teksta svakog regesta; uporedo je vršena kontrola analitičkog indeksa, njihova dopuna i korekcija. Ukupno je na ovaj način obrađeno 97 regesta.
- Skeniranje regesta fonda Lučka kapetanija Rose (LUKAR), 1818-1851.
- Regesta su izrađena na staroj i oštećenoj hartiji običnom olovkom; uz poboljšanje svake digitalne slike skenirana regesta su sačuvana u pdf-u.

Ukupno je skenirano je 300 stranica regesta za 6 fascikli fonda, godine: 1818, 1819, 1830, 1831, 1832, 1833.

Sređivanje i obrada bibliotečke građe

1. Glavna biblioteka Istoriskog arhiva Kotor

Serijska izdanja

- priprema ranije inventarisanih serijskih bibliotečkih jedinica za elektronsku izradu kartoteke; provjera u kartoteci članaka o stanju prethodne obrade; provjera inventarskog broja i signature u Glavnoj knjizi inventara za serijska izdanja; izdvajanje duplikata. Izdvojeno i prepakovano ukupno 27 duplikata;
- odabir i priprema neinventarisanih serijskih publikacija za unos u Glavnu knjigu inventara za serijska izdanja (razvrstavanje po naslovima, godištima i sveskama, pečatiranje, inventarisanje, stavljanje naljepnica, signiranje, odlaganje na bibliotečke police);
- kataloška obrada za kartoteku članaka (elektronski format).

Ukupno obrađeno: 19 bibliotečkih jedinica; izrađeno 16 kartona.

Monografska izdanja

- sređivanje i obrada monografskih publikacija (inventarisanje u Glavnoj knjizi inventara za monografska izdanja, pečatiranje, stavljanje naljepnica, signiranje, kataloška obrada (u elektronskom formatu) i odlaganje.

Ukupno: 109 bibliografskih jedinica monografskih izdanja; 109 kataloška listića.

2. Poklon-biblioteka dr Ivan Božić

- Revizija biblioteke (oko 3.000 bibliotečkih jedinica, monografskih publikacija i serijskih izdanja); provjera stanja inventarisanih i katalogiziranih bibliotečkih izdanja u bibliotečkim ormarima u poređenju sa Knjigom inventara Poklon-biblioteke Božić, popis nedostajućih publikacija (sa naslovom, signaturom i br. iz Knjige inventara); kontrola reda u policama; čišćenje i poboljšanje fizičkog stanja publikacija; zamjena etiketa.
- neinventarisane i kataloški neobradene publikacije su raspakovane iz kartonskih kutija i sistematizovane po naslovima; izvršeno je upoređivanje naslova sa postojećim u fondu i shodno tome izvršeno odvajanje duplikata (spakovani u posebnim kutijama uz popis), odnosno pripajanje publikacija postojećim naslovima; kontrola stanja je vršena i sa primopredajnim zapisnikom o poklonu;
- kataloška obrada, uz prethodnu kontrolu već izrađenih kartona u ranijoj obradi; izrada kartotečkih listića za dio publikacija koje nijesu kataloški obrađene;
- prepravka bibliotečkih ormara, dodavanje polica, stavljanje novih oznaka na ormarima i policama, razmještanje i odlaganje inventarisanih i kataloški obrađenih publikacija.

Ukupno: pregledano 2034 bibliotečkih jedinica iz zatečenog stanja (u Knjizi inventara i u bibliotečkim ormarima).

- Sređivanje i kataloška obrada nesređenih i neevidentiranih izdanja prilikom njihovog pripajanja biblioteci.

Ukupno: inventarisano, kataloški obrađeno i pripojeno postojećem bibliotečkom fondu 840 bibliotečkih jedinica; izdvojeno i prepakovano 330 duplikata bib. jedinica; u kataloškoj obradi izrađeno 32 bibliotečkih listića.

Rad sa strankama (naučnim istraživačima i korisnicima u dokazne svrhe):

1. U čitaonici Arhiva usluženo je: 13 naučnih istraživača sa oko 30 posjeta, uz korisnike u dokazne svrhe koji su istraživali arhivsku građu u čitaonici: 4 korisnika sa 4 posjete. Ukupno zbirno: istraživanje arhivske građe u čitaonici je obavilo 17 naučnih istraživača/korisnika kroz 34 posjeta (*zbog epidemioloških mjera ograničen/smanjen je broj osoba za boravak u čitaonici Arhiva*).
2. Po zahtjevu istraživača urađeno je 132 skenirane kopije originala (digitalnom kamerom i/ili skenerom), uz izradu specifikacija za pružene usluge za svakog istraživača.
Ukupno istraživačima izrađeno i izdato (papirni/elektronski format): 132 kopije.
3. Istraživačima u čitaonici je izdato na korišćenje oko 300 arhivskih/bibliotečkih jedinica. Korisnicima u dokazne svrhe koji su istraživali u čitaonici je izdato na korišćenje oko 140 jedinica arh. građe (fascikle, odn. kutije, svežnjevi, pojedinačni predmeti i dokumenti, kao i pomoćne knjige).

Ukupno: 440 arhivskih/bibliotečkih jedinica.

4. Uvid u katastarsku arhivsku građu od strane korisnika u dokazne svrhe - istraživanje uz asistenciju dežurnog službenika u čitaonici.

Ukupno je obavljen: 40 uvida (22 korisnika kroz rad u čitaonici i 18 uvida obavljenih telefonski (*zbog epidemioloških mjera*)).

5. Zahtjevi korisnika – primljeni (evidentiraju se u djelovodnom protokolu i Excell tabeli) po kojima se postupalo u pronalaženju dokumenata, skeniranju, stavljanje štambilja, pečata, unos signature i potpisivanje. Za pravna lica dostavljanje podataka u Finansije DACG i procesuiranje dokaza o uplati, uz dostavu poštom ovjerenih kopija pravnim licima koji su van Kotora).

Ukupno: prijem i dalja obrada 474 zahtjeva korisnika u dokazne svrhe; izdato je oko 4.398 ovjerenih kopija skeniranih dokumenata; od tog broja

je 142 zahtjeva onih korisnika koji su poslali zahtjev elektronski i njima je pruženo oko 450 odgovora sa objašnjenjima i dopunskim podacima putem elektronske pošte i/ili telefonom.

6. Naučni istraživači koji su informacije, odn. podatke o arhivskoj građi i iz arh. građe tražili elektronskom poštom.

Ukupno: 28 naučnih istraživača i 140 elektronskih dopisa (istraženi podaci u arhivskoj građi i bibliotečkoj i naučno-obavještajnim sredstvima /onim urađenim u Arhivu ili u originalnim/ da bi se pružila informacija, uz slanje digitalnih kopija).

Ukupno pružene usluge strankama:

- oko 560 naučna istraživača/korisnika u dokazne svrhe, sa oko 670 posjeta/pruženih usluga putem elektronske pošte/telefonski;
- u Čitaonici je izdato na korišćenje oko 300 arhivskih/bibliotečkih jedinica, pri čemu je konsultovano preko 400 arhivskih jedinica uz prateću bibliotečku građu od strane arhivista, radi pribavljanja podataka i pružanja informacija strankama onlajn/telefonom (*zbog novonastalih uslova rada u pandemiji*).
- Izrađeno ukupno 4.530 kopija (skeniranih/slikanih i kopiranih) dokumenata.

Od 1. januara do 30. novembra 2020. god. ostvaren je prihod na osnovu pruženih usluga korisnicima u dokazne svrhe prema Uredbi u iznosu od 10.431 eura.

Stručni i naučni radovi, učešće na skupovima:

1. Stručno-naučni rad, pod nazivom „I fondi veneziani presso l’Archivio storico di Cattaro” (ppt) i učešće na međunarodnoj konferenciji “Venezia e il suo Stato da mar”, koja se održala od 13. do 15. februara 2020. u Veneciji, u organizaciji Società Dalmata di Storia Patria.
2. Učešće kao redovnog člana u radu Glavne skupštine članova „Međunarodnog instituta za arhivske znanosti Trst-Maribor“, 7. decembar 2020. godine (putem ZOOM-a).

Pored redovne komunikacije, održan je i sastanak-kolegijum načelnika Sektora za arhivsku građu stvaralaca od značaja za državu sa pomoćnicom direktora (u Podgorici).

4. Odsjek za sređivanje i obradu arhivske građe - novi period od 1945. Cetinje

Poslovi koji su tokom 2020. godine, realizovani u ovom Odsjeku, u skladu sa Planom rada, su sljedeći:

- Klasifikacija arhivske građe

Ministarstvo narodnog zdravlja i socijalne politike 1945-1947

1945 – 2 fascikle

1946 – 32 fascikle

Klasifikovano ukupno 34 fascikle.

U skladu sa smjernicama, datim u dopisu DA 01-158/1, započeta je revizija u već sređenom i obrađenom arhivskom fondu Ministarstvo prosvjete. Ukupno revidirano 25 fascikli arhivske građe.

- Sistematizacija arhivske građe

Sistematizacija arhivske građe održana je:

Fond Izvršno vijeće SRCG 1953-1990

1960 – 2f, 176 pr., 950 dok.

1961 – 10f, 1220 pr., 5386 dok.

Ukupno arhivistički sređeno i obrađeno 12f (1,2 m), 1396 pr., 6336 dok.

Poslovi popisivanja bezvrijedne registraturske građe, koja se predlaže za izlučivanje, vršeni su u fondu Državno preduzeće za proizvodnju i opravku puteva i mostova NRCG (1947-1951) 1947-1964. Fond sadrži 27 pomoćnih fondovskih knjiga i 97 fascikli građe. Samo izlučivanje vršeno je po Listi kategorija registraturske građe. Izlučeno je 19 fascikli.

Rađeno je na Klasifikacionim šemama arhivskih fondova i zbirk i ovog Odsjeka. Postojeća klasifikacija je dopunjena i sistematizovana.

Telefonskim putem održavana je redovna komunikacija sa pom. Direktora. U junu 2020. godine održan je sastanak na kome su prisustvovali svi načelnici odsjeka.

5. Odsjek za istoriju radničkog pokreta –Podgorica

U ovom Odsjeku urađeni su sledeći poslovi:

1. Završen je rad na izradi „Zbornika dokumenata OK KPJ Kolašin u NOR-u 1941-1943. godina“. Knjiga I obuhvata period od ustanka 1941. godine do kapitulacije Italije 8. septembra 1943. godine, koja će biti predata na pripremu za štampu. Zbornik sadrži 156 dokumenata uz obrađene ratne biografije lica koja se pominju u dokumentima.
2. Fond CKSK Crne Gore – Revizijom fonda utvrđena je potreba dorade određenog broja unutrašnjih lista. Izvršena je dopuna sadržaja unutrašnjih lista za 43 arhivske kutije.
3. Fond OKSK Titograd – Revidirane su 84 arhivske kutije za period 1946-1989. godina. Za sve arhivske kutije urađene su unutrašnje liste.
4. Fond Istorijski institut Crne Gore – Sređeno je i arhivistički obrađeno 35 arhivskih kutija. Za sve kutije urađene unutrašnje liste.
5. Fond SSRN CG – Izvršen je pregled arhivskih kutija ovog fonda i utvrđeno da je potrebno obaviti doradu hronološkog porekla građe u pojedinim kutijama. Dio arhivske građe priključen je odgovarajućim godinama.
6. Rad sa strankama – Tokom 2020. godine čitaonicu Arhivskog odsjeka za istoriju radničkog pokreta Podgorica koristilo je 14 istraživača, 26 istraživačkih dana. Takođe je odgovoreno na 11 zahtjeva koji su dospjeli putem elektronske pošte.

Uredno se vode i dopunjaju obavezne arhivske evidencije o arhivskoj građi.

7. Nastavljen je rad u depou I na lijepljenju i ispisivanju novih etiketa.

Pored redovnih kontakata, održan je i kosultativni sastanak svih načelnika Sektora za zaštitu arhivske građe od državnog značaja sa pomoćnicom direktora.

II SEKTOR ZA ARHIVSKU GRAĐU OD ZNAČAJA ZA JEDINICE LOKALNE SAMOUPRAVE

1. ARHIVSKI ODSJEK ANDRIJEVICA

I – Zaštita arhivske i registraturske građe van arhiva

1. Kompletna kontrola kancelarijskog poslovanja, praćenje opšteg stanja registraturske i arhivske građe, predlaganje mjera zaštite i pružanje stručne pomoći po raznim osnovama vršeno je kod 4 stvaraoca/držaoca, i to:

- Opština Andrijevica,
- JU Srednja mješovita škola – Andrijevica,
- DOO "ELAN" Plav,
- ZU APOTEKE C.G."MONTEFARM", Apoteka Andrijevica.

Ostvaren je kontakt sa svim navedenim stvaraocima; upoznavanje stvaraoca sa zakonskim obavezama prema Arhivu; praćenje stanja arhivske građe (sačinjavanje zapisnika o pregledu stanja i predlaganju mjera za otklanjanje utvrđenih nepravilnosti).

2. Izlučivanje bezvrijedne registraturske građe izvršeno je kod 2 stvaraoca:

- DOO "ELAN" Plav. Ukupno 1,50 d/m, za period 2007-2010 godine (finansijska akta);
- JU Srednja mješovita škola Andrijevica. Ukupno 3,10 d/m za period 2000-2014 godine (dnevnički rada, finansijska akta i dr.)

3. Evidencije o stvaraocima i držaocima arhivske i registraturske građe

- Dosjeda 4 stvaraoca dopunjena zapisnicima o pregledu arhivske građe i unešeni su podaci i druge propisane evidencije.

II-Poslovi u depou

1. Prijem arhivske građe

- Izdavanje arhivske građe na korišćenje (izdato 19 kutija).
- Popisivanje i razgraničavanje arhivske građe, smještaj arhivske građe u kutije, lijepljenje etiketa izvršeno je na 2 fonda i to: SRZ "Uroš Džudović", 2 kutije, SNO Andrijevica, 15 kutija i 20 knjiga.

III-Sredivanje i obrada arhivske građe fondova

1. Klasifikacija i sistematizacija arhivske građe rađena je na 2 fonda:

- Osnovni sud Plav OS P (1954-); predmeti sa oznakom "P" parnica:

ukupno 7 kutija; predmeta 238; lista 3.985; za period 1977-1978. godinu; SI, IR.

- Sreski narodni odbor Andrijevica SNOA (1945-1952); 14 kutija; predmeta 3.362; listova 3.698; SI.

Ukupno je sređena i obrađena 21 kutija arhivske građe.

IV-Korišćenje arhivske arhivske građe i bibliotečkog materijala

- Obrađeno 6 zahtjeva pravnih i fizičkih lica po raznim osnovama. Pri tome korišćeno je 10 kutija fonda Osnovni sud Plav; RO "Mermer" Andrijevica; 5 kutija i 5 knjiga fonda i AD "1. Maj" Andrijevica; 6 kutija i 4 knjige pomoćnih evidencija fonda.
- Izdata su 2 uvjerenja.
- Urađeno je 14 fotokopija dokumenata.

V-Kulturno-prosvjetna i propagandna djelatnost

Zbog epidemije KOVIDA-19 nije održana manifestacija „Neđelja arhiva“.

2. ARHIVSKI ODSJEK BAR

I – Zaštita arhivske i registraturske građe van arhiva

1. Kompletna kontrola kancelarijskog poslovanja, praćenje opšteg stanja registraturske i arhivske građe, predlaganje mjera zaštite i pružanje stručne pomoći po raznim osnovama izvršena je kod 17 stvaralaca/držalaca, i to:

- AD "Marina" Bar,
- Uprava pomorske sigurnosti i upravljanja lukama,
- Osnovni sud Bar,
- Osnovno tužilaštvo Bar,
- Ministarstvo odbrane – Mornarica Vojske Crne Gore Bar,
- Fond za zdravstveno osiguranje – Područna jedinica Bar,
- JU OŠ "Jovan Tomašević" Virpazar,
- JU OŠ "Anto Đedović" Bar,
- JU OŠ "Meksiko" Ba,r
- JU Gimnazija "Niko Rolović" Bar,
- JU OŠ "Jugoslavija" Bar,
- JU OŠ "Blažo Jokov Orlandić" Bar,
- JU OŠ "Mrkojevići" Pećurice, Bar,

- JU Centar za socijalni rad za opštine Bar i Ulcinj,
 - DOO Pomorska agencija "Agent plus Bar",
 - AD "Horizon Logistics", u stečaju , Bar,
 - Uprava Carina – Područna jedinica Carinarnica Bar.
2. Dosijea stvaralača/držalača dopunjena su novim podacima. Data je saglasnost na 4 liste kategorija, i to:
- JU OŠ "Jugoslavija",
 - JU Gimnazija "Niko Rolović",
 - Osnovno tužilaštvo Bar,
 - AD "Marina" Bar.
- Pružena je stručna pomoć stvaraocima oko izrade lista kategorija i dostavljanje obrazloženja Komisiji za davanje saglasnosti na iste.
3. Evidencija o registraturskoj i arhivskoj građi koja se nalazi kod držalača Kartoteka držalača dopunjena je sljedećim podacima:
- Organizacione promjene izvršene su u Upravi pomorske sigurnosti i upravljanju lukama Bar.
4. Izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala izvršeno je kod 13 stavaralača:
- Osnovni sud Bar, 22 d/m.
 - Fond za zdravstveno osiguranje – PJ Bar, 60 d/m.
 - Ministarstvo odbrane – Mornarica Vojske Crne Gore, 50 d/m.
 - JU OŠ "Anto Đedović", 10 d/m.
 - JU OŠ "Meksiko", 10 d/m.
 - JU OŠ "Jovan Tomašević" Virpazar, 150 dnevnika.
 - DOO Pomorska agencija "Agent plus Bar, 6 d/m.
 - Uprava carina – Područna jedinica Bar, 176,50 d/m.
 - JU OŠ "Mrkojevići" Pečurice, Bar, 16 d/m.
 - JU OŠ "Blažo J. Orlandić Bar, 12,50 d/m.
 - JU Gimnazija "Niko Rolović" Bar, 23 d/m.
 - Centar za socijalni rad za opštine Bar i Ulcinj, 36 d/m.
 - AD "Horizon Logistics", u stečaju, Bar, 35 d/m.
- Ukupno izlučeno bezvrijednog registraturskog materijala: 457 d/m i 150 dnevnika.

5. Kod 13 stvaralaca nalazi se preostala arhivska i registraturska građa u količini izraženoj u dužinskim metrima, i to:

- Osnovni sud Bar, 800 d/m.
- Ministarstvo odbrane – Mornarica Vojske Crne Gore, 100 d/m.
- Fond za zdravstveno osiguranje – PJ Bar, 80 d/m.
- JU OŠ “Anto Đedović”, 20 d/m.
- JU OŠ “Meksiko”, 20 d/m.
- JU OŠ “Jovan Tomašević” Virpazar, 15 d/m.
- DOO Pomorska agencija “Agent plus Bar”, 50 d/m.
- Uprava carina – PJ Carinarnica Bar, 400 d/m.
- JU OŠ “Mrkojevići” Pečurice, Bar, 45 d/m.
- JU OŠ “Blažo J. Orlandić” Bar, 25 d/m.
- JU Gimnazija “Niko Rolović” Bar, 20 d/m.
- Centar za socijalni rad za opštine Bar i Ulcinj, 70 d/m.
- AD “Horizon Logistics”, u stečaju, Bar, 20 d/m.

Kod 13 stvaralaca se nalazi 1.665 d/m registraturske građe.

6. Priprema i preuzimanje arhivske građe

Arhiv je preuzeo arhivsku građu od 2 stvaraoca:

- JU OŠ “Jovan Tomašević” Virpazar, 1 d/m,
 - JU OŠ “Meksiko” Bar, 1,80 d/m.
- Ukupno: 2,80 d/m

II-Poslovi u depou:

1. Prijem i smještaj arhivske građe u depoima

- Prijem i smještaj arhivske građe JU OŠ “Jovan Tomašević” Virpazar, 1 d/m.
- Prijem i smještaj arhivske građe JU OŠ “Meksiko” Bar, 1,80 d/m.
- Izrada spoljnih opisa urađena je na 40 arhivskih kutija.

2. Izdavanje arhivske građe na korištenje

- Izdato je 40 kutija arhivske građe na sređivanje i obradu.
- Izdato je 58 kutija arhivske građe i 7 projekata za potrebe istraživača.
- Fotokopirano je za potrebe istraživača 274 stranice.

III-Sređivanje i obrada arhivske građe rađena je na 4 fonda:

- SNO Bar (1945-1955); registraturski sređeno (1953), 1 kutija;

- Uprava za nekretnine - PJ Bar (1954-1990); razvrstavanje spiskova promjena iz Katastra zemljišta, po katastarskim opštinama (1954-1965);
- Opšta bolnica „Blažo J. Orlandić“ (1946-1980); registraturski sređeno 40 kutija (1972 -1979) (dječije, ušno, porodiljsko i hiruško odjeljenje);
- Osnovni sud Bar (1980-1989); sređeno 7 arhivskih kutija predmeta sa oznakom: “OV” I i II i obrađeno 40 knjiga upisnika i imenika.
Ukupno: 48 arhivskih kutija i 40 fondovskih knjiga.
- Informativno sredstvo - Sumarni inventar je sačinjen za 7 kutija arhivske građe fonda Osnovni sud Bar - predmeti vanparnica “V“ (1961-1980) - imenski i predmetni;
- Rad na unošenju (ukucavanju) podataka u internu bazu podataka u kompjuteru (unešeni podaci za (1961-1971).

IV-Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala:

- Obrađeno je 274 zahtjeva fizičkih i pravnih lica

Pravnih lica: 61

Fizičkih lica: 213

- Fotokopirano je ukupno 1.010 listova
- Ovjereno je 605 stranica
- Pozitivno je riješeno ukupno 224, a negativno 44 zahtjev
- Potraživano je ukupno 279 predmeta
- Poslato je 31 pisanih obavještenja, 6 potvrda i 2 uvjerenja
- Arhivsku građu je koristilo 4 istraživača, izdato je 58 kutija i 7 projekata. Fotokopirano je 274 stranica.
- Pružene su tražene informacije za 35 zainteresovanih stranaka.

VI-Ostali poslovi

- Vođene su Knjige evidencije o broju korisnika i istraživača za tekuću godinu.
- Vršeni su uobičajeni administrativno-tehnički poslovi (izvještaji evidencija o prisutnosti na poslu, mjesečni izvještaji, zbirni izvještaji, godišnji izvještaj, godišnji plan rada, statistički podatci, razni dopisi, itd.).
- Dopuna evidencije o stvaraocima i držaocima registraturske i arhivske građe (Matični listovi).

- Kontakti i razgovori sa predstavnicima registratura radi uspostavljanja saradnje i dr.
- Izvršena je provjera i sačinjen Izvještaj o stanju sređenih i obrađenih fondova, dokumenata u predmetu i konstatovanje stanja nakon sprovedene revizije, tj. postupka provjere.
- Dopuna Dosijea fondova-zbirki (obrazac br. 13) koji se čuvaju u AO Bar novim podacima.
- Rad na dopunjavanju podataka za Centralni katalog arhivskih fondova i zbirki zastupljenih na sajtu DACG kao i dodavanje novopreuzetih fondova, dopunjavanje postojećih fondova, korekcije podataka o količini građe i dr.

3. ARHIVSKI ODSJEK BERANE

I-Zaštita arhivske i registraturske građe van arhiva

1. Kompletna kontrola kancelarijskog poslovanja, praćenje opšteg stanja registraturske i arhivske građe, predlaganje mjera zaštite i pružanje stručne pomoći po raznim osnovama izvršena je kod 10 stvaralaca/držalaca i to:

- Opština Berane,
- Opština Berane,
- Uprava carina CG, Carinarnica Bijelo Polje, Carinska ispostava Berane,
- Uprava carina CG, Carinarnica Bijelo Polje, Carinske ispostave Dračenovac,
- Uprava carina CG, Carinarnica Bijelo Polje, Carinska ispostava Kula,
- Uprava carina CG, Carinarnica Bijelo Polje, Carinska ispostava Rožaje,
- JU Elektro-hemijska tehnička škola Berane,
- JU Osnovna škola „Vuk Karadžić“ Berane,
- JU Osnovna škola „Radomir Mitrović“ Berane, i
- Osnovno državno tužilaštvo Rožaje.

2. Rad na izlučivanju bezvrijednog registraturskog materijala, čiji je rok čuvanja po listi kategorija istekao, sproveden je kod 8 stvaralaca, i to:

- SO Berane; data je saglasnost kojom se odobrava uništavanje bezvrijednog registraturskog materijala u količini 4,29 dužna metra za period 1947-2017. godina.

- Uprava carina CG, Carinarnica Bijelo Polje, Carinska ispostava Berane; data je saglasnost kojom se odobrava uništavanje bezvrijednog registraturskog materijala u količini od 5,00 dužnih metara za 2014. godinu.
- Uprava carina CG, Carinarnica Bijelo Polje, Carinska ispostava Dračenovac; data je saglasnost kojom se odobrava uništavanje bezvrijednog registraturskog materijala u količini od 13,55 dužnih metara za 2014. godinu.
- Uprava carina CG, Carinarnica Bijelo Polje, Carinska ispostava Rožaje; data je saglasnost kojom se odobrava uništavanje bezvrijednog registraturskog materijala u količini od 4,70 dužnih metara za 2014. godinu.
- Uprava carina CG, Carinarnica Bijelo Polje, Carinska ispostava Kula; data je saglasnost kojom se odobrava uništavanje bezvrijednog registraturskog materijala u količini od 7,80 dužnih metara za 2014. godinu.

Ukupno je izlučeno bezvrijednog registraturskog materijala u količini od 35,34 d/m.

II – Poslovi depoa

1. Korišćenje arhivske građe u depou

- Za obradu arhivske građe korišćeno je 59 kutija arhivske građe i 12 upisnica.
- Za rješavanje zahtjeva pravnih i fizičkih lica korišćeno je 134 kutija arhivske građe, 36 upisnica, 34 knjige, kao i evidencije.

III- Sređivanje i obrada arhivske građe

1.Obrada arhivske građe rađena je u 5 fondova:

- Manastir Đurđevi stupovi 1937-1955; kutija 1, predmeta 319, listova 440. Unutrašnja lista, SI i imenski popis predmeta.
- Opština Berane 1960-1985; kutija 26, predmeta 1.060, listova 10.281. Unutrašnje liste, SI i imenski popis predmeta.
- Opština Rožaje 1963-1990; kutija 23, predmeta 1.011, listova 12.163. Unutrašnje liste, SI i imenski popis predmeta.
- AD „Gornji Ibar“-Rožaje 1976-1988; kutija 9, predmeta 218, listova 2.186. Unutršnje liste, SI i imenski popis predmeta.
- JU Gimnazija „30. septembar“ Rožaje 1966-1990; upisnica 12, listova 967.

IV-Korišćenje arhivske građe

1. Korišćenje arhivske građe preko čitaonice

Arhivsku građu su koristila 2 istraživača za sljedeće fondove:

- Školsko nadzorništvo; 1919-1939. godina i
- Gimnazija „Panto Mališić“ Berane; 1913-1994.

2. Korišćenje arhivske građe u javne i privatno-pravne svrhe

- obrađeno je 237 zahtjeva pravnih i fizičkih lica po raznim osnovama,
- sačinjeno je i izdato 26 uvjerenja,
- 87 obavještenja,
- 98 specifikacija,
- 159 fotokopija sa pečatom ovjere, i
- 25 fotokopija bez pečata ovjere.

Za rješavanje ovih zahtjeva korišćeno je 10 fondova:

- SO Berane, SO Rožaje,
- Gimnazija „Panto Mališić“ Berane,
- Gimnazija „30. septembar“ Rožaje,
- ŠC „Vukadin Vukadinović“,
- Medicinska škola Berane,
- Osnovni sud Berane,
- Manastir Đurđevi stupovi,
- GRO Hajla Rožaje,
- A.D.“Jugoprevoz“- Berane.

V-Kulturno prosvjetna i propagandna djelatnost

1. Sačinjen je i dostavljen novi novi Pregled arhivskih fondova državnih organa, ustanova, organizacija i drugih institucija i zbirki koji se čuvaju u Državnom arhivu - Arhivskom odsjeku Berane.

VI- Ostalo

- Komunikacija sa direktorom Državnog arhiva Crne Gore.
- Redovno održavanje radnih sastanaka sa pomoćnicom direktora Državnog arhiva Crne Gore putem telefona.
- Neposredan uvid i davanje sugestija za sređivanje i obradu arhivske građe, nastale radom fizičkih i pravnih lica sa teritorije jedinice lokalne uprave.
- Davanje naloga i koordinacija kontrole nad radom stvaralaca/ držalaca arhivske građe, u pogledu primjene Zakona o arhivskoj

djelatnosti i podzakonskih akata donijetih na osnovu zakona, kao i u pogledu propisa o kancelarijskom poslovanju.

- Izrada planova za sređivanje, obradu i zaštitu prioritetnih fondova i zbirki.
- Neposredan uvid u rad sa strankama.
- Kontrola rada u depoima.
- Svakodnevna komunikacija sa službenicima Državnog arhiva Crne Gore - Arhivskog odsjeka Berane.
- Odlazak načelnice u Rožaje i komunikacija sa službenicama Arhivskog odsjeka Berane - Rožaje.
- Redovno dostavljanje mjesecnih, polugodišnjih, devetomjesečnih i godišnjih izvještaja.
- U cilju zaštite arhivske građe i uslova rada zaposlenih u AO Berane, od decembra 2019. godine do danas, značajno su poboljšani i postignuti uslovi rada. U tom pogledu postavljen je laminat u jednoj kancelariji, zamijenjena je rasvjeta u kancelarijama i depoima, zamijenjena su spoljašnja i jedna unutrašnja vrata, kao i svih 19 dotrajalih prozora sa eloksiranom bravarijom na zgradi Državnog arhiva Crne Gore - Arhivskog odsjeka Berane.

4. ARHIVSKI ODSJEK BIJELO POLJE

I-Zaštita arhivske i registraturske građe van Arhiva

1. Kompletna kontrola kancelarijskog poslovanja, praćenje opšteg stanja registraturske i arhivske građe, predlaganje mjera zaštite i pružanje stručne pomoći po raznim osnovama izvršena je kod 4 stvaraoca/držaoca i to:

- Lovćen osiguranje AD Podgorica, Filijala Bijelo Polje

Na njihov zahtjev data je saglasnost već formiranoj Komisiji i pristupilo se izlučivanju bezvrijednog registraturskog materijala po važećoj Listi kategorija. Urađen zapisnik o izlučivanju u pet istovjetnih primjeraka.

- Fond za zdravstveno osiguranje Podgorica, Područna jedinica Bijelo Polje

Na njihov zahtjev data je saglasnost na izlučivanju bezvrijednog registraturskog materijala po važećoj Listi kategorija, a na već formiranu Komisiju. Urađen je zapisnik u pet istovjetnih primjeraka.

-
- Uprava Carina Crne Gore, Carinarnica Bijelo Polje, Carinska ispostava Dobrakovo

Na njihov zahtjev data je saglasnost za izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala sa već od ranije formiranom Komisijom. Urađen zapisnik u pet istovjetnih primjeraka.

- Opština Bijelo Polje

Pružanje stručne pomoći Komisiji za popis arhivske građe i izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala kao i službi opštinskog Depoa.

2. Rad na izlučivanju bezvrijednog registraturskog materijala, čiji je rok čuvanja po listi kategorija. Istekao, sproveden je kod 3 stvaraoca, i to:

- Lovćen osiguranje AD Podgorica, Filijala Bijelo Polje

Na osnovu Liste kategorija izlučeno je bezvrijednog registraturskog materijala za period 2006-2012. godina. Ukupno izlučeno predmeta 1.094 ili 41 fascikla, što ukupno iznosi 2,50 d/m.

- Fond za zdravstveno osiguranje Podgorica, Područna jedinica Bijelo Polje

Izlučivanje je izvršeno za period od 2005-2019. godinu. Ukupno izlučeno 1.170 fascikli, 488 registratura i 32 paketića, što ukupno iznosi 75 d/m.

- Uprava Carina Crne Gore, Carinarnica Bijelo Polje, Carinska ispostava Dobrakovo

Izlučivanje je vršeno za 2014. godinu, gdje je izlučeno 18 paketa i dvije knjige prisutnosti na poslu. Ukupno izlučeno 8,50 d/m raznog bezvrijednog registraturskog materijala po važećoj Listi kategorija.

Ukupno izlučeno 86 d/m bezvrijednog registraturskog materijala.

II-Poslovi u depou

1. Smještaj i korišćenje arhivske građe

- Izdavanje građe na sređivanje i obradu; 65 kutija.
- Izrada i lijepljenje spoljnih etiketa na 60 kutija.

III-Sređivanje i obrada arhivske građe rađena je na 4 fonda:

1. Sreski Narodni Odbor Bijelo Polje, 1945-1958

- Sređenost fonda: period 1945-1957 godina arhivistički sređen.
- Urađena revizija fonda, dok je na ostatku građe, koja je bila smještena u fascikle, izvršeno izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala u 33 fascikle po Listi kategorija i po principu slobodne provijencije; folijacija i hronološko sređivanje građe u predmetu; stavljanje novih košuljica, ispisivanje kratkog sadržaja vezanog za predmet; po izvršenim radnjama pristupilo se obradi građe; izvršeno signiranje predmeta, folijacija; urađen imenski popis sa djelovodnim brojem i kratak sadržaj predmeta.

Ukupno obrađeno 21 kutija, predmeta 765 i lista 10.333 (+225).

2. Sud udruženog rada (SUR) Bijelo Polje, 1986-1992

- Sačinjen upisnik predmeta i kratak sadržaj predmeta.

Ukupno obrađeno predmeta: kutija 12, predmeta 841, lista 8.962.

3. Državni tužilac Bijelo Polje (Okružno, Sresko javno tužilaštvo), 1945-2012.

- Sređenost fonda za oznaka "KTM" 1965-1974; ukupno obrađeno kutija 15, predmeta 1.280, lista 7.704. Urađena folijacija, pečatanje, kratak sadržaj predmeta upisan na košuljici.

4. Uprava za nekretnine Bijelo Polje, 1946-1974.

- Serija: Poljoprivredni zemljišni fond-PZF
 - Obrađeno je 6 kutija, predmeta 579, lista 93.725.
- Svega ukupno: 54 arhivske kutije.

IV-Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala

2. Korišćenje arhivske građe u javne i privatno-pravne svrhe

- Obrađeno je 7 zahtjeva pravnih i fizičkih lica po raznim osnovama.
- Dato je 30 informacija za fizička i pravna lica.
- Fotokopirano je 34 dokumenta.

VI- Ostali poslovi

- U cilju zaštite arhivske građe i poboljšanja uslova, u Arhivskom odsjeku Bijelo Polje montirane su arhivske police u maju 2020. godine i izvršeno vraćanje arhivske građe na iste.

5. ARHIVSKI ODSJEK BUDVA

I -Zaštita arhivske građe i registraturskog materijala van arhiva

1. Kompletna kontrola kancelarijskog poslovanja, praćenje opšteg stanja registraturske i arhivske građe i predlaganje mjera zaštite i pružanje stručne pomoći po raznim osnovama izvršeno je kod 14 stvaralaca/držalaca:

- Privredno društvo „Hotels group montenegro stars“ D.O.O. Budva; Zapisnik o izvršenom pregledu arhivske i registraturske građe, br. 066/20/066-15 od 13. 01.2020. godine;
- Fond za zdravstveno osiguranje, Filijala Budva; Zapisnik o izvršenom pregledu arhivske i registraturske građe, br. 066/20/66-98 od 07. 02. 2020. godine;
- Hotelska grupa „Budvanska rivijera“ AD Budva; Zapisnik o izvršenom pregledu arhivske i registraturske građe, br. 066/20/066-32 od 12.02. 2020. godine;
- JU Osnovna škola „Stefan M. Ljubiša“; Zapisnik o izvršenom pregledu arhivske i registraturske građe, bro. 066/20-03-11-139 od 19. 02. 2020. godine;
- Zdravstvena ustanova apoteke Crne Gore Montefarm, Apoteka „Mogren“; Zapisnik o izvršenom pregledu arhivske i registraturske građe, br. 066/20-03-11-159 od 26.02.2020. godine;
- Filmsko preduzeće „Zeta film“ A.D. Budva; Zapisnik o izvršenom pregledu arhivske i registraturske građe, br. 066/20-03-11-187 od 06. 03. 2020. godine;
- D.O.O. „Bellevue hotels group“ Budva; Zapisnik o izvršenom pregledu arhivske i registraturske građe, br. 066/20-03-11-250 od 26. 05. 2020. godine;
- JP „Regionalni vodovod Crnogorsko primorje“ Budva; Zapisnik o izvršenom pregledu arhivske i registraturske građe br. 066/20-03-11-286 od 04. 06. 2020. godine;
- „Belleveu hotels group“ D.O.O.–Budva; Zapisnik o izvršenom pregledu arhivske i registraturske građe, br. 066/20-03-11-374 od 20. 07. 2020. godine;

- Hotelska grupa „Budvanska rivjera“ A.D Budva; Zapisnik o izvršenom pregledu arhivske i registraturske građe, br. 066/20-03-11-384 od 03.08.2020. godine;
- JU Osnovna škola „Stefan Mitrov Ljubiša“ Budva; Zapisnik o izvršenom pregledu arhivske i registraturske građe, br. 066/20-03-11-494 od 19.10.2020. godine;
- Opštinska organizacija Crvenog krsta Budva; Zapisnik o izvršenom pregledu arhivske i registraturske građe, br. 066/20-03-11-555 od 11.11.2020. godine;
- HTP „Miločer“ Budva; Zapisnik o izvršenom pregledu arhivske i registraturske građe, br. 066/20-03-11-616 od 22.12.2020. godine;
- D.O.O „Bellevue hotels group“, PC „Iberostar Bellevue hotel“ Budva; Zapisnik o izvršenom pregledu arhivske i registraturske građe, br. 066/20-03-11-573 od 01.12.2020. godine.
- ostvarivanje neposrednog kontakta sa odgovornim radnicima u registraturama radi upoznavanja sa obavezama prema arhivu;
- pregled stanja arhivske građe i registraturskog materijala (smještaj, obezbijeđenost, način arhiviranja i vođenja evidencije o registraturskom materijalu i arhivskoj građi – arhivska knjiga i drugo);
- pružanje neposredne stručne pomoći (u vezi sa smještajem i čuvanjem arhivske građe i registraturskog materijala, evidentiranjem u „arhivsku knjigu“ i drugo);
- izrada zapisnika o pregledu sa nalozima za otklanjanje utvrđenih nedostataka.

2. Izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala izvršeno je kod 6 stvaralaca:

- Privredno društvo „Hotels group montenegro stars“ D.O.O. Budva; na osnovu Zapisnika o provjeri br. 0/20/66-27 od 17.02.2020. god. i Saglasnosti o odobrenju br. 0/20/066-28 od 20.01.2020. god., uništeno je 123,02 d/m bezvrijednog registraturskog materijala;
- Fond za zdravstveno osiguranje, Filijala Budva; na osnovu Zapisnika o provjeri br. 0/20-066-102 od 10.02.2020. god. i Saglasnosti o odobrenju br. 0/20-066-118 od 11. 02.2020. god., uništeno je 17,80 d/m bezvrijednog registraturskog materijala;
- Hotelska grupa „Budvanska rivijera“ A.D. Budva; na osnovu Zapisnika o provjeri br. 0/20/066-122 od 12. 02. 2020. god. i

Saglasnosti o odobrenju br. 0/20-066-123 od 13. 02. 2020. god., uništeno je 360,02 d/m bezvrijednog registraturskog materijala;

- Hotelska grupa“ Budvanska rivijera“ A.D. Budva; na osnovu Zapisnika o provjeri br. 066/20-3-11-386 od 03.08.2020. god. i Saglasnosti o odobrenju br. 066/20-3 -11-387 od 13.02.2020. god., uništeno je 8,88 d/m bezvrijednog registraturskog materijala;
- J.U. Osnovna škola “Stefan Mitrov Ljubiša” Budva; na osnovu Zapisnika o provjeri br. 066/20-3-11-497 od 19.10.2020. god. i Saglasnosti o odobrenju br. 066/20-3 -11-498 od 10.10.2020. god., uništeno je 17,71 dm bezvrijednog registraturskog materijala.
- D.O.O „Bellevue hotels group“, PC „ Iberostar Bellevue hotel“ Budva; na osnovu Zapisnika o provjeri br. 066/20-3-11-575 od 01. 12. 2020. god. i Saglasnosti o odobrenju br. 066/20-3 -11-576 od 02.10.2020. god., uništeno je 113,33 d/m bezvrijednog registraturskog materijala.
- razmatranje zahtjeva registrature sa spiskom registraturskog materijala predloženog za izlučivanje,
- neposredan uvid u registraturski materijal predložen za izlučivanje,
- zrada predloga o odobravanju ili ne odobravanju izlučivanja.

Ukupno je izlučeno 640,76 d/m bezvrijednog registraturskog materijala.

II-Poslovi u depou

1. Smještaj arhivske građe u depoima
 - pakovanje i prepakivanje iz registratora u arhivske kutije.
2. Izdavanje arhivske građe na korištenje
 - pronalaženje, provjeravanje i izdavanje arhivske građe na odredišno mjesto;
 - vođenje evidencije o izdatoj građi, izdavanje potvrda, izdavanje kopija arhivske građe sa ovjerom izdatih kopija, izdavanje obaveštenja;
 - ostali poslovi sa korisnicima.

III-Sredivanje i obrada arhivske građe rađena je na 3 fonda

- Skupština opštine Budva – SOB OUDP, serija Darovni ugovori 1956-1990; izrada popisa u elektronskoj formi za 6 arhivskih fascikli 1956-1987.

- Osnovna škola Petrovac 1917-1970 OŠP 1917-1970; izvršena je sistematizacija arhivske građe u fondu.

U drugoj fazi se radilo na: formiranju arhivskih jedinica iz sredene arhivske građe, stavljanju arhivske građe u fascikle, izradi privremenih spoljnih opisa na fascikle, brojanju listova i dokumenata, izradi unutrašnjeg opisa arhivske građe za sljedeće fascikle: OŠP 4. 1954-1962 sa 811 punih listova i 88 praznih i 811 dokumenata; OŠP 5. 1927-1964 sa 1.105 punih listova i 90 praznih listova i 1.026 dokumenata; OŠP 6. 1927-1964 sa 673 punih listova i 43 praznih listova i 512 dokumenata;

Ukupno tri arhivske fascikle sa 2.589 punih listova, 221 praznih i 2.349 dokumenata.

- Izrada sumarnog inventara u digitalnoj formi.
- Izrada arhivističkog normiranog zapisa za pravna i fizička lica i porodice po međunarodnoj normi ISSAR (CPF).
- Izrada Opšte međunarodne norme za opis arhivske građe ISAD (G).

3. Zbirka razglednica 1889-1978

- digitalizacija razglednica iz zbirke,
- obrađeno 138 primjeraka.

IV-Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala

U toku 2020. godine u Arhivskom odsjeku Budva bilo je 419 posjeta sa prijavama za korišćenje građe (1385) i zahtjevima stranaka (281) za kseroksiiranje, izdavanje kopija skenirane građe i kopija fotografisane građe; od ovog broja je bilo 15 istraživača.

- na osnovu 105 zahtjeva za kseroksiiranje izdato je 605 stranica kseroks-kopija (419 ovjenenih dokumenata);
- na osnovu 172 zahtjeva za štampanje digitalizovane građe, izdato je 2.904 listova kopija (576 ovjenenih dokumenata);
- izdato je 35 obavještenja po zahtjevima stranaka (kada nijesu izdate kopije dokumenata);
- na osnovu 3 zahtjeva za digitalizaciju izrađena su 24 digitalna zapisa;
- na osnovu 1 zahtjeva za fotografisanje izdato je 9 listova kopija i urađeno fotografisanje 9 dokumenata (sa 9 listova);
(napomena: obrađeni podaci sa 25.12.2020. godine);

- u toku rada sa korisnicima je izdato i vraćeno u depoe 3.278 arhivskih jedinica;
- u toku rada je korišćena građa sljedećih fondova: KAT; SOB OUDP; SOB sjednice; SOB FONI; Biblioteka; ROSG; Zbirke matičnih knjiga; Zbirka Fotokopija; SOB IO; UOB; SOB Urbanizam-IP; SOB GI; SOB URB; KOMB; Hotel „Avala“; SOB-MZZPC; OP; JUJAD; OZZDRZ; KSJP i Crkva.

6. ARHIVSKI ODSJEK DANILOVGRAD

I-Zaštita registraturske i arhivske grade van arhiva

1. Kompletna kontrola kancelarijskog poslovanja, praćenje opšteg stanja registraturske i arhivske građe, predlaganje mjera zaštite i pružanje stručne pomoći po raznim osnovama izvršena je kod 18 stvaralaca/držalaca i to:

- Osnovni sud Danilovgrad,
- Opština Danilovgrad,
- Vojska Crne Gore-Jedinica u Danilovgradu,
- Uprava za nekretnine Danilovgrad,
- Sud za prekršaje u Danilovgradu,
- Centar za socijalni rad u Danilovgradu,
- Policijska akademija,
- Zavod za zapošljavanje Danilovgrad,
- Direkcija za saobraćaj Danilovgrad,
- JU OŠ „Vuko Jovović“ Danilovgrad,
- JU Gimnazija „Petar I Petrović Njegoš“ Danilovgrad,
- AD „Atako“,
- AD Mljkara Lazine,
- AD Germin Grlić,
- Roma Kompani,
- AD Farmont Kosić,
- AD Živinarska farma Martinići.

Obavljana je online komunikacija sa nadležnim u registraturama.

- U registraturi Osnovni sud Danilovgrad postignut dogovor o nastavku popisivanja preostalog dijela arhivske građe i registraturskog materijala. Izvršena je kontrola inspekcije iz Uprave za inspekcijske poslove Crne Gore.

- Opština Danilovgrad; izvršen pregled opšteg stanja arhivske građe i registraturskog materijala o čemu su sačinjeni zapisnici, arhiva br. 13 od 03.02.2020. g. i Opštine br. 01-082/20-19/1 i data stručna uputstva za izradu liste kategorija sa rokovima čuvanja.
- U registraturi Vojska Crne Gore, na osnovu dobijenog zahtjeva od jedinice Centra za obuku, izvršen je pregled cjelokupnog popisanog registraturskog materijala koji se predlaže za izlučivanje; data su uputstva da se nastavi sa popisivanjem.
- Upravi za nekretnine dato upozorenje da se ne smije uništavati registraturski materijal koji nije prethodno popisan i za koji nije dobijena odluka nadležnog arhiva.
- Kod registrature Sud za prekršaje Danilovgrad obilaskom je utvrđeno da je u toku popisivanje registraturskog materijala koji se predviđa za izlučivanje.
- U JU Centar za socijalni rad u Danilovgradu izvršen analitički pristup prijedloga Liste kategorija registraturskog materijala sa rokovima za čuvanje i dato stručno mišljenje u pisanoj formi za Komisiju DACG koja daje saglasnost. Nastavljeno je popisivanje registraturskog materijala koji se predlaže za izlučivanje.
- U registraturi Vojska Crne Gore, na osnovu dobijenog zahtjeva od jedinice Centra za obuku, izvršen je pregled cjelokupnog popisanog registraturskog materijala koji se predlaže za izlučivanje; data su uputstva da se nastavi sa popisivanjem bezvrijednog registraturskog materijala.
- U registraturi AD Živinarska farma Martinići izvršen je obilazak i dat nalog za izradu liste kategorija registraturskog materijala sa rokovima čuvanja.
- U registraturi Javni izvršitelj u Danilovgradu odbijen zahtjev da se izvrši popisivanje arhivske građe i registraturskog materijala telefonskim putem komuniciranja.

2. Izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala izvršeno je kod 7 stvaralaca:

- U Osnovnom sudu u Danilovgradu izvršen pregled opšteg stanja arhivske građe i registraturskog materijala; zapisnik br. 14/20 od 04.02.2020.g.; za komisijski popisan registraturski materijal u

količini od 20 d/m, graničnih godina 2004-2011. popisan na 130 popisnih lista, br. zapisnika Su 24/17-11 i arhiva br.19 od 06. 02. 2020. data odluka za izlučivanje br. 20.

- U Sudu za prekršaje u Danilovgradu izvršeno je izlučivanje popisanog registratorskog materijala, sproveden upravni postupak, u količini od 15 d/m, graničnih godina 2012.g. popisano na 38 stranica popisnih lista, br. zapisnika Su 28/20, od 07.02.2020.g. i arhiva br. 24, od 13.02.2020.g.
- U registraturi Vojske Crne Gore, Jedinica za specijalna dejstva, izvršen pregled cijelokupnog popisanog registratorskog materijala u količini od 5 d/m, graničnih godina 2004-2017.g. popisan na 26 strana popisnih lista sa oznakom neklasifikovano br. 11 od 11.02 2020.g; data odluka za izlučivanje br. 23 od 11.02.2020.g.
- JU Centar za socijalni rad Danilovgrad; izvršeno je popisivanje bezvrijednog registratorskog materijala, čiji je rok po listi kategorija registratorskog materijala sa rokovima čuvanja istekao. Sproveden je upravni postupak i data odluka da može da se izluči 33 d/m; br. zapisnika registrature 015-0201-041/20-1718 od 30.10.2020.g., br. zapisnika arhiva 066-03-02/102 od 3.11.2020.g. i odluke br. 066/20-03-02/103 od 3.11.2020.g.
- U registraturi AD „Atako“ izvršena su dva obilaska; popisivanje registratorskog materijala na 40 popisnih lista za 2011-2014. godinu, kucanih sa obadvije strane, sa vrstama dokumenata: izlazne fakture (br. iz liste 15), ulazne fakture i troškovi (br. iz liste 19), kalkulacije (br. iz liste 18), izvodi iz banaka (br. iz liste 20), knjižna odobrenja (br. iz liste 16), dnevnik blagajne (br. iz liste 28) u količini od 160 d/m, broj zapisnika arhiva 9, registrature 874/20 sačinjen 31.01.2020.g.; drugi put u količini od 175 d/m, broj zapisnika arhiva 066/20-03-02/62, broj registrature 1125/20 sačinjen 3.07.2020.g.; ukupno izlučeno 335 d/m.
- U registraturi AD Farmont izvršeno je izlučivanje popisanog registratorskog materijala graničnih godina 2008, 2009, 2011, 2012, 2013. i 2014. godine u iznosu od 22 d/m, popisanih na 11 kucanih strana popisnih lista sa jedne strane; vrste dokumenata: izvoz robe, uvoz robe, garancije, devizni izvodi, nalozi za knjiženje.
- U registraturi JU OŠ „Vuko Jovović“ Danilovgrad je popisan registratorski materijal za koji je sproveden upravni postupak i da

ta odluka da može da se izluči; br. zapisnika registrature 858 od 26. 10. 2020.g. i br. zapisnika arhiva 066/20-03-02/92 od 26. 10. 2020.g; br. Odluke 066/20-03-02/93; izlučeno je 2 d/m.

Svega je izlučeno 432 d/m bezvrijednog registraturskog materijala.

3. Preuzimanje arhivske građe izvršeno je od 2 stvaraoca:

- U registraturi JU OŠ „Vuko Jovović“ Danilovgrad izvršeno je popisivanje arhivske građe matičnih knjiga po imenima evidentiranih, koje je sprovedenim upravnim postupkom AO-Danilovgrad preuzeo na trajno čuvanje; br. zapisnika arhiva 066/03-02-108, graničnih godina 1945-1956; 13 knjiga, 2 d/m. Broj popisnih lista u rukopisu sa jedne strane 184. Izvršeno je popisivanje arhivske građe koju je arhiv preuzeo sprovodeći upravni postupak u iznosu 4 d/m, graničnih godina 1956-1960; preuzeta po jedna knjiga; 1961-1962.g. preuzete su po dvije knjige; 1962-1965.g. preuzete su po tri knjige; v1965-1966.g. preuzete četiri knjige; 1966-1968.g. preuzete tri knjige; 1968-1970.g. preuzete su po dvije knjige; 1970-1977.g. preuzeta je po jedna knjiga. Ukupan broj preuzetih matičnih knjiga je 38, K.

Takođe su preuzete matične knjige iz školske 1970-2008/09.g. i to 14 matičnih knjiga, od kojih sljedeće matične knjige sadrže više evidentiranih školskih godina u jednoj knjizi:

knjiga od br. 1-482 sadrži školske godine 1970-1973; knjiga od br. 483-978 sadrži školske godine 1973-1976; knjiga od 979-1475 sadrži školske godine 1976-1980; knjiga od br. 1476-1975 sadrži školske godine 1980-1983; knjiga od br. 1976-2489 sadrži školske godine 1984-1986; knjiga od br. 2490-2989 sadrži školske godine 1987-1990; knjiga od br. 2990-3489 sadrži školske godine 1991-1992; knjiga od 3490-3995 sadrži školske godine 1993-1995; knjiga od br. 3996-4499 sadrži školske godine 1995-1997; knjiga od br. 4500-4761 sadrži školsku godine 1998-1999; knjiga od br. 4762-5012 sadrži školske godine 1999-2000; knjiga od br. 5013-5263 sadrži školske godine 2000-2001; knjiga od br. 5264-5754 sadrži školske godine 2002-2004; knjiga od br. 5755-6191 sadrži školske godine 2005-2009. Pored matičnih knjiga preuzeti su i platni spiskovi graničnih godina 2012-2019.

Ukupno preuzeto 4 d/m, br. zapisnika arhiva 03-02-066/20-123 od 21.12.2020, br. zapisnika registrature 1090 od 21.12.2020. i odluke arhiva br. 03-02-066/20-124 od 21.12.2020.

- U registraturi JU Gimnazija „Petar I Petrović Njegoš“ Danilovgrad izvršeno je preuzimanje popisane arhivske građe graničnih godina 1973-1990, popisane na 58 popisnih lista u rukopisu sa jedne strane, u iznosu od 3 d/m. Vrste dokumenata navedene u zapisniku br. 03-02-066/20-119 od 16.12.2020. i br. registrature 980 od 16.12.2020.g. Svega je preuzeto 7 d/m arhivske građe u Odsjeku.

II-Poslovi u depou

- Izvršeno je odlaganje arhivske građe u kutije i police.
- Izvršena je priprema arhivskih kutija za obilježavanje i lijepljenje spoljnog opisa.
- Izvršena redovna kontrola stanja u arhivskom depou. Rad na izradi novog djelovodnika i primjeni dobijenih novih šifara prilikom zavođenja predmeta. Rad na izradi informativnog sredstva *Vodič kroz dosjea registratura* i razvrstavanje dosjea po vrsti djelatnosti.
- Rad na izradi i lijepljenju etiketa na kutije u kojima su smješteni dosjei registratura.
- Razvrstana preuzeta arhivska građa Osnovnog suda Danilovgrad-Parnični predmeti, po godinama, period 1992-1998. godina.

Prijem i pregled preuzete arhivske građe iz:

- JU Gimnazija „Petar I Petrović Njegoš“ Danilovgrad, period 1973-1990. u količini 3 d/m, razvrstavanje po godinama, provjera po popisnim listama, stavljanje u kutije, ispisivanje privremenih oznaka i unošenje podataka u knjigu primljene arhivske građe.
- JU OŠ „Vuko Jovović“ Danilovgrad, period 1956-2009. matične knjige, ukupno 52 knjige; period 2012-2019. platni spiskovi. Ukupno preuzeto 4 d/m, razvrstavanje po godinama, smještaj u depou, unijeti podaci u knjigu primljene arhivske građe.

III-Sredivanje i obrada arhivske građe

1. Klasifikacija i sistematizacija arhivske građe rađena je na 2 fonda:

- SO Danilovgrad; izvršeno je popisivanje arhivske građe Urbanizam, građevinsko-komunalni predmeti iz 2000-2004; k.2;

izrada unutrašnje liste i etiketa za arhivsku građu fonda SOD-a Urbanizam, građevinsko-komunalni predmeti za 2000-2002; 19 predmeta i 2003-2004; 16 predmeta; ukupno 2 kutije.

Izvršen popis arhivske građe SOD-a Imovinsko-pravni poslovi iz 1991-1993; ukupno 19 predmeta.

Sačinjeno je informativno sredstvo za idejne projekte (po vrstama projekata: privredni, stambeni, projekti škola, ulica....) za period 1980-2008. godina.

- Osnovni sud Danilovgrad; izvršen je popis naknadno preuzete arhivske građe fonda Osnovni sud Danilovgrad, kao i izrada unutrašnje liste i umetanje u postojeću arhivsku građu za predmete ovjere oznaka „OV“ za 1962 - 214 predmeta i 1965 - 8 predmeta; predmeti vanparničkog postupka oznaka „Sdn“ za 1957 - 17 predmeta, 1959 - 5 predmeta, 1960 - 45 predmeta i 1961 - 7 predmeta; izvršen je popis naknadno preuzete arhivske građe fonda Osnovni sud Danilovgrad, kao i izrada unutrašnje liste i umetanje u postojeću arhivsku građu za predmete vanparničnog postupka oznake „Rz“ za 1980 - ukupno 702 predmeta, 2 kutije; izvršen je popis preuzete arhivske građe krivičnih predmeta, oznake „K“, sačinjena unutrašnja lista i etikete iz perioda: 1995 - 34 predmeta; 1996 - 33 predmeta; 1997 - 43 predmeta i 1998 - 29 predmeta. Ukupno 3 kutije.

Izvršeno je popisivanje, izrada unutrašnje liste i etiketa za krivične predmete oznake „Kv“ iz perioda 2001-2008. godina - ukupno 293 predmeta ili 2 kutije.

Sačinjene unutrašnje liste i umetanje u postojeću arhivsku građu za predmete ostavine „O“ iz 1982-1986 - ukupno 469 predmeta ili 2 kutije.

Izvršeno popisivanje predmeta „O“ ostavine iz 1987 - 1 kutija, urađena unutrašnja lista i etiketa za navedenu arhivsku građu ukupno 109 predmeta.

Sačinjen Imenski register za predmete ostavine „O“ za 1983 i 1984. Ukupno upisano 196 predmeta.

IV-Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala

1. Korišćenje arhivske građe u javne i privatno-pravne svrhe

Podnijeto je 48 zahtjeva od fizičkih i pravnih lica po raznim osnovama:

- zahtjeva pravnih lica bilo je 11;
- zahtjeva fizičkih lica bilo je 37.

7. ARHIVSKI ODSJEK KOLAŠIN

I - Zaštita registraturske i arhivske građe van arhiva

1. Kompletna kontrola kancelarijskog poslovanja, praćenje opšteg stanja registraturske i arhivske građe, predlaganje mjera zaštite i pružanje stručne pomoći po raznim osnovama izvršeno je kod 2 registrature:

- JU OŠ „Risto Manojlović“ Kolašin,
- Osnovno državno tužilaštvo u Kolašinu.

2. Evidencija o stvaraocima i držaocima registraturske i arhivske građe:

- Dosije je dopunjeno podacima za dva već postojeća stvaraoca/držaoca, i to : zapisnikom o praćenju opšteg stanja registraturske i arhivske građe i prijedlozima za oticanje utvrđenih nedostataka.

II - Poslovi u depou

1. Izdavanje arhivske građe na sređivanje i korišćenje

- Pronalaženje, provjeravanje, izdavanje dokumenata iz sređene i nesređene arhivske građe izvršeno je iz 12 fondova:
 - AD „Eksport drvo“ Kolašin, u stečaju;
 - DP „Veletrgovina komerc“ Kolašin, u stečaju;
 - ŠPAD „Kolašin“, u stečaju;
 - Osnovni sud Kolašin;
 - AD „Impregnacija drveta“ Kolašin, u stečaju;
 - DD „Transport“ Kolašin, u stečaju;
 - „Sinjavina“ Kolašin, u stečaju;
 - JU OŠ „Međuriječe“ Kolašin;
 - AD Konfekcija „Konkol“ Kolašin;
 - Opština Mojkovac;
 - RFZ Mojkovac;
 - AD „Kom“ Mojkovac.

2. Vođena je evidencija o kompletnosti arhivske građe izdate na sređivanje i obradu iz tri fonda:

- F17 DP „Veletrgovina komerc“ Kolašin, u stečaju;
- F2 Osnovni sud Kolašin;
- F3 Osnovni državni tužilac Kolašin.

III-Sređivanje i obrada arhivske građe

1. Klasifikacija i revizija arhivske građe rađena je na 3 fonda:

Popis registraturske i arhivske građe rađen je na jednom fondu:

- „DP „Veletrgovina komerc“ Kolašin, u stečaju (1970; 1972-2007): 1972-2007: k.14; 1,60 d/m.

2. Revizija arhivske građe vršena je na dva fonda:

- Osnovni sud Kolašin - OSK (1945-1996): 1959-1962: k.9; 0,99 d/m (sređivanje dokumenata unutar predmeta, folijacija dokumenata u predmetu, ispisivanje signature na dokumentima, pečatiranje dokumenata, brojanje predmeta, sabiranje listova, zamjena spoljne etikete, kontrola i prekučavanje imenskog registra i unutrašnje liste, popisivanje kutija sređene arhivske građe);
- Osnovni državni tužilac Kolašin-ODTK (1986-2005): 1986-1988; organizaciona jedinica „Kt“ „Ktr“ „Ktn“ „Ktr“ „R“ „Ut“; k.10; 1,10 d/m (kompletiranje arhivske građe vraćanjem u prvobitno stanje, sređivanje i folijacija dokumenata unutar predmeta, brojanje predmeta, sabiranje listova, zamjena spoljne etikete, kontrola imenskog registra i prekučavanje unutrašnje liste, popisivanje kutija sređene arhivske građe).

Ukupno: k.32.

IV- Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala

1. Korišćenje arhivske građe u javne i privatno-pravne svrhe

Pristiglo je 86 zahtjeva fizičkih i pravnih lica za korišćenje arhivske građe po raznim osnovama:

- obrađena su 42 zahtjeva;
- na 44 zahtjeva odgovoreno je negativno;
- urađene su 244 fotokopije dokumenata;
- dato 6 odgovora na zahtjeve;
- dato je 40 saopštenja-informacija pravnim i fizičkim licima - ovjeren je 81 dokument;
- skenirano 16 dokumenata;
- na revers je izdat 1 predmet „P“ br. 196/97 Osnovnom суду Kolašin.

V- Ostali poslovi

Godišnji izvještaj o radu AO Kolašin-Mojkovac sadrži realizovane aktivnosti, shodno Planu za 2020. godinu, s tim što se nije mogao ostvariti očekivani rezultat, što je bilo uslovljeno pandemijom COVID-19.

8. ARHIVSKI ODSJEK KOTOR

I- Zaštita registraturske i arhivske građe van arhiva

1. Kompletna kontrola kancelarijskog poslovanja kod stvaralaca/držalaca, pregled stanja arhivske i registraturske građe i pružanje stručnih uputstava po raznim osnovama izvršena je tokom 3 obilaska kod 2 stvaraoca.

- Muzička škola "Vida Matijan";
- Crnogorska plovidba AD Kotor – 2 obilaska.

2. Ažuriranje evidencija u vezi zaštite arhivske građe van arhiva

- Dosijea stvaralaca i držalaca su uredno dopunjavana zapisnicima o obilascima i Zapisnicima o uništenju bezvrijednog registraturskog materijala.

3. Stručna komunikacija sa stvaraocima/držaocima arhivske i registraturske građe

Svim stvaraocima-držaocima, kod kojih je obavljen obilazak, pružena su stručna uputstva o načinu vođenja kancelarijskog i arhivskog poslovanja kao i o njihovim obavezama u skladu sa *Zakonom o arhivskoj djelatnosti* i drugim propisima iz oblasti arhivskog zakonodavstva.

- Stručne konsultacije sa stvaraocima arhivske građe, pored neposrednih susreta prilikom obilazaka, i telefonskim putem.
- Obavljana je komunikacija i data formalno-pravna stručna uputstva za izradu lista kategorija kod 5 registratura i to:
- Opština Kotor,
- Opština Tivat,
- Osnovni sud u Kotoru,
- Muzička škola "Vida Matijan", i
- Crnogorska plovidba AD Kotor.

4. Priprema i preuzimanje arhivske građe izvršena je od dva stvaraoca:

- izvršena je primopredaja 63 knjige-dopuna fonda-Upisnice Školskog centra (Gimnazije i Pomorske škole Kotor i Škole učenika u privredi 1966-1990),

- preuzeto je od istog stavaraoca, u drugom navratu, 1,40 d/m.

5. Dobijena je saglasnost na 2 liste kategorija registraturske i arhivske građe:

- JU Gimnazija Kotor,
- JU Škola za osnovno i srednje muzičko obrazovanje "Vida Matijan"-Kotor.

6. Izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala izvršeno je kod 7 stvaralaca arhivske građe - ukupno 110 d/m i data saglasnost:

- Republički fond zdravstvenog osiguranja, Radna jedinica Kotor – cca 2,00 d/m;
- DOO Komunalno Kotor – 25,50 d/m;
- Lučka kapetanija Kotor – 7,50 d/m;
- Opština Tivat - cca 35,00 d/m;
- Muzička škola „Vida Matijan“ Kotor – 5,00 d/m;
- JU Gimnazija Kotor - cca 5,30 d/m;
- DOO Komunalno Kotor – 29,70 d/m.

II –Poslovi u depou arhiva

1. Prijem, smještaj i održavanje arhivske građe

- Izdavanje i vraćanje arhivske građe na mjesto lokacije i vođenje evidencija o istoj.
- Redovna kontrola urednosti depoa.
- Obavljeno opremanje novim policama III depoa (Firma "Dekor Iva") i krečenje obezbijedio Državni arhiv. Dislokacija i prepakivanje 294 fascikle dokumentacije fonda Javno stambeno Kotor iz starih kutija u namjenske arhivske kutije. Ista je vraćena u na mjesto lokacije - depo III u hronološkom poretku. Takođe je upakovana dokumentacija Opštine Kotor - imovinsko pravno 57 fascikli, iznijeta iz prizemlja na I sprat i hronološki poređana u depo I. Tokom radova na montiranju, krečenju i dislokaciji arhivskih fondova iz depoa III i njihovog smještaja na nove police, vršena je konstantna kontrola od strane naših zaposlenih, a prenošenje pojedinih fondova organizovano je kolektivno.

2. Izdavanje arhivske građe na korišćenje

- izdato i vraćeno na mjesto lokacije 1.158 arhivska kutija i 696 fondovskih knjiga,
- vođenje evidencija za izdatu arhivsku građu,
- ispunjeno je 358 prijava i reversa za korišćenje arhivske građe.

III– Sredivanje i obrada arhivske građe

Klasifikacija, sistematizacija i revizija arhivske građe rađena je na 2 fonda:

1. GNOT (Gradski narodni odbor Tivat 1945-1987).

- Revizija fonda sa izlučivanjem bezvrijednog registratorskog materijala od 1967-1987 god.
- Urađena revizija 34 arhivske kutije (1972-1977); sačinjeni inventarski opisi za arhivsku građu koja je preostala nakon izlučivanja. Urađeni su i popisi izlučenog bezvrijednog registratorskog materijala za isti period u količini 2,00 d/m.

2. GNOK (Gradski narodni odbor Kotor) - formirana cjelina (serija) prijavnih listova za Jadransku magistralu 1964. godine i dopunjena serija Zbirke-imovinsko pravno Opštine Kotor-KO Škaljari; fascikla VII.

IV - Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala

1. Korišćenje arhivske građe preko čitaonice

- Korisnika arhivske građe preko čitaonice bilo je 477.
- Kopirano je i ovjерено pečatom Arhivskog odsjeka Kotor 3.226 dokumenata, iznešeno i vraćeno u depoe 1.400 arhivskih kutija i 785 fondovskih knjiga.

2. Korišćenje arhivske građe u javne i privatno-pravne svrhe

- Pismenih zahtjeva upućenih od Opštine Kotor, Opštine Tivat, Komisije za povraćaj oduzete imovine i obeštećenje Bar, Osnovnog suda u Kotoru, Nikšiću i Cetinju, Osnovnog tužioca u Kotoru i fizičkih lica primljeno je 79.
- Pismenih odgovora nakon obavljenog pretraživanja dostavljeno je 72 i 71 potvrda. Ostali zahtjevi su obrađeni preko čitaonice.
- Osnovni sud u Kotoru zadužio je preko reversa 19 sudskih predmeta za potrebe obnove postupka, dopunskih ostavinskih rasprava i pravosnažnosti, a razduženo je 15 predmeta u ovoj godini.
- Urađena evidencija svih korisnika arhivske građe (sa bitnim podacima) u elektronskoj formi.

V – Publikovanje

- Pripremljen i dostavljen pomoćniku direktora Srđanu Pejoviću popis Arhivskih fondova Arhivskog odsjeka Kotor (AFIZ) za Centralni katalog.

VI-Ostalo

- Redovna komunikacija sa službenicima Odsjeka, direktorom Državnog arhiva i pomoćnicom direktora, dostavljanje mjesecnih i polugodišnjih izvještaja o radu i evidencija o prisutnosti na poslu.
- U potpunosti su poštovane mjere NKT-a i preporuke uprave Državnog arhiva na Cetinju u vezi pandemije Korona virusa.
- Poštovan je Etički kodeks i Metodsko uputstvo o radu dostavljeno od pomoćnice direktora Mirjane Kapisode.
- Privedena je kraju restauracija fasade stare zgrade arhiva do ulice. Nakon I faze obnove naše zgrade (zamjena starih škura) koja je otpočela u novembru mjesecu 2020. godine, odradiće se u II fazi obnove zgrade, a saniranje fasade zgrade gdje su depoi planirana je za III fazu kada se prikupe novčana sredstva.
- Dežurstva u zgradi su organizovana jer se radilo na fasadi od 8h - 16 i 30h.
- Dostavljanje podataka za statistiku.
- Poslovi arhivskog i kancelarijskog poslovanja: uvedeno 340 brojeva u protokol zaključno sa 24.12. 2020 god. i sva dokumentacija uređeno arhivirana.
- Redovna komunikacija sa službenicima odjeljenja, direktorom Državnog arhiva i pomoćnicom direktora, dostavljanje izvještaja o radu i evidencija o prisutnosti na poslu.

9. ARHIVSKI ODSJEK NIKŠIĆ

I-Zaštita arhivske i registraturske građe van arhiva

1. Kompletna kontrola kancelarijskog poslovanja kod stvaralaca/držalaca, praćenje opšteg stanja registraturske i arhivske građe, predlaganje mjera zaštite kod stvaralaca/držalaca i pružanje stručne pomoći po raznim osnovama izvršeno je kod 28 stvaralaca sa 73 obilaska:

- Opština Šavnik;
- Osnovni sud Nikšić;
- JU OŠ „Ivan Vušović“ Vidrovan;
- JU Centar za socijalni rad za Opštine Nikšić, Šavnik i Plužine;
- Fond za zdravstveno osiguranje Podgorica, Područna jedinica Nikšić;
- JU „Muzeji i galerije“ Nikšić;

- JU OŠ „Jagoš Kontić“ Straševina;
- JU OŠ „Dobrislav-Đedo Perunović Bogetići;
- JU Centar za kulturu Nikšić, u stečaju;
- JU „Zahumlje“ Nikšić;
- Filozofski fakultet Nikšić;
- JU OŠ „Olga Golović“ Nikšić;
- JU OŠ „Milija Nikčević“ Kličeve;
- JZU SB za plućne bolesti „Dr. Jovan Bulajić“ Brezovik;
- JU OŠ „Mileva Lajović Lalatović“ Nikšić;
- JU OŠ „Braća Labudović“ Nikšić;
- JU OŠ „Ratko Žarić“ Nikšić;
- JU OŠ „Braća Ribar“ Nikšić;
- DOO „ Securitas Montenegro“ Nikšić;
- Lovćen osiguranje AD Podgorica, Filijala Nikšić;
- UCG Fakultet za sport i fizičko vaspitanje;
- DOO „Vector system security“ Nikšić;
- JU Prva srednja stručna škola Nikšić;
- JU Gimnazija „Stojan Cerović“ Nikšić ;
- JU OŠ „Braća Bulajić“ Vilusi;
- JU OŠ „Luka Simonović“ Nikšić;
- JP Sportsko-rekreativni centar Nikšić;
- JU Dom učenika i studenata „Braća Vučinić“ Nikšić.

Izvršeno je ukupno 73 obilazaka kod stvaralaca koji su radili na izlučivanju i obilaženi su više puta: pregled izlučene građe, izrada zapisnika o pregledu, izrada odluka o uništenju i zapisnika o primopredaji arhivske građe.

2. Data je saglasnost na 1 Listu kategorija registraturske i arhivske građe:

- Opština Šavnik.

3. Izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala izvršeno je kod 13 stvaralaca/držalaca:

- JU OŠ „Braća Labudović“ Nikšić; 10,15 d/m, za period 1971-2015;
- DOO „Securitas Montenegro“ Nikšić; 21,45d/m, za period 2006-2016;
- Lovćen osiguranje AD Podgorica, Filijala Nikšić; 22, 10 d/m za period 2005-2010;
- JU „Muzeji i galerije“ Nikšić; 2 d/m, za period 1978-2015;

- JU OŠ „Mileva Lajović Lalatović“ Nikšić; 0,38 d/m, za period 1951-1960;
- JU Prva srednja stručna škola Nikšić; 12, 30 d/m, za period 2002-2015;
- Centar za socijalni rad za Opštine Nikšić, Šavnik i Plužine; 2,38 d/m;
- JU „Muzeji i Galerije“ Nikšić; 9 d/m za period 1976-2000;
- JU OŠ „Olga Golović“ Nikšić; 8,40 d/m za period 1977-2015;
- Sud za prekršaje Podgorica, Odjeljenje Nikšić; 14,60 d/m za 2013;
- JU OŠ „Mileva Lajović Lalatović“ Nikšić; 1.05 d/m za period 1963-1980;
- JU OŠ „Braća Ribar“ Nikšić; 6,60. d/m, za period 1963-2017;
- UCG Filozofski fakultet Nikšić; 20,20 d/m, za period 2009-2013;
- JU Centar za socijalni rad Opština Nikšić, Plužine, Šavnik; 12,55 d/m, za period 2012-2015.

Ukupno izlučeno: cca 143,16 d/m.

II-Poslovi u depou

1. Prijem, smještaj i održavanje arhivske građe u depou

- Rad na povraćaju rasute dokumentacije pripadajućim fondovima. Identifikacija rasute dokumentacije, a zatim razvrstavanje akata. Vraćanje istih pripadajućim predmetima, radi uspostavljanja porekta u određenom fondu. U pripremi realizacije preostalog dijela plana na obilježavanju depoa, određeno je markiranje pozicija za postavljanje brojeva-naljepnica na policama. Ovim postupkom u cijelosti je završen rad na obilježavanju depoa. U cilju zaštite i očuvanja arhivske građe kao cjeline jednog fonda započeta je revizija arhivskih fondova i zbirki;
- Revizija bibliografije koja se nalazi u AO Nikšić, 629 bibliografskih jedinica;
- Redovno se vršilo slanje pošte, prijem poštanskih pošiljki i evidencija;
- Povremeno su rađeni tehnički poslovi na održavanju depoa i knjižnici;
- Tehnički poslovi na organizaciji i postavci izložbi dokumenata: tokom nikšićke kulturne scene postavljena je u holu Pozorišta izložba dokumenata „Obnova crnogorskog kraljevstva i jubilarne

svečanosti 1910. godine i Konzularna predstavnštva Crne Gore u Knjaževini/Kraljevini Crne Gore 1888-1914. godine“.

III-Sređivanje i obrada arhivske građe:

1. Klasifikacija i sistematizacija arhivske građe rađena je na 6 fondova:

- Gradski Narodni Odbor Nikšić GNO (1945-1958); sređeno ukupno 3.713 predmeta (27 kutija od 1948-1958. godine: 19 predmeta iz 1948, 34 predmeta iz 1952, 498 predmeta iz 1953, 3.097 predmeta iz 1955, 50 predmeta iz 1954, 13 predmeta iz 1956, 1 predmet iz 1957. i 1 predmet iz 1958. godine). Urađena je revizija arhivskog fonda GNO Nikšić za 1952. godinu (umetanje sređenih predmeta, izrada novih unutrašnjih lista i etiketa gdje je to bilo potrebno): 10 kutija od broja 1 do broja 13.808. Pripremljena je građa iz 1953. godine za reviziju elektronskim unosom brojeva predmeta od 1 do 15.977 (10 kutija). Urađena je revizija GNO-a Nikšić za 1953. godinu (umetanje sređenih predmeta, revizija novih lista i etiketa gdje je to bilo potrebno): 13 kutija od broja 1 do broja 15.977 (formirane nove tri kutije). Formfirane su četiri nove kutije arhivske građe iz 1955. godine, od broja 1 do broja 3.796 (787 predmeta), urađene su unutrašnje liste i stavljenje spoljnje etikete.

Ukupan broj sređenih kutija je 109 (počev od godine 1946. zaključno sa 1955). Ukupan broj sređenih predmeta po kutijama je 31.273.

- Sreski narodni odbor Nikšić (1944-1957); k. 9; SI i UL.
- Lični fond Jefto Miletin Nikolić (1860-1899); 14 kutija; SI i UL.
- Uprava za uređenje prostora i komunalne poslove 1951-1993; k. 9; predmeta 117, klasifikacija i sistematizacija; SI i UL.
- JU OŠ „Jagoš Kontić“ Straševina (1945-1951); uvid i revizija arhivskog fonda, izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala (1951-1955), 2 registratora;
- Tehnička sekcija Nikšić (1931-1948); 11 kutija; uslijed dislokacije građe, prilikom razvrstavanja i smještaja arhivskih fondova u nove kutije došlo je do pripajanja fondova „Tehnička sekcija Nikšić“ 1931-1948 i „Uprave za uređenje prostora i komunalne poslove Nikšić“ 1951-1993, pa je tom prilikom vršena revizija fonda „Tehnička sekcija Nikšić“ 1931-1948. godine, koja obuhvata: popisivanje, umetanje građe u već postojeću, zamjena košuljica, izrada unutrašnje liste i spoljnih opisa na kutijama; Javno pra-

vobranilaštvo Nikšić (1958-1991); tehnička obrada, formiranje predmeta u okviru fonda, izlučivanja duplikata i multiplikata.

Ukupno je sređeno i obrađeno 165 arhivskih kutija.

IV- Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala

1. Korišćenje arhivske građe preko čitaonice

- Arhivsku građu preko čitaonice koristilo je 10 istraživača, sadržanu u 20 fondova.
- Istraživanje je vršeno iz arhivskih fondova: LI Radovan Pulević (1922-1942); Sreski sud Nikšić (1945-1960); Uprava za uređenje prostora i komunalne poslove (1951-1993); LI Jefto Miletin Nikolić (1875-1877); Opštinski sud Nikšić; Okružni sud i državno tužilaštvo (1919-1941); Osnovni sud Nikšić; Bibliografija-razno; Crnogorski oblasni sud (1895-1941); JU OŠ „Dragan Kovačević“ Nudo; SO Nikšić; FK „Sutjeska“ Nikšić (1960-1970); NOO Nikšić; OŠ “Olga Golović“; „Ženska zanatska škola“ 1953-1972; OŠ „Branko Višnjić“ Krstac.

2. Korišćenje arhivske građe u javne i privatno-pravne svrhe

- Ukupno je obrađeno 75 zahtjeva od čega je 69 zahtjeva fizičkih lica i 6 zahtjeva pravnih lica.
- Urađeno je 191 fotokopija dokumenata.
- Ovjereno je 30 dokumenata.
- Urađeno je 60 digitalnih snimaka.
- Sačinjeno je 5 reversa za potrebe Osnovnog suda Nikšić.
- Prijem zahtjeva fizičkih i pravnih lica, fotokopiranje i ovjera spisa, izrada specifikacija za izvršene usluge, naplata i izdavanje dokumentacije, konsultacije sa strankama, pružanje savjeta i sugestija putem telefona.
- Na zahtjeve je blagovremeno odgovoreno: Osnovnom суду у Nikšiću - 5 odgovora u pisanoj formi; Višem суду Podgorica - 1 odgovor; Opština Nikšić (direkcija za imovinu) - 1 odgovor; Višem суду u Beogradu - 1 odgovor; Ministarstvo finansija Crne Gore (Komisiji za povraćaj i obeštećenje) - 1 odgovor.
- U okviru preseljenja preostalog dijela dokumentacije, iz prostorija starog arhiva evidentirani su, a zatim prenijeti personalni dosjeli bivšeg preduzeća Metalac iz Nikšića. Deponovani su u pomoćnoj

- prostoriji i dostupni za korišćenje bivšim radnicima Metalca.
- Razgovori, obavještenja i dogovori oko izmjehstanja dijela građe koja je ostala u prostorijama starog Arhiva.

V- Kulturno prosjetna i propagandna djelatnost

Nastavak rada na promovisanju Arhiva i arhivske djelatnosti kroz sljedeće aktivnosti:

U februaru počela realizacija manifestacije *Nikšićka kulturna scena 2020.* godine, koju je usvojila Vlada Crne Gore na prijedlog Ministarsva kulture, a u kojoj učestvuje Državni Arhiv Crne Gore od 2013. godine, i to:

- Umjesto 13. marta, u Nikšiću je 9. juna svečano otvorena izložba dokumenata „Obnova crnogorskog kraljevstva i jubilarne svečanosti 1910. godine“ na kojoj su govorili: Milan Korać, sekretar sekretarijata za mlade, sport i socijalno staranje u Opštini Nikšić, Srđan Pejović, autor, i Saša Tomanović, direktor Državnog Arhiva Crne Gore.
- Zahvaljujući istraživanju u Arhivskom Odsjeku Nikšić, u pripremi je nekoliko projekata: monografija o prosvjeti na teritoriji Opštine Nikšić, zatim Spomen soba istaknutih Nikšićana koja će biti u hotelu Onogašt, kao i poklon predaja Arhivu knjiga prof. mr Ilije Mijuškovića.
- Dana 16. 12. 2020. godine, na nikšićkom Trgu slobode, medijski je predstavljena izložba dokumenata „Konzularna predstavništva Crne Gore u Knjaževini/Kraljevini Crne Gore od 1880-1914. godine“, autora mr Vukote Vukotića.

10. ARHIVSKI ODSJEK PLJEVLJA

I-Zaštita registratorske i arhivske građe van arhiva

1. Kompletna kontrola kancelarijskog poslovanja, praćenje opšteg stanja registratorske i arhivske građe, predlaganje mjera zaštite i pružanje stručne pomoći po raznim osnovama izvršeno je kod 11 stvaralaca/držalaca:

- Osnovni sud Pljevlja,
- Opština Žabljak,
- Sud za prekršaje Bijelo Polje, Odjeljenje Žabljak,
- Fond za zdravstveno osiguranje Crne Gore Podgorica, Područna jedinica Pljevlja,

- Uprava za šume Pljevlja,
- Agencija za stambeno poslovni fond DOO Pljevlja,
- JU Centar za socijalni rad Pljevlja i Žabljak,
- Rudnik uglja AD Pljevlja,
- JU OŠ „Salko Aljković“ Pljevlja,
- JU OŠ „Ristan Pavlović“ Pljevlja,
- AD „Monter“ Pljevlja, u stečaju.

2. Evidencije o stvaraocima i držaocima registraturske i arhivske građe:

- Arhivski odsjek Pljevlja vodi propisane evidencije o stvaraocima i držaocima arhivske i registraturske građe;
- dosijea stvaralaca i držalaca arhivske građe i registraturskog materijala;
- registar stvaralaca i držalaca arhivske i registraturske građe prestalih sa radom;
- nije evidentiran ni jedan specijalni arhiv u opštinama Pljevlja i Žabljak;
- nije evidentiran ni jedan držalac arhivske građe u privatnom vlasništvu.

3. Data je saglasnost na 1 Listu kategorija registraturske i arhivske građe:

- Uprava za šume Pljevlja.

4. Proslijedene su dvije liste na saglasnost:

- Osnovni sud Pljevlja,
- DOO „Komunalne usluge“ Pljevlja.

4. Izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala izvršeno je kod 2 stvaraoca/držaoca:

- Fond za zdravstveno osiguranje Podgorica, Područna jedinica Pljevlja. Izlučeno je 24 d/m za period 2014, 2016-2018. godina.
- Sud za prekršaje Bijelo Polje, Odjeljenje Pljevlja; izlučeno 5,40 d/m za period 2013-2014.
- Uredno se vode propisane evidencije-kartoteka stvaralaca/držalaca kao i njihovo ažuriranje.

II-Poslovi u depou:

- izdavanje arhivske građe na korišćenje;
- vođenje evidencija o izdatoj arhivskoj građi;
- hronološko sređivanje arhivskih kutija i odlaganje na mjesto lokacije (bile su dislocirane uslijed rada i zamjene arhivskih polica);
- održavanje optimalnih uslova (čišćenje polica, arhivskih kutija, itd.).

III-Sređivanje i obrada arhivske građe

1.Klasifikacija i sistematizacija arhivske građe vršena je na 1 fondu:

- OK SK Pljevlja, imenični popis dosijea članova SK; k. 5.

IV-Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala:

1. Korišćenje arhivske građe u javne i privatnopravne svrhe Pljevlja

- arhivsku građu je koristilo 75 korisnika;
 - fizičkih lica 15;
 - 8 zahtjeva za ovjerenu kopiju dokumenata (kopirano 9 dokumenata sa 33 stranice; za usluge naplaćen iznos od 21,30 euro);
 - 7 prijava za korišćenje arhivske građe u Arhivu;
 - data 2 obavještenja;
 - sačinjene su i izdate 3 potvrde (naplaćen iznos od 15 eura);
 - pravnih lica 60;
 - Komisiji za povraćaj i obeštećenje Bijelo Polje dostavljeno 46 obavještenja;
 - Fondu PIO, Područna jedinica Pljevlja dostavljena 2 obavještenja;
 - Osnovnom суду Pljevlja na osnovu reversa izdato i vraćeno 3 predmeta sa oznakama: K. br. 352/83, K. br. 146/85 i K. br. 228/81. Predmeti izdati 2019. godine sa oznakom OV-br. 14/74; K-br. 83/80; K-br. 83/81 i R-br. 138/78 vraćeni na osnovu reversa 2020. g. Predmet sa oznakom P-br. 357/81 preuzet je od Osnovnog suda i isti odložen pripadajućim predmetima u određenu arhivsku kutiju;
 - Osnovnom суду Žabljak odgovoreno je na 3 zahtjeva;
 - Odgovoreno je Državnom arhivu na 1 zahtjev;
 - Bila su 4 zahtjeva za korišćenje arhivske građe Fonda PIO, Područna jedinica Pljevlja, i
 - za Skupštinu opštine Pljevlja poslato je 1 obavještenje.
- Ukupno 53 obavještenja pravnim licima.

2. Korišćenje arhivske građe u javne i privatno-pravne svrhe Žabljak

Arhivsku građu je koristilo 15 korisnika, i to:

- fizičkih lica 9;
- ovjерено je i izdato 26 fotokopija dokumenata sa 38 stranica i naplaćen iznos od 53,40 eura;
- bile su 2 prijave za korišćenje arhivske građe;
- izdato 1 obavještenje;

Pravna lica 6, i to:

- Opština Žabljak- ovjерено i izdato 6 fotokopija dokumenata sa 6 stranica (12 eura);
- na 2 zahtjeva Opštine Žabljak odgovoreno;
- na 1 zahtjev SKI Centra „Javorača“ Žabljak odgovoreno, i
- na osnovu reversa, Osnovnom суду Žabljak izdati predmeti sa oznakom: „OV“- br. 62/61 i „O“-br.17/87.

U 2020. godini evidentiran je 91 korisnik sa 82 zahtjeva i 15 zahtjeva za ovjeru fotokopija dokumenata. Ovjeren je 41 dokument sa 77 stranica i za izdate 3 potvrde naplaćeno 101,70 eura.

Sačinjeno je 59 obavještenja, 5 reversa, izdate 3 potvrde i 9 prijava za korišćenje arhivske građe u arhivu.

11. ARHIVSKI ODSJEK PODGORICA

I-Zaštita arhivske i registraturske građe van arhiva

1. Kompletna kontrola kancelarijskog poslovanja, praćenje opštег stanja registraturske i arhivske građe, predlaganje mjera zaštite i pružanje stručne pomoći po raznim osnovama izvršeno je kod 58 stvaralaca/držalaca:

- Glavni grad Podgorica, Služba za zajedničke poslove;
- Glavni grad Podgorica, Sekretarijat za saobraćaj;
- Sud za prekršaje, Podgorica;
- Uprava carina, PJ Carinarnica Podgorica;
- JPU “Đina Vrbica”, Podgorica;
- JPU “Ljubica Popović”, Podgorica;
- JU OŠ “Radojica Perović”, Podgorica;
- JU OŠ “Maksim Gorki”, Podgorica;
- JU OŠ “Savo Pejanović”, Podgorica;
- JU OŠ “Dr. Dragiša Ivanović”, Podgorica;

- JU OŠ "Branko Božović", Podgorica;
- JU Umjetnička škola za muziku i balet "Vasa Pavić", Podgorica;
- JU Gimnazija "Slobodan Škerović", Podgorica;
- JU SSŠ "Spasoje Raspopović", Podgorica;
- JU SGGŠ "Marko Radević", Podgorica;
- JU Škola za srednje i vise stručno obrazovanje "Sergije Stanić", Podgorica;
- JU Srednja ekonomskiška škola "Mirko Vešović", Podgorica;
- JU Stručna medicinska škola, Podgorica;
- Uprava carina, PJ Carinarnica Podgorica;
- DOO Komunalne usluge, Podgorica;
- DOO "Vodovod i kanalizacija", Podgorica;
- AD "Radoje Dakić", Podgorica;
- AD "Zetatrans", Podgorica;
- DOO "Tržnice i pijace", Podgorica;
- DOO "Čelebić", Podgorica;
- DOO "Glosarij", Podgorica;
- DOO "Dajković CO Namos", Podgorica;
- DOO "Okov", Podgorica.
- Osnovni sud, Podgorica;
- Osnovno državno tužilaštvo, Podgorica;
- JU Centar za socijalni rad za Glavni grad Podgorica i opštine u okviru glavnog grada Golubovci i Tuzi, Područna jedinica Tuzi;
- JU Dom zdravlja, Podgorica;
- Turistička organizacija Glavnog grada, Podgorica;
- JU KIC "Zeta", Golubovci;
- JU OŠ "Mahmut Lekić", Tuzi;
- JU OŠ "Milan Vukotić", Golubovci;
- JU OŠ "Marko Miljanov", Podgorica;
- JU OŠ "Štampar Makarije", Podgorica;
- JU OŠ "Pavle Rovinski", Podgorica;
- JU OŠ "Milorad Musa Burzan", Podgorica;
- JU OŠ "Vlado Milić", Podgorica;
- JU OŠ "Vuk Karadžić", Podgorica;
- JU OŠ "Oktoih", Podgorica;
- JU OŠ "Sutjeska", Podgorica;
- JU OŠ "Božidar Vuković Podgoričanin", Podgorica;

- JU OŠ "Vladimir Nazor", Podgorica;
- JU Srednja mješovita škola "25 maj", Tuzi;
- JU SEŠ "Mirko Vešović" Podgorica;
- JU MTŠ "Ivan Uskoković", Podgorica;
- DOO "Rokšped", Podgorica;
- DOO "Neregelija", Podgorica;
- DOO "Eurogas", u stečaju, Podgorica;
- DOO "Simpo", Podgorica;
- DOO "MPM", Podgorica;
- DOO "Inditex", Podgorica;
- DOO "Bar – kod", Podgorica;
- DOO "Lutrex", Podgorica.

Ostvaren je neposredan kontakt sa svim odgovornim, gore navedenim stvaraocima (58); upoznavanje sa zakonskim obavezama prema Arhivu; praćenje opšteg stanja arhivske i registraturske građe (smještaj, zaštita, obezbjeđivanje, način arhiviranja i vođenja evidencije o registraturskom materijalu i arhivskoj građi – arhivska knjiga; sačinjavanje zapisnika o obilasku i predlaganje mjera za otklanjanje utvrđenih nedostataka).

2. Evidencija o registraturskoj i arhivskoj građi kod držalaca

Kartoteka nije dopunjena sa podacima o organizacionim promjenama, jer ih nije bilo u izvještajnom periodu.

3. Kartoteka stvaralača/držalaca je za 12 stvaralača dopunjena podacima o količini izlučenog bezvrijednog materijala i to:

- AD „Radoje Dakić“, u stečaju; za period 1969-2003. i 1995-2013; Zapisnik br. 066/20-03-01-102 i Odluka br. 066/20-03-01-104 od 28.02.2020. godina; 150 d/m;
- Osnovni sud Podgorica za 2004, 2005, 2009, 2006, 2007. Izvršenja „I“ predmeti; Zapisnik br. 066/20-03-01-61, Odluka 066/20-03-01-63; Zapisnik br. 066/20-03-01-161, Odluka 066/20-03-01-163; Zapisnik br. 066/20-03-01-309, Odluka 066/20-03-01-311 (predmeti „I“ vjerodostojne isprave); Zapisnik br. 066/20-03-01-503, Odluka 066/20-03-01-505, 8,50 m/d;
- JPU „Đina Vrbica“ za period 2010 -2013; Zapisnik br. 066/20-03-01-153, Odluka 066/20-03-01-155, 30 m/d;

- JU OŠ „Oktoih“, Podgorica za period 2007-2010; Zapisnik br. 066/20-03-01-134, Odluka 066/20-03-01-136, 2 m/d
- DOO „Neregelija“, Podgorica za 2011, 2012; Zapisnik br. 066/20-03-01-287, Odluka 066/20-03-01- 289, 85,70 m/d;
- JU OŠ „Radojica Perović“, Podgorica za 1986, 1989, 1990, 1995, 2002-2010; Zapisnik br. 066/20-03-01-343, Odluka 066/20-03-01-345, 1,40 m/d;
- JU Umjetnička škola za muziku i balet „Vasa Pavić“, Podgorica za 1960, 1969, 1978-1995; Zapisnik br. 066/20-03-01-376, Odluka br. 066/20-03-01-378, 1,50 m/d;
- JU OŠ „Branko Božović“, Podgorica za period 2010-2015; Zapisnik br. 066/20-03-01-490; Odluka br. 066/20-03-01-492, 2,00 m/d;
- JU OŠ „Štampar Makarije“, Podgorica za period 2000-2003, 2005-2009; Zapisnik br. 066/20-03-01-456; Odluka br. 066/20-03-01-458, 2,00 m/d;
- JU OŠ „Pavle Rovinski“, Podgorica za period 1999, 2001-2013; Zapisnik br. 066/20-03-01-441; Odluka br. 066/20-03-01-443, 2,75 m/d;
- JU OŠ „Vladimir Nazor“, Podgorica za period 1991-1993; Zapisnik br. 066/20-03-01-482; Odluka br. 066/20-03-01-484, 0,90 m/d;
- JU OŠ „Savo Pejanović“, Podgorica za period 2002-2010; Zapisnik br. 066/20-03-01- 517; Odluka br. 066/20-03-01-519, 4,00 m/d.

Ukupno izlučeno 360,75 m/d.

4. Preuzimanje arhivske građe od tri stvaraoca, i to:

Osnovno državno tužilaštvo, Podgorica

- Predmeti „Kt“ za 1975,1976; Zapisnik br. 26, 1,60 m/d.
- Predmeti „Kt“ za 1977; Zapisnik br. 066/20-03-01-88, 1,30 m/d.
- Predmeti „Kt“ za 1978, 1979; Zapisnik br. 066/20-03-01-147, 1,75 m/d.
- Predmeti „Kt“ za 1980; Zapisnik br. 066/20-03-01-199, 1,00 m/d.
- Predmeti „Kt“ za 1981, 1982; Zapisnik br. 066/20-03-01-259, 2,00 m/d.

Ekonomski fakultet „Mirko Vešović“, Podgorica, 1980-1988, Zapisnik br. 066/20-03-01-317; 1,20 m/d

JU OŠ „Radojica Perović“, Podgorica, 1986-1998; Zapisnik br. 066/20-03-01-428, 0,30 m/d.

Ukupno preuzeto 9,05 m/d.

5. Data je saglasnost na 3 liste kategorija, i to:

- JU KIC „Zeta“, Golubovci,
- DOO „Lutrex“, Podgorica,
- JU OŠ „Mahmut Lekić“, Tuzi.

6. Dopuna liste kategorija za dva stvaraoca:

- JU OŠ „Štampar Makarije“, Podgorica,
- JU OŠ „Pavle Rovinski“, Podgorica.

II-Poslovi u depou

- Izdavanje i vraćanje arhivske građe na sređivanje i obradu: SO Podgorica, AD „Ratar“, Osnovno državno tužilaštvo i vođenje evidencije o istoj.

III- Sređivanje i obrada arhivske građe

Klasifikacija i sistematizacija arhivske građe rađena je na 9 fondova:

1. Osnovno državno tužilaštvo, Podgorica

„KT“ predmeti za 1972-1976; 23 omota (1.120 predmeta; 13.625 listova); izrada Imenskog registra.

2. Osnovni sud Podgorica-revizija fonda:

- Predmeti „Ki“ za 1965-1967. godinu

Sređivanje, izrada unutrašnjih lista, signature, folijacija i izrada Imenskog registra; 2 kutije (predmeta 199, listova 647);

- Predmeti „Kri“ 1974-1976; 1 kutija (predmeta 10, listova 33);
- Predmeti „Km“ 1965-1973; 12 kutija (predmeta 285, listova 10.897);
- Predmeti „P“ (parnice);

Rad na provjeri, ispravkama i prekučavanju unutrašnjih lista: 1973. godina, 546-1.838; 21 arhivska kutija; 1974. god. (3-1876), 23 kutije; 1975. god. (1-1569), 11 kutija; 1976. god. (1-2262), 27 kutija.

Ukupno 82 kutije („P“ predmeta)

3. Opština Podgorica-Glavni grad

SOT-Povjereništvo za komunalne i stambene poslove

- Rad na dopuni unutrašnjih lista, folijaciji, signaturi i kucanju za 1972-1975; (predmeta 1.575, listova 9.606), 21 arhivska kutija;

- Rad i radni odnosi (personalna dosijea); sređivanje, popisivanje i dopuna; 29 arhivskih kutija.
4. Zavod za zapošljavanje, Biro rada Podgorica-Revizija fonda
- Izrada unutrašnjih lista, Imenskog registra nezaposlenih za period 1970-1971; (288 personalnih dosijea); 13 kutija;
 - Pomoćne knjige 1961-1971; 12 knjiga (2.247 listova).
5. Sud udruženog rada Podgorica
- Rad na ispravci unutrašnjih lista i njihovo prekucavanje za 1980-1983; 51 kutija.
6. Područni organ za prekršaje, Podgorica
- Kucanje popisnih lista pomoćnih fondovskih knjiga-Upisnici predmeta o prekršajnom postupku; 161 knjiga.
 - Kucanje popisnih lista pomoćnih fondovskih knjiga-Predmeti o izvršenju prekršajnih sankcija “IPS”; 10 knjiga.
7. AD „Gradski saobraćaj“, Podgorica
- Sređivanje i popisivanje građe (personalna dosijea); 36 kutija.
8. AD „Ratar“, Podgorica
- Razvrstavanje i popisivanje projektne dokumentacije za period: 1981, 1984-1986, 1988-1998, 1990. i 1999; folijacija, signatura, pečatanje, izrada unutrašnjih lista i naljepnica za 16 kutija.
9. JP Komunalne usluge, Podgorica
- Provjera, ispravka i prekucavanje unutrašnjih lista; 3 kutije.
Ukupno je sređeno i obrađeno 289 arhivskih kutija i 183 fondovske knjige.

IV-Korišćenje arhivske građe

1. Korišćenje arhivske građe u privatno pravne svrhe

- podnijeto je 179 zahtjeva pravnih i fizičkih lica;
- urađeno 96 fotokopija dokumenata;
- za 58 zahtjeva nema podataka;
- sačinjena je i izdata 1 potvrda;
- dato je na uvid 9 dokumenata;

- Osnovnom sudu, na osnovu reversa, izdato 6 predmeta (original);
- Odgovoreno je na 1 zahtjev elektronskim putem.

V - Sastanci sa registraturama

U izvještajnom periodu Odsjek je imao sastanke sa 6 registratura, u cilju pružanja stručne pomoći, i to:

- DOO „Neregelia“, Podgorica;
- DOO „MPM“ (Cosmetic šop), Podgorica;
- DOO „Simpo“, Podgorica;
- Glavni grad Podgorica;
- DOO „Index“, Podgorica;
- DOO „Okov“, Podgorica.

VI - Ostale aktivnosti

- Izrađeni pojedinačni programi rada za 2020 god. za svakog službenika Arhivskog odsjeka Podgorica.

- Dopis DA, u vezi stečaja i likvidacije.
- Tumačenje Uputstva o kancelarijskom poslovanju i klasifikacione šeme, priprema za kategorije za Arhivski odsjek;

Kancelarijsko poslovanje:

- Vođenje djelovodnog protokola;
- Vođenje ulaznog inventara;
- Vođenje knjige stranaka;

Vođenje evidencije u vezi stranaka koje su se obratile Arhivskom odsjeku u toku mjeseca; kopiranje zahtjeva, specifikacije i uplatnice i otpremanje istih direktoru na uvid - fizička lica;

Popunjavanje specifikacije u vezi zahtjeva pravnih subjekata koji su se obratili Odsjeku i dostavljanje mejlom, računovodstvu, itd.

Zavodenje i dostavljanje mjesečnih izvještaja o radu službenika AO pomoćnici direktora;

Vođenje mjesecne evidencije o prisutnosti na poslu i pripremanje izvještaja za službenike Odsjeka i dostavljanje računovodstvu za obračun ličnog dohotka;

Distribucija pošte putem dostavne knjige u pošti u Golubovcima;

Preuzimanje pošte koja je adresirana na Odsjek Podgorica od kolega iz drugog Sektora;

Upis podataka za preuzete fondove u kartone arhivskih fondova.

12. ARHIVSKI ODSJEK ULCINJ

I – Заštita registraturske i arhivske građe van arhiva

1. Kompletna kontrola kancelarijskog poslovanja, praćenje opšteg stanja registraturske i arhivske građe, predlaganje mjera zaštite i pružanje stručne pomoći po raznim osnovama izvršeno je kod 7 stvaralaca/držalaca, i to:

- JU srednja škola "Bratstvo jedinstvo" u Ulcinju; Zapisnik o praćenju stanja arh. i registraturske građe br. 066/20-03-09-19 od 25.02.2020. godine.
- JU OŠ „Maršal Tito“; Zapisnik o praćenju stanja arh. i registraturske građe br. 066/20-03-09- 20 od 26.02.2020. godine.
- JU OŠ „Bedri Elezaga“ u Vladimиру; Zapisnik o praćenju stanja arh. i registraturske građe br. 066/20-03-09-32 od 16.03.2020. godine.
U saradnji sa školama poseban akcenat stavili smo na pružanje stručne pomoći oko izmjene i izrade novih lista kategorija registraturske građe, ali nas je epidemiološka situacija spriječila da zajedno sa komisijama škola završimo ovaj posao.
- Osnovni sud u Ulcinju; na osnovu dogovora sa predsjednikom Osnovnog suda u Ulcinju (Zapisnik o praćenju stanja arhivske i registraturske građe br. 03-09-213/19 od 25.12.2019. g.), Komisija za izdvajanje i popisivanje arhivske građe i bezvrijednog registraturskog materijala Osnovnog suda u Ulcinju izdvojila je i predala predmete „K“- krivični predmeti u hronološkim granicama 1995-1998; dogovoreno je da se arhivska građa predaje sukcesivno, a da se periodično nakon pregleda od strane arhivista AO Ulcinj ista obuhvati Zapisnikom o primopredaji arhivske građe od strane nadležnog arhiva; primopredajom je preuzeto je 6 m/d arhivske građe; Zapisnik o praćenju stanja arh. i registraturske građe br. 066/20-03-09-123 od 23. 12. 2020.god.
- AD Solana“Bajo Sekulić“ Ulcinj, u stečaju; Zapisnik o praćenju stanja arh. i registraturske građe br. 066/20-03-09-71 od 24.07.2020, Zapisnik o praćenju stanja arhivske i registraturske građe br. 066/20-03-09-82 od 13.08.2020, Odluka o odobrenju izlučenja bezvrijednog registraturskog materijala 066/20-03-09-87 od 19. 08. 2020; Zapisnik o primopredaji arhivske građe 066/20-03-09-119 od 21. 12. 2020. god.

- Pošta Crne Gore, AD Podgorica, Pošta Ulcinj; Odluka o odobrenju izlučenja bezvrijednog registraturskog materijala br.066/20-03-09-86 od 18.08.2020.god.
- Osnovno državno tužilaštvo u Ulcinju; Zapisnik o praćenju stanja arhivske i registraturske građe br. 066/20-03-09-95 od 30.09.2020. god.

2. Data je saglasnost na 1 Listu kategorija registraturske i arhivske građe:

- Osnovno državno tužilaštvo u Ulcinju.

3. Izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala u registraturama

- razmatranje zahtjeva registrature sa popisom registraturskog materijala predviđenog za izlučivanje,
- neposredan uvid u registraturski materijal predviđen za izlučivanje,
- izrada prijedloga o odobravanju ili neodobravanju izlučivanja.

Ova vrsta poslova urađena je kod dva stvaraoca:

- Pošta Crne Gore, AD Podgorica, Pošta Ulcinj; Odluka o odobrenju izlučivanja bezvrijednog registraturskog materijala br.066/20-03-09-86 od 18.08.2020; ukupno izlučeno 14 d/m bezvrijednog registraturskog materijala u hronološkim granicama 2013-2018. god.
- AD Solana „Bajo Sekulić“, u stečaju; Odluka o odobrenju izlučivanja bezvrijednog registraturskog materijala br. 066/20-03-09-87 od 19.08.2020; ukupno izlučeno 280 d/m bezvrijednog registraturskog materijala u hronološkim granicama 1956-2012. god.

Ukupno izlučeno 294 d/m bezvrijednog registraturskog materijala.

II-Poslovi u depou

1. Izdavanje arhivske građe na sređivanje, obradu i korišćenje

- pronalaženje, provjeravanje i izdavanje arhivske građe na korišćenje,
- vođenje evidencija o izdатој građi, izdavanje potvrda, izdavanje prepisa, izdavanje kopija arhivske građe, izdavanje obavještenja,
- ostali poslovi sa korisnicima.

III - Sređivanje i obrada arhivske građe

Klasifikacija i sistematizacija arhivske građe rađena je na 6 fondova:

1. Skupština opštine Ulcinj-Izvršni odbor (1981); klasifikacija i sistematizacija građe izdvojene iz drugih fondova:

Urbanizam:

- generalni planovi za opštine Budva i Ulcinj,
- materijali iz oblasti zaštite životne sredine za područje opštine Ulcinj; ukupno 1 arhivska kutija.

Izborni materijal Izvršnog odbora za god.1990. -1 kutija

Sekretarijat za unutrašnje poslove, Odjeljenje Ulcinj-klasifikacija i sistematizacija građe izdvojene iz drugih fondova:

Zapisnici, informacije i slično za godine 1978,1980,1981. i 1985; ukupno 4 arh. kutije.

Odjeljenje za opštu upravu, budžet i finansije: (1967-1986)

- Klasifikacija i sistematizacija izdvojene građe iz drugih fondova:
- Odjeljenje za opštu upravu, budžet i finansije (1970-1986),
- Turistička inspekcija 1985. god.,
- Odjeljenje narodne odbrane 1984-1986,
- Katastar (1965-1973),
- izdvojeno za izlučenje 12 d/m bez. registraturskog materijala; ukupno ostalo 31 arh. kutija,
- Matična služba: obrada knjiga
- MKV-Matične knjige vjenčanih (pravoslavnih, katolika i muslimana) 1841-197; prepisi; ukupno 34 knjiga,
- MKR-Matične knjige rođenih (pravoslavnih, katolika i muslimana) 1846-1974; prepisi; ukupno 35 knjiga,
- MKU-Matične knjige umrlih (pravoslavnih, katolika i muslimana) - 1850-1975; prepisi; ukupno 42 knjige,
- Posebne matične knjige, 1946, 1947, 1948 g; prepisi; ukupno 3 knjige,
- Djelovodni protokoli 1944-1973,
- Registar lovačkih dozvola 1955; ukupno 1 knjiga,
- Evidencija o izdatim radnim knjižicama za 1955-1971; ukupno 2 knjige,
- Registar o izdatim radnim knjižicama za 1976, 1977. i 1978; ukupno 2 knjige.

Svega 172 obrađene knjige.

2. Osnovni sud Ulcinj (1971-1989)

- Predmeti „OV“- ovjera; dopuna kutija naknadno preuzetom građom - 159 predmeta,

- Predmeti „K“ – krivice; klasifikacija i sistematizacija preuzete građe u hronološkim granicama 1995-1998, 48 kutija.

3. Fond za kulturu, fizičku kulturu i javno informisanje (1967-1988)

Klasifikacija i sistematizacija, hronološko sređivanje po predmetima:

- SIZ za nauku i kulturu,
- SIZ za osnovno obrazovanje,
- SIZ za socijalnu i dječiju zaštitu

Ukupno 51 arhivska kutija.

4. Srednja škola „Bratstvo jedinstvo“ Ulcinj (1964-2000)

- obrada školskih upisnica, obrada matičnih knjiga učenika i izrada spoljašnjih etiketa:

ŠUP Škola učenika u privredi (1974/75, 1975/76); ukupno 25 upisnica,

Gimnazija:

Školske god. 1973/74 ,1974/75, 1975/76, 1976/77, 1977/78, 1978/79, 1979/80, 1980/81. i 1981/82.

Ukupno 170 upisnica.

5. Društveno-političke organizacije opštine Ulcinj (1984-1986); revizija i dopuna fondova delegatskim materijalom kroz klasifikaciju i sistematizaciju izdvojene arhivske građe (SSRN, Marksističkog centra Ulcinj i Mjesne kancelarije Vladimirske; izdvojeno za izlučenje oko 0,50 d/m bezvrjednog registratorskog materijala; ostalo za trajno čuvanje ukupno 9 arhivskih kutija.

6. HK „Agroulcinj“ Ulcinj (1983-1996); izrada i kucanje unutrašnjih lista i spoljašnjih etiketa za klasifikovanu građu smještenu u arhivske kutije; ukupno 4 arhivske kutije.

Svega je sređeno: 159 kutija; upisnica 166 i knjiga 15.

IV-Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala

1. Korišćenje arhivske građe preko čitaonice

- Arhivski odsjek Ulcinj je imao jednog korisnika-istraživača, koji je koristio građu iz fondova Skupština opštine Ulcinj i fonda OK SK Ulcinj.

2. Korišćenje arhivske građe u javne i privatno-pravne svrhe

Arhivski odsjek Ulcinj imao je 21 zahtjev fizičkih lica:

- za 8 stranaka izdato 8 prepisa svjedočanstava u formi uvjerenja iz fonda JU srednja škola „Bratstvo-jedinstvo“ iz Ulcinja,
- sačinjeno je i izdato 8 potvrda za 13 stranaka o radnom stažu iz fonda 16 HK „Agroulcinj“,
- ovjерено je i izdato 13 fotokopija raznih ugovora (kupoprodajni, ugovori o poklonu i slično),
- obrađeno je 13 zahtjeva sljedećih pravnih lica: Osnovnog suda u Ulcinju i Komisije za povraćaj i restituciju u Baru-traženi su sudski predmeti za predmete „P“-parnika, „K“-krivica, „O“-ostavina i „OV“-ovjera, kao i rješenja eksproprijacionih komisija sa prilozima.

Ukupno je fotokopirano i izdato 133 fotokopija dokumenata pravnim i fizičkim licima.

V- Ostalo

1. JU SMŠ „Bratstvo jedinstvo“ u Ulcinju je izdala monografiju „100 godina od početka rada Niže državne gimnazije u Ulcinju“.

- Autorka profesorica Snežana Živanović je u uvodnom dijelu monografije istakla saradnju sa našim Arhivskim odsjekom i zahvalnost načelnici i arhivistima AO Ulcinj za dobijene podatke o najstarijem periodu koji je obradila u monografiji. Osim autorke, zahvalnost na pruženoj pomoći prilikom izrade monografije uputio je i direktor škole Husein Ceno Katana. Promocija monografije je organizovana 25.06.2020. i ocijenjen kao važan događaj za promociju djelatnosti Državnog arhiva.

13. ARHIVSKI ODSJEK HERCEG NOVI

I - Zaštita arhivske i registraturske građe van arhiva

1. Kompletna kontrola kancelarijskog poslovanja, praćenje opšteg stanja registraturske i arhivske građe, predlaganje mjera zaštite i pružanje stručne pomoći po raznim osnovama izvršeno je kod 4 stvaraoca/držaoca, i to:

- JU Osnovna škola „Ilija Kišić“ Zelenika,
- AD „Mješovito“ Herceg Novi,
- AD „Novi Prvoborac“ Herceg Novi,
- D.O.O. „Komunalno Stambeno“ Herceg Novi.

Ostvaren je neposredan kontakt sa odgovornim stvaraocima/držaocima (4); upoznavanje sa zakonskim obavezama prema Arhivu; praćenje opšteg stanja arhivske i registraturske građe (smještaj, zaštita, obezbijeđenost, način arhiviranja i vođenja evidencije o registraturskom materijalu i arhivskoj građi - Arhivska knjiga; sačinjavanje zapisnika o obilasku i predlaganje mjera za otklanjanje utvrđenih nedostataka).

2. Evidencije o stvaraocima i držaocima registraturske i arhivske građe:

- u Registar aktivnih stvaralaca i držalaca registraturske i arhivske građe evidentirani su podaci za 4 stvaraoca/držaoca i to: JU Osnovna škola "Ilija Kišić" Zelenika, AD "Mješovito" Herceg Novi, AD "Novi Prvoborac" Herceg Novi, D.O.O. "Komunalno stambeno" Herceg Novi.
- Dosijea 4 stvaraoca i držaoca su dopunjena zapisnicima o izvršenom obilasku; 8 zapisnika o izlučivanju (razmatranje zahtjeva registrature sa spiskom registraturskog materijala predloženog za izlučivanje, neposredan uvid u registraturski materijal predložen za izlučivanje i izrada predloga o odobravanju ili neodobravanju izlučivanja; zapisnicima o preuzimanju arhivske građe (1), dvije usvojene (data saglasnost) liste kategorija registraturske građe i to: "Jadransko brodogradilište" AD Bijela, u stečaju, i D.O.O."Čistoća" Herceg Novi.
- Nije dostavljen prepis arhivske knjige za stvaraoce;
- U evidenciju specijalnih arhiva nije evidentiran ni jedan, kao ni držalac arhivske građe u privatnom vlasništvu.

3. Evidencije o registraturskoj i arhivskoj građi:

- U kartoteku stvaralaca i držalaca arhivske građe dospjele za preuzimanje u Arhiv evidentiran je stvaralac JPU "Naša radost" Herceg Novi; 0,34 d/m;
- Kartoteka je za 5 držalaca dopunjena podacima o količini izlučenog bezvrijednog registraturskog materijala, i to:
- Uprava Carina, PJ Carinarnica Kotor, CF Zelenika; 11,20 d/m; CF Bijela 4,8 d/m; CI Sitnica 1,8 d/m; CI Debeli briješ - 42,30 d/m;
- Fond za zdravstveno osiguranje Crne Gore, PJ Herceg Novi; 48,50 d/m;
- JU OŠ "Ilija Kišić" Zelenika; 6,7 d/m;

- AD "Novi Prvoborac" Herceg Novi; 16,50 d/m;
- JU Centar za socijalni rad za opštinu Herceg Novi; 5,6 d/m.

Ukupno je, na osnovu Zapisnika o provjeri i Odluke o odobrenju uništeno 137,40 d/m bezvrijednog registraturskog materijala.

II - Poslovi u depou

1. Prijem i smještaj arhivske građe

- smještaj preuzete arhivske građe iz JPU "Naša radost" Herceg Novi; 0,34 d/m;
- smještaj obrađene arhivske građe; smješteno je 22 kutije obrađene arhivske građe Parnica iz 1990. godine;
- izrada i lijepljenje spoljnih opisa – etiketa za fond Osnovni sud Herceg Novi (grupa parnice) za 22 kutije;
- unosjenje podataka o preuzetoj arhivskoj građi u knjigu primljene arhivske građe.

2. Izdavanje arhivske građe na sređivanje, obradu i korišćenje

Izdavanje i vraćanje arhivske građe na mjesto lokacije

- za potreba korisnika izdato je i vraćeno na mjesto lokacije: 104 projekta privatnih i društvenih objekata i upotrebnih dozvola, 4 sanacije, 20 katastarskih mapa, 14 situacionih planova, 28 ostavina, 11 parničnih i vanparničnih predmeta, 6 posjedovnih listova za razne katastarske opštine, 10 upisnica učenika Srednje škole, 37 predmeta iz fonda OH-dodjele, eksproprijacije i nacionalizacije, ostalo (opštinsko javno pravobranilaštvo, potvrde van urbane zone, ugovori, spiskovi promjena i površina i dr.) - 20 predmeta. Ukupno: 254.
- Vođenje evidencije o izdatoj građi na korišćenje.

III - Sređivanje i obrada arhivske građe

1. Klasifikacija i sistematizacija arhivske građe rađena je na sljedećim fondovima:

- Osnovni sud Herceg Novi; parnični predmeti "P" (1945-1990); 1986-1990; obrađeno za 1990. godinu; predmeta 315; k. 22 SI;
- Plivačko vaterpolo Savez Crne Gore; izrada analitičkog inventara i regesta za određene djelove fonda; obrađeno - grupa Akti (sopstvena arhiva), urađena regesta za 111 dokumenata iz 1961. godine, 45

dokumenata iz 1962. godine, 16 dokumenata iz 1963. godine, 23 dokumenta iz 1964. godine, 10 dokumenata iz 1965. godine; Grupa Akti (sopstvena arhiva), urađena regesta za 1 predmet iz 1976. godine, 11 predmeta iz 1984. godine, 10 predmeta iz 1985. godine, 9 predmeta iz 1986. godine, 17 predmeta iz 1987. godine, 5 predmeta iz 1988. godine i 32 predmeta iz 1989. godine;

Grupa II, Izrada analitičkog inventara; izvještaji o radu Upravnog odbora PSCG (1949-1966), 17; nedostaje izvještaj za 1961. godinu; Izvještaji o radu Upravnog odbora PSCG (1967-1968,1972), 2;

Razni pojedinačni izvještaji i informacije (1971-1992), 12;

Grupa II, Izvještaji i propozicije (1959-1998); propozicije PV SCG i PSJ za vaterpolo i plivačka takmičenja, kalendar takmičenja; izvještaji i rasporedi takmičenja i rukovodstva takmičenja; ukupno 74 predmeta;

Grupa II, Statuti i Pravilnici (1954-1998); statuti i poslovnici PVSCG i Zbora sudaca, razni pravilnici (1954-1998); ukupno 31 predmet;

Kalendari, propozicije i zapisnici prvenstava Narodne Republike Crne Gore 1949-1959.

Ukupno obrađeno 64 predmeta.

Izvršena je dopuna već obrađene građe (dopuna inventara, izmjena unutrašnjih lista, fizičko umetanje predmeta) za period 1952-1960; 1952-1, 1953-21, 1954-11, 1955-40, 1956-29 i 1957-38, 1958-91, 1959-50, 1960-49 predmeta. Ukupno 330 predmeta;

Dopuna grupe –Zbor sudija, sa 15 predmeta. Ukupno obrađeno k. 7.

- Skeniranje građevinskih dozvola - privatni objekti KO Topla (period 1974-1980); skenirano 15 građevinskih dozvola za 1974. godinu; sačinjen imenski registar.

2. Izrada ISAD(G) Opšte međunarodne norme za opis arhivske građe

Izrada ISAD(G) Opšte međunarodne norme za opis arhivske građe za 7 stvaralaca:

- Crkva Sv. Arhanđela Mihaila Herceg Novi,
- „Klimaelektr“ Herceg Novi,
- Lični fond Boris Dabović,
- Jugobanka,
- Osnovni sud Herceg Novi,

-
- AD "Projekt" Herceg Novi,
 - Opštinsko javno pravobranilaštvo.

IV - Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala

1. Korišćenje arhivske građe preko čitaonice:

- arhivsku građu, sadržanu u 20 fondova, koristilo je 20 istraživača.

2. Korišćenje arhivske građe u javne i privatno-pravne svrhe:

- obrađeno je 369 zahtjeva fizičkih i pravnih lica;
- ovjerenu fotokopiju traženog dokumenta dobilo je 343 korisnika;
- uvid u arhivsku građu izvršilo je 18 korisnika;
- za 8 korisnika, izdato je 9 uvjerenja o činjenicama o kojima se vodi službena evidencija, na osnovu Zakona o upravnom postupku („Sl. list CG“, br. 56/14, 20/15, 40/16, 37/17);
- pismeno je odgovoreno na 62 zahtjeva pravnih i fizičkih lica;
- izdato je 184 zemljišno-knjižna uloška za razne katastarske opštine i 135 dn rješenja;
- broj urađenih digitalnih kopija je 31;
- broj urađenih fotokopija dokumenata: format A4 fotokopija 2.939; format A3 fotokopija 2.776; ukupan broj urađenih fotokopija je 5.715;
- na osnovu pregledanih uplatnica, uplaćeno je na žiro račun Državnog arhiva, 4.011,60 eura;
- dostavljeni su statistički podaci vezano za pregled broja stvaralaca/držalaca, broja arhivskih fondova i zbirki, količini arhivske i registraturske građe u Odsjeku i kod držalaca, sa stanjem na dan 31.12.2019. godine;
- u cilju izrade Plana integriteta, dostavljeni su podaci vezano za rad Arhivskog odsjeka Herceg Novi, kao i popunjeni upitnici od strane zaposlenih, vezano za sprečavanje korupcije;
- dostavljeno je izjašnjenje o radu spoljne službe i listama kategorija registraturske građe;
- vezano za digitalizaciju arhivske građe, dostavljeno je obavještenje o potrebi digitalizacije zbirke isprava, sa podacima o graničnim godinama i količini knjiga;
- dostavljen je pregled arhivskih fondova i zbirki, sa ažuriranim podacima za određene fondove (stopen sređenosti i količini u d/m);

- izvršeno je snimanje zgrade Arhiva i arhivske građe, povodom priloga za vijesti Radio Televizije Herceg Novi u januaru mjesecu.

V – Poslovi arhivske biblioteke

1. Rad sa korisnicima bibliotečke građe

- Bibliotečko odjeljenje je uslužilo 51 korisnika, koji su za svoje potrebe koristili 83 publikacije; telefonskim putem dostavljene informacije za 20 korisnika.

2. Rad na izradi elektronske baze podataka Biblioteka DACG HN

- Uneseni podaci za 180 publikacija iz kataloga u PC (Biblioteka DACG –database Access).

3. Rad na skeniranju i izradi vizuelnih prikaza poklonjenih publikacija

- Skenirano je ukupno 66 publikacija iz poklon biblioteke Pušić.

4. Klasifikacija i katalogizacija

- Urađena je UDK klasifikacija i ISBD/(M) i ISBD(S) katalogizacija za 21 publikaciju.

5. Izrada i print podataka za izradu publikacije o poklon biblioteci

- Dizajnirane stranice i printani podaci za poklon biblioteku Pušić (305 str. A4 formata sa detaljnim bibliotečkim podacima o poklonjenim knjigama).

6. Aktivnosti na realizaciji planiranog rada

- aktivnosti na izradi rada pod nazivom "Ljudi koji daruju", vezano za poklon biblioteku Pušić.

7. Informativna djelatnost - unošenje podataka o svim obavljenim poslovima u PC

- izrada statistika i izvještaja i unošenje podataka o svim gore navedenim poslovima.

8. Zaštita građe

- rad na izmještanju i čišćenju određenog broja publikacija iz fondova ŠP, Đ i PZŠ;
- stavljanje u košuljice oštećenih publikacija iz biblioteke ŠP, Đ i PZŠ;

- stavljanje 177 publikacija u košuljice-broširane i oštećene publikacije;
- odštampano 90 kataloških listića za abecedni i stručni katalog (nanovo urađeni listići-ispravka);
- obustavljena je kupovina dnevnog lista "Pobjeda", jer se isti nalazi na internetu i dostupan je javnosti, kako se ne bi usurpirao preostali prostor koji je potreban za smještaj arhivske građe.

14. ARHIVSKI ODSJEK CETINJE

I - Zaštita arhivske i registraturske građe van arhiva

1. Kompletna kontrola kancelarijskog poslovanja, praćenje opšteg stanja registraturske i arhivske građe, predlaganje mjera zaštite i pružanje stručne pomoći po raznim osnovama izvršeno je kod 5 stvaralaca/držalaca, i to:

- Prijestonica Cetinje (Skupština),
- Sud za prekršaje Podgorica, Odjeljenje u Prijestonici Cetinje,
- Fond za zdravstveno osiguranje, Područna jedinica Cetinje,
- JU Osnovna škola „Njegoš“,
- JU Predškolska ustanova „Zagorka Ivanović“

Pružena su stručna uputstva po raznim osnovama stvaraocima/držaocima registraturske i arhivske građe koji su gore navedeni.

2. Evidencije u vezi zaštite arhivske građe van arhiva

- dosjeli stvaralaca/držalaca dopunjeni su podacima o količini izlučenog bezvrijednog registraturskog materijala – evidentirane su sve promjene;
- ažurirani podaci o arhivskim fondovima i zbirkama za Centralni katalog Državnog arhiva.

3. Evidencije o registraturskoj i arhivskoj građi:

- u kartoteku stvaralaca i držalaca arhivske građe, dospjele za preuzimanje u Arhiv, evidentirana su dva, i to:
- Prijestonica Cetinje (Skupština); preuzeta građa za 1988. godinu;
- Sud za prekršaje Podgorica, Odjeljenje u Prijestonici Cetinje; pružanje stručne pomoći, kao i postupak za preuzimanje arhivske građe.

4. Izvršena je primopredaja i postupak preuzimanja dva fonda:

- Prijestonica Cetinje (Skupština) preuzeta građa za 1988. godinu

- Sud za prekršaje Podgorica, odjeljenje u Prijestonici Cetinje - pružanje stručne pomoći, kao i postupak za preuzimanje arhivske građe.

5. Izlučivanje bezvrijednog registraturskog materijala vršeno je kod 3 stvaraoca /držaoca:

- Fond za zdravstveno osiguranje, Područna jedinica Cetinje; cca 10,5 d/m, period 2014; 2016-2018 godine.
- JU Osnovna škola „Njegoš“; cca 11,50 d/m period 1976-2016. godine;
- JU Predškolska ustanova „Zagorka Ivanović“; cca 11,50 d/m period 1962-2017. godine.

Donešene su 3 odluke o uništenju bezvrijednog registraturskog materijala.

II-Poslovi u depou

1. Prijem i smještaj arhivske građe

- Prijestonica Cetinje (Skupština) dio fonda 1988. god. - 7 arhivskih jedinica; 0,7 m/d;
- Sud za prekršaje Podgorica, Odjeljenje u Prijestonici (1975-1988. god.); 23 knj. 0,5 m/d;
- JU Osnovna škola Njegoš (Upisnice –period 1964/65 god; 2 knjige, dnevnički period 1965/66, 1966/67 god -2 knj.; ukupno 4 knj.);
- Sreski zadružni savez Cetinje 1945-1957;
- Sreski komitet KPJ, Mjesni komitet Rvaši 1946-1948;
- Sreski odbor vojnih invalida Cetinje 1946-1957;
- Gradski narodni odbor 1945;
- Sreski narodni odbor Cetinje 1945-1947.

Ukupno 96 arhivskih jedinica i 37 knjiga preuzeto je od Arhivskog odsjeka Centralnog depoa Cetinje.

- Obrada (izrada, lijepljenje spoljnih opisa - etiketa) Osnovni sud Cetinje, 57 fascikli (P);
- obrada (izrada, lijepljenje, ispisivanje, numerisanje kartotečkih kartica za upisnice Suda za prekršaje, period (1975-1988 god.); 23 knj.;
- lijepljenje oštećenih p.f. k raznih fodova 3.

III-Sredivanje i obrada arhivske građe

1. Klasifikacija, sistematizacija i revizija arhivske građe rađena je na 4 fonda:

Revizija fondova:

1. Narodni odbor Opštine Cetinje; 4 arhivske jedinice 1959. godina (folijacija, signatura, unutrašnja lista).

2. Fond Osnovnog suda; ponovna provjera Osnovnog suda „O“, 1938-1982 godine, 2 arhivske jedinice.

3. Prijestonica Cetinje (Skupština) 1988. godina; 7 arhivskih jedinica (ponovna provjera zbog neslaganja sa sadržajem i vraćanje na doradu, 1 arhivska jedinica sređivana zajedno sa arhivarom Prijestonice i dopunili unutrašnje liste Up-I -04.

4. Fond Kulturološkog fakulteta: 5 arhivskih jedinica (registraturska i tehnička obrada predmeta).

IV- Korišćenje arhivske građe i bibliotečkog materijala

1. Korišćenje arhivske građe u javne i privatne pravne svrhe

- obrađeno je 50 zahtjeva fizičkih i pravnih lica po raznim osnovama;
- urađeno je 240 fotokopija dokumenata;
- sačinjeno je i izdato 12 uvjerenja;
- sačinjen je 1 revers Osnovnom sudu Cetinje;
- odgovoreno je na 40 zahtjeva.

V-Kulturno prosvjetna i propagandna djelatnost

Nije realizovan program manifestacije “Neđelja arhiva” 2020. godine uslijed pandemije COVID-19.

VI-Ostalo

Redovna komunikacija sa službenicima Odsjeka, pomoćnicom direktora Državnog arhiva, dostavljanje mjesecnih izvještaja, evidencije prisutnosti na poslu, dokumentacija (kopije stranica djelovodnog protokola, kopije zahtjeva, kopije uplatnica), podaci za pregled arhivskih fondova, ocjenjivanje službenika za 2019. godinu i dr.

Zbog pandemije izazvane virusom COVID-19, nijesmo bili u mogućnosti održati neposredne stručne sastanke sa načelnicima kao u ranijem periodu. Tokom 2020. godine, više puta su organizovani stručni radni sastanci sa načelnicima Arhivskih odsjeka ovog Sektora (14 odsjeka) telefonskim putem o čemu su sačinjene službene zabilješke. Stručna komunikacija sa zaposlenima se odvijala svakodnevno putem elektronske pošte i telefona, a u vezi raznih pitanja iz oblasti arhivske djelatnosti i ostalih pitanja za nesmetano obavljanje radnih zadataka i obaveza zaposlenih i unapređenja uslova rada.

Na sastancima je naglašena decidna primjena Metodskog uputstva radova za 2021. godinu i razmatrana tekuća problematika.

- u radu na zaštiti registraturske građe kod stvaralaca/držalaca istaknuta je potreba sačinjavanja detaljnih zapisnika pri svakoj posjeti, kako bi se omogućilo kvalitetno i uspješno praćenje opšteg stanja arhivske i registraturske građe, kao i izvršavanje datih naloga;
- neophodno je upozoriti registrature na obavezu vođenja arhivskih knjiga;
- tokom procesa sređivanja i obrade, prioritet ima arhivska građa organa uprave i pravosudnih organa; pri sređivanju fondova, kod kojih je potrebno izvršiti izlučivanje, neophodno je sačiniti liste kategorija registraturske građe po kojima bi se izvršio navedeni postupak, a na osnovu dobijene saglasnosti; uz sređivanje fondova, potrebno je paralelno uraditi popis i izdvajanje građe koja je teško oštećena i dospjela za konzervaciju;
- kod izbora naučno-obavještajnih sredstava neophodno je rukovoditi se sadržajem arhivske građe pojedinih fondova za koji se ona izrađuju; istaknuta je potreba sprovođenja tehničke zaštite fondova koji su stekli status kulturnog dobra; preuzimanje arhivske građe je neophodno vršiti u skladu sa čl. 14. *Zakona o arhivskoj djelatnosti*, odnosno samo prioritetno preuzimanje građe starije od 30 godina uz striktnu primjenu čl. 6 *Uredbe o posebnim troškovima* (Sl. list Crne Gore, br. 6/14 od 04.02.2014); istaknuta je obaveza načelnika da redovno održavaju radne sastanke, u cilju dosljedne primjene *Internog pravila o evidenciji prisutnosti na poslu u Državnom arhivu*, broj 01-344/5 od 18.04.2016. godine; *Uredbu o ocjenjivanju rada državnih službenika i namještenika* (Sl. list Crne Gore, br.

16/19 od 15.03. 2019) je neophodno sprovesti do 15. 01. 2021. godine;

- u 2020. godini postignuti su zadovoljavajući rezultati kako u radu spoljnje službe, tako i u procesu sređivanja i obrade. Poboljšani su kriterijumi prilikom preuzimanja arhivske građe i vrši se preuzimanje samo registraturski sređene građe. Izrađuju se detaljni popisi preuzete arhivske građe i vrši se njihova precizna provjera. Proces sređivanja i obrade arhivske građe vrši se u skladu sa metodološkim uputstvom za 2020. godinu;
- istaknuta je praksa redovne i kontinuirane saradnje i komunikacije na planu ostvarivanja plana rada i radnih zadataka između službenika Odsjeka i načelnika;
- postoji dobra komunikacija sa pomoćnicima direktora, što je sve pretpostavka za ostvarivanje planiranih poslova u okviru Odsjeka;
- istaknuto je i da se treba pripremiti i pažljivo pratiti primjenu nove *Uredbe o kancelarijskom poslovanju* i pratećeg *Uputstva za sprovodenje uredbe*, jer donose novi način klasifikacije dokumentacije, pa se procjenjuje da će u početku primjene biti dosta problema kod stvaralaca, jer su nove klase po UDK sistemu puno drugačije od starih;
- konstatovano je da je Plan rada za 2020. godinu realizovan u visokom procentu;
- date su smjernice za izradu plana rada za 2021. godinu u kontekstu raspoloživih kadrovskih mogućnosti.

Takođe, na Cetinju su održani radni sastanci sa zaposlenima iz AO Kolašin, kao i radna posjeta pomoćnice direktora AO Kolašin sa ciljem neposredne kontrole obavljenih radnih zadataka zaposlenih u 2020. godini i prevazilaženju nesuglasica i međuljudskih odnosa koji traju više godina i usložnjavaju se. O svemu tome je sačinjena službena zabilješka. Kao i ranijih godina, i ove godine su načelnici-zaposleni primjenjivali *Metodsko stručno uputstvo za rad 2020. godine* koje sačinjava pomoćnica direktora, kao i druga uputstva, statističke podatake, rad sa stvaraocima/držaocima (dostavljanje zapisnika i prateće dokumentacije) i druga obavještenja.

III SEKTOR ZA NAUČNO-INFORMATIVNU DJELATNOST I ZAŠTITU ARHIVSKE GRAĐE VAN ARHIVA

Realizacija plana rada tokom 2020. godine bitno je uslovljena epidemijom COVID19, što je predstavljalo značajan ograničavajući faktor. Ipak, realizacija planiranih zadataka odvijala se u punoj koordinaciji unutar Sektora, kao i sa drugim organima Uprave i javnih službi u cilju obezbjeđivanja adekvatne zaštite registraturske i arhivske građe van arhiva u uslovima raspoloživog kadrovskog potencijala. U skladu sa navedenim okolnostima realizovan je i plan rada.

1. Odsjek za naučno-informativnu kulturno-prosvjetnu i propagandnu djelatnost

Saglasno planu rada i raspoloživog kadrovskog potencijala, obavljale su se poslovne aktivnosti u okviru Odsjeka tokom 2020. godine.

U okviru saradnje sa CANU, a saglasno protokolu o saradnji između ove institucije i Državnog arhiva, pristupilo se realizaciji zajedničke publikacije „*Akcije crnogorskih banaka, štedionica i akcionarskih društava 1863-1946*“. Tekst monografije je usvojen, preveden na engleski i ona je pripremljena za štampu. Od strane CANU prihvaćena je kao izdavački projekat za 2020. godinu.

U okviru projekta pripreme zbornika građe „*Izvještaji crnogorskog poslanika u Carigradu Mitra Bakića 1883-1903*“ određen je novi istraživač koji će dovršiti projekat. Na ovom projektu predstoji obiman posao na izradi naučnog aparata, odnosno objašnjenja pojava, pojmove, događaja, ličnosti, itd. Takođe, iz istih razloga, obustavljen je rad na projektu „*Bibliografija radova Državnog arhiva Cetinje. Knj. II*“. Planirano je da kadrovskim popunjavanjem Odsjeka bude nastavljen rad i na ovom projektu.

Dovršena je i realizovana izložba „*Konzularna predstavništva Crne Gore 1880-1914*“. Usljed opštepoznatih okolnosti dio izložbe prikazan je u eksterijeru na Cetinju i u Nikšiću.

Dva službenika Odsjeka pristupili su sređivanju knjižnog fonda u biblioteci Državnog arhiva.

Tokom godine urađen je predlog projekta pod nazivom „Bibliografija razglednica“, koje se čuvaju u NMCG, DACG i NB „Đurđe Crnojević“.

Obavljana je redovna kontrola i dijagnostika kompjuterske opreme. Službenicima je pružana pomoć u otklanjanju formalnih grešaka prilikom korišćenja aplikacija.

Za razne potrebe skenirana odgovarajuća dokumentacija.

Tokom godine publikovan dvobroj časopisa *Arhivski zapisi*, br.1-2/2019.

U radu sa korisnicima odgovoreno je na veliki broj pitanja i pružena je stručna pomoć u smislu usmjeravanja na građu koja se tiče istraživanih tema.

U čitaonici arhiva je usluženo 95 korisnika, koji su tokom 384 posjeti koristili 1171 fasciklu građe i 318 knjiga.

2. Arhivski odsjek za zaštitu arhivske građe van arhiva

U izvještajnom periodu bilo je 202 obilaska u 73 registrature, i to:

- Skupština Crne Gore;
- Generalni sekretarijat Vlade Crne Gore;
- Ministarstvo sporta;
- Ministarstvo odbrane;
- Ministarstvo finansija;
- Ministarstvo javne uprave;
- Ministarstvo nauke;
- Ministarstvo ekonomije;
- Ministarstvo za ljudska i manjinska prava;
- Ministarstvo pomorstva i saobraćaja;
- Ministarstvo pravde;
- Ministarstvo prosvjete;
- Ministarstvo unutrašnjih poslova;
- Generalni sekretarijat Vlade Crne Gore, Savjet za privatizaciju;
- Uprava za zaštitu kulturnih dobara;
- Uprava policije;
- Uprava javnih radova;
- Uprava za statistiku;
- Uprava za saobraćaj;
- Uprava za imovinu;
- Uprava za inspekcijske poslove;
- Uprava za izvršenje krivičnih sankcija;
- Uprava za metrologiju;

- Zavod za udžbenika i nastavna sredstva;
- Upravni sud;
- Viši sud za prekršaje;
- Komisija za žalbe;
- Više državno tužilaštvo;
- Privredni sud;
- Tužilački savjet Crne Gore;
- Državna revizorska institucija;
- Sudski savjet;
- JU Crnogorska kinoteka;
- Fond za zdravstveno osiguranje;
- Fond za manjine;
- Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava;
- Centralno klirinško-depozitarno društvo;
- Centralna banka Crne Gore;
- Podgorička banka;
- NLB Banka;
- Univerzal capital banka;
- Hipotekarna banka;
- Komercijalna banka Podgorica;
- MFI Alter Modus;
- Montenegroairlines;
- Elektroprivreda Crne Gore;
- Crnogorski elektrodistributivni sistem;
- COTTE;
- Željeznička infrastruktura;
- Specijalistička veterinarska laboratorija;
- Crnogorsko narodno pozorište;
- Centar za konzervaciju;
- Centar za ekotoksikološka istraživanja;
- Crnogorski fond za solid. stamb. izgradnju;
- Crnogorski Telekom;
- Mtel;
- Narodni muzej;
- Aerodromi CG;
- Klinički centar Crne Gore;
- Pošta Crne Gore;

- JZU Hitna medicinska pomoć;
- UCG Arhitektonski fakultet;
- UCG Istorijski institut;
- Ispitni centar;
- Auto-moto savez;
- Institut za javno zdravlje;
- Safe life osiguranje doo;
- Grawe osiguranje;
- Generali osiguranje Montenegro;
- Sava Car osiguranje;
- Agencija za nadzor osiguranja;
- JU Dom učenika i studenata.

Izlučivanje bezvrijednog registratorskog materijala, uz saglasnost Državnog arhiva, urađeno je kod 42 registrature, i to:

- Elektroprivreda	10 dm
- Više državno tužilaštvo	4,5 dm
- Ministarstvo finansija	81 dm
- Ministarstvo pravde	40 dm
- Ministarstvo nauke	3 dm
- Tužilački savjet	11 dm
- Sudski savjet	10 dm
- Viši sud za prekršaje	2+3+1 dm
- Uprava javnih radova	130 dm
- Uprava za izvršenje krivičnih sankcija	233 dm
- Generalni sekretarijat Vlade Crne Gore	9+7 dm
- Savjet za privatizaciju	6,5 dm
- Ispitni centar	80+6 dm
- Ministarstvo unutrašnjih poslova	80+27+6 dm
- Hipotekarna banka	140 dm
- Arhitektonski fakultet	5 dm
- MFI Alter modus	83 dm
- Ministarstvo za ljudska i manjinska prava	2,5 dm
- Ministarstvo javne uprave	8,5 dm
- Crnogorski elektrodistibutivni sistem	31+25+29+12 dm
- Privredni sud	46 dm
- Uprava za inspekcijske poslove	4 dm

- Ministarstvo ekonomije	30 dm
- Crnogorski telekom	650+550 dm
- Mtel	105+25 dm
- Centar za ekotoksikološka istraživanja	13 dm
- Centralno depozitarno klirinčko društvo	96 dm
- NLB	395 dm
- CKB banka	500 dm
- Podgorička banka	142+44 dm
- Crnogorski fond za solid. stamb. izgradnju	6 dm
- JZU Zavod za hitnu medicinsku pomoć	3 dm
- Institut za javno zdravlje	40 dm
- Spec.veterinarska laboratorija	8,5 dm
- Uprava za statistiku	32 dm
- Državna revizorska institucija	60+20 dm
- Fond za zdr. osiguranje	74 dm
- Pošta CG	284+4 dm
- Generali osiguranje MNG	22 dm
- AMS	12 dm
- Lovćen osiguranje	80 dm
- CNP	17 dm

Ukupno: **4348,5 dm**

Lista kategorija arhivske građe urađena je kod 10 registratura:

- Universal Capital banka,
- Sudski savjet,
- Crnogorska kinoteka,
- Uprava za saobraćaj,
- Crnogorski Telekom,
- Uprava javnih radova,
- Grawe osiguranje,
- Auto-moto savez,
- Fond za zdravstveno osiguranje,
- Uprava za statistiku.

Komisiji za davanje saglasnosti upućeni su zahtjevi za odobrenje 5 lista kategorija:

- Vrhovni sud Crne Gore,
- Željeznička infrastruktura Crne Gore,
- Centralna banka Crne Gore,
- Safe life osiguranje,
- Sava Car osiguranje.

Preuzimanje arhivske građe izvršeno je od 1 registrature:

- Generalni sekretarijat Vlade Crne Gore; 153 dm; period 1991-2016.

U izvještajnom periodu službenice Odsjeka radile su na sređivanju i ažuriranju evidencija.

Takođe, službenica Odsjeka Ljiljana Parača radila je kao član Komisije za davanje saglasnosti na liste kategorija, a službenica Dijana Karišik kao član Komisije za usaglašavanje jednobrazne primjene *Uredbe o kancelarijskom poslovanju organa državne uprave i Uputstva o načinu vršenja kancelarijskog poslovanja*. U izvještajnom periodu, rad službenika ovog Odsjeka je bio znatno otežan zbog epidemiološke situacije, posebno zbog prirode posla koji zahtijeva kontakt sa registraturama.

IV ODJELJENJE ZA TEHNIČKU ZAŠТИTU ARHIVSKE GRAĐE

1. Konzervacija - restauracija

U navedenom izvještajnom periodu rađeno je: numerisanje, odabir oštećenih dokumenata, mehaničko čišćenje, provjera otpornosti mastila na vodu, dezinfekcija, pranje, ispiranje, neutralizacija, kaširanje, dopuna djelova koji nedostaju, ispravljanje presovanjem i vraćanje konzervirano - restauriranih dokumenata u arhivske kutije. Ove mjere primjenjene su na oštećenim dokumentima iz sljedećih arhivskih jedinica:

- Ministarstvo vojno, Lovćenski odred - Komanda Levokrilne kolone, Grbalj 1915. godina; fascikla br. 2; urađeno 492 lista dokumenata.

- Ministarstvo vojno, Liste pогinulih i umrlih- Vučedolsko-riječko-lješanska brigada (1912-1913); urađeno 50 listova dokumenata.
- Ministarstvo vojno, Liste pогinulih i ranjenih - Kolašinska brigada (1911-1913); uraђено 276 listova dokumenata.
- Ministarstvo vojno, Liste pогinulih i ranjenih – Durmitorsko-katunska brigada (1911-1913); uraђено 226 listova dokumenata.
- Ministarstvo vojno, Liste pогinulih i ranjenih - Katunska, Zetska, Pećko-đakovačka i Riječko-lješanska brigada (1912-1913); uraђено 544 lista dokumenata.
- Ministarstvo vojno, Liste pогinulih i umrlih - Nikšićka brigada; bataljoni: Lukovski, Župski, Trebeški (1912-1913); uraђeno 103 lista dokumenata.
- Ministarstvo vojno, Liste onesposobljenih i osakaćenih lica - Spuška, Šaransko-jezerska, Gornjozetska brigada (1911- 1913); uraђено 305 listova dokumenata.

Nastavljen je rad na realizaciji projekta *Konzervacija i restauracija oštećenih dokumenata „Vojnička škola“ (1893 - 1912)*. U navedenom izvještajnom periodu je uraђeno:

- Ministarstvo vojno, Vojnička škola - računska akta V-IX ; 1907. godina, fascikla br. 12; uraђeno 1242 lista dokumenata.
- Ministarstvo vojno, Vojnička škola - računska akta X-XI; 1907. godina, fascikla br. 13; uraђeno 1326 listova dokumenata.
- Ministarstvo vojno, Vojnička škola - raporti bolesnih 1907. godina, fascikla br. 14; uraђeno 1016 listova dokumenata.
- Ministarstvo vojno, Vojnička škola - dnevna stanja 1907. godina, fascikla br. 15; uraђeno 523 lista dokumenata.
- Ministarstvo vojno, Vojnička škola - računi 1908. godina, fascikla br. 16; uraђeno 754 listova dokumenata.
- Ministarstvo vojno, Vojnička škola - računi I-VI; 1908. godina, fascikla br. 17; uraђeno 1057 listova dokumenata.

- Ministarstvo vojno, Vojnička škola - računi I-VI; 1908. godina, fascikla br. 17a; urađeno 998 listova dokumenata.
- Ministarstvo vojno, Vojnička škola - računi i dnevna stanja 1908. godina, fascikla br. 18; urađeno 310 listova dokumenata.

Urađene su neke od radnji koje prethode konzervaciji i restauraciji (numerisanje, skidanje spajalica, stavljanje najoštećenijih dokumenata u košuljice) za fascikle:

- Ministarstvo vojno, Liste gubitaka; bataljoni: Planinsko-pivski, Župo-pivski, Golijski, Uskočki, Šaransko-jezerski (1912 - 1913).
- Ministarstvo vojno, Liste gubitaka; bataljoni: Ceklinski, Ljubotinski, Građanski, Donjoceklinski.
- Platni spiskovi starješina i oficira.
- Glavna državna blagajna - platni spiskovi.
- Ministarstvo vojno - ratni spiskovi 1915.
- Ministarstvo vojno, Platni spiskovi oficira i podoficira 1899- 1911.
- Ministarstvo vojno, arhiva 1894-1914.

Vršena je evidencija o konzervirano-restauriranoj arhivskoj građi. Tokom navedenog izvještajnog perioda konzervirano i restaurirano je 9.222 listova dokumenata.

2. Mikrofilmovanje arhivske građe

Priprema arhivske građe za mikrofilmovanje:

Obavljena je kontrola mikrofilmskih rolni, tj. snimaka sljedećih fondova.

- Ministarstvo unutrašnjih djela (1879, 1881); pregledane 24 rolne.
- Ministarstvo unutrašnjih djela - opšte odjeljenje (1879, 1885); Upravno odjeljenje (1906-1907); pregledano 28 rolni.
- Ministarstvo inostranih djela (1879, 1916); pregledane 233 rolne (258.607 snimaka).

- Politička arhiva Austrougarskog poslanstva u Crnoj Gori 1879-1914; pregledano 9 rolni br. 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20 (7.014 snimaka).
- Praviteljstvajući Senat Crnogorski i Brdski - urađena obnova natpisa na kutijama, koji su zbog mikroklimatskih uslova čuvanja postali nečitki (rolne br. 1-24, godina 1847-1879).

Nakon optičke kontrole filmova obavljeno je i pranje:

- Emigraciona vlada - 6 mikrofilmskih rolni.
- Poklon Republike Sjeverne Makedonije - 20 mikrofilmskih rolni (22.200 snimaka).
- Austrougarsko poslanstvo - 5 mikrofilmskih rolni.

Za potrebe istraživača urađeno je 487 kopija dokumenata, a za potrebe odjeljenja DACG 1328 kopije (ukupno 1815).

V SLUŽBA ZA OPŠTE POSLOVE

U periodu 01. 01. 2020 - 24. 12. 2020.godine, u Službi za opšte poslove obavljeni su sljedeći poslovi koji se odnose na:

- rukovođenje i organizovanje rada Službe;
- izradu Pravilnika o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji;
- izradu nacrta Kadrovskog plana za 2020. godinu i Kadrovskog plana za 2020. godinu;
- izvještaj o realizaciji Plana integriteta za 2019. godinu;
- izradu Plana integriteta za 2020-21. godinu;
- izradu rješenja o rasporedu (ukupno 2), rješenja o zasnivanju radnog odnosa (ukupno 1), rješenja o fiksnom dijelu zarade (ukupno 3), rješenja o dodatku na osnovnu zaradu (ukupno 3), rješenja o godišnjem odmoru (ukupno 149), rješenja o prestanku radnog odnosa (ukupno 4), sporazuma o prestanku radnog odnosa (ukupno 1), rješenja o jubilarnim nagradama (ukupno 15), rješenja o novčanoj pomoći (ukupno 26);

- izradu zahtjeva upućenih Ministarstvu finansija za dobijanje sa-glasnosti o obezbijeđenim finansijskim sredstvima radi isplata (ukupno 27);
- izradu potvrda o dužini radnog staža po zahtjevima zaposlenih (ukupno 39);
- obradu zahtjeva stranaka koji se odnose na slobodan pristup informacijama, kao i evidentiranje i dostavljanje istih kroz bazu podataka AZLP (ukupno 27), praćenje naplate troškova postupka po istima i objavljivanje na web stranici Državnog arhiva;
- prijave i odjave zaposlenih kod Poreske uprave;
- ažuriranje promjena kroz bazu podataka Centralne kadrovske evidencije (CKE) koje se odnose na zaposlene;
- saradnju sa Upravom za kadrove i Ministarstvom finansija vezano za dostavljanje informacija koje se odnose na zaposlene;
- pripremanje ugovora o pružanju usluga, ugovora o djelu, ugovora o privremenim i povremenim poslovima, ugovora o izvođenju radova, ugovora o autorskom honoraru i dr. (ukupno 30);
- izradu podnesaka vezano za sudske sporove zaposlenih;
- otpremanje pošiljki (ukupno je otpremljeno 1665 pošiljki);
- vođenje arhivske knjige;
- obavljanje kurirskih poslova, izdavanje kancelarijskog i higijenskog materijala organizacionim jedinicama Državnog arhiva;
- obavljanje poslova koji se odnose na evidentiranje stranaka prilikom ulaska u zgradu Državnog arhiva, evidentiranje dolazaka i odlazaka zaposlenih na posao i sa posla, evidentiranje izlazaka u toku radnog vremena, fizičko obezbjeđivanje zgrade, održavanje higijene i sitne opravke.

VI SLUŽBA ZA FINANSIJSKE POSLOVE

U navedenom izvještajnom periodu u Službi za finansijske poslove obavljeni su poslovi koji se odnose na:

- plaćanje dospjelih obaveza po raznim osnovama - dobavljači, ugovori, naknade, zarade i ostalo u SAP programu;
- dostavu naloga za plaćanje Ministarstvu finansija;
- usklađivanje IOS obrazaca;
- knjiženje naloga za plaćanje u Programu Glavna knjiga;
- komuniciranje sa dobavljačima i ustanovama, dopisi, obavještenja, zahtjevi i ostalo;
- evidenciju i praćenje računa sopstvenih prihoda;
- kontrolu dostavljene dokumentacije od strane Arhivskih odsjeka, a u vezi primjene *Uredbe o posebnim troškovima i uslugama Državnog arhiva* po preporukama Državne revizije;
- obavještanje Arhivskih odsjeka o uplatama u vezi troškova po njihovim zahtjevima, a u vezi izdavanja arhivske građe i ostalih usluga u skladu sa *Uredbom o posebnim troškovima i uslugama Državnog arhiva*;
- izradu faktura prema pravnim licima za usluge Državnog arhiva za sve Odsjeke, na osnovu zahtjeva od strane podnosioca;
- obračun i eksportovanje poreskih obaveza po osnovu zarada i ostalim osnovima nadležnom organu;
- prikupljanje, kontrolu, korekcije i dostavu podataka za zarade Ministarstva finansija;
- uplate zarada na osnovu obračuna od strane Ministarstva finansija;
- dostavu naloga za plaćanje i ostale službene dokumentacije Ministarstvu finansija;
- pripremu i upućivanje obračunskih lista zarada zaposlenima;
- ovjeru i realizaciju administrativnih zabrana;
- poslove iz oblasti javni nabavki – objavljivanje Plana javnih nabavki, sprovođenje postupaka u skladu sa važećim propisima,

vođenje evidencije i izvještaja u skladu sa *Zakonom o javnim nabavkama*;

- pripremu specifikacija i praćenje realizacije aktivnosti javnih nabavki od strane Uprave za imovinu u skladu sa *Uredbom o objedinjenim javnim nabavkama*;
- komunikaciju sa Upravom za imovinu u skladu sa *Odlukom o razvrstavanju troškova* i dostava specifikacije računa koje po tom osnovu plaća Uprava;
- komunikaciju sa Ministarstvom kulture u vezi realizacije projekata iz oblasti Programa zaštite i očuvanja kulturnih dobara;
- sačinjavanje izvještaja o realizaciji Akcionog plana Vlade Crne Gore;
- realizaciju Akcionog plana po preporukama Državne revizije i Interne revizije Ministarstva kulture u skladu sa potpisanim sporazumom;
- prijave IOPPD obrazaca na portal Poreske uprave i dostava OPD2 obrazaca lokalnim upravama;
- vođenje dnevnika blagajne, naloga o uplati i isplati gotovine, obračun rashoda za službena putovanja;
- izradu M-4 obrazaca;
- izradu mjesecnih statističkih izvještaja RAD-1 i Izvještaja o troškovima ITR obrazac;
- vođenje evidencija o državnoj imovini, dostavljanje Upravi za imovinu izvještaja o evidenciji državne imovine koju koristi Državni arhiv;
- izvoz osnovnih sredstava po vrstama osnovnih sredstava i po lokacija nadležnom organu Upravi za imovinu, a iz razloga vođenja evidencije u ARS aplikaciji;
- koordinaciju aktivnosti u vezi poslova prilikom popisa imovine;
- aktivnosti u vezi primjene zakona o unutrašnjim finansijskim kontrolama u javnom sektoru;

- dostavljanje obrazaca o realizaciji unutrašnjih finansijskih kontrola, polugodišnjih i godišnjih;
- aktivnosti na organizaciji prilikom izrade nacrta budžeta za narednu godinu, objavljivanje istog po izvorima finansiranja, po potrošačkim jedinicama i razvrstavanje prihoda na korisnike, odnosno na Državni arhiv i Upravu za imovinu koja raspolaže sa dijelom budžeta na osnovu *Uredbe o objedinjenim javnim nabavkama*;
- obavljanje poslova iz domena sindikalnih aktivnosti.

R E Z I M E:

Aktivnosti Državnog arhiva Crne Gore (u daljem tekstu: DACG), koji je samostalni organ državne uprave osnovan za vršenje arhivske djelatnosti na području Crne Gore, u 2020. godini bile su usmjerene u pravcu poboljšanja uslova i kvaliteta rada, realizacije redovnih zadataka i obaveza iz arhivske i izdavačke djelatnosti, saradnje sa državnim organima i drugim subjektima, saradnje sa Međunarodnim arhivskim savjetom i državnim arhivima i dr.

Izdavačka djelatnost - DACG je, pored časopisa *Arhivski zapisi* 1-2/2020, objavio 2 publikacije:

1. Srđa Martinović, Aleksandar Berkuljan i Đuro Čelebić – Spomenica junacima božićnog ustanka

2. Borislav Cimeša – Atentati i zavjere protiv Kralja Nikole (štampano povodom jubileja-110 godina od proglašenja Crne Gore za kraljevinu.)

Prezentacija arhivske grage – U ovoj godini priređeno je više izložbi obuhvaćenih Programom zaštite i očuvanja kulturnih dobara:

- „Konzularna predstavništva Crne Gore 1880-1914“;
- „110 godina od obnove kraljevine CG“;
- „Obnova crnogorskog kraljevstva i jubilarne svečanosti 1910. godine“.

Zbog pandemije COVID19 nijesu realizovane manifestacije „Neđelja Arhiva“ i „Međunarodni dan arhiva“

Ostvarena je saradnja na međunarodnom i unutrašnjem planu (zbog pandemije izazvane virusom COVID19, otkazane su mnoge aktivnosti).

Na međunarodnom planu tokom 2020. godine:

U organizaciji ogranka ICARUS konzorcijuma - ICARUS Hrvatska, zajedno sa Univerzitetom u Zagrebu, a povodom obilježavanja Međunarodne nedjelje i dana arhiva, organizovana je onlajn radionica na temu „Arhivi i digitalno društvo“. S ciljem globalne promocije važnosti zaštite i dostupnosti arhiva kako za pojedinca tako i za društvo, ovogodišnji Međunarodni dan i nedjelja arhiva bili su posvećeni osnaživanju društva znanja. Ono uključuje teme poput vještačke inteligencije, digitalizacije, novih tehnologija, pouzdanosti informacija, te srodna pitanja i njihov uticaj na arhivsku struku i praksu.

Takođe je u organizaciji ICARUS Hrvatska, u toku 2020. godine, sprovedena i onlajn radionica na temu „OCR u službi povećanja efikasnosti arhivskih procesa“. Optičko prepoznavanje znakova (OCR) je savremena alatka, čijom se upotrebom slika znakova, tj. teksta, pretvara u oblik kojim se dalje može manipulisati na računaru. Ova metoda prepoznavanja podataka i informacija, omogućava optimizaciju procesa digitalizacije arhivske građe, te višestruko ubrzava njen proces ili ga čak automatizuje uz minimalne troškove, uz zadržavanje ili poboljšanje kvaliteta dobijenih rezultata.

Zaposleni Državnog arhiva učestvovali su i na XXVII Međunarodnoj naučnoj i praktičnoj konferenciji „Dokumentacija u informatičkom društvu: Informacione tehnologije i upravljanje zapisima u vremenu globalnih izazova“, koja je pod okriljem Sveruskog naučno-istraživačkog instituta za dokumentaciju i arhivsku djelatnost (VNIIDAD), a u saradnji sa Evro-azijskim regionalnim odjeljenjem Međunarodnog arhivskog savjeta (EURASICA) i Savezne arhivske agencije (Rosarhiv), takođe organizovana onlajn putem, u novemburu 2020. godine. Na konferenciji su predstavljeni izvještaji o regulatornoj politici u sferi arhivskog poslovanja, dostignućima i perspektivi. Istaknuti su problemi istovremene globalizacije i lokalizacije informacionog prostora, kao i sukob elektronskih i analognih medija na tehnološkom i semantičkom nivou.

Tokom godine, ICARUS konzorcijum čije je sjedište u Beču, organizovao je dvije Generalne skupštine. Na prvoj, koja je održana u prvoj polovini 2020. godine, glavna tačka agende bila je glasanje za izbor ICARUS članova Izvršnog odbora na period od tri godine, shodno listi

nominovanih kandidata. U drugoj polovini godine je organizovana druga po redu Generalna skupština, a njeni prioriteti bili su promovisanje novog koncepta rada Udruženja, pod nazivom „Agenda 2023“. Razmotreno je i usvajanje finansijskog izvještaja, te promovisana dva nova člana iz Austrije i Holandije. Takođe je u periodu održavanja druge Generalne skupštine, organizovana u onlajn formatu i 25. po redu godišnja konferencija pod nazivom “Nadolazeća dekada – Agenda za budući razvoj ICARUS-a”. Prezentovane su prošlogodišnje aktivnosti Udruženja, kao i zasebne organizacije Time Machine, koja se bavi istoimenim projektom. Predstavljen je četvorogodišnji program (2019-2023) projekta European Digital Treasure, u sklopu Programa Kreativna Evropa. Takođe su predviđene aktivnosti i na drugim projektima saradnje poput Topotheque, Monasterium, CREARCH, Creative Europe Project THEY LIVE – Students, te istaknuti njihov značaj i dosadašnji razvoj. Predstavljene su i nacionalne branše ICARUS Italija i ICARUS Hrvatska, kao i asocijacija ICARUS4ALL.

Predstavnici Državnog arhiva, u protekljoj godini, ostvarili su i saradnju sa Ambasatom Republike Slovenije. Predviđena su dosadašnja značajna postignuća i istaknuta zainteresovanost za nastavak i produbljivanje buduće saradnje između DACG i arhiva i srodnih institucija sa teritorije Republike Slovenija, te postignut dogovor oko preuzimanja konkretnih koraka i dalje organizacije događaja.

Državni arhiv je za potrebe popunjavanja knjižne kolekcije Biblioteke inostrane literature sa sjedištem u Rusiji, donirao 17 svojih naučnih izdanja. Donacija je izvršena posredstvom Ministarstva vanjskih poslova Crne Gore.

Obnovljena su članstva u sklopu organizacija ICA (Međunarodni arhivski savjet) i ICARUS (Međunarodni centar za arhivska istraživanja).

Saradnja u okviru Crne Gore za 2020. godinu

U okviru saradnje sa CANU, a saglasno Sporazumu o saradnji između ove institucije i Državnog arhiva, pristupilo se realizaciji zajedničke publikacije „*Akcije crnogorskih banaka, štedionica i akcionarksih društava 1863-1946*“. Tekst monografije je usvojen, preveden na engleski i ona je pripremljena za štampu. Od strane CANU prihvaćena je kao izdavački projekat za 2020. godinu.

Nastavljena je saradnja sa Ministarstvom kulture, Nacionalnom bibliotekom, Centrom za konzervaciju i arheologiju CG, Upravom za kulturna dobra CG, Narodnim muzejom, velikim brojem škola, centrima za kulturu, lokalnim muzejima i bibliotekama, opštinama i dr. Pored toga,

u proteklom periodu sarađivalo se i sa Maticom crnogorskom, Centrom za kulturu Nikšić, Fondom za obeštećenje Crne Gore i fakultetskim jedinicama Univerziteta Crne Gore.

Državni arhiv je i u ovoj godini ostvario dobru saradnju sa medijima: TV Crne Gore, Radio Crne Gore, TV Nikšić, Pobjeda, Dan, Vijesti, lokalne radio i televizijske stanice i dr.

Aktivnosti na realizaciji redovnih obaveza i zadataka iz arhivske djelatnosti, koje se odnose na kontrolu, zaštitu, preuzimanje, smještaj, sređivanje, obradu i korišćenje arhivske građe od značaja za državu i jedinice lokalne samouprave, organizovane su i odvijale se u organizacionim jedinicama Državnog arhiva. Posebno treba istaći da se i u otežanim uslovima izazvanim pandemijom COVID19, svim strankama, istraživačima i korisnicima izlazilo u susret. U vrijeme kada je od strane NKT-a sugerisano da se obustavi rad, strankama su pružane potrebne informacije i dostavljane kopije dokumenata putem redovne ili elektronske pošte.

Kadrovska kapaciteti

DACG je u januaru 2020. godine imao 149 zaposlena lica. Rakidanjem radnog odnosa po sili zakona i uslijed smrti, DACG je napustilo 5 službenika.

Zbog specifičnosti epidemiološke situacije nije se vršilo stručno ospozobljavanje zaposlenih na Međunarodnom institutu za arhivske nauke Trst i Maribor, a pod pokroviteljstvom Centralnoevropske inicijative (CEI).

Prostorni kapaciteti

DACG vrši djelatnost na teritoriji države, te ima organizacione jedinice u gotovo svim opština, sa površinom poslovnog prostora cca 6.052 m². Od toga je 3.698 m² prostor za smještaj arhivske građe, 1.415m² kancelarijski prostor, a preostalih 939 m² se odnosi na konzervatorsku radionicu, čitaonice, izložbeni prostor i ostalo. U vlasništvu DACG, tj. države je 4.140 m² ili 68% od ukupnog prostora koji koristi navedeni organ državne uprave.

U cilju sanacije eksterijera objekta državnog arhiva, na zgradi Arhivskog odsjeka Kotor u Škaljarima, a na osnovu konzervatorskog projekta, izvršeni su radovi na sanaciji fasade (faza II), shodno raspoloživim sredstvima za 2020. godinu.

У 2020. години, за потребе Одјелjenja за техничку заштиту архивске грађе, набављен је неопходни материјал за спровођење мјера на оштећеним документима тј. материјал за конзерваторске радове – јапански папир. Штампане су књиге за водљење евиденције рестауриране и конзервиране архивске грађе. Извршена је набавка архивских полича у згради АО Котор. Извршена је набавка одређене количине канцеларијског намјештaja, као и већа количина архивских кутија. С обзиром да је из претходне године преостала одређена количина хемијских средстава за конзерваторске радове на архивској грађи и да се ове године због пандемије нје радило планираним интензитетом, нје било потребно спроводити набавку за исто.

Služba za opšte i pravne poslove:

У току године припремљено је више докумената: Program rada, Izvještaj o radu, Zahtjev za budžet,

пројекти који су кандидовани за суфинансирање из Програма заштите културних добра;

- урађен Правилник о унутрашњој организацији и систематизацији;
- урађени накрт Кадровског плана за 2020. годину;
- сачинjen Izvještaj o реализацији Plana integriteta za 2019. godinu;
- сачинjen Plan integriteta za 2020-21. godinu;
- као и други акти којим се рjeшавају права и обавезе зaposlenih.

Služba za ekonomsko finansijske poslove:

Законом о budžetu za 2020. godinu Državnom arhivu je определено 2.053.686,66 eura.

- Budžet nakon rebalansa i ušteda (у износу од 75.971€) износio је 1.977.715,66 eura.
- Realna потроšnja buџeta na dan 31.XII 2020 iznosi 1.879.908,97€.
- Sopstveni prihodi na kraju 2020. godine iznose 38.301,35€.
- Средства у оквиру програма Програма заштите и очuvanja културних добра за 2020. g. по закљученим уговорима нјесу уплаћена од стране Министарства културе.
- Shodno *Uredbi o objedinjenim javnim nabavkama* u toku 2020. године од стране Управе за имовину, за потребе DACG vršena

je isporuka po osnovu sprovedenih postupaka javnih nabavki za: kancelarijski materijal, tonere, osiguranje imovine i lica.

- Kod Uprave za imovinu u toku je postupak za nabavku fiksne i mobilne telefonije.
- Sanacija eksterijera objekta Državnog arhiva-Arhivski odsjek Kotor u Škaljarima (faza II) i Arhivskog odsjeka u Beranama, iznosila je 46.144,50€ sa uračunatim PDV-om.
- Planirano je i uspješno realizovano niz mjera u cilju štednje i smanjenja materijalnih troškova.

D I R E K T O R

Tomanović Saša, dipl.pravnik

UPUTSTVO SARADNICIMA

Arhivski zapisi objavljaju radeve iz oblasti arhivske teorije i prakse, istorije i pomoćnih istorijskih nauka, istorije institucija, informatičkih nauka, prikaze i ocjene stručnih publikacija i časopisa, izvještaje sa stručnih skupova, itd. Radovi koji se objavljaju podliježu stručnoj ocjeni, izuzev prikaza i recenzija, izvještaja sa stručnih skupova i izvještaja o radu Arhiva, bibliografija i dr.

Radovi po pravilu ne treba da prelaze obim od 16 kartica i 5 ilustracija. Recenzije, prikazi i drugi prilozi ne mogu prelaziti 4 do 8 kartica teksta. Radovi koji su prihvaćeni za objavljivanje u časopisu, kao i objavljeni radovi ne mogu se objaviti na drugom mjestu bez saglasnosti *Uredništva*.

Autor je isključivo odgovoran za objavljivanje teksta ili ilustracija iz neobjavljenih materijala iz autorski zaštićenog rada (copyright).

Poželjna struktura rada je sljedeća: ime i prezime, adresa autora ili ustanove u kojoj je zapošljen, naslov rada, sažetak na jeziku članka (oko 300 znakova) koji se donosi između naslova i teksta članka, tekst samog rada, a na kraju članka nešto opširniji sažetak (zaključak, rezime) na engleskom jeziku (najviše 1500 znakova) sa naslovom članka.

Sve vrste rada moraju biti napisani na računaru u nekoj od verzija MS WORD program (MS WORD 6.0 i novijim) i snimljeni na formatu MS WORD dokumenta. Poželjna je upotreba fonta Times New Roman, stila normal, veličine slova 12 tačaka, (jednostruki prored - single) bilješke se pišu upotrebom funkcije footnote, veličine slova 10 tačaka i donose se ispod teksta.

Naslov teksta piše se velikim slovima (bold), podnaslovi malim slovima (bold) a sažeci, originalni termini i nazivi na stranom jeziku kurzivom (italic). Fotografije i druge ilustracije moraju biti jasne i oštре u crno bijeloj tehnići.

Svi prilozi dostavljaju se na disketi, CD-u ili elektronskom poštom. Jedan primjerak priloga mora biti dostavljen na papiru formata A-4.

Časopis izlazi dva puta godišnje. Rukopisi se ne vraćaju. Honorar za objavljene radeve isplaćuje se prema Pravilniku Državnog arhiva.

Adresa Redakcije je : Novice Cerovica broj 2. 81250 Cetinje,
E-mail: pejovic.dacg@t-com.me, telefon/ fax: 041/230-226.

Uredništvo

АРХИВСКИ ЗАПИСИ
1-2/2020.

Лектор и коректор
Драгица Ломпар

Компјутерска припрема
ДауС - Цетиње

Тираж
300

Штампа
DPC d.o.o - Podgorica

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

930.25(497.16)(05)

Архивски записи: часопис за архивску теорију и праксу = Archival theory and practice review / главни уредник Саша Томановић, одговорни уредник Срђан Пејовић. - Год. 1. бр. 1 (1994) - . - Цетиње (Новице Церовића 2) : Државни архив Црне Горе, 1994 (Цетиње: CICERO). - 24 цм.

Годишње.
ISSN 0353-7404 = Архивски записи (Цетиње)
COBISS.CG-ID 08216592